

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
LATİN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CICERO’NUN DEVLET VE YASA DÜZENİ
İNCELEMESİNDEKİ RES PUBLICA, POPULUS VE
LIBERTAS KAVRAMLARININ ÇÖZÜMLEMESİ

RANA GÜLCAN KAHRAMANYOL

2501180569

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. F. ÇİĞDEM MENZİLCİOĞLU

İSTANBUL - 2021

ÖZ

CICERO’NUN DEVLET VE YASA DÜZENİ İNCELEMESİNDEKİ RES PUBLICA, POPULUS VE LIBERTAS KAVRAMLARININ ÇÖZÜMLEMESİ

RANA GÜLCAN KAHRAMANYOL

Bu çalışmanın amacı, Marcus Tullius Cicero’nun kendi tasarısı olan devlet ve yasa düzenini anlatırken yer verdiği **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramlarının hangi anlamlarda kullanılmış olabileceği üzerine bir çözümleme yapmak ve bu kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Söz konusu kavramların anlamları irdelenirken Cicero’nun **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Onun mükemmel kabul ettiği devlet ve yasa düzeni, devlet idaresinin halihazırdaki yozlaşmışlığını eleştirmede kullanıldığı için Roma’nın içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi durum Gracchus kardeşlerin ıslahatlarından itibaren incelenmiştir. Buradan, Roma’daki devlet idaresinin yozlaşma sebebiyle bir anda savunmasız kalmadığı, aksine uzun bir süredir kötüye gittiği ve Cicero’nun eleştirilerini yönelttiği dönemde Roma’nın çoktan idari bir buhranın içinde olduğu sonucuna varılmıştır. İlaveten, Cicero’nun Roma’da yaşanan önemli bir siyasi çekişmenin baş kahramanları olan Iulius Caesar ve Gnaeus Pompeius ile kurduğu ilişkilere ve bu ilişkilerin onu nasıl etkilemiş olabileceğine yer verilmiştir. Bu çalışmada ele alınan kavramlar, Antik Çağ’da Roma’nın toplum yapısını anlamada son derece önemli olduğu için hemen herkesçe bilinen sınıflara da değinilmiştir. Keza, söz konusu kavramlar siyaset felsefesi alanına dahil olduğundan, siyaset kelimesinin kaynağı olan **politeia** kavramının anlamına ve siyaset felsefesinin ne olduğuna kısaca değinilmiştir. Bunları takiben, Cicero’nun siyaset felsefesinde etkileri olduğu tespit edilmiş önde gelen düşünürlerin siyaset felsefesiyle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Böylece Cicero’nun siyaset felsefesine dahil ve bu teze konu olan kavramların temelindeki düşünce yapısının daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Tezin dördüncü ve son bölümündeyse, Cicero’nun devlet ve yasa düzeninin nasıl olması gerektiğini anlattığı eserlerinden yola çıkılarak, söz konusu

kavramların hangi anlamlarda kullanılmış olabileceği incelenmiştir. Bu çözümleme çalışması, sözü edilen kavramları asli kaynakları inceleme yöntemiyle tarif ederek, bu kavramların ancak türetildiklerin çağın şartları dahilinde ve belirli bağlamlar içerisinde düşünölmeleri ihtimalinde Cicero'nun kendi kastına en yakın anlamda anlaşılabilircekleri ve dolayısıyla birçok entelektöel düşünce sahasında çevirisi büyük kıymet arz eden bu kavramların yalnızca günümüz siyaset ve hukuk terminolojisine dayanan takribi çevirilerinin dikkate alınmasının okuru en doğru kanaatler yoluna yönlendirmeyebileceği tespitleriyle son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cicero, Antik Çağ'da Roma'da Cumhuriyet Dönemi, Antik Çağ'da Roma'nın Toplum Yapısı, Politeia, Siyaset Felsefesi, Res Publica, Populus, Libertas.

ABSTRACT

AN ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF RES PUBLICA, POPULUS AND LIBERTAS IN CICERO'S DELIBERATION OF THE POLITICAL AND LEGAL SYSTEM

RANA GÜLCAN KAHRAMANYOL

The purpose of this study is to discover in what sense the concepts of **res publica**, **populus**, and **libertas** were used by Marcus Tullius Cicero in his deliberation of the political and legal system, and to afford a better understanding of them. In scrutinizing the concepts, his works **De Re Publica** and **De Legibus** were used as sources. Since the political and legal system that was held to be ideal by Cicero was used as a tool to be employed in criticizing the current corrupt state of the administration, beginning from the time of the reform movement initiated by the Gracchus brothers, the political and economic state of Rome was observed. It was thereby concluded that the administration was not suddenly impaired by corruption somehow but the deterioration had long been in force, and that Rome was already in an administrative crisis by the time Cicero expressed his criticism of the administration. His relationships with the two contenders of a vehement public dispute of the time, Julius Caesar and Gnaeus Pompeius, and how these connections might have affected him were also considered. Because the concepts were of utmost importance to understanding the social structure of ancient Rome, well-known social groups were included in the consideration as well. Likewise, the concepts being matters of interest principally to political philosophy, the meaning of the source of origin of the word politics, **politeia**, and what exactly this philosophical field concerns were touched upon in brief. Thereafter, to offer a thorough explanation on the underlying mindset of the concepts that both are reflected upon in Cicero's political philosophy and constitute the core of this study, an overview was provided of the ideas introduced by the prominent figures that are held to have been influential on his political philosophy. In the fourth and the last chapter of the thesis, following due reflection on Cicero's ideas on how the state and the rule of law should be

realized, in what sense these concepts could have been employed by Cicero was elaborated upon. This work of analysis, describing the concepts under discussion by studying their sources of origin, concludes that they can be understood as close to Cicero's understanding of them as possible only when considered in connection with the circumstances of the time they were contrived and thought within certain contexts, and therefore argues that translations of such concepts as these, which are of inestimable value for many branches of intellectual labor, when done solely by heeding the approximate definitions made in reference to contemporary political and legal terminology may not lead the reader to the most accurate interpretations of them.

Key Words: Cicero, Republican Era in Ancient Rome, Social Structure in Ancient Rome, Politeia, Political Philosophy, Res Publica, Populus, Libertas.

ÖN SÖZ

Marcus Tullius Cicero, MÖ 106 yılında dünyaya geldiğinde Roma’da idârî ve iktisâdî anlamda süregelen bir buhran ve devlet kurumlarında yozlaşma söz konusuydu. Roma’nın içinde bulunduğu durumun devlete verdiği zararı memûriyeti sırasında yakından gözlemleme fırsatı bulan Cicero, mükemmel devlet ve yasa düzeninin nasıl olması gerektiğini anlattığı, mevcut düzene eleştiri niteliği taşıyan **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerini kaleme aldı. Bu çalışmada, Cicero’nun söz konusu eserlerinde sıkça kullandığı **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramlarının hangi anlamlarda kullanılmış olabileceği üzerine bir çözümleme yapıldı. Bu üç kavramın özellikle birlikte ele alınmasının nedeni, söz konusu kavramların birbiriyle yakından ilgili olduğunun ve hatta Cicero’nun siyâset felsefesi bağlamında değerlendirildiğinde âdeta bir yapbozun parçaları gibi birbirini tamamladığının düşünülmesidir. Bu çalışmanın amacıysa, söz konusu kavramlardan yola çıkarak Cicero’nun siyâset felsefesinin temelini hangi düşüncelerin oluşturduğunun ve onun hem devlete hem de topluma bakış açısının anlaşılmasına katkıda bulunmaktır.

Kavramların hangi anlamlarda kullanıldığının anlaşılabilmesi için, Cicero’nun nasıl bir âilede dünyaya geldiğinin, ne nitelikte bir eğitim aldığı, felsefî eğiliminin ne olduğunun, devletin resmî kurumlarıyla ve dönemin devlet adamlarıyla ilişkisinin ve hatta bu ilişkinin derecesinin bilinmesi önem arz eder. Dolayısıyla tezin başında öncelikle bu bilgilere yer verildi. Daha sonra, Roma’nın içinde bulunduğu siyâsî ve iktisâdî durum Gracchus kardeşlerin ıslâhatlarının gündeme getirildiği dönemden başlamak kaydıyla değerlendirildi. Zîra zaman çizelgesinde belli bir süre geri gitmek ve olayların birbiriyle bağlantısını bilmek Cicero’nun yaşadığı dönemde Roma’nın içinde bulunduğu koşulları anlamaya katkı sağlayabilir. **Populus** kavramı **res publica** kavramının anlam bakımından bir parçası olmasının yanı sıra dil bilgisi bakımından da bir parçasıdır. Dolayısıyla Roma’nın toplum yapısının ve Roma toplumunu oluşturan sınıfların hangileri olduğunu bilmenin **res publica** kavramının doğru çözümlenmesine yardımcı olabileceği fikrinden hareketle Antik Çağ’da Roma’nın toplum yapısına ve toplumda öne çıktığı düşünülen sınıflara değinildi. Tezde incelenen kavramlar, siyâset felsefesi alanına dâhil olduğundan bir sonraki bölümde, siyâsetin ve siyâset kelimesinin temelindeki

kavram olan **politeia**'nın ne olduğu kısaca anlatıldı. Tâkîben de Cicero'nun siyâset felsefesi alanında öğretilerinden etkilenmiş olabileceği düşünölen felsefe okullarının ve düşünöürlerin görüşlerine yer verildi.

Res publica kavramı, anlamı üzerine çokça akademik tartışma bulunan bir kavramdır. Bu çalışmada kavramın söz konusu eserlerde kullanıldığı yerlerden alıntılar yapılarak muhtemel anlamlarına yer vermeye gayret edildi. Böylece kavramın tek bir anlamda değil bağlama göre farklı anlamlarda kullanılmış olabileceğinin ortaya konması amaçlandı. **Populus** kavramı, Türkçeye halk diye çevrilir ancak Antik Çağ'daki halk kelimesinin karşılığıyla çağdaş dönemde kullanılan halk kelimesinin karşılıkları aynı değildir. Dolayısıyla **res publica**'nın hemen ardından, **populus** kavramının Cicero tarafından Antik Çağ'da içine kimlerin dâhil edildiği halkı kastederek kullanıldığı incelendi ve toplumu meydana getiren sınıfların **populus** kavramı üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışıldı. Ardından da aslında **populus** kavramının toplumdaki sınıflardan bağımsız bir kavram olmadığını desteklemek amacıyla Türkçede özgürlük anlamına gelen **libertas** kavramının Cicero'ya ne ifade ettiğİ, ona göre **libertas**'ın sınırlarının ne olduğu ve onun, **libertas**'ın kimlere hangi ölçüde verilmesini uygun gördüğü incelendi.

İyi bilinen ve sık başvurulanan bir Antik Çağ düşünöürü ve yazarı olan Cicero üzerine yazılmış sayısız kaynak olduğu göz önünde bulundurulacak olursa bu çalışmada, genel kanı îtibâriyle önde gelen kaynakların değİlendirmelerine yer verilmiştir. Tezde somut örnekler sunmak açısından antik kaynaklardan alıntılar yapılmıştır. Bu çalışmada Cicero'nun **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde geçen **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramlarının hangi anlamlarda kullanılmış olabileceğİ sorgulandığı için söz konusu eserlerin 1928 tarihli Loeb edisyonu temel alınmıştır ancak tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınında alınan tedbirler uyarınca toplu kullanıma açık alanlar arasında bulunan kütüphanelerin ve araştırma merkezlerinin kapatılması sebebiyle her antik kaynağın Loeb edisyonuna ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple tezde, bazı antik kaynakların yalnızca elektronik ortamlardan edinme imkânı bulunan edisyonlarına yer verilebilmiştir. Bazı antik kaynaklarınsa yazarının başka eserlerinin de içinde bulunduğu derleme hallerine ulaşabilmek mümkün olmuştur. Dolayısıyla kaynakçada, derlemedeki eserlerin de

adını geçirmek gerekmiştir. Ek olarak, kullanılan yer adları ve kişi adları bütünlük arz etmesi açısından Antik Çağ'da kullanıldığı haline uygun olarak aktarılmıştır. Söz konusu alıntıların Türkçe çevirileri aksi belirtilmedikçe tarafıma âittir. Bununla birlikte, çevirilerde saygıdeğer hocam Doç. Dr. F. Çiğdem Menzilioğlu'nun emeği de büyüktür. Metnin içinde ve çevirilerde kullanılan köşeli ayraç ise tarafımdan yapılan eklemeleri göstermek için kullanılmıştır.

Lisansüstü tez çalışmam vesilesiyle, lisans ve yüksek lisans öğrenimim süresince dâima örnek aldığım, bu tezin danışmanlığını üstlenerek değerli zamanını bana ayırmayı kabul eden, yardımlarını esirgemeyen ve bana metnin içeriğiyle ilgili yaptığımız akademik tartışmalarda kendi fikirlerimi savunma fırsatı veren hocam Doç. Dr. F. Çiğdem Menzilioğlu'na şükranlarımı öncelikle sunmayı borç bilirim. Lisans ve yüksek lisans öğrenimim süresince bana olan büyük katkıları vesilesiyle, hocalarım Prof. Dr. Bedia Demiriş'e, Prof. Dr. Çiğdem Dürüşken'e ve Dr. Ekin Öyken'e de hürmet ve şükran arz ederim. İlâveten, değerli dostlarımdan Sn. Simla Dereli'ye bu süreçte mânevî desteğini bir an olsun esirgemediği, Klasik Filolog ve Arkeolog Sn. Kutsi Aybars Çetinalp'e bazı klasik kaynakların referansı ile ilgili yardımcı olduğu, tezimin önemli bölümlerini ve yapmış olduğum çevirileri okuyarak bana vakit ayırdığı, Klasik Filolog Sn. Emre Poyraz'a ise Grekçeyle ve Antik Çağ tarihiyle ilgili danıştığım hiçbir konuda yardımını esirgemediği için teşekkür ederim. Yine bu vesileyle, çalışmam sırasında akademik birikimiyle bana yol gösteren babam Prof. Tbp. Kd. Alb. Mustafa Kahramanyol'a, öğrenim hayatımda benden desteklerini esirgemeyen ablam Bilge Kahramanyol'a ve ablam Zeynep Kahramanyol Övünç ile eşi Burak Övünç'e teşekkürlerimi sunarım. Şükran duygularımdan ötesiniyse tezimi yazarken kıymetli fikirleriyle bana katkıda bulunan, mânevî desteğinden ve varlığından dâima güç aldığım kardeşim İ. Alper Kahramanyol'a, hayatta bulunduğum yere gelmemdeki ve tez yazım sürecindeki katkılarını kelimelerle ifade etmenin yetmeyeceği anneannem Naciye Akçay'a ve annem Nurcan Akçay'a ayırıyorum.

İstanbul, 2021

Rânâ Gülcan KAHRAMANYOL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA'NIN İÇİNDE BULUNDUĞU SİYÂSÎ VE İKTİSÂDÎ DURUM

1.1. Cicero'dan Önce Roma'da Yaşanan Önemli Hadiseler ve Cicero'nun Gençlik Döneminde Roma	25
1.2. Cicero ve Roma için İki Önemli Adam: Iulius Caesar ve Gnaeus Pompeius.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ ROMA TOPLUMUNUN YAPISI VE ROMA TOPLUMUNDAKİ SINIFLAR

2.1. Antik Çağ Roma Toplumunun Yapısı	62
2.2. Antik Çağ Roma Toplumundaki Sınıflar	63
2.2.1. Patricii	63
2.2.2. Equites	64
2.2.3. Plebeii	68
2.2.4. Liberti.....	71
2.2.5. Clientes	72
2.2.6. Servii.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CICERO'NUN SİYÂSET FELSEFESİ VE DE LEGIBUS VE DE RE PUBLICA ADLI ESERLERİNİN FELSEFÎ BOYUTLARI

3.1. Siyâset ve Bir Kavram Olarak Politeia Nedir?	81
3.2. Cicero'nun Siyâset Felsefesi.....	88
3.2.1. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Sophistlerin Siyâset Felsefesiyle Benzerliği.....	92
3.2.2. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Stoa Okulu Düşünürlerinin Siyâset Felsefesiyle Benzerliği	96

3.2.3. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Platon'un ve Aristoteles'in Siyâset Felsefesiyle Benzerliği.....	102
3.2.4. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Polybios'un Siyâset Felsefesiyle Benzerliği.....	110

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CICERO'NUN DEVLET VE YASA DÜZENİ İNCELEMESİNDEKİ RES PUBLICA, POPULUS VE LIBERTAS KAVRAMLARININ ÇÖZÜMLEMESİ

4.1. Res Publica Kavramı.....	116
4.2. Populus Kavramı	144
4.3. Libertas Kavramı.....	157
SONUÇ.....	170
KAYNAKÇA.....	177

GİRİŞ

Bir edebiyatçının, bir düşünürün yâhut bir siyâsetçinin herhangi bir konuda ne düşündüğünü daha iyi anlamak için yaşam öyküsünü bilmek bir derece kolaylık sağlayabilir çünkü kişiyi olduğu hâle getiren onun yaşadığı ortam, âile yapısı, aldığı eğitim ve yaşamı boyunca edindiği tecrübelerdir. Dolayısıyla, bu çalışmada Marcus Tullius Cicero'nun **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramlarını incelemeye başlamadan önce onun yaşam öyküsünü, Roma'nın Cicero'nun yaşadığı dönemdeki durumunu ve onun bu dönemdeki tavrını incelemek faydalı olabilir. Cicero'nun yaşam öyküsünü anlatırken, yaklaşık olarak MÖ 46 ile MS 120 yılları arasında yaşamış olan ve özgeçmiş türünün babası olarak bilinen Ploutarkhos'un **Bioi Paralleloi** adlı eseri birincil kaynak olarak kullanılacaktır. Elbette, bunun gibi antik kaynaklardan faydalanırken bilgilerin aktarımında hata yapılmış olma ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekebilir. Örneğin, Ploutarkhos'un doğduğu tarihe bakılacak olursa Cicero ile aralarında altmış yıl fark vardır. Aradan geçen altmış yıl sözle yahut yazıyla aktarılan bilgilerin değişebilmesi için yeterli uzunluktadır. Bununla birlikte Ploutarkhos'un faydalandığı yazılı ya da sözlü kaynaklar sahih olsa bile onun, bilgileri olduğu gibi aktardığı ispatlanamaz. Bu sebeplerle tarafsız bir bakış açısı sunmak ve bilgilerin güvenilirliğini sınamak açısından farklı antik kaynakların yanı sıra güncel kaynaklardan da destek alınacaktır. Zîra yapılan araştırmalar ve gelişen teknoloji sâyesinde Antik Çağ'a dâir bilgiler güncellenmektedir.

Pek çok kaynakta Arpinumlu Cicero'nun doğum yılının MÖ 106 yılına denk geldiği kabul edilir. Doğduğu günse Ploutarkhos tarafından 3 Ocak olarak aktarılır. Cicero da Atticus'a yazdığı bir mektubunda doğum gününün 3 Ocak olduğunu doğrular.¹ Ploutarkhos, Cicero'nun annesi Helvia'nın varlıklı bir âilenin kızı olduğunu aktarır.² Bununla birlikte, Ploutarkhos gibi Eusebius Sophronius Hieronymus da³ Cicero'nun annesinin adının Helvia olduğunu yazar.⁴ Ne var ki, Cicero'nun günümüze ulaşan mektuplarında ya da diğer eserlerinde annesinin adına

¹ “Sed heus tu, diem meum scis esse iii Nonas Ianuarias;” (Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 13.42.3)

² Ploutarkhos, **Bioi Paralleloi**, Cicero 1.1.

³ Hieronymus, **Chronicon**, 168.a.

⁴ Alfred Gudeman, “A New Source in Plutarch's Life of Cicero”, **Transactions of the American Philological Association (1869-1896)**, C: XX, 1889, s. 151.

rastlanmıyor olması bu bilgilere temkinli yaklaşmayı gerektirir. Keşfedilen yeni bir yazıtta Cicero'nun annesinin adının Cornelia olabileceğini ileri sürer.⁵ Cicero'nun babasıysa **eques** tâbir edilen sūvâri sınıfındandı. Ploutarkhos, Cicero'nun babasının adını vermez ancak onun geçmişine dâir iki aktarımda bulunur. Bunlardan birincisine göre, Cicero bir çamaşırhanede dünyaya gelmiştir; öyleyse, bir soylu olmayabilir. İkincisine göreyse Cicero, Volscilerin kralı olan Tullius Attius'un soyundandır.⁶ Hieronymus da Cicero'nun babasının adını vermez ancak Ploutarkhos'un ikinci aktarımını doğrular nitelikte bilgiler verir.⁷ Bununla birlikte, Sextus Aurelius Victor da Cicero'nun babasının adını vermez ancak soyuna dâir aktarımda bulunur ve onun soyunun Kral Tullius Attius'a dayandığını aktarır.⁸

Latince **cicer**, **-is** kelimesi cinssiz bir kelime olup nohut anlamına gelir.⁹ Ploutarkhos, burnunun ucu nohuda benzemesi sebebiyle Cicero adını alan ata, değerli biri olduğu için bu adın alay konusu olmadığına dâir bir yorumda bulunur.¹⁰ Cicero'ya dostları, genç yaşta adını değiştirmesini tavsiye ettiyse de o, bu adı taşımaktan çekince duymamış olacak ki bugün dünya onu, Cicero adıyla tanıyor. İlâveten, şu hâdise de Cicero'nun bu konuda bir çekincesi olmadığını ispatı olabilir: Ploutarkhos, Cicero'nun MÖ 75 yılında **quaestor**¹¹ diye adlandırılan memurluk makamına gelince tanrılara adadığı gümüş bir sunu üzerine Marcus Tullius yazdırdıktan sonra Cicero yazdırmak yerine bir nohut çizdirdiğini yazar.¹²

Antik Çağ'da rüyaların gelecekte haber verdiğine inanılırdı ve bu yüzden rüya yorumunun antik kültürde ayrı bir yeri vardı. Ploutarkhos'un aktardığı üzere,

⁵ Richard Leo Enos, "Speaking of Cicero... and His Mother: A Research Note on an Ancient Greek Inscription and the Study of Classical Rhetoric", **Rhetoric Review**, C: XXIV, S: 4, Haz. Elise Verzosa Hurley, 2005, s. 462-464.

⁶ Ploutarkhos, **a.g.e.**

⁷ Hieronymus, **a.g.e.**

⁸ Sextus Aurelius Victor, **De Viris Illustribus**, 81.1.

⁹ Bkz. Charlton T. Lewis, Charles Short, **Lewis & Short A Latin Dictionary**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Deicer>, 10 Eylül, 2020.

¹⁰ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 1.2.

¹¹ Antik Çağ'da Roma'da yaptıkları işe göre ikiye ayrılan memurluk makamıdır. **Quaestores parricidii** cinâyet davalarını ve ölüm cezası gerektiren herhangi bir davayı hem yürüten hem de hükmü uygulayan memurlardır. **Quaestores classici** ise devlet hazinesini yöneten, malî işlerden sorumlu olan ve vergi toplayan maliye memurlarıdır. (Bkz. Leonhard Schmitz, "Quaestor", **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859, s. 980-982)

¹² **A.e.**, Cicero 1.3-2.1.

Cicero'nun s tannes  rüyasında halkın yöneticilerine dua edip kurban kestikleri gün olan 3 Ocak'ta doğacak  ocuğun Romalılara büyük fayda sağlayacağını gördü.¹³ Erim'in aktardığı üzere Cicero, babasının Roma'daki g   sâhibi  ilelerle kurduğu ilişkiler sâyesinde Roma'da öğrenim gördü; Rhodoslu Molon, Epikourosçu Phaidros, Stoalı Diodotos ve Akademeialı Philon gibi tanınmış kimselerden felsefe ve hukuk eğitimi aldı; bu sırada saygın adamların çevresine girme ve onların içinden dost edinme fırsatı buldu.¹⁴

Cicero, hit bete olan yeteneği hukuk eğitimiyle birleşince mahkemelerde savunma yapmaya başladı; zîra kendisinden eğitim aldığı Quintus Mucius Scaevola onu hukuk alanında donanımlı hâle getirmişti.¹⁵ M  80 yılında baba katilliğiyle suçlanan Amelialı Roscius'un savunmasını üstlendi. Bu davada karşı taraf, Sulla'nın adamı olan Khrysognos'tu. Cicero davayı kazanarak oğul Roscius'u berâat ettirdi ancak bu başarisının ardından sağlığını bahâne ederek iki yıl için Roma'dan ayrıldı.¹⁶ Ploutarkhos da bunu desteklercesine onun sağlığının iyi olmadığını, yalnızca akşamları yemek yiyebildiğini ve midesinden rahatsız olduğunu ancak beden sağlığına ehemmiyet verdiğini ve düzenli olarak masaj yaptırıp yürüyüşe çıktığını;¹⁷ konuşmalarına başlamadan önce fazla heyecanlandığını ve bu yüzden de çarpıntısının olduğunu hatta Milo davasında konuşmasını yaparken heyecanı yüzünden sesini denetleyemediğini aktarır.¹⁸ Oysa, Ploutarkhos'un belirttiği üzere zamanında ses denetimi için Hellas'taki tanınmış hatiplerden ders almıştır.¹⁹ Sağlık sorunlarını bahâne etse de genç Cicero'nun Roma'dan uzaklaşmasının sebebi Sulla'nın öfkesine hedef olmak istememesi olabilir. Nitekim Sulla'nın ölüm haberini alana değin Athenai'a, Asia Minor'a ve Rhodos'a seyahat ederek Roma'dan uzak durdu. Ploutarkhos'un aktardığı üzere, bu süre zarfında Grek düşünürlerden de dersler aldı ve kendini geliştirdi; Askalonitesli Antiokhos'un konuşmalarını dinledi; Asia'da Adramytteionlu Ksenokles'in, Magnesialı Dionysios'un ve Karialı Menippos'un, Rhodos'taysa Molonlu Apollonios'un ve Poseidonios'un  ğrencisi

¹³ A.e., Cicero 2.1.

¹⁴ Müzehher Erim, **Lâtin Edebiyatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 86.

¹⁵ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 3.2-3.5.

¹⁶ A.e., Cicero 3.1.

¹⁷ A.e., Cicero 8.2-8.4.

¹⁸ A.e., Cicero 35.1.

¹⁹ A.e., Cicero 4.3.

oldu; zihinsel ve rûhsal gelişimlerinin yanı sıra bedenini de güçlendirmeyi ihmal etmedi.²⁰

Ploutarkhos, Cicero'nun sürekli kendini övdüğünü, abartılı bir biçimde övülmeyi ve şöhret elde etmeyi tutkuyla istediğini aktarır; ayrıca onun Delphoi Tapınağı'na giderek daha ünlü olmak için ne yapması gerektiğini danıştığını ancak burada, kâhin Pythia'nın ona yaradılışına uygun bir hayat sürmesini tembihlediğini yazar; Ploutarkhos bu kehanetten sonra Cicero'nun bir süre kendini öne çıkarmadığını, Romalıların ona, Greklerden ders aldığı için Grek (**Graikos**) ve muhtemelen kehanetin etkisiyle kendini geri çektiği için de aylak (**skholastikos**) diye lakap taktıklarını ancak bu aylaklık döneminin uzun sürmediğini zîra kürsüdeki duruşunu ve tavrını geliştirmek için komedyaya oyuncusu Roscius ve tragedyaya yazarı Aisopos'tan dersler alarak kalemiyle ve hatipliğiyle Roma'da tanınmış adamlardan biri olduğunu aktarır.²¹

Yine Ploutarkhos'un aktardığı üzere Cicero, Palatium Tepesi'ndeki evinde yaşardı; Arpinum'da bir arsası, Naples'te ve Pompei'de birer tarlası vardı; eşi Terentia'nın çeyiziyle gelen yüz yirmi bin drahmi dışında bir mîrastan da doksan bin dinar ona kalmıştı; konu, para harcamaya gelince tutumlu davranırdı ve büyük bir servete sâhip değildi.²² Arkadaşı P. Volumnius Eutrapelus'a yazmış olduğu bir mektuptansa tuz madeni sâhibi olduğu²³ ve yine arkadaşı Atticus'a yazmış olduğu bir mektuptan da Formiae'de ve Tusculum'da birer çiftlik evinin olduğu²⁴ ortaya çıkar. Büyük bir servete sâhip olmamasına rağmen savunmasını yaptığı davalardan ücret talep etmez ve rüşvet almazdı.²⁵ Bunlar, onun halk tarafından sevilmesini sağlayan özellikleri olabilir ancak kendisinin yaralayıcı nüktedanlığının ve hazır cevaplı oluşununsa pek çok düşman kazanmasına neden olduğu söylenebilir. Cicero'nun bu acımasız nüktelerine, Sicilia valisi Gaius Verres'in adıyla ilgili söyledikleri örnek verilebilir. Verres, görevini kötüye kullandığı için kendisi hakkında suçlamada bulunuldu. Ploutarkhos'un aktardığına göre Cicero, mahkemede

²⁰ A.e., Cicero 4.1-4.5.

²¹ A.e., Cicero 24.1, 6.5, 5.1, 5.2, 5.3.

²² A.e., Cicero 8.2-8.3.

²³ Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 7.32.1.

²⁴ Cicero, *a.g.e.*, 1.4.3.

²⁵ Ploutarkhos, *a.g.e.*, Cicero 7.3.

Verres aleyhine tanıklık etmek isteyen Yahudi bir azatlı olan Cecilius'a bir Yahudi'nin bir domuzla ne işi olabileceğini sordu.²⁶ Zîra **verres, -is** Latince eril bir kelime olup erkek domuz anlamına gelir.²⁷ Cicero'nun yine **ius Verrinum** tamlamasını da kelime oyunu yapmak için kullandığı söylenebilir. Bennett de makalesinde bu düşüncüyü destekler nitelikte Cicero'nun kelimelerle oynadığını aktarır.²⁸ **Verrinus, -a, -um**, Verres adının sıfatlaşmış halidir ve Verres'e âit olan/ Verres ile ilgili anlamına gelir. **Ius** ise Latince cinsiz bir kelime olup adâlet, hak, yükümlülük, hukuk, dava anlamlarının yanı sıra sos, et suyu ve çorba anlamlarına da gelir.²⁹ **Ius Verrinum** tamlaması da Verres'in davası anlamına geldiği gibi domuz çorbası anlamına da gelir. Cicero, yaptığı nüktelerle öyle nam salmıştı ki davalarda Trebonius³⁰ ve azatlısı Tiro³¹ onun nüktelerini not ederlerdi. Hatta Iulius Caesar bile onun nüktelerini işittiği anda tanırdı. Öyle ki L. Papirius Paetus'a yazdığı bir mektupta Cicero, bu mektubu yazdığı Paetus'un kardeşi olan Servius'un bir dizenin Plautus'a âit olup olmadığını kolayca anladığını aktarır ve Iulius Caesar'ın da, tıpkı Servius'un Plautus'a âit dizeleri tanıdığı gibi, kulağına Cicero'nun olduğu söylenen bir nükte geldiğinde bu nüktenin gerçekten ona âit olup olmadığını anladığını yazar.³² Yakın arkadaşı Volumnius'a yazdığı bir mektubundan anlaşılan o ki, nükte yaparken kullandığı kelimenin açıkça çift anlamlı olmasına özellikle dikkat eder. Cicero bunu şu şekilde aktarır:

“equidem sperabam ita notata me reliquisse genera dictorum meorum, ut cognosci sua sponte possent; sed quoniam tanta faex est in urbe ut nihil tam sit ἀκούθηρον quod non alicui venustum esse videatur, pugna, si me amas, nisi acuta ἀμφιβολία, nisi elegans ὑπερβολή, nisi παράγραμμα bellum, nisi ridiculum παρὰ προσδοκίαν, nisi cetera, quae sunt a me in secundo libro 'de oratore'

²⁶ A.e., Cicero 7.5.

²⁷ Bkz. Lewis, Short, a.g.e., (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dverres1>, 10 Eylül, 2020.

²⁸ H. Bennett, “The Wit's Progress: A Study in the Life of Cicero”, *The Classical Journal*, C: XXX, S: 4, Ocak 1935, s. 193.

²⁹ Bkz. Charlton T. Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, Oxford University Press, Oxford, 1963, s. 451.

³⁰ Michael Von Albrecht, *Cicero's Style: A Synopsis*, Brill, Leiden, 2003, s. 65.

³¹ Bennett, a.g.e., s. 194.

³² Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 9.16.4.

per Antoni personam disputata de ridiculis,
ἐντεχνα et arguta apparebunt, ut sacramento
contendas mea non esse.”

“Doğrusu nüktelerimin arasından münhasıran beni çağrıştıran öyleleri var ki [bu] nüktelerin [bana âit olduklarının] bittabi anlaşılabilmelerini umuyordum ancak şehirde ayak takımı [nüfusu] bu denli fazla olduğundan her şey o kadar bayağı ki [bu nükteler] herhangi birinin hoşuna gitmez. Şâyet bariz bir çift anlamlılık, ölçülü bir abartı, zekîce bir kelime oyunu, beklenmedik bir [anda yapılan] şaka, De Oratore [adlı eserimin] ikinci kitabında Antonius’un ağzından gülünç şeyler hakkında ortaya koyduğum diğer hususlar olmadan hünerli ve zekîce nükteler ortaya çıkmayacaktır. Şâyet beni seviyorsan [bunun] kavgasını ver ki [bayağı] nüktelerin bana âit olmadıkları üzerine yemin edebilesin!”³³

Iulius Caesar’ın Cicero’nun nüktelerini tanımasından bahsetmişken şuna da yer vermekte fayda var: Caesar, Roma’ya döndükten sonra düşmanlarının mallarını ve mülklerini pek çok kişinin yapacağı gibi dostlarına ücretsiz yâhut yok pahasına yâni temsili bir bedel karşılığında vermedi. Bir kişi dışında: Marcus Brutus’un annesi Servilia. Yapılan mezatlarda yalnızca bu kadın satın aldıklarına değerinin altında ödeme yaptı. Caesar’ın çapkın olduğu ve Servilia ile arasında bir münasebet olduğu, hatta Servilia’nın üç kızından biri olan Tertia’yı Iulius Caesar’a tanıştırdığı yazılır.³⁴ Cicero bu konuda da kelime oyunu yaparak Macrobius’un aktardığı üzere şöyle der:

“Equidem, quo melius emptum sciatis, conparavit Servilia hunc fundum tertia³⁵ deducta.”

“Bana kalırsa, daha uygun bir fiyata satın almış olduğunu şundan anlayabilirsin: Servilia bu mülkü, üçüncü ayartmayla elde etti.”³⁶

³³ A.e., 7.32.1-2.

³⁴ Suetonius, *De Vita Caesarum*, Iulius 50.

³⁵ Cicero burada Latince üçüncü anlamına gelen *tertius*, -a, -um sıra sayı sıfatını kullanıyor gibi görünse de kastedtiği Servilia’nın üçüncü kızı Tertia’dır.

³⁶ Macrobius, *Saturnalia*, 2.2.5.

MÖ 69 yılında **aedilis**³⁷ tâbir edilen memurluk makamına yükseldiğinde Sicilialılar ona adalarından pek çok hediye gönderdi.³⁸ Latince **cursus honorum** denen memûriyet basamaklarını adım adım çıkarken Cicero, **praetor**³⁹ olacağı vakit pek çok güçlü rakibi vardı ancak yetkisi dâhilinde her zaman âdil ve şerefli bir biçimde karar verdiği için hepsinden önde gelerek MÖ 67/ 66 yılında **praetor** seçildi.⁴⁰ Cicero'nun saygın ve güç sâhibi dostları arasında Gnaeus Pompeius Magnus da vardı. Zamanında birlikte hitâbet çalışmışlardı.⁴¹ Cicero henüz on yedi yaşındayken, ayaklanan Marsi halkına⁴² karşı verilen mücâdelede orduda asker olarak görev aldı. Ordunun komutanı da Pompeius'un babası Pompeius Strabo'ydu.⁴³ Dolayısıyla iki adamın tanışıklıklarının orduya dayanıyor olabileceği yazılır.⁴⁴ Ploutarkhos'un aktardığına göre de Pompeius, Cicero'ya siyasî yükselişinde katkısı olduğu için değer verirdi ve onu hoş tutardı.⁴⁵ Cicero MÖ 66 yılında, Mithridates'e karşı verilen mücâdelede ordunun başına Pompeius'un getirilmesi için **De Imperio Gnaei Pompei** adlı söylevi verdi ancak aralarındaki ilişki bir dönem iyi olduysa bile Cicero'nun olgunluk çağında Pompeius'u desteklemediği söylenebilir. Zîra sonradan

³⁷ Antik Çağ'da Roma'da bayındırlık memurluğu yapan kimsenin getirildiği makamdır ve memur kendisine verilen yetkilere bağlı olarak **aedilis cerealis**, **aedilis curulis** ve **aedilis plebis** olarak görev yapardı. Bu göreve getirilen kişi yolların bakımından, binaların ve pazar yerlerindeki satışın denetiminden, şenliklerin yâhut oyunların düzenlenmesinden ve âsâyışın sağlanmasından sorumluydu. (Bkz. Adolf Berger, **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, C: XLIII/ 2, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991, s. 353)

³⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 8.1.

³⁹ Antik Çağ'da Roma'da **consul**'lük makamından sonra devlet memurunun erişebileceği en yüksek makamdır. Bu memur olası bir tehdit karşısında asker toplama ve orduyu idâre etme, kurban törenleri düzenleme, eyâletlere memur atama, kişiler arasında çıkan bir uzlaşmazlık sonrasında gerek gördüğü takdirde onları hâkime yönlendirme yetkisine sâhipti. Gerektiğinde **consul** yerine vekâlet ederdi ve **imperium** diye adlandırılan yetkiye sâhipti. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 647)

⁴⁰ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 9.1.

⁴¹ Erim, **a.g.e.**

⁴² Italia'nın merkezinde Fucunius Gölü havzası civarında dağlık bölgede yaşayan kadim bir halktır. (Bkz. Edward Herbert Bunbury, "Marsi", **Dictionary of Greek and Roman Geography**, C: II, Haz. William Smith, Spottiswoode and Co., London, 1872, s. 280)

⁴³ Gül F. Özakürk, "Cicero'nun Genç Pompeius ile Sulla Konusundaki Tutum ve Düşünceleri (İ.Ö. 89-78 yılları arası) I", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**, C: XXXIX, S: 01.02, 1999, s. 300.

⁴⁴ Bkz. **a.e.**, s. 299, Allen M. Ward, "The Early Relationships between Cicero and Pompey until 80 B.C.", **Phoenix**, C: XXIV, S: 2, Yaz 1970, s. 121.

⁴⁵ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 8.4.

kaleme alacağı **Philippicae Orationes**⁴⁶ adlı söylevlerden oluşan derlemede, Pompeius'u desteklemediğini açıkça ifade eder.⁴⁷

Cicero, MÖ 63 yılının **consul**'ü⁴⁸ seçildi ve iki **consul**'den diğeri de Gaius Antonius oldu. Cicero'nun atalarından kimse devlet memûriyeti yapmamıştı. **Cursus honorum**'da yükselen Cicero, soyu için bir ilkti ve böylelikle **homo novus**⁴⁹ oldu. **The Oxford Classical Dictionary**'de Vogt'un aktardığı üzere, Gaius Coelius Calvus gibi bazı adamlar **homo novus** olarak az çok kabul görmüştür ancak Gaius Marius ve Cicero gibi bazıları da gerçek anlamda asla kabul görmemiştir.⁵⁰ Vogt'un aktardığının aksine Marius'un ve Cicero'nun adları **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**'te **nobiles** başlığı altında geçerken onlar için Italia'nın yerlisi olan en tanınmış **novi homines** ifadesi kullanılır.⁵¹ Burada, Cicero'nun ve Marius'un adlarının **nobiles** başlığı altında **nobilis** unvanını aldıkları için yer almadığını belirtmekte fayda var. Başlığın içeriğinde soyundan dolayı bir tanınırlığı olmayan ancak geldiği makam sâyesinde kendinden sonraki nesillerin **nobiles**'e dâhil olabilmesi için bir basamak inşâ edecek olan **homo novus**'a yer verilir; **homo novus**'un bir **nobilis** sayılmadığı gibi **ignobilis** de sayılmadığı yazar.⁵²

⁴⁶ Ploutarkhos, Cicero'nun Antonius hakkındaki söylevlerine bu adı vermesinin sebebinin Demosthenes'e duyduğu hayranlığı olduğunu yazar. Zira Demosthenes'in **Kata Philippou** adlı dört söylevi vardır. (Bkz. Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 24)

⁴⁷ Cicero, **Philippicae Orationes**, 13.21.

⁴⁸ Antik Çağ'da Roma'da Cumhûriyet Dönemi'nde her yıl seçimle iki kişinin atandığı en yüksek ve en itibarlı memûriyet makamıdır. Cumhûriyet Dönemi'nde **consul** seçilen memurlar devletin başı sayılırdı. **Consul** seçilen memurlar malî, idarî, dinî, askerî ve iktisadî alanlarda yetkileri geniş olmakla birlikte **imperium** yetkisine de sâhipti. Principatus Dönemi'nde bu makam, yetkileri sınırlandırılarak güç ve itibar kaybına uğratıldı. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 411-412)

⁴⁹ Aile içinden **Senatus**'ta görev alan ilk ferde **homo novus** denir. Geç Cumhûriyet Dönemi'nde ve kuvvetle muhtemel öncesinde de kullanılan bir ifadedir; bu kişi güç bakımından daha alçak gönüllü bir **senator** olurdu ancak onun soyundan gelen sonraki nesiller daha güçlü bir konuma erişirlerdi; görevleri konusunda tutkulu bir **homo novus** elbette kendi başarıları sâyesinde tanınan biri olarak (**per se cognitus**) **nobilis** olan bir Romalıdan farklıydı; onun aksine kendi bağlantılarını kurmalı ve kendine güçlü bir cemiyet oluşturmalıydı; bu süreçte erdem (virtus) tüm niteliklerini kişiliğinde topladığını göstermesi çok önemliydi; **consul** olduktan sonra da amacı, içinden yükseldiği düzeni savunmak ve soylular tarafından kendilerinden biriymiş gibi kabul edilmeyi sağlamaktı. (Bkz. J. Vogt, "Novus Homo", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 740)

⁵⁰ **A.e.**

⁵¹ George Long, "Nobiles", **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859, s. 799.

⁵² **A.e.**

Cicero hitâbet yeteneği sâyesinde, davalarda savunmasını üstlendiği kişilerin neredeyse hepsinin berâatini sağladığı gibi iddia makamında yer aldığı davalardaysa karşı tarafın ceza almasına neden oluyordu. Cicero'nun iddia makamında yer aldığı bir davada, karşı taraf aleyhine hüküm verilmesine Ploutarkhos'un aktardığı şu dava örnek verilebilir: Marcus Licinius Crassus'un da tanıdığı bir adam olan Licinius Macer hırsızlıkla suçlanıp yargılandığı sırada Crassus'un desteğine güvenerek kendi berâatine kesin gözüyle bakıyordu ve iddia makamında da Cicero vardı; Macer lehine karar alınacağına güvenirken mahkûmiyetine karar verildiğini öğrendi.⁵³ Cicero'nun savunmasını üstlendiği davalardaysa müvekkilinin lehine karar çıkmasını sağlamasına şu dava örnek verilebilir: Palatium'a taşınan Marcus Caelius Rufus, Publius Clodius'un dul kız kardeşi Clodia'nın komşusu oldu; o sıralarda otuz altı yaşlarında olan ve çevresindekilerce hovarda, varlıklı ama müsrif, başına buyruk bir kadın olarak tanınan Clodia kısa zamanda Caelius'u cazibesiyile etkilemeyi başardı; genç adam, kendini sevgilisiyle lüksün, şölenlerin, davetlerin ve eğlencenin büyüüne kaptırdıysa da bir süre sonra Clodia'dan ayrıldı; Caelius pek çok kişiye çeşitli suçlardan dava açmakla birlikte L. Calpurnius Bestia'yı da **praetor** seçimlerinde rüşvet alarak hile yaptığı için (**quaestio de ambitu**) suçlamış ve dava etmişti; böylece Bestia'nın oğlu L. Sempronius Atratinus beş suçtan Caelius'a dava açtı.⁵⁴ Sanık Caelius'un davadaki vekilleri, Marcus Licinius Crassus ve Marcus Tullius Cicero'ydu. Dava, Cicero'nun başarılı savunması sâyesinde Caelius lehine sonuçlandı.⁵⁵ Ploutarkhos da Cicero'nun bir hatip olarak erdem ve hakîkate yaklaşımına dâir şöyle bir aktarımda bulunur:

“μάλιστα γὰρ οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐπέδειξε
Ῥωμαίοις ὅσον ἡδονῆς λόγος τῷ καλῷ
προστίθῃσι, καὶ ὅτι τὸ δίκαιον ἀήττητόν
ἐστὶν ἂν ὀρθῶς λέγεται, καὶ δεῖ τὸν ἐμμελῶς
πολιτευόμενον ἀεὶ τῷ μὲν ἔργῳ τὸ καλὸν
ἀντὶ τοῦ κολακεύοντος αἰρεῖσθαι, τῷ δὲ
λόγῳ τὸ λυποῦν ἀφαιρεῖν τοῦ
συμφέροντος.”

⁵³ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 9.1-3.

⁵⁴ Cicero, **Caelius Savunması**, Çev. Serap Gür Kalaycıoğulları, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 3-5.

⁵⁵ Bkz. Cicero, **Pro Caelio**.

“Bilhassa bu adam, Romalılara hitâbetin erdemli olana ne denli incelik kattığını, eğer hakça konuşulursa hakîkatin üstün geldiğini ve devlet işleriyle uğraşan kişinin yaptığı işte her zaman kaçınılmaz bir biçimde dalkavukluk yerine erdemi yeğlemesi gerekirken söylevinde de incitici [sözü] faydalı [sözden] ayırması gerektiğini gösterdi.”⁵⁶

Bu aktarımdan anlaşıldığı kadarıyla Cicero doğrunun söylenmesinden yanadır ve bir hatip söylevinde, doğru olan yönleri öne çıkarmalıdır fakat dinleyenleri rahatsız edecek şeyler söylemesi gerektiğinde de kelimelerini dikkatle seçerek söylenende kişileri rahatsız edecek yönlerden çok onlara yararlı olacak yönleri öne çıkarmalıdır. Ne var ki, yine Ploutarkhos bu aktarımıyla çelişircesine eserinin devamında Cicero’nun övünmesinin hırsan (**philotimia**) ileri geldiğini ve bu hırsın konuşmalarında ve savunmalarında çoğu zaman mantığını (**logos**)⁵⁷ kullanamamasına neden olduğunu aktarır ve Munatius davasını örnek verir. Cicero’nun mahkemede savunmasını yaparak berâat ettirdiği Munatius’un suçsuz olduğu için değil aksine Cicero, aydınlığı kararttığı için aklandığını ve Cicero’nun bu davada savunmasının hakîkati desteklemesinden çok hatiplikteki ustalığını öne çıkarmayı amaçladığını aktarır.⁵⁸ Ayrıca, Cicero’nun insanları sözleriyle yaraladığına ve kendi ilkelerine ters hareket ettiğine dâir başka örnekler de verir.⁵⁹

Gaius Suetonius Tranquillus, Cicero’nun savunma makamında yer aldığı ve Caesar ile ilişkisi düşünüldüğünde önemli olan bir davadan bahseder.⁶⁰ Bu davanın Cicero için Iulius Caesar ile ilişkisi bakımından önemli olduğu söylenebilir. Cicero’nun savunduğu ve hakkında ölüm cezası istenen Gaius Rabirius, **Tribunus Plebis**⁶¹ Titus Labienus tarafından yine bir **tribunus plebis** olan Lucius Appuleius

⁵⁶ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 13.1.

⁵⁷ Kelime yerine göre Türkçeye akıl olarak da çevrilebilir.

⁵⁸ **A.e.**, Cicero 25.1-25.2.

⁵⁹ **A.e.**, Cicero 25.1-28.1.

⁶⁰ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 12.

⁶¹ Antik Çağ’da Roma’da **plebs** olarak adlandırılan sınıf tarafından seçilen görevlilerdir. Bu görevliler, kendileri de birer **plebeius** olduğu için gerçek anlamda **magistratus** sayılmazdı ve onların haklarına sâhip değildi. Bununla birlikte **tribunus plebis** seçilen görevlilerin dokunulmazlığı vardı. Ordu üzerinde bir güçleri yoktu. **Senatus**’un ve diğer devlet memurlarının aldıkları kararların uygulanmasına müdâhale haklarını (**intercessio**) kullanarak mâni olabilirlerdi. **Plebs** içinden şikâyeti olanları dinlerlerdi. Bütün bu yetkilerini yalnızca Roma sınırları içinde kullanabilirlerdi ve **imperium** yetkileri yoktu. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 1149-1152)

Saturninus'un MÖ 100 yılında kurban gittiği cinâyete karışmış olmakla suçlanıyordu. Suetonius, Caesar'ın Rabirius'u doğrudan değil Labienus'u aracı ederek dava ettirdiğini belirtir.⁶² Lovano'nun aktardığı üzere, Cicero asıl suçlunun Rabirius değil bir köle olan Scaeva olduğunu söyledi ve savunmasının sonunda Rabirius'un berâat etmesini sağladı.⁶³ Böylece Caesar'ın mahkûmiyetini istediği biri Cicero'nun savunması sâyesinde berâat etti.

Daha önce Cicero'nun MÖ 63 yılının **consul**'lerinden biri seçildiği aktarıldı.⁶⁴ Cicero'dan başka Catilina da o yılın **consul** seçimlerine adaylığını koymuş ancak seçilememişti ve bu siyâsî yenilginin hırsıyla gidişatı kendi lehine çevireceğini düşündüğü birtakım tasarılar yapmaya başladı. Bu tasarılarının arasında, Cicero'yu ortadan kaldırmak için bir sûkast düzenlemek de vardı ancak başarılı olamadı çünkü Cicero tasarıdan haberdar oldu. Catilina, topladığı askerlerle birlikte Roma dışında, kendisine gelecek haberi bekliyordu dolayısıyla şehirde değildi ama ona yardım edenler hâlâ Roma'daydı. Böylece Lentulus'un da içinde bulunduğu Catilina destekçileri yakalandı. Cicero'nun eşi Terentia ise hırslı bir kadın olarak tanınıyordu. Ploutarkhos'un aktardığı üzere, bir gün evdeki sunakta şâhit olduğu bir işâreti olumlu yorumlayarak Cicero'yu tertipçilerin karşısında direnmesi için yüreklendirdi; bu desteğe, kardeşi Quintus ve dostu Publius Nigidius da katıldı; ertesi gün dava görülürken fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Iulius Caesar, yargılananlara ölüm cezası verilmemesini isterken Catulus Lutatius ve Genç Cato olarak bilinen Marcus Porcius Cato yargılanlara ısrarla en ağır cezanın verilmesi gerektiğini savundu; Cicero, Caesar'dan yana ılımlı bir tavır takınsa da **Senatus**⁶⁵ yargılananların ölüm cezasına çarptırılmasına hükmetti. Bu olaydan sonra Cicero, halkın gözünde değerlendirildi.⁶⁶ Zîra muhtemel bir ayaklanma mâsum insanların kanı dökülmeden önlenmişti ve suçlular olması gerektiği gibi cezalandırılmıştı ancak Cicero'yu sevenler kadar sevmeyenler de vardı: O sırada **praetor** olan Iulius Caesar ve

⁶² Suetonius, **a.g.e.**

⁶³ Michael Lovano, "Trial of Rabirius", **All Things Julius Caesar: An Encyclopedia of Caesar's World and Legacy**, C: I, ABC-CLIO, LLC, California, 2015, s. 848.

⁶⁴ Bkz. s. 8.

⁶⁵ Yaşlılar Meclisi denebilecek **Senatus**, Roma'nın kadim idârî kurumlarından biridir. Varlığını Roma yıkılana dek sürdürmeyi başarsa da zaman içinde yapısında, yasal ve siyâsî öneminde değişiklikler olmuştur. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 695)

⁶⁶ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 20.1-22.5.

tribunus plebis olan Metellus Nepos ile Bestia. Cicero o dönemde **consul**'dü ve görev süresinin dolmasına sayılı gün vardı. Görev süresi dolunca ona bu hususta kendini savunma hakkı tanınmadı ve yalnızca hazırlanmış yemin metnini okumasına izin verildi ancak o, bizzat hazırladığı yemin metnini okudu.⁶⁷ Metellus'un Cicero'dan hoşlanmamasının nedeni, Catilina tertibine karışan kişilere savunma yapma hakkı vermemiş olmasıydı; dolayısıyla Metellus, bu durumun sorumlusu olarak gördüğü Cicero'ya öfke duyuyor ve insanları ona karşı örgütlüyordu.⁶⁸

Iulius Caesar ve diğer Cicero karşıtlarıysa durmadan yeni meseleler çıkarıyor ve onun saygınlığını zedelemeye uğraşıyorlardı. Cato o dönemde **tribunus plebis** olarak görev yapıyordu ve Cicero'yu başına gelebilecek muhtemel bir belâdan esirgeyerek ona MÖ 63 yılında vatanın babası anlamına gelen **pater patriae** unvanının verilmesini sağladı.⁶⁹ Böylelikle Cicero, Roma'nın bu unvanı alan ilk ve tek yurttaşı oldu çünkü onun ardından unvan yalnızca devleti yönetenlere verildi. Bu olay, Cicero'nun kaybetmekle karşı karşıya kaldığı saygınlığını perçinledi. Öyle ki ünlü hatip şöhretinin getirdiği büyüye kapılarak sürekli övünür oldu. Bu da onu, kendisini dinleyenlerin gözünde çekilmez kılmış olabilir.

Felsefenin onun hayatının dâima bir parçası olduğu anlaşılır. Hatta iyi bir hatip olmanın inceliklerini aktardığı **De Oratore** adlı eserinde belâgat ve felsefe arasındaki önemli bağa değinir.⁷⁰ Ploutarkhos'un aktardığı üzere Platon, Aristoteles, Demosthenes ve Theophrastos onun beğenerek ve hayranlıkla okuduğunu ifade ettiği düşünürlerdi; Gorgias'tan gençleri zevk düşkünlüğüne ve içkiye yönlendirdiği için haz etmezdi; hatta kendi oğluna da kötü örnek teşkil ettiği için ona son derece sert bir üslupla yazdığı bir mektup kaleme alarak oğlundan uzak durmasını tembih etti. Kendi döneminde yaşayanlardansa Aristoteles'in ardıllarından olan Kratippos'u beğenirdi.⁷¹

Soylu bir âileden gelen ve zamanında Catilina'nın çıkardığı olaylarda Cicero'nun savunduğu Clodius, bir ihtiras olayının başkahramanı oldu. Ploutarkhos

⁶⁷ A.e., Cicero 23.1-23.3.

⁶⁸ Cassius Dio, **Romaïke Historia**, 37.38-42.

⁶⁹ Ploutarkhos, a.g.e., Cicero 23.3.

⁷⁰ Cicero, **De Oratore**, 3.56-73.

⁷¹ Ploutarkhos, a.g.e., Cicero 24.3-24.7.

bu olayı ve sonrasında yaşananları şöyle aktarır: Iulius Caesar'ın eşi Pompeia'ya âşık olan Publius Clodius Pulcher, **Bona Dea**⁷² için 4 Aralık günü yapılan töreni fırsat bilerek kadın kılığına büründü ve gizlice Iulius Caesar'ın mülküne girdi ancak kısa sürede bu durum fark edildi; Caesar eşinden suçlu olduğu için değil ancak hakkında dedikodu yapılmış olduğu için boşandı; Clodius'a da tanrıların yasalarına saygısızlık (**asebeia**) suçundan dava açıldı; Cicero bu davada Clodius'u savunmadığı gibi karşısında yer aldı ancak Clodius, aktarılanlara göre, rüşvet verdiği için aklandı ve MÖ 58 yılında **tribunus plebis** oldu, makamının gücünü insanları Cicero'ya karşı kıışkırtmak için kullandı, halkın güvenini ve sevgisini kazandı, o dönemin **consul**'leri olan Lucius Calpurnius Piso Caesoninus'a Makedonia, Aulus Gabinius'a ise Syria eyâletinin yönetimini verdi; Cicero o sırada Gallia'ya sefere çıkmaya hazırlanan Iulius Caesar'dan kendisini yanında elçi⁷³ olarak götürmesini istedi ve Caesar da kabul etti; Cicero'nun avucunun içinden kaçıp gitmesini istemeyen Clodius ona dost görünerek güvenini kazandı; Cicero da Iulius Caesar'a, gitmekten vazgeçtiğini bildirdi; ne var ki, bu karar Cicero'nun aleyhine oldu; hem Clodius'un samîmiyetine inanarak kendisinden nefret eden adamların arasında kalmayı seçti hem de Caesar'ın düşmanlığını kazandı; Caesar, Clodius'un güçlenmesini sağlarken Pompeius'u da Cicero'dan uzaklaştırdı; Catilina olaylarında ölüm cezasına çarptırılan Lentulus'un ve Cethegus'un yargılanmadan haklarında hüküm verilmesinin adâletsizlik olduğunu söyleyerek Cicero'nun yargılanmasına neden oldu; Cicero, saçını uzatıp kıyâfetlerini değiştirdi ve kendisine destek olacak adamlar aramaya başladı; zamanla Cicero gibi **eques** yâni süvârî sınıfından olanlar saçını uzatıp onun gibi giyinir oldu ve yirmi binden fazla genç onu kollamak için bir araya geldi; bu harekete **consul**'ler de destek verdi; Cicero sonunda çareyi Pompeius'tan yardım istemekte buldu ama bu çabası da boşa çıktı.⁷⁴ Oysa çok değil yalnızca iki yıl önce Cicero, dostu Atticus'a yazdığı bir mektupta Pompeius'un kendisini vatanı uğruna yaptığı işlerden dolayı övdüğünü anlatır; Pompeius bunu yaparken Cicero'nun başarılarını kendininkilerden daha

⁷² **Mitoloji Sözlüğü**'ne göre Faunus kültüne bağlı bir Roma tanrıçasıdır. Roma'da Aventinus Tepesi'nin eteğinde bir tapınağı vardı ve orada kadınlar ile genç kızlar tanrıça için âyinler düzenliyordu. Bu tanrıça için düzenlenen tören yâhut âyinlere erkeklerin katılması yasaktı. (Bkz. Pierre Grimal, **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, Çev. Sevgi Tamgüç, Haz. Enes Kabakçı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 119)

⁷³ Kelimenin Grekçesi **presbeutes** iken Latince **legatus**'tur.

⁷⁴ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 28.1-31.4.

üstün tutar ve vatani kurtaranın Cicero olduğunu söyler.⁷⁵ Ploutarkhos'un aktardığı üzere, Gabinius'un ona karşı tutumu sert olsa da Piso merhametli davranarak ona bir süre Roma'dan uzaklaşmasını nasihat etti; böylece Cicero birkaç dostunu da yanına alarak Sicilia'ya gitmek üzere Roma'dan ayrıldı; Cicero'nun gidişini haber alan Clodius ise derhal onun hakkında sürgün kararı aldırdı ve Italia sınırlarında beş yüz mil içinde kalan yerlerde ona kucak açılmaması için haber gönderdi; bu durum insanların Cicero'ya açıkça yardım etmelerine engel olduysa da onu sevenler el altından yardım etmeye devam etti; Sicilia'ya vardığında o sırada **preator** olan Gaius Vergilius onu sınırdan içeri kabul etmedi; Cicero yolunu değiştirerek önce Brundisium'a gitti oradan da Dyrrakhion'a gitmek için yola koyuldu ancak önce çıkan şiddetli rüzgâr yüzünden sonra da deprem yüzünden yolculuğunu iptal etmek zorunda kaldı; Roma'da istenmeyen Cicero'ya Grekler art arda elçiler göndererek onu davet etti ancak o gitmeyi reddetti; artık kaygılı (**athymos**) ve son derece mahzundu (**perilypos**); dostlarından kendisine hatip (**rheter**) yerine filozof⁷⁶ (**philosophos**) diye hitap etmelerini istiyordu; Clodius ise Cicero sürgün edildikten sonra onun Palatium Tepesi'ndeki evini ve Tusculum'daki çiftliğini ateşe verdi, Palatium Tepesi'ndeki evin yerineyse Tanrıça Libertas'a adadığı bir tapınak inşa ettirdi; onun servetinden geri kalanları satışa çıkardı ancak kimse bu yıkımdan kalanlara elini sürmek istemedi; Clodius şiddete başvurmaktan geri durmuyordu ve bu yüzden halkın gözünde saygınlığı azalıyordu; bunu fırsat bilen Pompeius halkın desteğini de ardına alarak Clodius'u görevden aldı; böylece Cicero da Roma'ya çağırıldı; onun, Clodius'un yakıp yıktığı mülkünün yeniden inşa edilmesine ve bu masrafların devlet tarafından karşılanmasına karar verildi, dönüşü Roma'da coşkuyla karşılandı; Clodius'un gözden düşüşünden yararlanan Cicero onun memurluğunda yazdırdığı kararnâmeleri ortadan kaldırdı; buna gerekçe olarak da **plebeius** olmamasına rağmen **tribunus plebis** makamına geldiği için bu kararların usûlsüz sayılmasını gösterdi; Cato bu kararların yok hükmünde sayılmasının doğru

⁷⁵ Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 2.1.6.

⁷⁶ Bu kelime **Kubbealtı Lugatı**'na göre felsefeyle uğraşan, felsefenin gelişmesine katkıda bulunan, yeni bir felsefe çıkışı açan kimse, feylesof anlamlarına gelir. Antik Çağ'da filozof kelimesi bugün kullanıldığı gibi kullanılmıyordu. Filozof kelimesi o dönemde daha çok bilgiyi arayıp bulmaya meraklı, bilgiye meraklı yahut öğrenmeye sevdalı anlamında kullanılırdı. (Bkz. İlhan Ayverdi, **Kubbealtı Lugatı**, (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/filozof>, 17 Eylül, 2020)

olmadığını savundu çünkü Kypros ve Byzantium'un yönetiminin bu kararlar dâhilinde Cato'ya verilmişti.⁷⁷ Burada şunu belirtmekte fayda var: Cato başta Kypros atamasını kabul etmedi. Ayrıca, Clodius'un Cato'yu Byzantion'dan sonra Kypros'ta görevlendirmesinin sebebinin onu Roma'dan uzak tutmak olduğu da yazılanlar arasındadır.⁷⁸

MÖ 52 yılının 20 Ocak günü Titus Annius Milo ve Clodius, Bovillae kasabası yakınında karşılaştı ve Clodius'un kafilesindeki köleler Milo'nun kafilesindeki gladyatörlerle tartışmaya başladı; gladyatörlerden Birria attığı bir mızrakla Clodius'u yaraladı. Clodius saklandıysa da Milo onu buldu ve öldürdü.⁷⁹ Milo'nun savunmasını üstlenen Cicero mahkemede **Pro Milone** adlı savunmayı yaptı ancak sözü edilen heyecanı⁸⁰ onu bu dava öncesinde de ele geçirmiş olmalı ki Ploutarkhos, Cicero'nun savunma esnasında titrediğini ve sesinin kısıldığını, bunların da davayı kaybetmesine zemin hazırladığını aktarır.⁸¹

Cicero bu davadan önce Crassus, Parthlar tarafından Carrhae'da mağlûp edilerek öldürünce MÖ 53 yılı bitmeden **augur**⁸² seçildi. Daha sonra da M. Calpurnius Bibulus ile aralarında çekilen kur'a sonucunda Kilikia'ya **proconsul**⁸³ olarak atandı. MÖ 51 yılının Temmuz ayından 50 yılının Temmuz ayına değin görevini icrâ etti. Eyâlettekilerin Syria'daki karışıklıktan istifâde ederek ayaklanmalarına engel oldu. Ayrıca eyâleti Parthlardan gelebilecek tehlikelere karşı korudu. Görev süresi boyunca Parth tehdidi Cicero'yu önemli ölçüde meşgul etti. Amanos Dağları'nda Roma'nın egemenliği altında olmayan ve Parthlara destek

⁷⁷ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 31.4-35.1.

⁷⁸ Stewart Irwin Oost, "Cato Uticensis and the Annexation of Cyprus", **Classical Philology**, C: L, S: 2, Nisan 1955, s. 100.

⁷⁹ (Robert Bell), **The Cabinet Cyclopaedia: A History of Rome**, C: II, Haz. Dionysius Lardner, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, London, 1835, s. 18-19.

⁸⁰ Bkz. s. 3.

⁸¹ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 35.2-35.4.

⁸² Antik Çağ'da Roma'da **sacerdotes populi Romani** tâbir edilen topluluğun üyesi olan din görevlisidir ve göreve başta üç **augur** seçilirken zamanla sayıları artmıştır. Bu din görevlisi, kuşların hareketlerinden yola çıkarak alâmetleri yorumlardı ve yorumları devletle ilgili verilecek kararlarda önemli bir yere sâhipti. Elinde tuttuğu eğri değnek **lituus**, yaptığı işse **augurium** yâhut **auspicium** diye adlandırılırdı. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 370)

⁸³ Antik Çağ'da Roma'da **consul** olarak görev yapan devlet memurunun bazı özel durumlarda, bir yıllık olan görev süresinin değil ancak sâhip olduğu **imperium** yetkisinin uzatılmasıyla aldığı unvandır. Bu memur bir **ex-magistratus** olduğu için de **imperium** yetkisini Roma'nın kutsal sınırları içinde kullanamazdı ve **consul** sayılmadığı için de **proconsul** olarak görev yapardı. Zaten **proconsul** kelimesi de Türkçede, **consul** yerine anlamına gelir. (Bkz. **a.e.**, s. 653)

vermesi muhtemel olan halklar yaşıyordu. Cicero MÖ 50 yılının 13 Ekim günü bu bölgenin başkenti sayılan Erana'yı ele geçirdi.⁸⁴ Ploutarkhos'un aktardığı üzere askerleri bu zaferin ardından ona başkumandan⁸⁵ unvanını verdi; görevi sırasında örnek bir **proconsul** olarak kimseden rüşvet ve hediye kabul etmedi; alınan vergiler konusunda düzenlemeler yaptı; israf olarak gördüğü masraflı akşam yemeği tertiplerine son vererek masraflarını kendi cebinden karşıladığı ziyâfetler verdi; bir an bile boş durduğunu gören olmadı ve kimseye kötü davranıp kimseyi küçük düşürmedi.⁸⁶

Görev süresi dolduğunda Side, Rhodos, Ephesos, Athenai ve Patras üzerinden Roma'ya döndü. Döner dönmez de kendini Iulius Caesar ve Pompeius arasında çıkan uzlaşmazlığın içinde buldu.⁸⁷ Ploutarkhos'un aktardığı üzere, her ikisine de mektuplar yazarak ara buluculuk yapmaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Bu sırada Caesar'dan bir haber aldı: Iulius Caesar'ın arzusu, Cicero'nun tercihini kendisinden yana kullanmasıydı ancak ilerleyen yaşı nedeniyle siyâseti bırakıp inzivaya çekilmek isterse de Hellas'a gitmesini tavsiye ediyordu. Çok geçmeden Caesar'ın ve Pompeius'un uzlaşmazlığından bir iç savaş çıktı ve Cicero, Pompeius'un yanında yer aldı. Ploutarkhos'un aktardıklarından Cicero'nun Pompeius'un yanında yer aldığı için pişman olduğu anlaşılır.⁸⁸ Pompeius MÖ 48 yılında yapılan Pharsalos Muhârebesi'nde mağlûp oldu. Pompeius ile Caesar arasındaki çekişmeye ve bunun Roma'ya etkilerine daha sonra değinilecektir. Burada önemli olan, Iulius Caesar ve Cicero arasındaki ilişkinin Cicero'nun Pompeius'un yanında yer almasından sonra nasıl devam ettiğidir. Pompeius'un yenilgisinin ardından Caesar, Brundisium'da kendisini bekleyen Cicero'yu görünce onu affettiğini gösterircesine atından inerek Via Appia boyunca onunla yan yana yürüdü ve sohbet etti.⁸⁹

Pompeius'un destekçilerinden biri olan Quintus Ligarius, yenilginin ardından geri kalan destekçilerle Africa'da direnişe devam etti. Bölge, Thapsos

⁸⁴ Murat Tozan, "Cicero'nun Cilicia Valiliği", **Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, C: IV, Haz. Murat Arslan, Tuncer Demir, 2016, s. 114-115.

⁸⁵ Kelimenin Grekçesi **autokrator** iken Latincesi **imperator**'dur.

⁸⁶ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 36.2-5.

⁸⁷ Tozan, **a.g.e.**, s. 122.

⁸⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 38.1-3.

⁸⁹ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 39.2-5.

Muhârebese'nin ardından Iulius Caesar tarafından MÖ 46 yılının Nisan ayında ele geçirildi ve teslim olan Ligarius sürgüne mahkûm oldu. Cicero, Ligarius'un Roma'ya dönebilmesi için elinden geleni yaparken Quintus Aelius Tubero, Ligarius'un bir vatan hâini olduğunu söyleyerek dava açtı. Ploutarkhos'un aktardığına göre, Iulius Caesar bu davanın Ligarius'un aleyhine sonuçlanacağına inanıyordu; davada Ligarius'u Cicero savundu ve hitâbet yeteneği sâyesinde Caesar'ı etkilemeyi başarak Ligarius'un berâat etmesini sağladı.⁹⁰

Ploutarkhos, Iulius Caesar'ın monarşiye eğilimli olduğunu daha kimse anlamadan Cicero'nun fark ettiğini yazar.⁹¹ Ploutarkhos'un bu aktarımına bakılacak olursa Cicero'nun yanılmadığı söylenebilir. Zîra yönetim biçimi monarşiye dönüyordu. Böylece Cicero bu dönemde siyâseti bıraktı ve inzivaya çekildi. Bunun sebebinin onun yıllar içinde edindiği tecrübe sâyesinde muhtemelen yaşanacakları öngörmesi olduğu söylenebilir. İnzivaya çekildiği sırada **phantasia**,⁹² **syngkatathesis**/**sygkatathesis**,⁹³ **epokhe**,⁹⁴ **katalepsis**,⁹⁵ **atomos**,⁹⁶ **ameres**⁹⁷ ve **kenos**⁹⁸ gibi Grekçe

⁹⁰ A.e., Cicero 39.5-40.1.

⁹¹ A.e., Cicero 20.3.

⁹² Cicero, terimi Latinceye **visum** ve **imago** diye çevirmiştir. Terimin felsefi anlamlarını tezâhür, sudur, görüngü, imge olarak verilir. (Bkz. Henry George Liddell, Robert, Scott, Henry Stuart Jones, **LSJ Greek-English Lexicon**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dfantasi%2Fa>, 10 Eylül, 2020)

⁹³ Cicero, terimi Latinceye **adsensio** diye çevirmiştir. Terimin felsefi anlamını zihnin algıları kabul etmesi olarak verilir. (Bkz. a.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dsugkata%2Fqesis>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁴ Cicero, terimi Latinceye **adsensionis retentio** diye çevirmiştir. Terimin felsefi anlamını yargıda bulunmama hali olarak verilir. (Bkz. a.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dexph%2F>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁵ Cicero, terimi Latinceye **comprehensio**, **cognitio** ve **perceptio** diye çevirmiştir. Terimin felsefi anlamını bir nesnenin zihin tarafından doğrudan kavranması olarak verilir. (Bkz. a.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dkata%2Flhyis>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁶ Cicero, terimi Latinceye **individuum** ve **corpora individua** diye çevirmiştir. Terimin anlamlarını bölünemeyen parça, en küçük parça olarak verilir. (Bkz. a.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Datomos%2F>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁷ Cicero, terimi Latinceye **summa genera** diye çevirmiştir. Terimin anlamlarını bölümleri olmayan, bölünemeyen olarak verilir. Bkz. a.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Damer%2F>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁸ Cicero, terimi Latinceye **inane** ve **vacuum** diye çevirmiştir. Terimin anlamını boşluk olarak verilir. Bkz. a.e., (Çevrimiçi)

felsefe terimlerini Romalılara tanıtarak Latinceye kazandırdı. İşte bu inziva döneminde de yeniden şiir yazar oldu ve dostlarına sık sık mektuplar gönderdi.⁹⁹ Iulius Caesar'ı hoş tutmak için de sürekli onu övüyordu. Ploutarkhos, Cicero'nun baştan beri şiire yetenekli olduğunu ancak zamanla kendisinden daha başarılı şairler olduğu için onun gölgede kaldığını aktarır.¹⁰⁰

Cicero'nun, kamu işlerinden çekilmesinin yanı sıra özel hayatında da birtakım değişiklikler oldu. Ploutarkhos'a göre Cicero, eşi Terentia'dan şunları bahâne göstererek boşandı: Terentia savurgan bir kadındı; hatta etrâftan borç alacak duruma gelmesine rağmen savurganlığa devam ediyordu; Terentia, Cicero'ya karşı ilgisizdi ve Cicero Brundisium'dayken Cicero'nun genç yaştaki kızı Tullia'yı babasının yanına göndermişti ancak Terentia bu iddiaları kabul etmedi.¹⁰¹ Cicero'nun Terentia'dan dünyaya gelme iki çocuğu vardı: MÖ 79 yılında dünyaya gelen Tullia ve MÖ 65 yılında dünyaya gelen Marcus Tullius Cicero Minor. Boşanmanın ardından Cicero, varlıklı bir âileden gelen genç Publilia ile evlendi.¹⁰² Kaynaklarda evlilikleri gibi dünyaya getirdiği çocuk yâhut çocuklar ve ölümü hakkında da farklı görüşler mevcut olan Tullia, MÖ 45 yılının Şubat ayında henüz genç bir kadinken öldü. Geride bir erkek çocuk bıraktığı bilinir. Cicero da Atticus'a yazdığı bir mektupta¹⁰³ bu oğlundan dünyaya gelme torunu Lentulus'u ziyâret etmek istediğini yazar.

Kızının ölümünün onu derinden etkilediği bilinir. Hatta Ploutarkhos, biricik kızının ölümüne içten içe sevindiğini düşündüğü için Cicero'nun ikinci eşi Publilia'dan boşandığını aktarır.¹⁰⁴ Bu dönemde Cicero, Tusculum'da inzivaya çekilip kendini felsefeye adadı. **Tusculunae Disputationes** adlı beş kitaptan oluşan eserinin ilk kitabını, kızının ölüm acısını bir anlamda ölümü tanıyarak gidermeye çalışırken, ölümü küçümsemeye ayırdı. Bu kitapta beden-rûh ikiliğine ve aslında bilge kişinin bütün hayatının ölümüne hazırlık olduğuna değinir.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dkeno%2Fs>, 10 Eylül, 2020)

⁹⁹ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 40.1-4.

¹⁰⁰ **A.e.**, Cicero 2.3-3.1.

¹⁰¹ **A.e.**, Cicero 41.2-4.

¹⁰² **A.e.**, Cicero 41.3.

¹⁰³ Cicero, **a.g.e.**, 12.28.3.

¹⁰⁴ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 41.5.

Cicero'nun inzivasını Roma için önemli bir olay sonlandırdı. Iulius Caesar MÖ 15 Mart 44 tarihinde başında Marcus Iunius Brutus,¹⁰⁵ Cassius Longinus ve Decimus Iunius Brutus Albinus'un bulunduğu bir muhâlif topluluk tarafından sûikasta uğradı ve öldü. Onun ölümünün Roma'nın bir süredir içinde bulunduğu karmaşaya olumlu yönde etki etmediği söylenebilir. Cicero'nun gözünde Caesar bir yanılıyla kendine yakıştırdığı hükümdarlık uğruna ilâhî ve hukukî bütün hakları ihlâl etmişti.¹⁰⁶ Cicero sûikastçıların affedilmesi için elinden geleni yaptıysa da halk galeyana geldi ve Cicero halkın öfkesini yatıştırmada başarılı olamadı. Ploutarkhos, Cicero'nun bu adamları Athenailıların yaptığı gibi affetmek gerektiğini söylediğini aktarır.¹⁰⁷ Burada Athenailıların icrâatına yapılan atıftan kasıt, MÖ 431-404 yılları arasında yapılan Peloponessos Savaşları'ndan sonra Athenai'da Otuz Tiran¹⁰⁸ (**Triakonta Tyrannoi**) tarafından yönetimin ele geçirilmesi olabilir.¹⁰⁹ Bu yönetim süresince pek çok insan sürgün edildi ancak MÖ 324 yılında III. Aleksandros bir kararname çıkararak sürgündekilerin geri dönmesi için çağrıda bulundu.¹¹⁰ Cicero, bütün iyi adamların da aslında Iulius Caesar'ın ölümünü istediklerini ancak bazılarının eyleme geçecek kararlılığı (**consilium**), bazılarının cesâreti (**animus**), bazılarının fırsatı (**occasio**) olmadığını ancak hepsinin arzusunun (**voluntas**) bu olduğunu yazar.¹¹¹ Atticus'a yazdığı mektuptan, başta Caesar'ın ölümünü Roma'nın kurtuluşu için bir fırsat olarak gördüğü anlaşılır çünkü 15 Mart gününün kendisi için bir tesellî olduğunu yazar ve sûikastçıları da kahramanlar (**heroes**) diye niteler.¹¹² Ne var ki bu düşüncesinden, sonraları pişman olduğu anlaşılır. Zîra yine Atticus'a yazmış olduğu başka bir mektupta, Iulius Caesar'ın ölümünün Romalıları özgür

¹⁰⁵ Bu, oğul Marcus Iunius Brutus'tur. İki Marcus Brutus Iunius karıştırılmamalıdır zîra babası da aynı adı taşır.

¹⁰⁶ Cicero, **De Officiis**, 1.8.26.

¹⁰⁷ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 42.2.

¹⁰⁸ **Tyrannis** yönetimin tek adam tarafından yasalar çiğnenerek ele geçirilmesi yâni mutlakıyettir. İşte, gücü bu şekilde elinde tutan kişi de Grekler tarafından **tyrannos** diye adlandırılırdı. MÖ 7. ve 6. yy.'da belli bir sınıfın yönettiği pek çok Grek kent devletinde yönetimi ele geçiren tiranlar olmuştur hatta bu dönem Tiranlar Dönemi olarak da bilinir. (Bkz. P. N. Ure, "Tyranny", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 1101-1102)

¹⁰⁹ Ploutarkhos, **Plutarch's Lives: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar**, C: VII, Çev. Bernadotte Perrin, Haz. E. H. Warmington, Harvard University Press, London, 1967, s. 191.

¹¹⁰ Sara Forsdyke, "Exile, Greek", **The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome**, C: I, Haz. Michael Gagarin, Elaine Fantham, Oxford University Press, New York, 2010, s. 145.

¹¹¹ Cicero, **Philippicae Orationes**, 2.29.

¹¹² Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 14.4.

adamlar (**liberi**) yapmadığını ve onun aslında kendisinden kaçılacak bir efendi (**dominus**) olmadığını yazar; Caesar'ın ölümü hakkında daha önce düşündükleri için utandığını ekler.¹¹³

Ploutarkhos'un aktardığı üzere bu olayları seyren Cicero, Marcus Antonius'un gücünden çekindiği için eski damadı Dolabella'ya giderek kendisini de Syria'ya berâberinde elçi olarak götürmesini istedi. Zîra Antonius, Syria eyâletinin yönetiminde Dolabella'yı görevlendirmişti. MÖ 43 yılının **consul**'leri Gaius Vibius Pansa ve Aulus Hirtius, Cicero'ya saygı duydukları için onun gitmesini istemedi; Hirtius onu, yaz mevsimini Athenai'da geçirmesi için iknâ etti ancak hava koşulları yüzünden gemi demir alamayınca Cicero da gitmekten vazgeçerek Roma'ya döndü; halk onu coşkuyla karşıladı. Antonius, onu **Senatus**'a çağırdı ancak Cicero yol yorgunluğunu bahâne edip gitmeyince askerlerine onu yakalayarak getirmelerini, direndiği takdirde de evini ateşe vermelerini emretti; ara bulucuların Antonius'u sakinleştirmesi üzerine Cicero başına geleceklerden kurtuldu; bu sırada eğitimi için gittiği Apollonia'dan dönen Octavianus, Lucius Marcius Philippus ve Gaius Claudius Marcellus Minor'u da yanına alarak Cicero'ya gitti; ondan, halkın önünde Genç Caesar'ı öven bir konuşma yapmasını istediler.¹¹⁴ Teklifi kabul eden Cicero'nun Octavianus'u övdüğü ve Marcus Antonius'a üstün tuttuğu söylevler dizisinin adı **Philippicae Orationes**'tir. Yazılanlara göre, Cicero kendini özel bir sebepten dolayı Octavianus'a yakın hissederdi. Bir tarihçi ve özgeçmiş yazarı olan Suetonius, bunun sebebinin Cicero'nun gördüğünü anlattığı bir rüya olduğunu yazar.¹¹⁵ Ploutarkhos da bu rüyayı Suetonius'tan farklı şekilde aktarır.¹¹⁶ Ayrıca Ploutarkhos, Octavianus'un da Cicero'ya yakınlık duyduğunu ve ona baba (**pater**) diye hitap ettiğini yazar.¹¹⁷

Bir anlamda Octavianus'un kanatları altına giren Cicero muhtemelen yeniden güç ve söz sâhibi olmasına güvenerek Ploutarkhos'un aktardığı üzere Hirtius'u ve Pansa'yı, Antonius'a karşı kışkırttı; MÖ 43 yılında Octavianus'un da iki **consul**'e destek verdiği Mutina Muhârebesi'nde Antonius yenildi; **consul**'ler bu muhârebeye

¹¹³ A.e., 15.4.3.

¹¹⁴ Ploutarkhos, a.g.e., Cicero 43.1-44.2.

¹¹⁵ Suetonius, a.g.e., Augustus 94.

¹¹⁶ Ploutarkhos, a.g.e., Cicero 44.2-4.

¹¹⁷ A.e., Cicero 45.1.

ölünce de gücün tek sâhibi Octavianus oldu. Cicero daha önce Octavianus’a **lictor**¹¹⁸ diye adlandırılan korumalar ve yetkiler verilmesi için **Senatus**’u iknâ etmişti; **Senatus** da Antonius tehdidi son bulunca Octavianus’a verilen ayrıcalıkların geri alınması için teklifte bulundu; bu sırada Genç Caesar, Cicero’ya o yılın iki **consul**’ünün kendileri olacağı haberini gönderdi. Dahası Octavianus, yalnızca şan ve şöhreti önemseydiğini söyleyerek devlet yönetimini Cicero’nun ellerine bırakacağı vaadini verdi.¹¹⁹ Şunu belirtmek gerekir ki tarihte böyle kararların verildiği vâkidir. Zîra sonraları MS 54 yılında Claudius’un ölümünün ardından tahta çıkan Nero’ya da akıl hocaları Lucius Annaeus Seneca ve Sextus Afranius Burrus devlet yönetimiyle ilgili kararlarda benzer biçimde yardımcı olmuştur. Bu vaade aldanan Cicero, Octavianus’a **Senatus**’u devretti ancak bunun boş bir vaat olduğunu anlaması uzun sürmedi zîra Octavianus, MÖ 27 Kasım 43 yılında Marcus Aemilius Lepidus ve Marcus Antonius ile anlaşarak **triumvir**’lik tâbir edilen ikinci üçlü yönetimi¹²⁰ kurdu. Bu adamların kararları gereği **senator**’lar¹²¹ ve sūvâri sınıfından olanlar arasından iki yüzden fazla insanın adının bulunduğu bir liste hazırlandı. Listedekiler öldürülecekti ve bu listede Cicero’nun da adı vardı.

Cicero’nun bu listeye dâhil edilmesine Octavianus tepki gösterdiyse de daha sonra alının karara razı oldu.¹²² Burada şunu belirtmekte fayda var: Cicero’nun Lepidus ile ilişkisinin başlarda iyi olduğunu söylenebilir ve buna **Philippicae Orationes**’in onu övdüğü beşinci söylevini örnek gösterilebilir.¹²³ Lepidus, **Senatus**’a barıştan yana ve tarafsız bir tutum sergiliyordu ancak Cicero, MÖ 43 yılının Mart ayında Gaius Asinius Pollio’dan aldığı bir mektupla onun gizliden gizliye Marcus Antonius’a yardım ettiğini öğrendi; Mart ayı biterken Lepidus, **Senatus**’a hitâben bir mektup yazdı ve Antonius’a olan desteğini îlân etti; bu haberin

¹¹⁸ Antik Çağ’da Roma’da ortasında balta olan özel bir silâhı taşıyan koruma görevlileridir. **Fasces** denen bu silâhın gövdesi bir değnek destesidir. Üst makamdaki devlet memurlarına verilen korumaların sayısı memurun makamına göre değişirdi. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 365)

¹¹⁹ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 45.3-46.1.

¹²⁰ Birinci **triumvir**’lik MÖ 63 yılında Iulius Caesar, Marcus Licinius Crassus ve Gnaeus Pompeius Magnus arasında kurulmuştur.

¹²¹ Antik Çağ’da Roma’da **Senatus** üyelerine **senator** denirdi. **Plebs** sınıfından olanlar da **Senatus**’a girmeye hak kazandıktan sonra **patricius** olan **senator**’ları **plebeius** olan **senator**’lardan ayırmak için **plebeius** olanlar için **conscripti**, **patricius** olanlar içinse **patres** ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 694)

¹²² Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 46.2.

¹²³ Bkz. Cicero, **Philippicae Orationes**, 5.14-15.

ardından Cicero, **Senatus**'un önünde Lepidus'un geçmişteki hizmetlerini övdükten sonra onun gerçek niyetinin ne olduğunu sorguladı ve açıkça ona güvenmediğini belli etti.¹²⁴ Böylece Lepidus da Cicero'nun karşısında yer alır hâle geldi. Ploutarkhos'un aktardığı üzere, üçlü arasında şöyle bir düzen tertip edildi: Octavianus Cicero'nun, Lepidus kendi kardeşi Paullus'un ve Antonius da kendi dayısı Lucius Caesar'ın bu listede adlarının olmasına rıza gösterecekti. Ploutarkhos, bu düzeni anlatırken insanın iktidar (**eksousia**) uğruna âniden vahşî bir hayvana (**therion**) dönüşebileceğini yazar.¹²⁵

Listede adlarının olduğunu öğrenen Cicero ve kardeşi Quintus, Roma'dan ayrılmaya karar verdi ancak yola hazırlıksız çıktıkları için pişman olup fikir değiştirdi; Cicero yola devam edecek, Quintus ise eve dönüp yol için erzak temin edecekti; kardeşi gideli birkaç gün olmuştu ki Cicero onun ve oğlunun yakalanıp öldürüldüğünün haberini aldı. Circaeum'a varınca yolculuğuna devam etmek yerine Roma'ya dönmeye karar verdi ve yolu yürümeye başladı; fikrini bir kere daha değiştirip Astura'ya döndü ve geceyi burada geçirdi; Ploutarkhos, bu ne yapacağını bilmez rûh hâline Cicero'nun Octavianus'a olan güvenini tamâmen yitirmemiş olmasını sebep gösterir ve bir ara Octavianus'un evine gizlice girerek orada canına kıymayı böylece onu lânetlemeyi düşündüğünü de ekler; kararsızlık içinde savrulan Cicero son olarak Caieta'ya gitmeye karar verdi.¹²⁶ Cicero'nun Formiae'da bir çiftlik evi olduğu yukarıda aktarıldı.¹²⁷ Caieta, Formiae yakınında limanı olan bir yarımadadır ve Cicero'nun buraya gelmesinin sebebi de Formiae'deki evine gitmek olabilir. Ploutarkhos, Cicero'nun gemisi karaya yaklaşmak üzereyken Tanrı Apollon için inşa edilmiş bir tapınaktan onlarca karganın havalandığını, bu kargaların geminin tepesine üşüşerek yelkenlerin iplerini kopardığını, bunun üzerine Cicero karaya çıkıp evine gittikten sonra da penceresine konarak gürültü etmeye devam ettiklerini hatta içlerinden birinin içeri girmeyi başararak onun yattığı yerde başına çektiği örtüyü kaldırdığını, bunun bir uğursuzluk alâmeti olduğunu anlayan hizmetlilerinin de Cicero'yu yeniden yola çıkmaya güç belâ iknâ ettiklerini ancak

¹²⁴ Richard D. Weigel, **Lepidus: The Tarnished Triumvir**, Routledge, London, 1992, s. 54-55.

¹²⁵ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 46.3.

¹²⁶ **A.e.**, Cicero 47.1-47.5.

¹²⁷ Bkz. s. 4.

kaçışın sonuna yaklaşan Cicero'nun bir zamanlar kendisine iyiliğinin dokunduğu bir azatlı, Philologus, tarafından ihbar edildiğini aktarır.¹²⁸

Cicero'ya yetişen Herennius, başını ve Antonius aleyhindeki söylevleri yazdığı ellerini kesmek sûretiyle onu oracıkta öldürdü.¹²⁹ Ploutarkhos, Cicero'nun öldürülmesine ilişkin verdiği bilgide de tıpkı listede adı bulunanların sayısı ile ilgili verdiği bilgide çelişkiye düştüğü gibi ilgili eserinin farklı bölümlerinde çelişkiye düşer. Zîra başka bir bölümde¹³⁰ Cicero'nun, başı ve Antonius aleyhinde yazan sağ eli kesilerek öldürüldüğünü aktarır.¹³¹ MÖ 3 Ocak 106 tarihinde dünyaya gelen ve sütanesi tarafından doğumunda Roma için bir hikmet olduğu düşünülen ünlü hatibin hayatı MÖ 7 Aralık 43 tarihinde altmış üç yaşındayken katledilmesiyle son buldu. Antonius, Cicero'nun başının ve ellerinin hatiplerin konuşma yaptığı kürsüde ibret olsun diye sergilenmesi emrini verdi.¹³²

Cicero'nun başına gelenlerden yola çıkılarak onun bir zamanlar konuşmalarını yaptığı kürsüye, bir insanın başına gelebilecek en büyük zulme uğrayarak vedâ ettiği ve Roma'nın da çalışkan bir devlet görevlisini, belâgatiyle nam salmış bir hatibini, usta bir yazarını ve Latinceye **humanitas** kavramını kazandırmış olan büyük bir düşünürünü yitirdiği söylenebilir ancak devletine büyük bir hevesle ve sadâkatle hizmet eden, devletin temelinde îtidalin, sağduyunun ve bilgeliğin olduğunu düşünen Cicero'nun başının vurulup ellerinin kesilmesi onun sonu olmak yerine kalem tutan ellerde ve düşünen dimağlarda meşhur hatibin sonsuzluğunu ilân etmesini sağlamışa benzer. Zîra Rönesans Dönemi hümanistlerinden tanınmış felsefecilere ve siyâsetçilere kadar pek çok kişi Cicero'nun çalışmalarını incelemiş ve örnek almış, eleştirse bile takdir etmeyi ihmal etmemiştir. Hatta, 18. yy.'ın Cicero'nun eserlerine merakın hat safhaya ulaştığı bir dönem olduğu bilinir. Rönesans Dönemi sanatçılarından Ambrogio Lorenzetti'nin Palazzo Pubblico'nun Sala dei Nove adlı odasının duvarlarını süsleyen ve iki yıllık emeği olan İyi Devlet-

¹²⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 47.1-48.3.

¹²⁹ **A.e.**, Cicero 48.4.

¹³⁰ **A.e.**, Antonius 20.2.

¹³¹ Michael R. Licona, **Why Are There Differences in the Gospels?: What We Can Learn From Ancient Biography**, Oxford University Press, New York, 2017, s. 102.

¹³² Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 49.1.

Kötü Devlet (Buon Governo- Mal Governo) freski, Cicero'nun bilhassa **De Re Publica** adlı eserinin sanatla vücuda gelmiş hali gibidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA’NIN İÇİNDE BULUNDUĞU SİYÂSÎ VE İKTİSÂDÎ DURUM

Bu bölümde öncelikle Cicero’dan hemen önceki dönemde Roma’nın siyâsî ve iktisâdî durumunu önemli ölçüde etkileyen üç adama yâni Tiberius Gracchus, Gaius Gracchus ve Gaius Marius’a değinilecektir. Her girişim, sallanmakta olan bir yapıya benzetilebilecek Roma’nın temeline müdâhale etmek anlamına gelir dolayısıyla bu adamların, aldıkları hangi kararlar ve yaptıkları hangi ıslâhatlarla Roma’yı içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalıştıklarını göstermek faydalı olabilir. Zîra o dönemde ne yapıldıysa Antik Roma’yı bugün tarihin aktardığı duruma getirmiştir. Bu bölümün ikinci başlığındaysa Cicero’nun yaşadığı dönemde Roma’nın içinde bulunduğu siyâsî ve iktisâdî duruma değinilecektir. Bu başlığın amacı özellikle, yönetimin bir anda tepetaklak olmadığını aksine bunun hem süregelen bir durum olduğunu göstermektir hem de tarihî olaylar arasında bağlantı kurmayı kolaylaştırmaktır. Ayrıca, özellikle üzerinde durulan Iulius Caesar ile Pompeius ilişkisi ve elbette bu adamların siyâsî tavırları, Cicero’nun onlarla ilişkisi düşünüldüğünde bu çalışmanın incelemeyi amaçladığı **populus**, **libertas** ve **res publica** kavramlarının idrakını kolaylaştırabilir. Bu sebeple de bölümün ikinci başlığında döneme kısaca yer vermek uygun görülmemiştir.

1.1. Cicero’dan Önce Roma’da Yaşanan Önemli Hadiseler ve Cicero’nun Gençlik Döneminde Roma

Bu alt bölümde amaçtan sapmamak ve konuyu dağıtmamak için zamanı mâkul ölçüde geriden alarak değerlendirmelere, Gracchus kardeşlerin ıslâhat yaptığı dönemden başlanacaktır.

MÖ 509/ 508 yılında krallık idâresinin yerini cumhûriyet idâresi aldı. MÖ 2. yy.’ın sonlarına doğru da Roma iktisâdî anlamda zor bir döneme girdi. Soylu bir âileden gelen Tiberius Sempronius Gracchus MÖ 133 yılında **tribunus plebis** olduğunda Roma iktisâdî bir buhranın içindeydi. Hem kentteki yurttaş hem de kırsalda yaşayan köylü için yaşam koşulları ağırdı. Köylü, topraklarını günden güne

kaybediyordu ve bunun iki sebebi vardı: Birincisi, varlıklı Romalıların sâhibi olduğu **latifundia** tâbir edilen geniş çiftlik arazilerinin sayısı günden güne artıyordu. İkincisi de MÖ 138-132 ve MÖ 104-101 yılları arasında vuku bulan köle ayaklanmaları sonucunda Roma'nın hububat ambarı sayılan Sicilia'nın yakılıp yıkılması buğday fiyatını arttırmıştı. İthal buğdaysa yerliye nazaran ucuza satılıyordu. Büyük bir sömürü çarkı hâline gelen bu arazilerin sayısı günden güne artarken ürününü satamayan Romalı çiftçi de yoksullaşıyordu ve hal böyleyken kente gelerek oyunu para karşılığı satıyordu. Bu durum da idârî bir yozlaşmaya neden oluyordu. Tiberius MÖ 137 yılında **quaestor** iken Etruria'daki köylünün yoksulluğuna şâhit oldu ve Hispania'da bulunduğu sırada da Roma ordusunun artık zayıf düştüğünü fark etti. Da Silva'nın aktardığı üzere eski silâh arkadaşlarının topraklarını elden çıkarıp bir bir kente göçtüğünü biliyordu; o dönemde orduda vatana hizmet edebilmek için toprak sâhibi olmak şarttı; böyle giderse toprak sâhibi kalmayacağından Roma ordusunun da asker sıkıntısı çekeceği şüphesizdi.¹³³ Tiberius, **tribunus plebis** seçimine adaylığını koydu. Göreve seçilmesinin ardından derhal harekete geçti. Islâhatlarını içeren **Lex Sempronia Agraria** adlı yasayı **Senatus**'tansa doğruca **Concilia Plebis**'e¹³⁴ sundu. Marcus Octavius yasa teklifini geri çevirince Tiberius onun görevden alınması için bir oylama yapılmasını istedi. Octavius'un görevden alınmasıyla da önünde bir engel kalmadı. **Comitia Tributa**¹³⁵ tarafından onaylanan yasa, meclisten geçti. Düzenlemeye göre bir kişi beş yüz **iugera**'dan¹³⁶ fazla bir alanı tek başına işgal edemeyecekti; beş yüz **iugera**'dan büyük araziye sâhip olanların topraklarına devlet tarafından üzerine inşâ ettikleri yapıların bedeli toprak sâhiplerine ödenmek sûretiyle el konacaktı; el konan araziler otuz **iugera**'lık bölümlere ayrılarak ihtiyaç sâhiplerine yıllık olarak ödenecek cüz'î bir miktar karşılığında kiralanacaktı; böylece kamu arazisi (**ager publicus**) olan araziler şahsa âit arazi (**ager privatus**)

¹³³ Patricia Nobre da Silva v.d., **Winning Revolutions: The Psychosocial Dynamics of Revolts for Freedom, Fairness, and Rights**, Haz. J. Harold Ellens, ABC-CLIO, LLC, California, 2014, s. 79.

¹³⁴ Antik Çağ'da Roma'da bir **plebs** meclisidir ve üyeleri yalnızca **plebs**'tendir. Burada alınan kararlara ve yasama önlemlerine, yine buradan çıkan resmî emirlere **plebiscitum** adı verilir. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 402)

¹³⁵ Antik Çağ'da Roma'da hem **plebs** hem de **patricius** sınıflarının katılım sağladığı bir meclistir. Burada alt makamdaki memurların seçimi yapılırdı. Ayrıca temyiz mahkemesi olarak kısıtlı yargı yetkisi vardı. (Bkz. **a.e.**, s. 398)

¹³⁶ Antik Çağ'da Roma'da kullanılan ölçü birimidir. 1 **iugera** yaklaşık 0.65 hektardır. (Bkz. Antony Kamm, Abigail Graham, **The Romans: An Introduction**, 3. bs., Routledge, New York, 2015, s. 97)

hâline gelmeyecekti.¹³⁷ Appianos bunlara ek olarak toprak sâhiplerinin her bir oğlunun beş yüz **iugera**'nın yarısı büyüklükte araziye sâhip olması şartının getirildiğini yazar.¹³⁸ İlâveten ıslâhatları uygulamak üzere üç kişilik bir encümen oluşturulacaktı; bu yasa ile haklarından mahrum edilen eski askerlerin toprak sâhibi olması, toprak sâhibi yurttaş sayısının artması, bunun sonucu olarak refah seviyesinin yükselmesi ve böylece muhâliflerin sayısının azalması amaçlanıyordu.¹³⁹ Çiftçinin verilen toprakları işleyecek parası yoktu; **Senatus**'tan ödenek istendiği vakitse günlük dokuz **as**'lık¹⁴⁰ bir ödemeye hükmedildi; bunun üzerine Tiberius çiftçiye gereken parayı topraklarını Roma'ya mîras bırakan Pergamon Kralı III. Attalos'un topraklarından sağlamak için bir teklifte bulundu; bu teklifini onaylatmak için daha önce yaptığı gibi olağan dışı uygulamalara başvurduğundan pek çok kişinin nefretini kazandı; MÖ 132 yılının **tribunus plebis**'i olmak için ikinci kez adaylığını koyunca **Senatus**, seçimi çiftçilerin oylamaya katılamayacak kadar meşgul olduğu bir döneme erteledi; buna rağmen Tiberius oylamada geri kalmadı; **Senatus** acil bir toplantı tertip etti ve bunun sonucunda bir ayaklanma oldu; Tiberius'a muhâlif olanlarla Tiberius yanlıları bir mücâdeleye girişti; önce Tiberius'u koruyanlar ardından da kaçmaya teşebbüs eden Tiberius yakalanarak öldürüldü.¹⁴¹ Cicero, Tiberius'un yurttaşlarına sadık bir adam olduğunu ancak yaptığının müttefikler ile Latinlerin haklarını ve antlaşmalarını hiçe saymak olduğunu yazar.¹⁴² Appianos ise Tiberius'un bu yeniliği yaparken aklındaki iktisâdî durumdan çok yurttaşların içinde bulunduğu müşkül durum olduğunu aktarır.¹⁴³

MÖ 123 yılında **tribunus plebis** seçilen Gaius Gracchus, ağabeyinin başladığı işi bitirmek için harekete geçti. **Senatus** ve soylu düşmanı kim varsa onların desteğini ardına aldı. Böylece Tiberius'un uğrunda canından olduğu yasa bir Gracchus sâyesinde uygulamaya kondu. Roma'da askerlik görevini icrâ edecek

¹³⁷ da Silva, **a.g.e.**, s. 20.

¹³⁸ Appianos, **Romaika**, Romaikon Emphylion, 1.9.

¹³⁹ Kamm, Graham, **a.g.e.**

¹⁴⁰ Antik Çağ'da Roma'da kullanılan ve önceleri bronz sonra da bakırdan yapılan bir sikke türü. (Bkz. Oğuz Tekin, **Eskiçağda Para: Antik Nümismatiğe Giriş**, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1994, s. 13)

¹⁴¹ V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi: Roma**, C: II, Çev. Özdemir İnce, Haz. Özlem Maruf, Tuğçe Tuğcan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s.125-126.

¹⁴² Cicero, **De Re Publica**, 3.41.

¹⁴³ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphylion, 1.11.

düşük gelirli yurttaşlar teçhizatlarını kendileri sağlamakla yükümlüydü. Gaius sâyesinde bu masrafın devlet tarafından karşılanmasına karar verildi. Başlatılan îmar çalışmaları çok sayıda işçinin istihdam edilmesini sağladı. **Res Frumentaria** adı verilen düzenlemeyle yoksul yurttaşın buğday temini kolaylaştırıldı. Gaius, süvâri sınıfından olanların da desteğini almak için **Lex Sempronia Iudiciaria** yasasını çıkardı. Bu yasa gereği **Senatus** üyesi olan devlet memurlarını yargılayacak heyetin üyeleri artık **eques**'ten olacaktı; ayrıca Gaius, Roma'nın en zengin eyâleti olan Asia eyâletinin vergilerine yönelik bir düzenleme yaparak **Lex Sempronia De Provincia Asia** adlı yasayı yürürlüğe koydu.¹⁴⁴ Müttefiklere yurttaşlık hakkı tanınması için de bir teklifte bulundu. İlâveten, başkaları da ağabeyinin âkıbetine uğramasın diye bir Romalının yurttaşların huzurunda görülecek duruşma olmadan öldürülmemesini yasalaştırmaya çalıştı.¹⁴⁵ MÖ 122 yılında kabul edilen bu yasanın adı **Lex Sempronia De Capite Civium**'dur. Konu müttefiklere yurttaşlık verilmesine gelince Romalılar imkânlarını ve haklarını paylaşmak istemediler. Böylece Gaius üçüncü seçimde **tribunus plebis** seçilmedi. Onun yerine seçilen Lucius Opimius, Gaius destekçileriyle aralarında çıkan küçük bir arbedeyi olduğundan daha büyük bir mesele gibi gösterdi; bunun üzerine, MÖ 121 yılında bir ayaklanma başladı ve hem Gaius hem de Fulvius Flaccus başları kesilerek öldürüldü; bu ayaklanmayı büyük bir kıyım izledi.¹⁴⁶

Tâkip eden on yıl boyunca Roma'da düzenin, varlıklarının yoksulu sömürmesinden yana olduğu söylenebilir. MÖ 111 yılındaysa beş yıl sürecek olan Iugurtha Savaşı başladı. Numidia Kralı Micipsa MÖ 118 yılında öldü. Vasiyetine göre Numidia toprakları iki oğlu ve yeğeni Iugurtha arasında paylaşılacaktı; amcasının ölümünden sonra Africa'nın kuzeyinde bulunan Numidia topraklarında mîras yoluyla hak sâhibi olan Iugurtha, iktidarın tek sâhibi olmak istedi; bu uğurda mîrasçılardan Hiempsal'i öldürdü; Adherbal ise canını Roma'ya sığınarak kurtardı; Iugurtha'nın MÖ 112 yılında Cirta'daki Roma yurttaşlarını kılıçtan geçirmesi Roma'nın olaya müdâhale etmesini gerektirdi; Opimius'un da aralarında bulunduğu Romalı yozlaşmış komutanların Iugurtha'ya fırsat vermesiyle savaş MÖ 106 yılına

¹⁴⁴ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 127-128.

¹⁴⁵ Kamm, Graham, **a.g.e.**, s. 98.

¹⁴⁶ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 129.

değin uzadı ve nihâyet Gaius Marius'un askerî dehâsı sâyesinde Roma lehine sonuçlandı.¹⁴⁷ Gaius Sallustius Crispus da **Bellum Iugurthinum** adlı eserinde Marius ve Iugurtha arasında geçen mücâdeleyi iki adamın mizaçları üzerinden işler. Iugurtha ve Marius pek çok özellikleri bakımından birbirine benzer. Örneğin, her ikisi de zekîdir ve yaptıkları işlerde başarılıdır ancak onları ayıran önemli bir farkları vardır. Iugurtha bir soyluyken Marius bir **homo novus**'tur. Marius soylulara karşı düşmanca bir tutum sergiler ve bu düşmanlık Iugurtha ile arasındaki mücâdelede etkili bir yere sâhiptir.

Bu sırada kuzeyde kurulan Gallia Narbonensis eyâleti de Cimbri halkının,¹⁴⁸ Teutones halkının,¹⁴⁹ Ambrones halkının¹⁵⁰ ve Tigurini halkının¹⁵¹ saldırılarına maruz kaldı. MÖ 105 yılında çıkan Arausio Muhârebesi'nde yaklaşık seksen bin Romalı öldü.¹⁵² MÖ 107 yılında ilk defa **consul** seçilen Marius, Iugurtha Savaşı'nda gösterdiği üstün başarıyla halkın güvenini ve takdirini kazanarak altı yıl boyunca yapılan her seçimde **consul** oldu. Böylesi bir seçim ilk defa oluyordu ve halk onu üçüncü Romulus veya ikinci Marcus Furius Camillus¹⁵³ olarak görüyordu.¹⁵⁴ Gracchus kardeşlerden sonra Marius da bir ıslâhat hareketi başlattı. İlk olarak askerlik hizmetini yapanların aldıkları ücretleri arttırdı; daha sonra askerlik yapmak için mülk sâhibi olmanın şart koşulmayacağını îlân etti; böylece iş bulamayan ve

¹⁴⁷ Sabahat Atlan, **Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 114-115.

¹⁴⁸ Teutones halkıyla ve güneye yerleşen diğer halklarla bağları olan halktır. İlk yaşadıkları yer Chersonesus Cimbrica'dır. (Bkz. Leonhard Schmitz, "Cimbri", **Dictionary of Greek and Roman Geography**, C: I, Haz. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1870, s. 622)

¹⁴⁹ Teutones MÖ 113 yılı civarında Gallia sınırında ortaya çıkan Germen kökenli güçlü bir halktır. (Bkz. **a.e.**, "Teutones or Teutoni", s. 1133)

¹⁵⁰ Ambrones halkı esâsen Kuzey Denizi'nin kıyısında yaşayan bir halktır. Bu halk Cimbri halkıyla ve Teutones halkıyla birlikte Germen kökenli bir halk olarak kabul edilir. Üç halkın da Celt kökenli olduklarına dâir iddialar olsa da bu sav sağlam temellere dayanmaz. (Bkz. Martin Bang, "Cimbri and Teutons", **The Cambridge Medieval History**, C: I, Haz. H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, Cambridge University Press, Cambridge, 1936, s. 191)

¹⁵¹ Gallia kökenli olan ve Helveti ittifakını oluşturan halklardan biridir. (Bkz. Long, "Helvetii", **a.g.e.**, s. 1041)

¹⁵² Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 131.

¹⁵³ Söylenceye göre Roma'nın kurucusu Romulus'tur ve Marcus Furius Camillus da başarıları sâyesinde Roma'nın ikinci kurucusu unvanını almıştır. Kendisi MÖ 446-365 yılları arasında yaşamış olan bir devlet adamı ve askerdir.

¹⁵⁴ Theodor Mommsen, **The History of Rome**, C: III, Çev. William Purdie Dickson, Rihard Bentley & Son, London, 1894, s. 455.

toprak sâhibi olmayan Romalılar askerlik yapmak için gönüllü oldular; **cohors**¹⁵⁵ adı verilen askerî birlik kuruldu.¹⁵⁶ Marius, MÖ 102 yılında Arausio Muhârebesi'nde Roma'yla karşı karşıya gelen halklardan Cimbri halkı üzerine yürüdü. Roma, Cimbri ve Teutones halklarına karşı verdiği mücâdelede Marius sâyesinde kazanan taraf oldu. Marius bu zaferin ardından Gallia Narbonensis'te, Africa'da, Sicilia'da ve Makedonia'da yeni halklar kurulması ayrıca emekli olanlar da dâhil askerlere, Roma yurttaşlarına ve müttefiklere âile başına yüz **iugera** büyüklüğünde toprak dağıtılması için teklifte bulundu.¹⁵⁷ Toprak dağıtma teklifi gerginliğe neden oldu. Yurttaşlar müttefiklerle denk tutulmak istemeyince süvâri sınıfının yalnız bıraktığı Marius'u destekleyenlerin oluşturduğu hizip dağıldı. MÖ 100 yılında yapılan **praetor** ve **tribunus plebis** seçimleri Roma'daki karmaşayı hareketlendirdi. **Patricius** ve **eques** sınıflarının **consul** adayı gösterdiği Gaius Memmius halk tarafından ölesiye dövüldü. Memmius'un ölümü 10 Aralık günü bir isyan hareketi başlattı; önceden Marius'u destekleyenlerden oluşan isyancılar **Senatus**'un emriyle Marius tarafından etkisiz hâle getirildi ve hapsedildi; altı kez **consul** seçilen Marius, itibarını kaybettiği için bir sonraki yıl aday bile olamadı; zamanında kendisine muhâlefet ettiği için sürgüne gönderilen düşmanı Quintus Metellus Roma'ya dönerken o, dinî ziyâretler yapacağını bahâne ederek doğuya doğru yola çıktı.¹⁵⁸ İşte Cicero, böyle bir karmaşanın içine doğdu. O büyürken Roma, uzun vadede daha iyi bir duruma gelmedi. Hem iktisâdî ve idarî dengesizlikler son bulmadı hem de iç ve dış siyâset günden güne karışık bir hal aldı.

Roma'da ıslâhatçılara karşı nefret öylesine büyüktü ki onların düşmanları Roma'nın dostu görülür durumdaydı. Mahkemelerde karar verilirken kişilerin mâsûmiyeti yerine ıslâhat yanlısı olup olmadıklarına bakılıyordu; Marius'un gidişinin ardından Roma'ya dönen Quintus Metellus da o dönemin çekişmelerine kurban gitti ve MÖ 91 yılı civarında muhtemelen zehirlenerek öldürüldü.¹⁵⁹

¹⁵⁵ **Cohors**, Antik Çağ'da Roma'da bir **legio**'da beş yüz askerden oluşan topluluktur. **Auxilia** tâbir edilen belli destek birliklerinde bin askerden oluştuğu da görülebilir. Marius'un yaptığı ıslâhatlarla bir **legio**'da 600 kişiden oluşan 10 **cohors** olmasına karar verildi. Zamanla sayılarda değişiklikler yapılmıştır. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 394)

¹⁵⁶ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 132.

¹⁵⁷ **A.e.**, s. 133.

¹⁵⁸ Mommsen, **a.g.e.**, s. 475-477.

¹⁵⁹ **A.g.e.**, s. 478-479.

Roma'nın müttefik halklara kendi yurttaşlarıyla aynı hakları tanımaması uzun süredir iç işlerini meşgul eden bir durumdu. Gaius Gracchus ve Gaius Marius'un bu konudaki girişimlerinin sonuçsuz kalması Italia'da yaşayan halkları öfkeliyordu.¹⁶⁰ Sextus Titius MÖ 98 yılında Appuleius'un **Lex Appuleia Agraria** adlı verilen yasa teklifini yeniden gündeme getirdi. MÖ 97-92 yılları arasında **Consul** Titus Didius kuzeyde ve **Consul** Publius Crassus güneyde başkaldıranları kılıçtan geçirdi. Aynı dönemde Roma dikkatini bir süredir ihmâl ettiği doğuya yönelterek öncekinden daha büyük bir etkinlik gösterdi. Vergi toplayan memurlar usulsüzlükler yapıyor ve haksız kazanç elde ediyordu. Sampson'un aktardığı üzere bu durumdan en çok Asia eyaleti muzdaripti.¹⁶¹ MÖ 97 yılında Asia'da **praetor** olarak görev yapan Quintus Mucius Scaevola ve ona elçi olarak hizmet veren Publius Rutilius Rufus rüşvetçilere göz açtırmadı. Ne var ki, MÖ 92 yılında Rutilius da haraç almakla suçlandı. Yargılanan Rutilius sürgünü seçti. Asia eyaletinde görev yapmış olan Marcus Aemilius Scaurus ise MÖ 91 yılında Q. Servilius Caepio tarafından zimmetine para geçirmekle suçlandı ancak Caepio karşı suçlamada bulunarak kendini kurtardı.

Marcus Livius Drusus Roma'nın önde gelen **senator**'ları olan Mucius Scaevola'nın, Marcus Antonius'un ve Licinius Crassus'un oluşturduğu hizipte yer alıyordu. MÖ 91 yılında Drusus, **tribunus plebis** seçildiğinde müttefikler de kendi aralarında Roma'ya karşı örgütlenmeye başladı. Drusus bu dönemde birtakım ıslâhatlar yapmaya niyetlendi. **Senatus**'un 300 üyesi **patricius**'tan seçilirken 300 üyesi de **eques**'ten seçilecekti; mahkemelerdeki heyet de bu adamların içinden eşit sayıda seçilecekti; ucuz buğday dağıtılacaktı; Italia ve Sicilia'da yeni yerleşim alanları oluşturulacaktı; Italia'da yaşayan halklara yurttaşlık hakkı verilecekti.¹⁶² Bu ıslâhatlar arasında rüşveti önlemek için de bir düzenleme vardı ancak hem **Senatus** hem de süvâri sınıfı bu ıslâhatlara muhâlefet etti; **Senatus** aralarında **eques**'ten seçilmiş üç yüz üye görmek istemedi; **eques** ise üç yüz kişiyi nasıl seçecekleri konusunda kendi aralarında uzlaşmazlık yaşadı; ilâveten rüşveti önlemek için yapılan düzenleme ve Italia'daki halklara yurttaşlık verilmesi teklifi onları rahatsız etti;

¹⁶⁰ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁶¹ Gareth C. Sampson, **The Collapse of Rome: Marius, Sulla and the First Civil War**, Pen & Sword Books, South Yorkshire, 2013, s. 15.

¹⁶² Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 136.

Drusus'un dostu ve bir Italia halkının lideri olan Quintus Poppaedi Silo topladığı on bin askeriyle **Senatus**'a yasa teklifini kabul ettirmek için Roma'ya yürüdü; bunun arkasında Drusus'un olduğu iddiasının **Senatus**'ta tartışıldığı günün gecesi Drusus evinin önünde sükasta uğradı ve öldü.¹⁶³

Drusus'un ölümü müttefiklerin örgütlenerek MÖ 90 yılında silâha sarılmasına neden oldu. Picenum'da başlayan isyan çok geçmeden sınırların dışına da yayıldı ve müttefikler kitleleri önüne katarak bir mücadeleye girişti. Bu mücadele kaynaklarda ya **Bellum Italicum** ya da **Bellum Sociale** adıyla anılır. MÖ 90-89 yılları arasında müttefikler mücadelede üstün taraf oldu. Sampson'un aktardığı üzere, MÖ 90 yılının **consul**'lerinden L. Iulius Caesar Italia'nın merkezi ve güneyinde Samnitesle,¹⁶⁴ P. Rutilius Lupus ise Italia'nın merkezinde ve doğusunda Marsi halkıyla çarpıştı.¹⁶⁵ Roma'da müttefiklerin güç birliğini bölmek için MÖ 90 yılında **Lex Iulia** adlı yasa yürürlüğe kondu. Bu yasa uyarınca müttefiklerden Roma'ya karşı ayaklanmayanlara yurttaşlık verilecekti.¹⁶⁶ MÖ 89 yılının **consul**'lerinden Strabo, Sabini halkını¹⁶⁷ ve Picenum'u denetimi altına almayı başarırken Cato da Marsi halkına karşı harekete geçti. Sulla ise Campania'da büyük bir isyancı ordusunu mağlûp ettikten sonra Samnitesten oluşan bir birliği de bozguna uğrattı ve Bovianum'u ele geçirdi. MÖ 89 yılı biterken Marsi halkına karşı verilen mücadele Roma'nın lehine döndü. İsyancı halklardan bazıları Strabo'ya teslim olurken Asculum yerle bir edildi. Cato, Sampson'un aktardığı üzere Marsi halkına karşı giriştiği mücadelenin sonlarına yaklaşırken Fucinus Gölü Muhârebesi'nde öldürüldü.¹⁶⁸ Allen, onun Marsi halkının askerleri tarafından öldürüldüğünü yazan kaynakların yanı sıra Romalı bir asker olan Gaius Marius Minor tarafından öldürüldüğünü yazan kaynaklar olduğunu da aktarır.¹⁶⁹ Roma hem iç karışıklıklarla mücadele etti hem de düşmanlarını bölme çalışmalarına devam etti. MÖ 89 yılında **Lex Iulia**'nın kapsamı arttırılmış hali olan

¹⁶³ Sampson, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹⁶⁴ Samnites esâsen birden çok halktan oluşan ve güçlü bir ittifak topluluğudur. Samnites'in Sabin kökenli olduğu üzerine uzlaşmıştır. (Bkz. Bunbury, "Samnium", **a.g.e.**, s. 890-891)

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 26.

¹⁶⁶ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁶⁷ Italia'nın iç kesiminde Montes Apenninus adı verilen sıradağların merkezinde batıda engebeli bir bölgede yaşayan halktır. (Bkz. Bunbury, "Sabini", **a.g.e.**, s. 865)

¹⁶⁸ Sampson, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁶⁹ Alexander Allen, v.d., "Cato", **Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology**, C: I, Haz. William Smith, James Walton, London, 1869, s. 645.

Lex Plautia Papiria adlı yasa yürürlüğe kondu. Yasa uyarınca iki ay içinde silâh bırakan isyancılar da affedilecek ve yurttaşlık hakkı elde edecekti.¹⁷⁰

MÖ 88 yılının **consul**'leriye L. Cornelius Sulla ve Q. Pompeius Rufus oldu. Aynı yıl Roma'nın içinde bulunduğu durumu fırsat bilen Pontos Kralı VI. Mithridates de harekete geçerek Bithynia'yı ve Asia'yı ele geçirdi. Pergamon'u başkent ilân etti. Italia'daki halklarla iletişime geçti ve onlara destek sözü verdi. Roma iki koldan mücâdele verirken ordunun yapısı da değişti ve paralı askerlik orduya hizmeti câzip hâle getirdi ayrıca artık azatlılar da orduya kabul ediliyordu. Mithridates'e karşı Roma'yı müdâfaa etmek üzere girilen mücâdelenin başında Sulla'nın olması kararlaştırıldı ancak Sulpicius Rufus buna îtiraz ederek orduya Marius'un kumandanlık etmesi için ısrar etti. Bunun yanı sıra, birtakım ıslâhatlar içeren yasa tasarısını da gündeme getirdi. Sulpicius'un orduya Marius'un kumandanlık etmesi hususundaki teklifine Sulla îtiraz etti. Bu teklif Sulpicius'un canına mâl oldu. Sulla askerleriyle Roma'yı zapt etti. O ve onun yandaşlarından oluşan **Senatus**, devletin en güçlü yetki mercii hâline geldi. MÖ 88 yılında Roma'nın çıkardığı yasaların etkisiyle müttefiklerden Samnites, Lucani halkı¹⁷¹ ve Marsi halkı hâriç isyana katılanlar silâh bırakmaya razı oldular; isyanın merkezi sayılan Corfinium düştü. Sampson'un aktardığı üzere, Roma'nın mücâdelesini onun yenilmezlik büyüsunü bozdu; zîra Arausio'daki yenilginin izleri silinmeden müttefiklerin de Roma'yı yenilginin eşiğine getirmesi onun konumunu sarstı.¹⁷²

Yalnızca Roma'yı değil aynı zamanda Hellen topraklarını da tehdit eden Mithridates'in filosu Rhodos, Karia ve Lykia hâriç Aegea Bölgesi'ne büyük ölçüde hâkim oldu.¹⁷³ MÖ 87 yılında Epeiros üzerinden Athenai'ya ilerleyen Sulla, Atan'ın aktarımından anlaşılacağı üzere Cinna'nın baskısı altındayken bile şehri zapt etmek için 86 yılına değin mücâdele verdi. Mithridates'in ordusu kuzeye çekilirken aynı yıl

¹⁷⁰ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 140.

¹⁷¹ Lucanialı halktır. Lucania Italia'nın güneyinde yer alır. Tyrrhenum Denizi'nden Tarentum Körfezi'ne kadar uzanır. Güneyinde Bruttium, kuzeyinde Samnium ve Apulia, kuzeybatısında Campania bulunur. (Bkz. Bunbury, "Lucania", **a.g.e.**, s. 206)

¹⁷² Sampson, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁷³ Theodor Mommsen, **The History of Rome**, C: IV, Çev. William Purdie Dickson, Macmillan & Co. Ltd., London, 1901, s. 103.

Khaironei'da ve Orkhomenos'ta onun ordusunu bozguna uğrattı.¹⁷⁴ Sulla, Roma'da bir baskı yönetimi kurduğu için halk tarafından ne seviliyor ne de destekleniyordu.¹⁷⁵ MÖ 87 yılının **consul**'lerinden Cornelius Cinna, Marius ve Sulpicius'un yandaşıydı. Cinna, Sulla karşıtlarıyla örgütlenirken **Senatus** da onu görevinden azlettiğini duyurdu. Roma'nın üst tabakası ve Sulla mağdurları Cinna'nın yanında yer aldığı için Sulla'nın karşı hareketi yenilgiyle sonuçlandı.

MÖ 86 yılı **consul**'leri Gaius Marius ve Cinna oldu ancak Marius seçimden kısa süre sonra doğal sebeplerden ölünce yerine L. Valerianus Flaccus geldi.¹⁷⁶ Göreve seçildikten sonra Makedonia'yı ele geçirerek Asia Minor'a ilerledi ancak burada elçi olarak görev yapan ve uzlaşmazlıklar yaşadığı Gaius Flavius Fimbria tarafından öldürüldü. Fimbria hemen ordunun başına geçti ve sonrasında Miletopolis'te Mithridates'e karşı bir zafer elde etti. Bunun üzerine Mithridates, Pergamon'dan çekilmek zorunda kaldı. MÖ 85 yılında bir donanma kuran Sulla, Aegea'daki adaları ele geçirdikten sonra Asia'ya geldi. Mithridates de sonunda Sulla'yla Dardanos'ta bir sulh antlaşması imzaladı. Böylece ilk savaş sona erdi. Yapılan antlaşmaya göre Mithridates hem savaş tazminatı ödeyecekti hem de Bithynia'yı, Kappadokia'yı ve Paphlagonia'yı derhal terk edecekti.¹⁷⁷ Fimbria intihar etti ve Sulla'yla karşılaşmaya hazırlanan Cinna da çıkan bir uzlaşmazlık sonucu kendi askerleri tarafından MÖ 84 yılında öldürüldü. **Senatus**'un kararıyla ordu toplandı ve askerleriyle Roma'ya yürüyen Sulla, Marius'u yendikten sonra Roma'yı ve bütün Güney Italia'yı ele geçirdi.

MÖ 83 yılında Mithridates yapılan barışa uymayarak Roma'ya ikinci kez savaş açtı. Kappadokia pek çok yere sınır komşusu olduğu için önemliydi. Mithridates ilk savaş sırasında Kappadokia için mücadele vermişti ve yapılan antlaşma ile mücadelesinden vazgeçmiş görünse de Kappadokia'yı terk etmedi. Mithridates'in ikinci kez savaş hazırlığı içinde olduğu ortaya çıktı; böylece Pontos

¹⁷⁴ Atlan, **a.g.e.**, s. 127-128.

¹⁷⁵ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁷⁶ **A.e.**, s. 146.

¹⁷⁷ R. Malcolm Errington, **Hellenistik Dünya Tarihi: MÖ 323-30**, Çev. Gülşah Günata, Haz. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 282.

üzerine yürüyen Lucius Licinius Murena¹⁷⁸ Komana'yı yakıp yıktı; Mithridates bir elçi göndererek Murena'dan Pontos'u terk etmesini istedi ancak Murena bunu reddetti; Mithridates bu kez **Senatus**'a bir elçi gönderdi. Murena ise kış mevsimini Kappadokia'da geçirmeye karar verdi.¹⁷⁹

Roma'daysa MÖ 82 yılı **consul**'lerinden Gnaeus Papirius Carbo, Kuzey Italia'da Sulla'ya karşı dirense de güçlenen Sulla kendini **dictator legibus faciendis et rei publicae constituendae causa**¹⁸⁰ seçti. Sulla'nın **dictator**'luğu MÖ 79 yılında kendi inzivaya çekilmeye karar verene değin sürdü. Bu süre zarfında da devlet memurluğu dâhil pek çok alanda düzenlemeler yaparak yeni yasalar çıkardı. Bunlar olurken Mithridates ile mücadele de devam etti. Appianos'un aktardığına göre Mithridates, komutanı Gordios'a Murena'nın ardından gitmesi için emir verirken kendi de Murena'ya karşı saldırıya geçti ancak yenildi. Sulla, Mithridates'in yaptıkları antlaşmayı ihlâl etmediğini düşünüyordu dolayısıyla Aulus Gabinius'u Murena'ya gönderdi. Murena, Mithridates'e karşı saldırıya geçmeyecekti ve Mithridates ile Ariobarzanes arasında bir ara buluculuk yapılacaktı. Mithridates ve Ariobarzanes arasında bir müzâkere yapıldı ve böylece Mithridates ile Roma arasındaki ikinci savaş sona erdi. Mithridates, Kappadokia'nın daha önce elinde tuttuğu bölgesine ek olarak başka bir bölgeyi de istiyordu. Kappadokia ile ilgili taleplerinin yazılı hâle getirilmesi için Roma'ya elçiler gönderdi ancak Sulla ona Kappadokia ile ilgili taleplerinden vazgeçmesini emretti. Kappadokia'yı almaktan vazgeçen Mithridates, Roma'ya bir kez daha elçilerini gönderdi ancak Sulla ölmüştü ve Roma artık barışa yanaşmıyordu.¹⁸¹ Sulla MÖ 78 yılında öldüğünde bu durumu fırsat bilen Mithridates aynı yıl Kappadokia'yı ele geçirdi. MÖ 78 yılı **consul**'lerinden ve Sulla karşıtı olan M. Aemilius Lepidus Sulla'nın kanunlarına

¹⁷⁸ Bu baba Lucius Licinius Murena'dır. İki Lucius Licinius Murena karıştırılmamalıdır zira oğlu da aynı adı taşır.

¹⁷⁹ Salih Soslu, "Mithridates Savaşları ve Kappadokia Krallığı", **Kapadokya: Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras**, Haz. Meral Hakman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, s. 221.

¹⁸⁰ Tamlama yasa yapmak ve devleti düzene sokmak için tam yetki verilen devlet görevlisi anlamına gelir. Antik Çağ'da Roma'da devleti içten yâhut dıştan tehdit eden olağan üstü durumlarda seçilen **dictator** yargı, idâre ve yasama alanlarında sınırsız yetkiye sâhipti. Kaide gereği yetki süresi altı ay ile sınırlıydı. Olağan üstü durum altı aydan erken son bulduğu takdirde de yetki kişiden alınırdı. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 434)

¹⁸¹ Bkz. Appianos, **a.g.e.**, 12.65-67.

îtiraz etti. Ardından Etruria’da yönetime karşı bir hareketlilik başladı.¹⁸² Böylece Lepidus MÖ 77 yılında önceden Marius’u destekleyenlerle bir olup isyan çıkardı. Lepidus, kendisi gibi bir isyancı olan Marcus Iunius Brutus ile bir ittifak kurdu ancak **Senatus** Pompeius’u ve MÖ 78 yılı **consul**’ü olan Q. Lutatius Catulus’u isyanı bastırmakla görevlendirdi. Pompeius, Mutina’yı ele geçirince Brutus idam edildi. Ardından Lepidus da yenilgiye uğradı.

MÖ 75 yılında Pompeius **proconsul** olarak görevlendirilerek Hispania’ya gönderildi. Romalı bir komutan ve devlet adamı olan Quintus Sertorius amacına ulaşabilmek için Mithridates ile ittifak kurmaktan geri durmadı; destek karşılığında Mithridates’e ordusuna katkıda bulunacak komutanlar vermenin yanı sıra Asia Minor’da istediği yerleri kendisine verdi; Pompeius ise MÖ 80 yılının **consul**’lerinden biri olan Metellus Pius ile Sertorius’a karşı güçlerini birleştirdi.¹⁸³ MÖ 75 yılında Sertorius’a destek olan Lucius Hirtuleius ve onun birliği Metellus’a karşı mücadele verirken Marcus Perpenna Vento da Ebro’da Pompeius’un nehri karşıya geçmesine mâni oldu; Metellus ve Hirtuleius karşı karşıya gelip çarpıştı ve galip gelen Metellus oldu; sonrasında Metellus ve Pompeius’un birlikleri bir araya gelerek çarpışmaya devam etti; Roma’nın Sertorius ile mücadelesi o, MÖ 71 yılında sükasta kurban gidinceye kadar sürdü.¹⁸⁴

Sertorius ve Roma arasındaki mücadele sürdüğü sırada MÖ 74 yılında geçen on yıl zarfında donanmasını kuvvetlendirmek için yeni gemiler inşa ettiren ayrıca silâh ve buğday depolayan Mithridates, Roma’ya üçüncü kez saldırdı.¹⁸⁵ Ayrıca hem II. Tigranes ile hem de Parthların kralı olan III. Phraates ile ittifak kurdu.¹⁸⁶ Karadeniz’deki Grek kentleri de onu destekliyordu. Örneğin, Sinope ve Herakleia bu kentler arasında en uzun süre direnenlerdi.¹⁸⁷ Bithynia Kralı IV. Nikomedes’in toprakları vasiyeti gereği Roma’ya kalacaktı ancak MÖ 74 yılında kral öldüğünde onun oğlu olduğunu iddia eden bir mîrasçı topraklar üzerinde hak talep etti; Roma talebe îtiraz edince mîrasçı, Mithridates’e giderek ondan yardım istedi; Roma da bu

¹⁸² Atlan, **a.g.e.**, s. 135.

¹⁸³ **A.e.**, s. 137.

¹⁸⁴ Mommsen, **a.g.e.**, s. 294-303.

¹⁸⁵ Atlan, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁸⁶ Mommsen, **a.g.e.**, s. 343.

¹⁸⁷ Atlan, **a.g.e.**, s. 155.

sırada Bithynia'yı kendi topraklarına kattı; bunun üzerine de Mithridates, Bithynia üzerine yürüdü; o yılın **consul**'leri olan L. Licinius Lucullus ve M. Aurelius Cotta, Mithridates'e karşı saldırıya geçti.¹⁸⁸ Ordusunu üç kola ayıran Mithridates, Kappadokia'ya, Galatia'ya ve Bithynia'ya saldırdı.¹⁸⁹ Lucullus sâyesinde, Bithynia, Callatis, Istria, Odessos ve Tomis Roma'nın denetimi altına girdi.¹⁹⁰ Lucullus başlarda üstün gelse de MÖ 67 yılında Mithridates, Kappadokia'yı yeniden ele geçirdi; MÖ 67 yılında ordunun başına geçen Pompeius kısa sürede Roma'yı Mediterranea Bölgesi'nde üstün konuma getirdi; Kappadokia bir kere daha Mithridates'in elinden kurtarıldı; Mithridates bir yandan Pompeius'a direnirken diğer yandan isyancılar ve çevresindeki hâinlerle mücâdele etmeye çalışıyordu; Pontos'a dönen Mithridates, Pompeius'a yenilince Kolkhis'e kaçtı; oğlu Pharnakes MÖ 63 yılında isyancı birliklerin başına geçti ve babasına sûikast düzenlenmesine yardım etti; Mithridates sûikastı önceden haber alması sâyesinde kurtulabildi; bu sırada Pharnakes, Pontos'un Roma'ya bağlı bir krallık olmasını kabul etti; Mithridates ise Roma'nın zaferine tanık olmak ve düşmanın eline düşmek yerine intihar etti.¹⁹¹ Babasının naaşını Pompeius'a gönderen Pharnakes bunun karşılığında Bosphoros'un idâresini aldı; Mithridates'in destekçisi Tigranes de Pompeius'a giderek bir antlaşma yapmak zorunda kaldı. Antlaşma gereği Tigranes, on altı bin **talentum**¹⁹² değerinde ödeme yaparak vassal bir krallık yapılan Armenia'nın kralı olmaya devam etti.¹⁹³

III. Mithridates Savaşı vuku bulurken Italia'nın güneyinde kalan Capua bölgesinde de köle isyanı çıktı. Bir köle ve gladyatör olan Spartacus, destekçisi doksan bin köleyle silâha sarıldı; Roma ordusuna pek çok kez galip geldi ve Sicilia'yı ele geçirmek üzere ilerlemeye başladı; bunun üzerine Roma, Marcus Licinius Crassus'a **dictator** yetkisi verdi; harekete geçen Crassus, Italia'nın

¹⁸⁸ A.e., s. 143.

¹⁸⁹ Soslu, a.g.e., s. 227.

¹⁹⁰ Diakov, Kovalev, a.g.e., s. 155.

¹⁹¹ Soslu, a.g.e., s. 230-232.

¹⁹² **Tables of Ancient Coins, Weights and Measures, Explain'd and Exemplify'd in Several Dissertations**'a göre Antik Çağ'da kullanılan bir ağırlık ve para birimi ölçüsüdür. Latincedeki **Talentum** kelimesi Grekçedeki **talanton** kelimesinden gelir. (Bkz. Charles Arbutnot, **Tables of Ancient Coins, Weights and Measures, Explain'd and Exemplify'd in Several Dissertations**, Jacob Tonson, London, 1727, s. 32)

¹⁹³ Diakov, Kovalev, a.g.e., s. 166.

güneyindeki Lucania’da MÖ 71 yılında Spartacus’u mağlûp etti.¹⁹⁴ Spartacus’un âkıbetine dâir iki farklı anlatım vardır: Appianos, Spartacus’un bedeninin bulunamadığını yazarken¹⁹⁵ Ploutarkhos, onun çarpışırken öldüğünü yazar.¹⁹⁶ Bunun, ilk köle isyanı olmadığını da hatırlatmakta fayda var. Zîra köleler daha önce de ayaklanmıştı.¹⁹⁷

Bu sırada Roma, Catilina’nın çıkardığı iç karışıklıklarla da mücâdele ediyordu. MÖ 108 yılında dünyaya gelen Lucius Sergius Catilina **patricius** idi ancak yoksullaşmış bir âileden geliyordu; Sulla destekçisi olan ve MÖ 68 yılında **praetor** olarak görev yapan Catilina’nın adı cinâyet ve zinâ davalarına karışmıştı; ayrıca MÖ 68 yılını tâkip eden iki yıl boyunca Africa’da **propraetor**¹⁹⁸ olarak görev yaparken de hakkında yolsuzluk iddialarında bulunuldu.¹⁹⁹ MÖ 65 yılında **consul** olmak için adaylığını koyduğunda MÖ 66 yılı **consul**’lerinden biri olan L. Volcatius Tullus yolsuzluk iddialarından henüz aklanmadığı için Catilina’nın adaylığının kabul edilmemesine neden oldu; bu olaydan önce MÖ 68 yılında Sulla’nın yeğeni olan Publius Cornelius Sulla ve P. Autronius Paetus **consul** seçildi ancak **consul**’ler seçimi oy satın alarak kazandıkları iddia edildiği için görev süreleri dolmadan azledildi.²⁰⁰ Catilina ve eski **consul**’lerin yolu bu noktada kesişti. Pompeius o dönemde Mithridates ile mücâdele ettiği için Roma dışındaydı. Crassus da bu fırsattan istifâde Iulius Caesar ve onun destekçilerinin safına katıldı.

Crassus, Iulius Caesar, Catilina bir olup MÖ 65 yılının yeni **consul**’leri L. Aurelius Cotta’yı ve L. Manlius Torquatus’u öldürmeyi tasarladılar; eğer başarılı olurlarsa Crassus’u **dictator**, Iulius Caesar’ı ise atlı birliğin başı olarak **magister equitum** ilân edecek ve azledilen **consul**’lere görevlerini iâde edeceklerdi.²⁰¹ Sampson’un aktardığı üzere bu tasarının akıl hocası kaynaklar tarafından Crassus olarak gösterilirken Catilina’nın bu düzendeki yeri okunan antik kaynağa göre

¹⁹⁴ Oğuz Tekin, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, Haz. Mustafa Bayka, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 212.

¹⁹⁵ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphyllion, 1.14.120.

¹⁹⁶ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Crassus 11.6-7.

¹⁹⁷ Bkz. s. 26.

¹⁹⁸ Antik Çağ’da Roma’da **proconsul** gibi görevi olağan dışı durumlar nedeniyle uzadığı için **praetor** yerine görev yapan ve **imperium** yetkisine sâhip olan memurdur. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 658)

¹⁹⁹ Allen, “Catilina, L. Sergius”, **a.g.e.**, s. 629.

²⁰⁰ Sampson, **a.g.e.**, s. 225-226.

²⁰¹ Atlan, **a.g.e.**, s. 148-149.

değişir; sonuç olarak tasarı başarıyla hayata geçirilemedi; Sampson'a göre neden başarısız olunduğuyla ilgili de farklı görüşler mevcuttur; ya Catilina zamanlamayı iyi hesap edememiştir ya da tasarı sızdırılmıştır.²⁰² MÖ 64 yılı bitmek üzereyken **tribunus plebis** olarak görev yapan Servius Rullus toprak sâhipliğiyle ilgili bir yasa teklifinde bulundu; bu yasa uyarınca yoksullaşan Romalılar toprak sâhibi yapılarak desteklenecekti ancak Rullus'un yasa teklifi hoş karşılanmadı; bir **eques** olan Cicero da bu yasa teklifine sıcak bakmayanlar arasındaydı.²⁰³ Cicero tepkisini dile getirdiği **De Lege Agraria** adlı iki bölümden oluşan bir söylev verdi. Söylev amacına ulaştı ve Rullus yasa teklifini geri çekti. Catilina ise MÖ 65 yılından MÖ 63 yılına kadar üç yıl boyunca her yıl **consul** seçiminde aday oldu ancak hiçbirinde seçilmedi. Iulius Caesar ise güçlü rakipleri olmasına rağmen MÖ 63 yılında **pontifex maximus**²⁰⁴ ve MÖ 62 yılında **praetor** seçildi. MÖ 63 yılının **consul**'lerinden olan Cicero, Catilina'nın MÖ 62 yılı seçimlerinde seçilmemesi için onun rakibi L. Licinius Murena'yı yücelttiği **Pro Murena** adlı söylevini verdi. Böylece Catilina dördüncü kez seçilmedi ve bu son seçim yenilgisinin ardından yandaşlarıyla birlikte ikinci kez harekete geçti.

Yapılan yeni tasarıya göre önce Roma'nın üzerine yürüyecek bir ordu toplanacak ve bu ordunun başına Catilina getirilecekti; L. Calpurnius Bestia, P. Cornelius Lentulus ve M. Ceparius da işin ayaklanma kısmını yönetecekti.²⁰⁵ Ayrıca Bestia, Cicero'yu fitnecilikle suçlayarak halkı ona karşı kışkırtacaktı ve bu da sûikastçılar için bir işâret niteliği taşıyacaktı; Publius Gabinius ve Lucius Statilius Roma için önemli olan on iki merkez noktası seçerek buralarda yangın çıkaracaklardı; Gaius Cornelius Cethegus, Cicero'yu evine giderek öldürecek diğer sûikastçılar da halkın önde gelenlerini katledecekti.²⁰⁶ Ne var ki Catilina yine başarılı olamadı. Sallustius'un aktardığı üzere sûikastçılardan Q. Curius'un sevgilisi Fulvia

²⁰² Sampson, **a.g.e.**, s. 226.

²⁰³ Atlan, **a.g.e.**, s. 149.

²⁰⁴ Antik Çağ'da Roma'da din görevlilerinin en yetkilisidir. Konusunun beşerî yahut ilâhî meseleler olması fark etmeksizin görülen davalarda hem hakem hem de yargıç olarak yer alırdı. Önemli konularda, kendisine verilen yetkiyi kullanan bu görevliye **pontifex** unvanını almış olan görevliler danışmanlık ederdi. **Comitia Curiata** adı verilen meclisi toplar ve başkanlık ederdi. Din görevlilerini cezalandırma yetkisi de ondaydı. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 635)

²⁰⁵ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 171.

²⁰⁶ Susan O. Shapiro, **O Tempora! O Mores!: Cicero's Catilinarian Orations: A Student Edition with Historical Essays**, University of Oklahoma Press, Norman, 2005, s. 186.

da bu düzenden haberdardı ve elde ettiği bilgileri sızdırdı.²⁰⁷ Ploutarkhos bu bilgiyi destekler biçimde Fulvia adlı bir kadının gece yarısı gizlice Cicero'nun evine giderek onu Cethegus hakkında uyardığını aktarır.²⁰⁸ Ayrıca sũikastçılar tertibin başlaması için verilecek işâretin zamanı hususunda kendi aralarında uzlaşmazlık yaşadı; Gallia'nın güneyinde yaşayan Allobroges halkını²⁰⁹ da bu sũikasta dâhil etmek istediler.²¹⁰ Allobroges halkı sũikastçıların teklifini hemen kabul etmedi ve himayesinde oldukları Quintus Fabius Sanga'ya gitti; Sanga da Cicero'yu düzenden haberdar etti; Allobroges halkına sũikastçıların teklifini kabul etmeleri ve bir bahâneyle onlardan yazılı belge temin etmeleri söylendi çünkü Cicero somut delillerle sũikastçıların sonunu getirmek istiyordu; Cethegus, Lentulus ve Statilius durumdan şüphelenmeden sũikast düzenleyeceklerini ispat eden mektuplar yazdı ancak şüphelenen Lucius Cassius yazmayı reddetti; suçları ispatlanan üç sũikastçi ardından da Gabinius ve kaçarken yakalanan Ceparius derhal tutuklandı; Cicero **Senatus** önünde Catilina aleyhindeki üçüncü söylevini verdi; Catilina topladığı orduyla Faesulae'da Roma'dan gelecek haberi beklerken beş sũikastçi yargılandı. Cicero suçlular için ölüm cezası istedi ancak Iulius Caesar herkesi sağduyuya dâvet ederek Gaius Gracchus'un çıkardığı **Lex Sempronia De Capite Civium** adlı yasaya uymak gerektiğini hatırlattı.²¹¹ Iulius Caesar'ın suçluların yurttaşların huzurunda yargılanmadan ölüm cezasına çarptırılmasının önüne geçme çabası başarılı olmadı. Sallustius Crispus **De Catilinae Coniuratione**'de Caesar'ın yapmış olduğu konuşmayı aktarır. Caesar burada suçluların neden ölüm cezasından önce kırbaçlanmadıklarını sorgular. Hükümlüleri kırbaçlama cezası **Lex Porcia** adlı yasa uyarınca yasaktır ve Caesar da bunu konuşmayı yaptığı sırada biliyordur. Kırbaçlanma cezası ölümle cezalandırılmaktan daha hafif bir ceza değildir. **Lex Porcia** adlı yasa çiğnenmiyorsa hüküm giyen vatandaşların yaşamdan yoksun bırakılmasını yasaklayıp sürgüne gönderilmesine izin veren yasa da çiğnenmemelidir.²¹² Suetonius, Iulius Caesar'ın ısrarından ancak **Senatus** binasının

²⁰⁷ Gaius Sallustius Crispus, **De Coniuratione Catilinae**, Cat. 23.

²⁰⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 16.1.

²⁰⁹ Yaşadıkları yer Rhône Nehri'nin doğusunda ve daha çok Rhône Nehri ve Isara/ Isère Nehri arasında kalan Gallia halkıdır. (Bkz. Long, "Allobroges", **a.g.e.**, s. 105)

²¹⁰ Sampson, **a.g.e.**, s. 226-229.

²¹¹ Shapiro, **a.g.e.**, s. 187-191.

²¹² Sallustius, **De Catilinae Coniuratione**, 51.21-26.

silâhlı bir topluluk tarafından kuşatılıp kendisinin ölümle tehdit edilmesiyle vazgeçtiğini aktarır.²¹³ Appianos’un aktardığı üzere Tiberius Claudius Nero suçluların îdamlarının Catilina ve ordusu mağlûp edilene değin ertelenmesini isterken Iunius Silanus ölüm cezası yerine mahkûmiyeti daha uygun bulduğunu söyledi.²¹⁴ Marcus Porcius Cato ise kesinlikle ölüm cezasından yanaydı. Cato’nun **Senatus**’ta yaptığı konuşma büyük alkış topladı ve ardından da Cicero, Catilina aleyhindeki dördüncü söylevini verdi.²¹⁵ Ploutarkhos’un aktardığı üzere sûikastçıların îdam edilmelerine karar verildi ve Cicero ölüm cezaları infaz edildikten sonra çıkıp merakla bekleyen halka “**Vixerunt!**”²¹⁶ diye seslendi.²¹⁷ Suetonius’un aktardığı üzere Caesar bu olaylardan sonra Lucius Vettius ve Quintus Curius tarafından Catilina tertibinde yer almakla suçlandı ancak bildiklerini **Consul** Cicero’ya anlattığını ispat edince kendini aklamayı başardı.²¹⁸

Ploutarkhos’un aktardığı üzere MÖ 57 yılının **consul**’lerinden olacak olan Quintus Metellus Nepos, Catilina tertibine karışanların yasaya uygun yargılanmadığını ileri sürerek Cicero’yu köşeye sıkıştırmaya çalıştı ve onun bu konuda savuma yapmasını engelledi; 31 Aralık günü görev süresi dolarken Cicero görevini dürüstçe icrâ ettiğini beyan eden metne Roma’yı büyük bir tehlikeden de kurtarmış olduğunu ekledi ve konuşması büyük alkış topladı.²¹⁹ Bu sırada sûikastçıların îdam haberi Faesulae’a ulaştı; başlarda yaklaşık on bin adam toplamış olan Catilina’nın ordusunun sayısı bu haberle dört yâhut üç bin kadar adama düştü.²²⁰ Güç kaybeden Catilina kuzeye doğru yola çıktı; yanından ayrılanlar onun izleyeceği yol hakkında bilgi sızdırdı; böylece Q. Metellus Celer’in ve Antonius Hybrida’nın orduları onun etrâfını sardı; kaçmaya yeltenmeyen Catilina ve askerleri muhârebe meydanında can verdi.²²¹ Catilina olayında Roma’dan yana olan Allobroges halkıysa

²¹³ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 14.

²¹⁴ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphylion, 2.5.

²¹⁵ Shapiro, **a.g.e.**, s. 192-193.

²¹⁶ Bu, Latincedeki **vivo**, **-ere** fiilinin geçmiş zaman halidir. Fiilin buradaki anlamı “yaşamak”tır. Öldürülenler için **vixerunt** fiilinin kullanılması onların artık hayatlarının sonlandığı anlamına gelir. Yâni, bu fiili Türkçeye “Yaşadılar ve Bitti!” diye çevirebiliriz.

²¹⁷ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 21.3-22.3.

²¹⁸ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 17.

²¹⁹ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 23.1-24.1.

²²⁰ Shapiro, **a.g.e.**, s. 194.

²²¹ Sampson, **a.g.e.**, s. 231-233.

MÖ 61 yılında isyan etti. İsyanın gidişatı başlarda onların lehine olduysa da Gaius Pompeius isyanı bastırdı.²²²

1.2. Cicero ve Roma İçin İki Önemli Adam: Iulius Caesar ve Gnaeus Pompeius

Cicero'nun Cumhûriyet Dönemi'nin iki önemli adamı Iulius Caesar ve Pompeius ile ilişkileri onun hayatına önemli ölçüde etki etmiştir. Kendi doğrularından ödün vermemeye gayret etse de şartlara göre saf değiştirdiği görülür. Cicero da elbette herkes gibi kişisel menfaatleri için endişe duymuş olabilir. Yine de gelip geçici yöneticiler ve kendisinin onlardan edineceği menfaatler yerine kalıcı olmasını istediği Roma'yı özellikle **De Officiis**, **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde her şeyin üstünde tuttuğu görülür. Bu alt bölümde tekrara düşmemek için Iulius Caesar öldükten sonra neler olduğuna ve Octavianus ile başlayan yeni döneme değinilmeyecektir.

Bir önceki alt bölümde aktarılan olayları tâkiben Cicero, o sırada doğuda bulunan Pompeius'a onu başarıları için övdüğü ve destekçisi olmak istediğini söylediği bir mektup gönderdi.²²³ Pompeius MÖ 62 yılında Roma'ya döndüğünde Quintus Catulus ve Marcus Cato ittifakını karşısında buldu ve kendisi de MÖ 60 yılında Crassus ve Iulius Caesar ile **triumvir**'lik adı verilen birinci üçlü ittifakı kurdu. Ayrıca Iulius Caesar MÖ 59 yılının **consul**'lerinden biri seçildi. Middleton'un aktardığı üzere Iulius Caesar, Cicero'yu aralarına katmaya ya da onunla belli bir dereceye kadar yakınlık kurmaya hevesliydi; **consul** olur olmaz da ortak dostları olan Balbus'u Cicero'ya göndererek ona bu teklifini ilettiler ancak Cicero ne bu üçlünün arasında yönetimde yer almayı ne de Iulius Caesar ile yakınlık kurmayı kabul etti.²²⁴ Suetonius, Iulius Caesar'ın rakiplerini alt edebilmek için Marcus Bibulus ile antlaşma yaptığını ve rüşvet sayesinde **consul** seçildiğini, Iulius Caesar'ın Bibulus ile **consul** olmasının bir anlamı olmadığını zîra bütün yetkinin Iulius Caesar'da toplandığını, bu yüzden insanların alınan kararların Iulius'un ve Caesar'ın kararları

²²² Shapiro, **a.g.e.**, s. 195.

²²³ Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Familiares**, 5.7.

²²⁴ Conyers Middleton, **The History of the Life of Marcus Tullius Cicero**, Edward Moxon, Londra, 1839, s. 79.

olduğunu söyleyerek kinâye yaptıklarını aktarır.²²⁵ Ayrıca şuna değinmekte fayda var: Cicero **consul** olan Iulius Caesar'ın Roma'yı yeniden krallık (**regnum**) düzeniyle yönetmeyi aklına **aedilis** olarak görev yaptığı zaman koyduğunu Q. Axius adındaki arkadaşına yazdığı mektupta aktarır.²²⁶ Suetonius da **De Vita Caesarum** adlı eserinde bu bilgiyi destekler.²²⁷

Pompeius, Crassus ve Iulius Caesar uyum içinde görünüyordu ancak **eques**, **Senatus** ile fikir ayrılıkları yaşamaya başladı. Bu, **eques** olması dolayısıyla Cicero'yu da etkileyen bir durumdu. Ayrıca Ploutarkhos'un aktardığı üzere Metellus Nepos'un ardından Publius Clodius Pulcher de Cicero'yu Catilina yandaşlarını yargılama fırsatı vermeden îdam ettirdiği gerekçesi ile dava etti.²²⁸ Cicero'nun sürgüne gönderilmesinin ardından Roma'da Iulius Caesar ve **triumvir**'ler arasındaki bağ evlilik yoluyla akrabalık kurulmasıyla güçlendi.

Bir süredir Gallia Transalpina'daki halklar huzursuzluk çıkarıyordu; Germenler ve Helveti halkı da²²⁹ Gallia'nın iç karışıklığından istifade ederek buraya saldırılar düzenliyordu; böylece Iulius Caesar MÖ 58 yılında **proconsul** olarak Gallia'ya sefere çıktı; Caesar elde ettiği zaferlerle güçlendi ve hem Gallia Cisalpina'nın hem de Transalpina'nın valiliğini yaptı; Pompeius ise MÖ 57 yılının **consul** seçimlerinde Iulius Caesar'a yakınlığı ile bilinen Clodius'un aleyhinde bir tavır takındı; Cicero, **Senatus**'un Iulius Caesar ve Pompeius'un da rızalarının alınmasının ardından verilen kararla MÖ 57 yılında Roma'ya döndü ve **Senatus**'u Roma'nın buğday temini işi için Pompeius'u görevlendirmeye iknâ etti.²³⁰ Ayrıca MÖ 56 yılında Pompeius ve Crassus'un isteği üzerine onların menfaatlerine hizmet eden ve siyâsi içerikli olan **De Provinciis Consularibus** adlı metni kaleme aldı.²³¹ MÖ 56 yılı biterken Iulius Caesar, Gallia'da denetimi sağladı; burada elde ettiği zafer ona ün katmakla birlikte hatrı sayılır ölçüde varlıklı bir adam olmasına da yaradı;

²²⁵ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 19-20.

²²⁶ Marcus Tullius Cicero, **Fragmenta Epistularum**, Ex Libro Incerto 5.

²²⁷ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 9.

²²⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 30.4-30.5.

²²⁹ Iulius Caesar'ın zamanında kuzeydeki Iura'nın, güneydeki Rhône Nehri ve Leman Gölü'nün, kuzey doğudaki Rhine Nehri'nin arasında kalan bölgeyi işgal etmiş olan dört farklı halktan oluşan ittifak topluluğudur. Bunlardan ikisinin adı Tigurini ve Verbigeni iken diğer ikisinin adı üzerine farklı tahminler yürütülmektedir. (Bkz. Long, "Helvetii", **a.g.e.**, s. 1040-1041)

²³⁰ Atlan, **a.g.e.**, s. 153- 159.

²³¹ David Shotter, **The Fall of the Roman Republic**, Routledge, London, 1994, s. 70.

Pompeius, Crassus ve Iulius Caesar aralarındaki uzlaşmazlıkların üstesinden gelmek için Lucca’da bir toplantı düzenlendi; aldıkları karara göre MÖ 55 yılının **consul**’leri Pompeius ve Crassus olacaktı; ayrıca ikisi Syria ve Hispania valiliklerine atanacak, Iulius Caesar’ın ise Gallia valiliğinin süresi beş yıl uzatılacaktı.²³² MÖ 55 yılında Caesar, Britannia’ya bir sefer düzenledi ancak hazırlıksız olduğu için geri dönmek zorunda kaldı; MÖ 54 yılında gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra Britannia’ya bir kere daha sefer düzenledi.²³³ Thames Nehri’nin kuzeyine geçerek bazı halkları hâkimiyeti altına almayı başardı ancak bastıran kış yüzünden daha fazla ilerleyemedi ve barış antlaşması imzalayarak geri döndü.²³⁴ Cato ve diğer muhâliflerin engelleme çalışmalarına rağmen MÖ 55 yılında Pompeius ve Crassus **consul** seçildi. Gözünü Syria’ya diken Crassus da doğuya hareket etti ancak düzenlediği bu sefer MÖ 53 yılında büyük bir yenilgiyle sonuçlandı; Crassus öldü ve ordusu Parthlar tarafından bozguna uğratıldı.²³⁵ MÖ 52 yılının önemli olaylarından biri Gallia’daki karmaşanın neredeyse son bulması diğeri de Clodius’un çıkan bir arbedede öldürülmesidir.²³⁶ MÖ 51 yılında Gallia’da yer yer devam eden saldırılar da son buldu ve MÖ 50 yılında hâkimiyet sağlandı.

Iulius Caesar, Gallia’da mücâdele verirken Pompeius MÖ 52 yılında tek başına **consul**²³⁷ seçildi. O sırada Hispania valisiydi ve bu görevin süresini beş yıl uzattı; ayrıca Roma’da bulunmayan Caesar MÖ 48 yılının **consul** seçimlerinde aday olabilsin diye seçime bizzat aday olma gerekliliğini kaldırmaya çalıştı.²³⁸ İktidar rekabetinin ve önce Caesar’ın kızı ve Pompeius’un karısı Iulia’nın sonra da Crassus’un ölümünün Pompeius ile Caesar arasındaki bağın gücünü büyük ölçüde azalttığı söylenebilir. Suetonius’un aktardığı üzere Caesar, Iulia öldükten sonra Pompeius’un Octavia ile evlenmesini istedi. Oysa Caesar’ın kız kardeşinin torunu olan Octavia o sırada Gaius Marcellus ile evliydi.²³⁹ Pompeius bu teklifi reddederek

²³² Atlan, **a.g.e.**, s. 159- 160.

²³³ Theodor Mommsen, **The History of Rome**, C: V, Çev. William Purdie Dickson, Richard Bentley & Son, London, 1894, s. 62-64.

²³⁴ Philip Freeman, **Iulius Caesar**, Kronik Kitap, Çev. Ülke Evrim Uysal, Haz. Tuğçe İnceoğlu, İstanbul, 2019, s. 202-203.

²³⁵ Diakov, Kovalev, **a.g.e.**, s. 177-178.

²³⁶ Mommsen, **a.g.e.**, s. 144-145.

²³⁷ Bunun için Latince **consul sine collega** tâbir edilen özel bir ifade vardır.

²³⁸ Atlan, **a.g.e.**, s. 161.

²³⁹ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 28.

MÖ 52 yılında Caecilius Metellus Pius Scipio'nun kızı Cornelia ile evlendi.²⁴⁰ Cornelia aynı zamanda Publius Licinius Crassus'un dul eşiydi ve Pompeius bu evlilikle Crassus destekçilerini de kendi tarafına çekmeyi hesap ediyordu.²⁴¹

Pompeius ve Iulius Caesar arasındaki uzlaşmazlık çok geçmeden Roma'da bir hizipleşmeye neden oldu. Iulius Caesar'ın MÖ 1 Mart 58 tarihinden MÖ 48 yılının Şubat ayının son gününe değin sürmesi kararlaştırılan valilik görevinin süresi dolmadan muhâlifler onu görevden almak için çalışmalarına başladı. MÖ 51 yılının **consul**'ü olan Marcus Claudius Marcellus, Caesar'ın hem Gallia Cisalpina hem de Gallia Transalpina'nın valiliklerinden alınması teklifinde bulundu; ayrıca Caesar'ın **consul** olmak için bizzat başvurmasını gerektirmeyen istisnâ da kaldırıldı; karşıtlarının nazarında Caesar'ın Italia'nın üst bölgelerine yerleştirdiği yeni halklar ve onlara tanıdığı haklar da yasa dışı ve dolayısıyla geçersizdi; Gallia'daki karışıklık sona erdiği için de Caesar'ın emrindeki ordu terhis edilmeliydi.²⁴² Caesar yandaşları bu duruma tepki gösterirken Caesar da MÖ 50 yılında Gaius Scribonius Curio ile bir antlaşma yaptı; buna göre Curio, Iulius Caesar'ın yerine yeni bir vali atanması fikri **Senatus**'ta tartışıldığında Pompeius'un da valiliğinin sonlandırılması için teklifte bulunacaktı; önceleri Curio'nun teklifi kabul edilmedi ancak Marcellus ne zaman **Senatus**'a Caesar'ın görevden alınmasıyla ilgili teklifle gelse Curio karşı geldi ve sonunda Marcellus teklifini geri çekmek zorunda kaldı.²⁴³

Roma için elinde askerî kuvvet bulunduran Pompeius ve Iulius Caesar'ın uzlaşmazlığından ziyâde elinde askerî kuvvet bulunduran tek adamın daha büyük tehlike arz ettiği söylenebilir. Nitekim aylar sonra Curio'nun teklifi **Senatus**'ta ezici bir oy çokluğu ile kabul edildi; karara göre hem Pompeius hem de Iulius Caesar valilik görevlerini bırakacak ve emirleri altındaki birlikleri terhis edecekti; Caesar bu karara uyum sağlar görünürken Pompeius alınan karara uymayı reddetti; bunlar olurken Ekim ayında Caesar'ın Gallia Transalpina'dan dört **legio**'suyla²⁴⁴ hareket

²⁴⁰ Suetonius, **On İki Caesar'ın Yaşamı**, Çev. Gül Özaktürk, Ü. Fafo Telatar, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s. 39.

²⁴¹ Shotter, **a.g.e.**, s. 71.

²⁴² Mommsen, **a.g.e.**, s. 179.

²⁴³ Atlan, **a.g.e.**, s. 162.

²⁴⁴ Antik Çağ'da Roma'da bir **legio** 4200 piyâde ve 300 süvâriden oluşurdu. Cumhuriyet Dönemi'nin son zamanlarında askerlerin sayısı 6000'e kadar çıkmıştır. Principatus Dönemi'nde sayıları 5000'e

ettiği ve Placentia’da konuşlandığına dâir bir söylenti yayıldı; Gaius Marcellus bu haber üzerine **Senatus**’tan Pompeius’a, Roma’yı müdâfaa etmesi için üstün yetkiler vermesini istedi ancak Curio bunun asılsız bir haber olduğuna **Senatus**’u iknâ etti.²⁴⁵ Cicero da Atticus’a yazdığı bir mektupta Caesar hakkında çıkan bu söylentiden bahseder.²⁴⁶

Cicero, Atticus’a gönderdiği başka bir mektuptaysa Iulius Caesar’ın isteğinin utanmazca olduğunu ancak onun sanıldığından daha kararlı olduğunu yazar.²⁴⁷ Cicero’nun bu yazdıklarından yola çıkılarak Caesar’ın ne pahasına olursa olsun Roma’yı o beklenen karmaşaya sürükleyeceğini düşündüğü söylenebilir. Burada Cicero’dan başka birinin de bunu öngördüğünü belirtmekte fayda var: Sulla. Zîra Suetonius, Sulla’nın Iulius Caesar’ın içinde birden çok Marius olduğunu söylediğini aktarır.²⁴⁸

Curio’nun **Senatus**’u iknâ etmesinin üzerinden aylar geçmişti ki Gaius Marcellus, **Senatus**’a Iulius Caesar’ın tekrar harekete geçtiğine dâir bir haber getirdi; Caesar on **legio**’suyla Alpes’i geçmek üzereydi; Marcellus destekçileriyle toplanarak **Senatus**’un onayı olmaksızın Pompeius’a destek kuvvet ve yetki sözü verdi.²⁴⁹ Bu durumu haber alan Iulius Caesar da **legio**’larına haber göndererek berâberindeki askerleriyle Ravenna’ya ilerledi; bir yandan da uzlaşma için **Senatus** ile irtibat kurdu; hem Cisalpina hem de Transalpina valiliklerini bırakacağını ve **Senatus**’un belirlediği bir tarihte de on **legio**’sundan sekizini terhis edeceğini bildirdi; **Senatus** ona Gallia Cisalpina ve Illyria’nın valilikleri ile bir **legio**’nun idâresini yâhut Gallia Cisalpina’nın valiliği ile iki **legio**’nun idâresini **consul**’lük görevi kendisine tevdi edilene kadar değil de MÖ 47 yılının **consul** seçimleri sonlanana değin bırakacak olursa memnun olacağını ekledi; bu, üzerinde konuşulacak bir tekliften çok ciddî bir

düşerken 3. yy.’da 30 **legio** 150.000 askerden oluşuyordu ve **legio**’daki görev süresi 25 yıldır. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 541) Dolayısıyla **legio**’nun günümüzdeki alaya benzeyen ancak daha büyük bir askerî birlik olduğu söylenebilir. İlâveten **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**’a göre bir **legio**’da 100 yâhut daha az sayıda askerden oluşan birliğin adı da **centuria**’dır ve genellikle 60 **centuria** bir **legio**’yu oluşturur. Üyelerinin çoğunluğunun aldığı kararla belirlenen bir oy olmak üzere **centuria**’nın oy hakkı vardır. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 386-387, 398)

²⁴⁵ Mommsen, **a.g.e.**, s. 184-186.

²⁴⁶ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 6.9.

²⁴⁷ **A.e.**, 7.6.

²⁴⁸ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 1.

²⁴⁹ Freeman, **a.g.e.**, s. 245.

uyarı niteliğindeydi ve dolayısıyla Caesar'ın cüretkârlığı o döneme kadar kendisini düşman îlân etmede çekimser kalan **Senatus** üyelerinin bile nefretini kazanmasına neden oldu; böylece **Senatus**, Marcellus ve destekçilerinin Pompeius'a tanıdığı yetkileri resmen onayladı.²⁵⁰ Cicero, Iulius Caesar'ı ahlâken sorgulayarak onun yaptığının vatana zarar vermekten ve baskıcılıktan başka bir şey olmadığını yazar.²⁵¹ Ploutarkhos ise Kilikia'dan henüz dönmüş olan Cicero'nun Pompeius ve Iulius Caesar arasında uzlaşma sağlamak için ara buluculuk yaptığını, Pompeius'un taviz vermeye hazır olduğunu ancak Lentulus'un araya girerek buna engel olduğunu aktarır.²⁵² Yine Ploutarkhos hem Lentulus hem de Cato'nun araya girerek uzlaşmayı bozduğunu aktarır.²⁵³

Roma'dan gelen haberler üzerine Iulius Caesar harekete geçti ve bu haberin Roma'daki etkisi henüz sürerken o, Rubicon'a ilerledi. Kendi kaleminden aktardığı üzere tehlikeye atılmada da yaşamada da en büyük gücün çoğunlukla tâlih olduğuna inanıyordu.²⁵⁴ Rubicon'u geçmesi demek eyâlet sınırını aşması demekti dolayısıyla bu bir isyan hareketi sayılırdı. Üstelik yalnız değildi, askerleri de onunla birlikteydi. Iulius Caesar'ın Rubicon'u geçtiğini kendinin yazmadığını belirtmekte fayda var.²⁵⁵ Yine de Suetonius, Caesar'ın Rubicon'u geçmeden önce silâh arkadaşlarına şöyle seslendiğini yazar:

“ 'etiam nunc,' inquit, 'regredi possumus; quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.' ”

“ ‘Hâlâ,’ dedi ‘geri çekilebiliriz çünkü eğer bu küçük köprünün ötesine geçecek olursak her şey silâh zoruyla halledilmek zorunda olacak.’ ”²⁵⁶

²⁵⁰ Mommsen, **a.g.e.**, s. 186-188.

²⁵¹ Cicero, **De Officiis**, 3.83-84.

²⁵² Ploutarkhos, **a.g.e.**, Caesar 31.1.

²⁵³ **A.e.**, Pomp. 59.4.

²⁵⁴ “Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum fortuna valuit.” (Caesar, **Commentarii De Bello Gallico**, 6.30)

²⁵⁵ Freeman, **a.g.e.**, s. 247.

²⁵⁶ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 31.

Suetonius, herkes sessizlik içinde beklerken şöyle bir olay gerçekleştiğini aktarır:

“Quidam eximia magnitudine et forma in proximo sedens repente apparuit harundine canens; ad quem audiendum cum praeter pastores plurimi etiam ex stationibus milites concurrissent interque eos et aeneatores, rapta ab uno tuba prosiliuit ad flumen et ingenti spiritu classicum exorsus pertendit ad alteram ripam.”

“Olağanüstü derecede iri yarı ve etkileyici görünümlü biri ansızın çok yakın mesâfede oturur halde belirdi. Kaval çalan adam, onu dinlemek için çok sayıda çobanın yanı sıra borozan çalmakla görevli olanların da arasında bulunduğu askerler kışlalardan koşup gelince askerlerin birinin elinden borozanı kaptığı gibi nehrin ötesine fırladı ve [borozana] bütün gücüyle üfleyerek saldırı işareti verdikten sonra kıyı boyunca ilerledi.”²⁵⁷

Burada Suetonius’un ifadesine bakılacak olursa âniden ortaya çıkan, kimsenin tanımadığı iri yarı ve dikkat çekici adamın bir tanrı olduğu ve Suetonius’un eserinde Iulius Caesar’ın Rubicon’u geçmesine ilâhî bir anlam yüklemeye çalıştığı yorumu yapılabilir.²⁵⁸ Suetonius’un Iulius Caesar’ın ağzından aktardığı şu cümlelerin de bu yorumu desteklediği söylenebilir:

“ 'eatur,' inquit, 'quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas uocat. iacta alea est,' inquit.”

“ ‘Tanrıların işaretlerinin ve düşmanların adâletsizliklerinin çağırdığı yere ilerleyelim. Zarlar atıldı.’ dedi.”²⁵⁹

Rubicon’u geçen Caesar çok geçmeden Ariminum’u ele geçirdi. Ploutarkhos kendine fazla güvenen Pompeius’un Italia’nın neresinde ayağını yere vursa oradan

²⁵⁷ A.e., Iulius 32.

²⁵⁸ Zîra Paganizm’de tanrılar kimi zaman insan kılığına bürünüp yol göstericilik yapabilir. Antik Çağ yazarları böyle kılık değiştiren tanrıları, çoğu zaman insanları etkileyecek bedensel özelliklere, güzelliğe, efsunlu bir havaya, kimi zaman etki altına alacak farklı bir ses tonuna sâhip şekilde tasvir eder. Bu tür aktarımlarda bâzen tanrı kim olduğunu açık eder bâzen de gizler ve tanrı ile karşılaşan başta kiminle konuştuğunu anlamasa da sonradan, bir tanrıyla karşılaşmış olduğunu anlar.

²⁵⁹ A.e.

piyâdelerden oluşan ordular ve atlar çıkaracağını söylediğini yazar.²⁶⁰ Oysa Caesar, Ariminum'un ardından Italia'daki Umbria'yı, Picenum'u ve Etruria'yı da ele geçirdi ve Pompeius buna engel olamadı. Iulius Caesar'ın aktardığı üzere Pompeius her şeye rağmen Caesar'a iki ulakla yazdığı bir mektubu gönderdi; Caesar'ın hırslarını bir kenara bırakarak vatanın selâmetini düşünmesini istedi; Caesar ise Pompeius'a cevaben gönderdiği mektupta şunları yazdığını aktarır: İtibarı hayatından daha önemlidir; Roma halkının ona verdiği ayrıcalık düşmanlarının muhâlefet etmesiyle zorla elinden alınmış ve görev süresinin dolmasına altı ay varken eyâletten Roma'ya geri çağırılmıştır; oysa halk yaklaşan seçimler için onun bizzat Roma'da bulunmadan seçimlerde adaylığının geçerli olmasını onaylamıştır; yine de kendi şerefine verilen bu zarara aklîselim bir şekilde tahammül etmiştir; **Senatus**'a mektup göndererek askerlerin silâh bırakmalarını istemiş ancak bu bile kabul edilmemiştir; bütün Italia askere alındığı gibi bir de kendisinden Parth tehdidine karşı hileyle iki **legio**'su istenmiştir ve kent silahlanmıştır; Caesar burada yazdıklarına ara verir ve bütün bunların onu mahvetmek için değilse başka ne için yapıldığını sorar; mektubun devamında yine de sunulan her şartı tenezzül edip kabul edeceğini ve devleti uğruna her şeye katlanacağını; Pompeius'un eyâletlerine geri dönmesini ve askerlerini terhis etmesini, Italia'daki herkesin silâh bırakmasını ve kentin korkudan arındırılmasını, halk meclisinin üzerindeki baskının kaldırılarak devletin yeniden **Senatus**'a ve halka teslim edilmesini ister; bu dediklerinin kolaylıkla gerçekleşmesi, kesin şartların sağlanması ve and içilmesi için ya Pompeius'un kendisine gelmesine yâhut onun Pompeius'a gitmesine izin verilmesini, yapılacak bir müzâkere aracılığıyla bütün uzlaşmazlıkların giderilmesini istediğini yazar.²⁶¹ Parth tehdidine karşı Caesar'dan iki **legio** istenmesi şöyle olmuştur: MÖ 50 yılının baharında Roma sınırında tehlike teşkil eden Parthları engellemek güçleşmişti; **Senatus** hem Iulius Caesar'dan hem de Pompeius'tan bu duruma müdâhale etmek için birer **legio** istedi; Pompeius, Caesar'a daha önce bir **legio**'sunu ödünç verdi; Parthlara karşı desteğe gidecek olan **legio**'nun Caesar'a ödünç verdiği **legio** olmasını istedi; böylece Caesar hem ödünç **legio**'yu hem de kendi **legio**'sunu gönderdiği için toplamda iki **legio** kaybetmiş oldu; görev

²⁶⁰ “τῆς Ἰταλίας ἐγὼ κρούσω τῷ ποδὶ τὴν γῆν, ἀναδύσσονται καὶ πεζικαὶ καὶ ἱππικαὶ δυνάμεις.” (Ploutarkhos, a.g.e., Pompeius 57)

²⁶¹ Caesar, **Commentarii De Bello Civili**, 1.8-9.

yerine getirildikten sonraysa **legio**’ların Caesar’a dönmesi engellendi ve Italia’da Pompeius bu iki **legio**’yu alıkoydu.²⁶² Iulius Caesar bu mektupta açıkça küçümseyici bir üslup takınır. Bunu sunulan şartları kabul edeceğini söylerken kullandığı **descendo**, **-ere** fiilinin de kanıtladığı söylenebilir.²⁶³

Bir uzlaşmaya varılamadı; önce Iguvium sonra da Auximum, Iulius Caesar’ın yanında yer aldıklarını açıkça gösterdi; Gallia’dan gelen destek kuvvetlerle Caesar’ın gücü arttı; Cingulum da Caesar oraya vardığında ona direnmedi; daha önceden Lucius Domitius Ahenobarbus isyancıların kalesi olarak bilenen Corfinium’u kuşatmaya kalktı ancak yabancı halklardan bile destek almasına rağmen başarılı olamadı ve Caesar onu surların dışında tutmayı başardı; Corfinium’a asker ve erzak yardımı geldi; askerleri Domitius’un kaçmaya karar verdiği haberini alınca onu yakalayıp Caesar’a götürdü ancak Caesar, Domitius ve onunla kaçmaya niyetlenenleri serbest bıraktı; giderken onlara katılmak istemeyen askerleriyse kendi ordusuna kattı; üstelik Domitius’un yanında getirdiği değerli eşyâ ve maddî değeri olan ne varsa berâberinde götürmesine izin verdi.²⁶⁴ Cicero da Iulius Caesar’ın bu akıllıca tavrının neye yarayacağını anladığını Atticus’a yazdığı bir mektupta şöyle aktarır:

“sed videsne in quem hominem inciderit res publica, quam acutum, quam vigilantem, quam paratum? si me hercule neminem occiderit nec cuiquam quicquam ademerit, ab iis qui eum maxime timuerant maxime diligitur.”

“Görüyor musun devlet nasıl bir adama çattı? Ne kadar zekî, ne kadar uyanık, ne kadar hazırlıklı? Hercules aşkına! Eğer kimseyi öldürmeyecek, herhangi birinden herhangi bir şey almayacak olursa ondan ölümüne korkmuş insanlar onu çok sevecek.”²⁶⁵

²⁶² Mommsen, **a.g.e.**, s. 182-183.

²⁶³ “sed tamen ad omnia se descendere paratum atque omnia pati rei publicae causa.” (Caesar, **a.g.e.**, 1.9)

²⁶⁴ Freeman, **a.g.e.**, s. 251-255.

²⁶⁵ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 8.13.

Suetonius, Iulius Caesar'ın çok hızlı hareket ettiğini ve hatta gideceği yere çoğu zaman onun gelişini bildirecek olan habercilerden önce vardığını aktarır.²⁶⁶ Buna rağmen Brundisium'a ilk varan Pompeius oldu; Caesar, Pompeius'a bir müzâkere yapmak üzere haber gönderdiyse de Pompeius bu teklifi kabul etmedi; Pompeius'un üstünlüğü bir donanmasının olmasıydı ve bu da Caesar'ın Italia'daki üstünlüğünü tehdit ediyordu; üstelik gıda istifi de giderek azalıyordu; Pompeius yaptığı bir tasarıyla zorlanmadan Brundisium'dan çıkıp Hellas'a gitmeyi başardı; bu sırada durmak istemeyen Iulius Caesar emir verdi ve Curio da Sicilia'yı ele geçirdi; bütün bunlar olurken Caesar, Cicero ile mektuplaşmaya başladı.²⁶⁷ Cicero, Atticus'a yazdığı iki mektuba Caesar'ın kendisine göndermiş olduğu mektupların kopyasını da ekler²⁶⁸ ve Atticus'a yazdığı bir başka mektubunda da Caesar'ın kendisine danışmaya duyduğu sevgisinden dolayı gelmediğini ve Caesar'ın girdiği yoldan dönmeyeceğini anladığını yazar.²⁶⁹ Cicero bir süre Pompeius ve Caesar arasında belirgin biçimde taraf tutmamıştır ancak Ploutarkhos'un aktardığı üzere sonunda Pompeius'un yanında yer almayı seçmiştir ve buna pişman olmuştur.²⁷⁰

MÖ 1 Nisan 49'da **Senatus** ile Iulius Caesar bir araya geldi; görüşmeler üç gün sürdü ancak Pompeius'a görüşme talep etmek için kimin gönderileceği hususunda anlaşılamayınca Caesar öfkeye kapıldı; hazineden kendisini desteklemesi için halka para dağıtmaya kalkıştığında Lucius Metellus buna engel olmaya çalıştı ancak başarılı olamadı ve Caesar sonunda hazinedeki her şeyi alıp gitti.²⁷¹ Massilia, Caesar'a kapılarını açmadı. Caesar kenti ele geçirmek istediye de başarılı olamadı. Hispania'da da başarı elde edemedi. Pompeius'un komutanları Marcus Petreius ve Lucius Afranius, Sicoris Nehri'ni geçti ve nehri geçerken de tâkip edilmemek için köprüyü yıktı. Köprü olmadan da nehri geçmeyi başaran Caesar ve askerleri Pompeius'un ordusuyla karşı karşıya geldi. Massilia çetin bir mücâdelenin ardından ele geçirildi. Caesar ele geçirilen yerlerde kadınların alıkonmasına, çocukların köle olarak alınmasına ve yağmaya izin vermiyordu. Yağmayı kendilerine hak gören

²⁶⁶ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 57.

²⁶⁷ Freeman, **a.g.e.**, s. 256-258.

²⁶⁸ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 9.6A, 9.16.

²⁶⁹ **A.e.**, 9.18.

²⁷⁰ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Cicero 38.1-38.3.

²⁷¹ Freeman, **a.g.e.**, s. 260.

Caesar'ın askerleri Placentia'da huzursuzluk çıkarmaya başladı. Suetonius, dokuzuncu **legio**'nun Caesar'a bu konuda başkaldırdığını ve onun da gereken cezayı²⁷² verdiğini yazar.²⁷³ Askerleri Caesar'a **legio**'nun bağışlanması için yalvardı ve Caesar da **legio** içinde karışıklığa neden olanların adlarının verilmesine ve bunların arasından seçilecek on iki kişinin îdam edilmesine karar verdi.²⁷⁴ Bu sırada Numidia Kralı Hiempsal'in oğlu Iuba, Curio'yu ve çok sayıdaki askerini bozguna uğrattı.

MÖ 49 yılı sona ermek üzereyken Iulius Caesar **dictator** îlân edildiği Roma'ya geri döndü ve MÖ 48 yılında da Publius Servilius Isauricus ile o yılın **consul**'ü oldu. Halkın muzdarip olduğu sorunlara devâ olmak için çeşitli uygulamalar yaptı; kıtlığa çâre olarak hububat dağıtımı için bir kararnâme çıkardı; Sulla'nın zamanında kara listeye alınan Romalıların çocuklarının kamu hizmeti yapmasına izin verdi; Iuba'yı Roma'nın düşmanı îlân etti; Italia'nın kuzeyinde kendisine destek olan halklara yurttaşlık verdi; borçlu olanlar için ödemeleri düzenleyecek bir encümen kurulmasına karar verdi.²⁷⁵ MÖ 4 Ocak 48 tarihinde Hellas'a doğru yola çıkan Iulius Caesar ve birlikleri Epeiros'ta demirledi; Orikon ve Apollonia ele geçirildi ancak Caesar'ın Italia'ya dönen askerlerini taşıyan gemilerin bir kısmı Bibulus tarafından ateşe verildi.²⁷⁶ Caesar, Pompeius'a bir kere daha sulh teklifinde bulundu; Pompeius elçiye Caesar'ın lütfuyla verilmiş gibi görünecek olan bir hayata ya da kente gerek olmadığını söyleyerek bu yoldan geri dönmeyeceğini açıkça gösterdi.²⁷⁷

Aylar sonra Marcus Antonius'a gönderilen haber sâyesinde Iulius Caesar'ın destek gemileri ufukta göründü ancak rüzgâr yüzünden Lissos'ta demirlemek zorunda kaldılar; rüzgâr Dyrrhakhion'dan geçtikleri sırada Caesar'ın destek kuvvetlerini taşıyan gemileri tâkibe başlayan Pompeius'un donanmasının yönünü

²⁷² Cezanın adı **decimatio**'dur. Bu cezada **legio**, onar kişilik kümelere ayrılır ve her on kişilik kümeden bir kişi kur'ayla seçilerek ölüm emri infaz edilirdi. Cezanın uygulanması demek aşağı yukarı altı yüz askerin öldürülmesi demektir ve bu sayı bir ordu için az değildir. (Bkz. Smith, **a.g.e.**, "Decimatio", s. 387)

²⁷³ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 69.

²⁷⁴ Freeman, **a.g.e.**, s. 268.

²⁷⁵ **A.e.**, s. 270-271.

²⁷⁶ Mommsen, **a.g.e.**, s. 246-248.

²⁷⁷ Iulius Caesar, **Commentarii De Bello Civili**, 3.10, 3.18.

değiştirdi ve gemileri sürükledi.²⁷⁸ Caesar yeni bir yöntem geliştirerek Pompeius'un konuşlandığı yerin çevresine duvar ördü ancak Pompeius da aynısını yaparak karşılık verdi; örülen duvarların ardında askerler nöbet tutuyor ve bilhassa Iulius Caesar'ın askerleri açlıkla mücâdele ediyordu.²⁷⁹ Ploutarkhos'un aktardığı üzere askerler buldukları yerel bir bitkinin kökünden bir çeşit ekmek (**artos**) yaparak karınlarını doyurmaya başladı; bu haber Pompeius'a ulaştığında, eğer Caesar'ın ve askerlerinin böyle bir şeyi yiyerek hayatta kalmaları mümkünse karşılarındakinin artık insanlıktan çıkmış birer vahşî hayvan (**therion**) olduğunu söyledi.²⁸⁰ Appianos da bu olayı Roma tarihini kaleme aldığı eserinin iç savaşları anlattığı bölümünde aktarır.²⁸¹ Bu sırada Cicero'nun damadı Dolabella, Pompeius'a onun bu mücâdeleden galip çıkan taraf olmayacağını düşünerek Iulius Caesar ile barış yapmasını tavsiye ettiği bir mektup yazdı. Dolabella bunu Cicero'ya yazdığı bir mektupta anlatır.²⁸² Pompeius bir saldırı düzenleyerek aldığı istihbarat sâyesinde Caesar'ın büyük kayıp vermesine neden oldu; böylece Caesar, Thessalia'nın doğusuna çekilmeye ve Gomphi adındaki Hellas kentine gitmeye karar verdi; kent kapılarını açmayınca Caesar kenti zaptetti.²⁸³ Pompeius, Iulius Caesar'a yetişti ve MÖ 9 Ağustos 48'de Pharsalus Ovası'nda Romalılar Romalılarla çarpıştı.²⁸⁴ Iulius Caesar'ın safından az sayıda asker ölürken Pompeius'un safından çok sayıda askerin yanı sıra Domitius Ahenobarbus da öldü. Pompeius kılık değiştirerek muhârebe meydanını terk etti ve doğuya ilerledi. Denize açılarak Asia Minor'a, Kilikia'ya ve Kypros'a uğradı.²⁸⁵ Pompeius, Aleksandria'ya vardığında Aegyptus Kralı XIII. Ptolemaios kendisinden yardım istemeye gelen Pompeius'u gemisinden aldırtdı; Pompeius kıyıdaikleri selâmlamak için kalktığı anda Lucius Septimius kılıcıyla ilk darbeyi indirdi; ardından kralın komutanlarından Achilles ve diğerleri onu defalarca hançerlemek sûretiyle katletti.²⁸⁶

²⁷⁸ Mommsen, **a.g.e.**, s. 249-250.

²⁷⁹ Freeman, **a.g.e.**, s. 277-299.

²⁸⁰ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Caesar 39.2.

²⁸¹ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphyllion, 2.61.

²⁸² Bkz. Cicero, **Epistuale Ad Familiares**, 9.9.

²⁸³ Freeman, **a.g.e.**, s. 280-282.

²⁸⁴ Atlan, **a.g.e.**, s. 165.

²⁸⁵ Mommsen, **a.g.e.**, s. 271.

²⁸⁶ Freeman, **a.g.e.**, s. 289-290.

Aegyptus'ta o sırada Kleopatra ve kardeşi Ptolemaios arasında bir taht mücâdelesı vardı. Pompeius'un ardından Aegyptus'a gelen Iulius Caesar bu uzlaşmazlığı gidermek üzere orada kaldı. Caesar orada kalmasına, XII. Ptolemaios Auletes ile bir müttefiklik kurulduğu için herhangi bir uzlaşmazlığı gidermenin kendisine düştüğünü gerekçe gösterir.²⁸⁷ Kleopatra ile ilişkisi olan Iulius Caesar'ı tehdit olarak gören Aleksandrialılar onu topraklarında istemedi. Dolayısıyla Caesar'ın buradaki varlığı ciddî olayların çıkmasına neden oldu. Saldırıları sonucunda Caesar'ın askerleri galip geldi. Ptolemaios gemisinin alabora olması sonucu boğularak öldü; kız kardeşi Arsinoe ise zincire vuruldu. Caesar, Kleopatra'yı ve kardeşi XIV. Ptolemaios'u eş hükümdar ilân etti. Aleksandrialıları bağışladı ve Aegyptus'un Kypros üzerindeki hâkimiyetini tanıdı. Aegyptus'a bir vali atamak yerine Kleopatra'yı yönetim için yeterli gördü ancak onun yanında kalması için bir komutanını görevlendirdi. Roma'ya dönmek yerine Kleopatra'yı da yanına alarak çok sayıda gemi eşliğinde Nil'de bir gezintiye çıktı. Kleopatra ise baharda doğum yaptı.²⁸⁸ Freeman, Kleopatra'nın oğluna XV. Ptolemaios adını verdiğini yazsa da²⁸⁹ Ploutarkhos Aleksandrialıların ona, Caesarcık anlamına gelen Caesarion diye hitap ettiğini aktarır.²⁹⁰ Suetonius bu çocuktan bahseder ancak kimilerinin bu çocuğun Iulius Caesar'dan olmadığını düşündüğünü²⁹¹ ve Augustus'un Caesarion'u öldürdüğünü yazar.²⁹²

Pompeius'un yandaşları olan Cato, Scipio ve Labienus hayattaydı. Bu adamlar Iuba'yla ittifak kurarak Iulius Caesar'a karşı bir ordu topladı. Caesar, Hispania'ya vali olarak Cassius Longinus'u atadı ancak vali görevini sũistâmal ettiği için oradaki halkın nefretini kazandı.²⁹³ Dolayısıyla Caesar karşıtları Hispania'ya geldiklerinde memnûniyetle karşılandı. Zamanında Bosphoros karşılığında Pontos'u Roma'ya bırakan Pharnakes, babası Mithridates'in tahtında hak iddia etmeye başladı. Caesar'ın komutanları Pharnakes'e karşı MÖ 48 yılında Nikopolis Muhârebesi'ne girdi ancak başarısız oldu. Caesar'ın yokluğunda Antonius, Roma'yı idâre

²⁸⁷ Caesar, **a.g.e.**, 3.107.

²⁸⁸ Freeman, **a.g.e.**, s. 311-313.

²⁸⁹ **A.e.**, s. 313.

²⁹⁰ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Caesar 49.

²⁹¹ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 52.

²⁹² **A.e.**, Augustus 17.

²⁹³ Freeman, **a.g.e.**, s. 314.

edemiyordu. Sokaklarda sık sık çatışmalar oluyor ve insanlar ölüyordu. Doğrudan Roma'ya gitmeyen Caesar, Mediterranea boyunca ilerledi. Cassius Dio'nun da belirttiği üzere Caesar askerinin ve paranın birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceğinin farkındaydı.²⁹⁴ Dolayısıyla geçtiği yerlerden ganimet topladı. Ardından Syria'ya ve Asia Minor'a uğradı. Galatia'da Kral Deiotarus ile görüşerek ondan destek talep etti. Ağustos ayında Pharnakes'e karşı çarpışmak üzere Zela'ya geldi. Pharnakes antlaşma yapmak istediye de Caesar antlaşma yapmayacağını bildirdi. Beş gün süren mücadelelerin galibi 2 Ağustos'ta Iulius Caesar oldu.²⁹⁵ Suetonius, Caesar'ın zafer alayındaki arabaların arasında şu üç kelimenin yazdığı yazıtı taşıttığını aktarır:

“Veni, Vidi, Vici.”

“Geldim, Gördüm, Yendim.”²⁹⁶

Bu ifadenin Iulius Caesar'ın zaferi ne denli hızlı kazandığını gösterdiği söylenebilir. Asia Minor'da da para toplamaya devam eden Caesar, Brundisium'a geldiğinde onu Cicero karşıladı. Pompeius'un yanında yer almasına rağmen Iulius Caesar daha önce de aktarıldığı üzere ona samîmî davrandı.²⁹⁷ Caesar'ın Antonius'a olan güveninin onun düşüncesizce sürdüğü yaşam biçimi yüzünden sarsıldığı yorumu yapılabilir. Zîra Ploutarkhos da üçüncü kez **consul** seçilen Caesar'ın yanında Antonius yerine M. Aemilius Lepidus'u istediğini yazar.²⁹⁸

Iulius Caesar kendinin de borçları olmasına rağmen bu konuda taviz vermedi ve af çıkarmadı; bunun yanı sıra yoksul halkın gönlünü kazanmak için bol miktarda ücretsiz gıda dağıtımını yaptırdı ve kiralari da azalttı; onu muhârebe meydanlarında destekleyenleri memûriyet görevi vererek ödüllendirdi ve boş makamlara atamalar yaptı; bu sırada onun yıllardır çarpışmaktan yorulmuş, yeri yurdu ve hatta bir eşi bile olmayan askerleri Güney Italia'dan Roma'ya yürüdü ve haklarını alacakları güne değin kalacaklarını söyleyerek şehrin surlarının önünde konaklamaya başladı.²⁹⁹ Suetonius'un aktardığı üzere Caesar şiddete başvurmadı ve onları terhis ettiğini bizzat aralarına giderek duyurdu ancak bu kez onlara “silâh arkadaşlarım”

²⁹⁴ Cassius Dio, **a.g.e.**, 42.49.

²⁹⁵ Mommsen, **a.g.e.**, s. 283.

²⁹⁶ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 37.

²⁹⁷ Bkz. s. 16.

²⁹⁸ Ploutarkhos, **a.g.e.**, Antonius 10.

²⁹⁹ Freeman, **a.g.e.**, s. 320-321.

(**commilitones**) yerine “yurttaşlar/ Romalılar” (**Quirites**) diye seslendi; askerleri onun “silâh arkadaşlarım” yerine “yurttaşlar” demesinden öyle etkilendiler ki Caesar’a kendilerini affetmesi için yalvardılar; o istemese bile peşinden gittiği yere gideceklerini söylediler.³⁰⁰ Bu olayı tâkiben Caesar, Pompeius yanlılarıyla karşılaşmak için Africa’ya doğru yola çıktı. Lilybaeum’a vardığında fırtına yüzünden Caesar’ın donanmasının büyük bölümü parçalanırken o, geri kalanlarla Hadrumetum’da karaya çıkmayı başardı. Gaius Considius tarafından iyi korunan Hadrumetum’u ele geçiremeyince Considius’a bir esir aracılığıyla mektup gönderdi. Considius aldığı cevabı beğenmeyerek mektubu getiren elçiyi öldürttü. Iulius Caesar da bu mektubu gönderdikten sonra olanları kendi kaleminden aktarır.³⁰¹ Labienus’un komuta ettiği orduyla karşılaştığında Caesar ve askerleri zorlu bir mücadeleye girişti. Cicero, Atticus’a yazdığı bir mektupta Caesar’ın üstünlüğünü kaybetmesinin tadını çıkardığını yazar.³⁰²

MÖ 46 yılının uzun bir dönemi hem Iulius Caesar hem Scipio için çekişmeli ancak kayda değer zaferler elde edemedi. Scipio, Caesar için Sicilia’dan gelen ve destek kuvvetlerini taşıyan bir geminin filodan ayrı düşmesinden istifade ederek askerleri esir aldı. Onlara kendisine katılmaları karşılığında canlarını bağışlayacağını söyledi. Caesar’ın aktardığı üzere on dördüncü **legio**’dan bir **centurio**³⁰³ söz aldı; Scipio’ya savaş hukukuna uygun davranarak esir düşen kendisine hayatta kalma ve güvenlik teminatı vererek lütufta bulunduğu için teşekkür etti ve eğer onu son derece alçak bir duruma düşürmese belki de Scipio’nun bu lütfundan yararlanabileceğini söyledi; berâberinde orduya komutanlık yapmış olduğu başkumandanı Iulius Caesar’a ve otuz altı yıldan daha fazla adına çarpıştığı ordusuna karşı silâhlanarak kendisinin mi karşı geleceğini sordu; Scipio’ya onun **cohors**’u ile döğüşmek için kendi aralarından on adamdan fazlasını seçmeyeceğini böylece Scipio’nun kendi askerlerinden ne beklemesi gerektiğini anlayacağını söyledi.³⁰⁴ Bir **cohors**’u oluşturan askerlerin sayısı dönem dönem değişmekle birlikte ortalama beş yüz ile altı yüz arasındadır. Oysa Iulius Caesar’ın askeri, yüzlerce adamı kendi aralarından

³⁰⁰ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 70.

³⁰¹ Caesar, **Comementarii De Bello Africo**, 4.

³⁰² “Ego fructum puto.” (Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 12.2)

³⁰³ **Centuria** adı verilen birliğin başındaki komutandır.

³⁰⁴ Caesar, **a.g.e.**, 45.

seçilen on adamın alt edebileceğini düşünür ve bunu söyleyerek Scipio’yu aşığılar. Bu cüretin bedeli askerlerin ölümü oldu. Caesar’ın askerleri Africa’nın kuzeydoğusunda bir kıyı yerleşimi olan Thapsus’u kuşatmak için harekete geçti. MÖ 6 Nisan 46’da iki taraf karşı karşıya geldi ve Scipio’nun ordusu görenleri dehşete düşüren fillerine rağmen ciddî kayıplar vererek mağlûp oldu.³⁰⁵ Caesar, teslim olanları affetti. Affedilenlerin arasında Marcus Terentius Varro da vardı ancak Lucius Afranius bağışlanmayarak ölüme mahkûm edildi. Genç Cato olarak da bilinen Marcus Porcius Cato Uticensis teslim olmadı ve intihar etti.

Bu olaydan sonra Africa’yı dolaşan Iulius Caesar kendisine yardım eden halkları ödüllendirirken karşısında yer alanlara da cezalar vermeyi ihmal etmedi; Roma’ya doğru yola çıktı ve temmuz ayı bitmek üzereyken oraya vardı.³⁰⁶ Roma’ya yüklü miktarda ganîmetle dönen Caesar için ihtişamlı bir zafer alayı düzenlendi ve oyunlar oynandı. Ayrıca Caesar’ın düşmanlarının küçük düşürüldüğü mizansenler sergilendi. Bunların arasında Cato’yu karnındaki yarık ve dışarı dökülmüş iç organlarıyla tasvir eden bir resim de vardı;³⁰⁷ Caesar’ın zaferini kutlamak için düzenlenen oyunlara harcanan para israf olarak görülüyordu; bu duruma yakınan askerlerinden birini öldürten Caesar her yıl ekim ayında Tanrı Mars için düzenlenen ve bir atın kurban edildiği törende insan kurban ettirmiş oldu; kurbanlar **legio**’da sorun çıkaran iki askeriye ve onların kesilen başlarını Regia yakınlarına astırdı; Roma’da yalnızca ciddî tehlikeler ortaya çıktığında yâni ender olarak insan kurban edilirdi.³⁰⁸ Cassius Dio, Caesar’ın israf yüzünden söylenen askerlerin arasına dalarak birini yakaladığını ve ölüme gönderdiğini, iki askeri de Campus Martius’da Mars rahiplerine kurban ettirdiğini ve askerlerin başlarının sarayın yakınında sergilendiğini aktarır.³⁰⁹ Berâberinde getirdiği ganîmetlerden askerlerine ve halka pay veren Caesar daha önce esir aldığı Arsinoe’yi de serbest bıraktı ancak esir tuttuğu Gallia Kralı Vercingetorix’i îdam ettirdi. Emekli olan askerlereyse toprak verildi.

³⁰⁵ Mommsen, **a.g.e.**, s. 298-299.

³⁰⁶ Freeman, **a.g.e.**, 333-334.

³⁰⁷ Bu resmin sergilenmesi Cato’yu sevip ona saygı duyan Romalıları rahatsız etmiş olabilir. Zîra Cicero, Papirius Paetus’a yazdığı bir mektupta Pompeius, Lentulus, Afranius ve Scipio’nun utanç verici biçimde öldüğünü yazarken Cato’nun soylu bir biçimde can verdiğini yazar. (Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Familiares**, 9.18)

³⁰⁸ **A.e.**, 337-339.

³⁰⁹ Cassius Dio, **a.g.e.**, 43.24.3-4.

Iulius Caesar MÖ 49 yılında **dictator** olmasının ardından MÖ 46 yılında da on yıl süresince **dictator** ilân edildi. **Senatus** tarafından ona halkın geleneklerinin denetçisi (**praefectus morum**) unvanı verildi. Ayrıca kendisine başka üst düzey yetkiler de verildi. Bu sırada Kleopatra yanında oğlu Caesarion ile Roma'ya geldi. Roma'nın üst düzey görevlilerinden ve tanınmışlarından pek çoğu kaldığı yerde Kleopatra'yı ziyâret etti. Bütün bunlar olurken Caesar bir de Tanrıça Venus'a adanmak için inşâ ettirdiği tapınakta Venus heykelinin yanına Kleopatra'nın bir sûretini koydurdu. Romalılar da bunu Caesar'ın Kleopatra'yı Venus'a denk görmesi olarak yorumladı ve öfkelenildi.³¹⁰ Dolayısıyla Kleopatra'nın Roma'da sevilmediği söylenebilir. Cicero da Atticus'a yazdığı bir mektupta kraliçeden nefret ettiğini yazar.³¹¹

Iulius Caesar pek çok alanda ıslâhatlar ve düzenlemeler yaptı. Hispania ve Gallia başta olmak üzere Italia dışından kişilere ilk kez Caesar, Roma yurttaşlığı verdi; Caesar'ın gerçekleştirdiği ilklerden biri de yeni yerleşim yerleri kurdurarak buralara Romalıların yerleştirilmesini sağlamak oldu; Roma dışından gelen bilim adamları, zannatkârlar ve sanatçılar Roma'da hoş karşılanırken Roma'nın ayaktakımından olanlar kurulan yeni yerleşim yerlerine gönderildi; böylece Caesar devlete yük olan vasıfsız insanlardan kurtuldu ve gelen vasıflı misâfirler sâyesinde Roma'nın niteliği arttı; ayrıca Caesar'ın ıslâhatıyla Roma'nın yeni takvimi güneş takvimi oldu.³¹²

Pompeius'un oğlu Gnaeus Pompeius, Africa'dan gelerek kendisine birlikleriyle katılan Labienus'un da desteğiyle MÖ 46'nın sonbaharında Cordoba'nın güneyini ele geçirdi. Iulius Caesar da hemen yola çıktı. MÖ 17 Mart 45'te iki ordu karşı karşıya geldi. Hem Caesar'ın hem de Pompeius'un safından çok sayıda asker öldü ancak zafer Caesar'ın oldu³¹³ ve Caesar sonra Roma'ya döndü. Cassius bu konudaki fikrini, Cicero'ya yazdığı bir mektupta Pompeius'u bir ahmak (**fatuus**)

³¹⁰ Freeman, **a.g.e.**, s. 341.

³¹¹ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 15.15.

³¹² Freeman, **a.g.e.**, s. 346-347.

³¹³ **A.e.**, s. 350.

olarak gördüğü için Gnaeus Pompeius'tansa Caesar'ı yeğlediğini yazarak belli eder.³¹⁴

Cicero, Cato için bir övgü metni kaleme aldığında³¹⁵ Iulius Caesar düşmanı Cato'nun övülmesinden rahatsız olmuş olacak ki **Anti Cato** adlı eseri kaleme aldı. **Senatus** ise ona kurtarıcı (**liberator**) ve **imperator** unvanlarını verdi. Üstelik ona verilen bu unvanlar kendi soyundan gelenlere aktarılabilirdi. **Pater patriae** unvanını da alan Caesar'ın **consul**'lüğü'nün on yıl, **dictator**'luğununsa yaşam boyu süreceği ilân edildi. Caesar'ın bu yetki ve unvanlarla donatılmasının Roma'da devletin başına gelen kişiyi ilâhlaştırmanın yolunu açtığı söylenebilir çünkü tarihte onun halefi olan Augustus'un açıkça ilâhlaştırıldığı bilinir. İlâhlaştırma bununla da kalmadı ve Caesar'ın bir heykeli Quirinius Tapınağı'na yerleştirildi. Kaidenin üzerinde Cassius Dio'nun aktardığı üzere “Yenilmez Tanrı İçin” (**Theo Aniketo**) yazıyordu.³¹⁶ Kaidenin yazısı günümüze ulaşmadığı için Koortbojian'a göre, Cassius'un Grekçe yazdığı ifadenin Latincesinin ne olduğuna dâir ancak tahmin yürütülebilir.³¹⁷ Bu heykelin tapınağa konmasından bir süre önce de Capitolium'daki Tanrı Iuppiter heykelinin karşısına Caesar'ın bronzdan yapılma bir heykeli dikildi. Cassius Dio, Caesar'ın bu heykelinin kaidesine “Yarı Tanrı” (**Hemitheos**) yazdırıldığını ancak daha sonra ifadeyi sildirdiğini aktarır.³¹⁸ Cicero, Atticus'a yazdığı bir mektupta Caesar'ın heykelinin Tanrıça Salus'tansa Quirinius ile aynı tapınağı paylaşmasını yeğlediğini yazar.³¹⁹ Tanrıça Salus, Roma'da hem sağlığın hem de güvende olmanın tanrıçasıdır. Buradan yola çıkılarak Cicero'nun Iulius Caesar'ı Roma'nın güvenliğini tehdit eden biri olarak gördüğü söylenebilir.

Iulius Caesar yetki ve unvanlarla donatılırken Parth tehdidi devam ediyor ve Parth kralı Syria eyâletindeki isyancılara destek veriyordu. Böylece Caesar bir doğu seferi için Roma'dan ayrıldı. Freeman, onun doğuda sanki ikinci bir Aleksandros³²⁰

³¹⁴ Cicero, **Epistulae Ad Familiares**, 15.19.

³¹⁵ Cicero'nun bu metni günümüze ulaşmamıştır. (Bkz. Christopher P. Jones, “Cicero's Cato”, **Rheinisches Museum für Philologie (Neue Folge)**, C: II/ III, S: 113, 1970, s. 189)

³¹⁶ Cassius Dio, **a.g.e.**, 43.45.3.

³¹⁷ Michael Koortbojian, **The Divinization of Caesar and Augustus: Precedents, Consequences, Implications**, Cambridge University Press, New York, 2013, s. 87-88.

³¹⁸ Cassius Dio, **a.g.e.**, 43.14.6.

³¹⁹ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 12.45.

³²⁰ Söz konusu Aleksandros III. Aleksandros'tur.

gibi bir düzine sefer düzenlemeyi tasarladığını aktarır.³²¹ Bu sırada Caesar, yeğeni Octavius'u³²² vârisi ilân etti. Suetonius, Caesar'ın mîrasının nasıl bölüştürdüğünü detaylı şekilde aktarır.³²³ Caesar doğu seferinden önce MÖ 45'te Campania'ya uğradı. Aralarında Gaius Trebonius'un, Caesar'ın güvenini kazanmış olan Marcus Iunius Brutus'un, Cassius Longinus'un ve Decimus Iunius Brutus Albinus'un bulunduğu bir topluluk onu öldürmek için sûikast tasarısı yaptı. Suetonius'un aktardığı üzere, ya sıradaki seçim zamanı sûikastçılardan biri Caesar'ı oy kullananların oy pusulalarını attıkları köprü olan **pons suffragiorum**'dan³²⁴ aşağı atacaktı ve aşağıda bekleyenler de onu öldürecekti ya da Caesar 15 Mart'ta **Senatus** toplandığı vakit öldürülecekti.³²⁵ Ploutarkhos, kendisine bir sûikast düzenleneceğine dâir bir süredir duyumlar alan Caesar'ın bu kişiler arasında Marcus Brutus'un da olduğunu söyleyenlere Brutus'un kendisini kollayacağı cevabını verdiğini ve onlara itimat etmediğini gösterdiğini aktarır.³²⁶ Suetonius ise 15 Mart sabahı olduğunda eşinin Caesar'dan gece rüyasında onun öldüğünü gördüğü için o gün evden ayrılmamasını istediğini, eşinin ısrarına dayanamayan Caesar'ın **Senatus**'a gitmekten vazgeçtiğini ancak evine gelen Decimus Brutus'un onu gitmeye iknâ ettiğini aktarır.³²⁷ Appianos, sûikastçıların Antonius'un da öldürülmesini istediklerini ancak Brutus'un buna engel olduğunu ve onlara Caesar'ı öldürmenin bir tirandan kurtulmak olacağını oysa Antonius da öldürülürse bunun Pompeius'un taraftarlarının kişisel husûmeti yüzünden yapıldığının düşünüleceğini söylediğini belirtir; Caesar'a eşlik eden Antonius'un Trebonius tarafından lâfa tutularak oyalandığını, Tillius Cimber'in Caesar'ın yanına gelerek sürgüne gönderilmiş kardeşi için bir talepte bulunduğunu, Caesar'ın konunun ertelenmesi gerektiğini söylediğini ancak bu sırada Cimber'in Caesar'ın mor **toga**'sını³²⁸ çekiştirip sıyırdığını ve sûikastçılara bağırarak

³²¹ Freeman, **a.g.e.**, s. 356-357.

³²² Octavius'un annesi Iulius Caesar'ın kızkardeşi Iulia'dır.

³²³ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 83.

³²⁴ Suetonius, **On İki Caesar'ın Yaşamı**, Çev. Gül Özaktürk, Ü. Fafo Telatar, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2019, s. 73.

³²⁵ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 80.

³²⁶ “Ἀναμνεῖν τοῦτο τὸ δέσμα Βροῦτος.” (Ploutarkhos, **a.g.e.**, Caesar 62.3)

³²⁷ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 81.

³²⁸ Bir kaftan ya da pelerin denebilecek ve kıyâfetin üzerine dışarı çıkarken alınan bir örtüdür. Askerlerin, Romalı olmayanların ve sürgüne gönderilenlerin **toga** giymesi yasaktı. **Toga**'nın rengi kişinin sosyal derecesini ve gücünü gösterirdi. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, 1991, s. 738)

daha neyi beklediklerini sorduğunu aktarır.³²⁹ Suetonius, onun naaşını tetkik eden hekimin Caesar'ın kalbine denk gelen ikinci yara dışında aldığı diğer yaraların hayatî tehlike oluşturacak yaralar olmadığını söylediğini; sükastçıların onun bedenini Tiber Irmağı'na atmayı ve çıkardığı kararlarını geçersiz kıldıklarını ilân etmeyi tasarladıklarını ancak o sırada **consul** olan Marcus Antonius'tan ve **magister equitum** olan Lepidus'tan çekindikleri için bu düşüncelerinden vazgeçtiklerini aktarır.³³⁰ Appianos ise Caesar'ın Lepidus ile akşam yemeği yedikten sonra yanına Decimus Brutus'u da alarak şarap içip sohbet ettikleri sırada konuşmayı en iyi ölüm tarzının ne olduğunu sorarak başlattığını aktarır.³³¹ Suetonius da bu soruya cevap verircesine Caesar'ın yavaş bir ölümdense (**lentum mortis genus**) ânî ve hızlı bir ölüm türünü (**subitum et celere mortis genus**) yeğlediğini, eğer kendisine bir şey olursa bunun Roma'yı iç savaşa sürükleyeceğini söylediğini yazar.³³² Alınan resmî kararlar ilâhlaştırılan Iulius Caesar öldükten sonra **Senatus** bir daha 15 Mart gününde toplanmama kararı aldı ve o gün **parricidium**³³³ diye adlandırıldı. Suetonius'un aktardığı üzere Caesar'ın ölümünden sonra Octavius onun şerefine oyunlar düzenledi ve bu oyunlar düzenlenirken gece yarısından hemen önce parıldayan bir yıldız yedi gün boyunca gökyüzünde belirdi; pek çok kişi bu yıldızın muzaffer komutan Iulius Caesar'ın rûhu olduğuna inandı.³³⁴ MÖ 15 Mart 44 tarihyse Roma için suların uzun bir zaman daha durulmayacağı yeni bir dönemi başlattı.

³²⁹ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphyllion, 2.114-117.

³³⁰ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 82.

³³¹ Appianos, **a.g.e.**, Romaikon Emphyllion, 2.115.

³³² Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 86-87.

³³³ Gerçek anlamı hayli tartışmalı olan **parricidas** kelimesine ilk kez Roma'nın söylencesel Kralı Numa zamanına dayanan yasalarda rastlanır. Kelime, özgür bir kişiyi kasten öldüren katil anlamına gelir. Bu katile Latince **dolo sciens** denir. **Parricidium** yasalarda cezası olan en eski suçlardan biridir. 12 Levha Kanunları zamanında bu suçu işleyeni **quaestores parricidii** adı verilen özel görevliler yargıladı. Daha sonları örneğin MÖ 70'te **parricidium** bir yakının/ akrabanın öldürülmesi anlamında kullanılmaya başlandı. Bu suçu işleyen kişi bir çuvala konurdu ve ağzı sıkıca bağlanan çuvalın içinde boğulsun diye denize bırakılırdı. Bu cezaya da Latince **poena cullei** denir. İlerleyen dönemlerde cezanın infaz biçimi değiştiyse de suçun cezası yine ölüm olarak kaldı. (Bkz. A. Pagliaro, "Parricidium", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 785)

³³⁴ Suetonius, **a.g.e.**, Iulius 88.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ ROMA TOPLUMUNUN YAPISI VE ROMA TOPLUMUNDAKİ SINIFLAR

2.1. Antik Çağ Roma Toplumunun Yapısı

MÖ 509/ 508 yılından MÖ 27 yılına kadar Roma, Cumhûriyet Dönemi'ni yaşarken hayatta olan Marcus Tullius Cicero'nun bu çalışmada bilhassa **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinden yola çıkılarak incelenecek olan **populus**, **libertas** ve **res publica** kavramlarının ve Cicero'nun topluma bakış açısının temelini anlaşılabilmesi için Roma'nın toplum düzenine değinmek önem arz eder. Cicero'nun mükemmel kabul ettiği devlet düzenindeki özgürlük anlayışı toplum yapısından bağımsız değildir. Cicero günümüzdeki düzenden bambaşka bir düzenin içine doğduğu için onun topluma bakış açısını günümüzün bakış açısıyla kıyaslamadan yalnızca Roma'nın o dönemde içinde bulunduğu duruma bakarak değerlendirmekte fayda vardır.

Toplumu meydana getiren sınıflara geçmeden önce Roma'nın kurulduğu dönemdeki toplum yapısıyla ilgili bilgi vermek bu konunun daha kolay kavranmasına yardımcı olabilir. Roma'da toplum şu birimlerden oluşur: **tribus**, **curia**, **gens**, **familia**. Kuruluş döneminde Romalılarından oluşan Ramnes, Sabin kökenli Tities ve Etrüsk kökenli Latinlerden oluşan Luceres olmak üzere üç boy (**tribus**) vardı; bütün Roma halkı otuz birimden (**curia**) oluşuyordu; on **curia** Ramnes, on **curia** Tities ve on **curia** da Luceres'tendi; her bir **tribus**'tan çıkan on **curia** ise yüz soya (**gens**) denk geliyordu, başka bir deyişle bir **curia** on **gens** idi. Yâni, Roma'da toplamda üç yüz **gens** vardı.³³⁵ Aynı **gens**'e mensup olanlar aynı soyadını (**nomen gentilicium**) taşırdı ve her **gens** de çok sayıda âileden (**familia**) oluşurdu.³³⁶ Yukarıda verilen bilgiye ek olarak Palmer da Romulus'un üç bin üç yüz yurttaş seçtiğini, bunların üç bininin piyâde ve üç yüzünün süvâri olduğunu böylece **tribus**, **curia** ve **decuria** olmak üzere üç piyâde birliğinin oluşturulduğunu,

³³⁵ William Chambers, **Chambers's Information of the People**, C: II, Haz. Willam Chambers, Robert Chambers, William and Robert Chambers & W. S. Orr., London, 1849, s. 98.

³³⁶ Kudret Ayiter, **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, 2. bs., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963, s.1.

adamların önce biner kişilik üç **tribus**'a sonra her birinin içinde yüz adamın bulunduğu otuz **curia**'ya ve sonra da her birinin içinde on adamın bulunduğu üç yüz **decuria**'ya ayrıldığını yazar.³³⁷ Cicero da Romulus'un halkı üç **tribus**'a ve otuz **curia**'ya ayırdığını aktarır.³³⁸

2.2. Antik Çağ Roma Toplumundaki Sınıflar

Antik Çağ Roma toplumunun sınıflandırılmasıyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. **Populus**'u oluşturan unsurların neler olduğu ve bunların tanımı yapılırken sınıf, mevki gibi karşılıklardan hangisinin tercih edilebileceği ihtilâflı bir konudur. Dolayısıyla da kullanım, benimsenen kuramsal çerçeveye göre değişebilir ancak tezin konusu tanımları tartışmak olmadığından bu konu burada ele alınmayacaktır. Ek olarak, Roma toplumundaki her sınıfa da yer vermek mümkün olmayacağından Antik Çağ'da Roma'nın toplum yapısı incelendiğinde sıklıkla söz edilen ve hemen herkesçe bilinen sınıflara yer verilecektir. Her sınıfın sâhip olduğu haklar belliyken kişilerin ne derece özgür olduğu onların hangi sınıftan geldiğine bağlıydı. Bu sınıfların sâhip olduğu hakların ve özgürlüklerin derecesi dönem dönem değişmiştir. Değişiklikler kimi zaman siyâsî kimi zamansa iktisâdî kaynaklıdır fakat konuyu saptırmamak için burada sınıflarla ilgili her değişikliğe değinilmeyecektir. Zîra önemli olan toplumun genel yapısıyla çeşitli sınıflara mensup kişilerin sâhip olduğu belli başlı hakları ve özgürlükleri aktarmaktır.

2.2.1. Patricii

Cicero'nun aktardığı üzere Romulus'un **Senatus**'unu oluşturan aristokratlara (**optimates**) **patres**, onların çocuklarıysa **patricii** denir.³³⁹ Kendi içinde daha üst soydan (**gentes maiores**) ve daha alt soydan gelenler (**minores**) olmak üzere ikiye ayrılan **patricius** soylular sınıfı olarak düşünülebilir. **Patricius**'un bu şekilde ikiye ayrılmasındaki maksat belli değildir ancak bilindiği üzere Tarquinius Priscus **patres**³⁴⁰ arasına **minores gentes** olan yüz kişiyi eklemiştir; **minores gentes** ya

³³⁷ Robert E. A. Palmer, **The Archaic Community of the Romans**, Cambridge University Press, Oxford, 1970, s. 32.

³³⁸ Cicero, **De Re Publica**, 2.8.14.

³³⁹ A.e., 2.12.23.

³⁴⁰ **Patres** kelimesi Türkçede baba anlamına gelen **pater** kelimesinin çoğul halidir. **Patres** erken dönemde **patricius** sınıfından olanlar için kullanılırken Cumhûriyet Dönemi'nin ilerleyen

patricii içinden daha az başarılı oldukları için böyle adlandırılan kimselerdi ya da **plebes** arasından başarılarıyla sıyrılıp bu sınıfa dâhil edilenlerdi.³⁴¹ Seçkin yabancılar ve **plebes** içinden varlıklı olanlar nâdiren de olsa **patricius** olabiliyordu ancak bunun gerçekleşmesi **Senatus** oylamasıyla ve halk meclislerinden biri olan **Comitia Curiata**³⁴² tarafından çıkarılan **Lex Curiata** adı verilen yasa yoluyla mümkündü; **plebs** sınıfı belli bir konuma geldikten sonra **patricius** sınıfının sâhip olduğu bazı haklara ortak oldu ancak yurttaşlara tanınan hakların sayıca çok ve en ayrıcalıklı olanları bir süre daha **patricius**'ta kalmaya devam etti; kamu kurumları ve dinî kurumlarda yine onlar görev yapmaya devam etti; varlıklı yâhut yoksul, **Senatus** ya da **eques** mensubu, devlet memûriyetinde üst makamda görev alıyor olsun ya da olmasın **patricius** doğan kişi **patricius** olarak kalırdı; kendi özgür irâdesi dışında hiçbir güç **patricius** olanı **plebeius** yapamazdı.³⁴³

Patricius'un zaman içinde sâhip olduğu siyasî haklar ve ayrıcalıklar değişiklik gösterdi; zamanla **plebs** sınıfından olanlar hem idarî hem iktisadî hem içtimâî hem de adlî alanlarda **patricius** sınıfından olanlarla eşit haklara sâhip olmayı talep etti; sonunda **patricius**'un elinde ayrıcalık olarak ehemmiyetsiz birkaç dinî makam ve öteden beri uygulanan belli başlı dinî âyin ve törenleri yönetme görevi kaldı.³⁴⁴

2.2.2. Equites

Romalı süvârilere **equites** denir ancak süvâriлер Cumhûriyet Dönemi'nde Gracchus kardeşlere değin ayrı bir sınıf olarak kabul edilmemiştir; MÖ 403 yılından itibaren **equites** kendi içinde ikiye ayrıldı; bunlar devletin at temin ettiği süvâriлер ve on sekiz **centuria**'ya dâhil edilmeyip onlara ihtiyaç duyulduğunda kendi atlarıyla

zamanlarında yazarlar bu kelimeyi **senator** anlamında da kullanmıştır. (Bkz. Leonhard Schmitz, "Patricii", **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859, s. 875)

³⁴¹ Howard Hayes Scullard, **A History of the Roman World 753-146 BC**, 4. bs., Routledge, Abingdon, 2014, s. 65.

³⁴² Halkın **curia**'lara ayrılması sonucu ortaya çıkan en eski yasama meclisidir. Cumhûriyet Dönemi'nin başında yasa yapma yetkisi **Comitia Curiata**'nın elinden alındı ve **Lex Curiata de Imperio** adı verilen yasayı oylamakla sınırlandırıldı. Bu yasa **magistratus**'lara emir verme/ yönetme yetkisini (**imperium**) veriyordu. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 398)

³⁴³ Leonhard Schmitz, "Patricii", **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859, s. 875-876.

³⁴⁴ **A.e.**, s. 876-877.

vatana hizmet edenlerdir; sözü edilen son topluluk **equites Romani** diye adlandırılan ilk topluluktaki süvârilerin aksine Roma yurttaşlarından oluşmuyordu ve yalnızca at sırtında hizmet verdikleri süre zarfında **equites** olarak adlandırılıyorlardı; **eques** sınıfıyla ilgili herhangi bir hak iddiaları olmazdı çünkü **eques** adı yasal olarak yalnızca devletin at temin ettiği süvârilerin oluşturduğu sınıfa veriliyordu; ayrıca kendi atıyla hizmet verenlerin kırk altı yaşın altında olmaları şartı aranırken görev süresi on yıl olarak belirlenmişti; bu ayrımın neden yapıldığı konusuysa ihtilâflıdır.³⁴⁵

Equites Romani'nin denetimi **censor**³⁴⁶ adı verilen memurlara âitti. Erken Cumhûriyet Dönemi'nde bir süvâri **Senatus**'ta görev almaya başladıktan sonra bile atını süvârilik görevlerini yerine getirebilmeye devam edebilmesi için geri vermiyordu; dolayısıyla devletin ona temin ettiği atı dilediği kadar elinde tutma hakkına o dönemde sâhipti.³⁴⁷ Cicero, **senator**'ların çoğunun süvâri **centuria**'sına dâhil olması dolayısıyla **Comitia Centuriata**'da³⁴⁸ oy kullanma hakkına sâhip olduğunu yazar.³⁴⁹ Geç Cumhûriyet Dönemi'ndeysse süvâriler **Senatus**'ta görev alacakları zaman kendilerine temin edilen atları geri vermekle yükümlü kılındılar ve bunun sonucu olarak da süvâri **centuria**'sındaki vazîfelerini bırakmak durumunda kaldılar.³⁵⁰

Eques'in kapsamı zamanla kamu malı olan at ile hizmet veren süvâriden kendi atıyla hizmet veren süvâriyi de içine alacak şekilde genişledi; Sulla'nın yaptığı düzenlemeyle yargıçların **ordo equestris** içinden seçilmesine yasak gelirken MÖ 70 yılında **Praetor** Lucius Aurelius Cotta tarafından sunulan ve yürürlüğe giren **Lex**

³⁴⁵ Smith, "Equites", a.e., s. 471-473.

³⁴⁶ **Censor** adı verilen memurluk makamı MÖ 443 yılında ortaya çıktı. Bir **censor** her beş yılda bir seçilirdi ve görev süresi 18 ayla sınırlıydı. Bu da demek oluyor ki geri kalan üç buçuk yılda aslında temsîlî olarak o makamda bulunurlardı çünkü yetkileri **consul** başta olmak üzere diğer memurlara devredilirdi. Bu memur **imperium** adı verilen yetkiye sâhip değildi ancak **auctoritas** adı verilen yetkisi istisnâî olarak o denli büyüktü ki **ex-consul** adı verilen **consul** olarak önceden görev yapmış kişiler bile bu makam için rekabet ederdi. (Bkz. Berger, a.g.e., s. 386)

³⁴⁷ Smith, a.g.e., s. 473.

³⁴⁸ Kişilerin malvarlıklarına göre tasnif edildiği halk meclisidir. Yasama konusunda önemli ölçüde yetkisi olan meclis, daha sonra bu yetkisini kaybetti. Yine de savaş ve barışa karar verme **magistratus** adı verilen görevlilerin seçimini yapma ve ciddi meselelerde temyiz mahkemesi görevini görme gibi ayrıcalıklarını kaybetmedi. (Bkz. Berger, a.g.e., s. 398)

³⁴⁹ Cicero, **De Re Publica**, 4.2.2.

³⁵⁰ Smith, "Equites", a.g.e.

Aurelia adlı yasaya göre **senator**'lar **eques** sınıfı ve **tribunus aerarius**³⁵¹ arasından seçilecekti; **publicanus**³⁵² da neredeyse her zaman **eques** içinden çıkardı; bir **eques** olan Cicero'nun **consul** seçilmesinin ve Roma'da büyük bir siyâsî çalkantıya neden olan Catilina tertibinin **eques** tarafından bastırılmış olmasının bu sınıfın gücünü ve itibarını arttırdığı söylenebilir.³⁵³ Gaius Plinius Secundus Maior da o dönemden sonra **eques**'in devlet içinde açıkça üçüncü bir sınıf hâline geldiğini hatta **Senatus Populusque Romanus** ifadesine **et Equestris Ordo** ifadesinin de eklendiğini aktarır.³⁵⁴

MÖ 63 yılında onlara **plebs** sınıfından kayda değer ölçüde ayrı tutulmalarını sağlayan bir ayrıcalık verildi; **Lex Roscia Othonis** adlı yasa uyarınca tiyatro binasında çalgıcıların arkasında yer alan sıradaki oturma alanından on dört koltuk **eques** sınıfından olanlar için ayrılacaktı; ayrıca **clavus angustus**³⁵⁵ adı verilen işlemenin olduğu kıyâfeti giymelerine ve altın yüzük takmalarına izin verildi; esâsen altın yüzüğü önceleri yalnızca kamu atına sâhip olan **eques** takabiliyordu.³⁵⁶

Kişiler, sınıfa dâhil edilirken yalnızca mal varlığının yeterli olup olmadığına bakıldığından sayıları oldukça arttı; önceden olduğu gibi ne kişilik özelliklerinin ne ölçüde üstün olduğuna ne de kişinin babası ve büyükbabasının özgür doğumlu olup olmadığına bakıldığından Cumhûriyet Dönemi'nin ilerleyen zamanlarında bu sınıf saygınlığını önemli ölçüde yitirdi; Augustus sonraları **eques** içinden bir **senator**'un

³⁵¹ Bir **tribus**'un başkanıdır. Başlıca görevleri şunlardır: **Tribus** mensuplarından askere **stipendium** adı verilen ödemesini yapmak için para toplar, toprak sâhiplerinin arazilerini vergilendirir. Ayrıca toplanan paranın ve düşmandan elde edilen ganîmetin tasarrufu da onun elindedir. Para yönetimi güvenilir kimselere teslim edilecek türden bir iş olduğu için sonraları bu görev sicili en iyi kimselere verilmiştir. Iulius Caesar tarafından **Lex Aurelia** ile sağlanan yargıçlardan oluşan heyetin üçte birinde yer alma hakları feshedilmiştir. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 743-744)

³⁵² Metal, tuz madenlerinden ve kireç taşı ocaklarından elde edilen gelirlerden elde edilen vergiyi ve diğer vergileri toplamakla yükümlü görevlidir. **Societates publicanorum** adında malî teşkilâtlara mensuptular ve teşkilâtın başında da **magister societatis publicanorum** vardı. **Provincia**'da onun maiyetinde çalışan görevliler olurdu. Bu adamların **eques** içindeki vekilharçlar olduğu söylenebilir. Carthage Savaşları zamanında bu görevliler hatrı sayılır büyüklükte servet elde ettiler. Sonrasında da siyâsî alanda büyük ölçüde etkili oldular. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 661)

³⁵³ Smith, "Equites", **a.g.e.**, s. 474.

³⁵⁴ Gaius Plinius Secundus, **Naturalis Historia**, 33.8.

³⁵⁵ **Angustus clavus**, **tunica** adı verilen kıyâfete dik duracak şekilde dikilen yâhut dokunan dar şeridin adıdır. Kıyâfetin her iki tarafında bulunur ve mor renktedir. **Angustus clavus**, **eques**'e mensup kişinin kıyâfetinde bulunurdu. (Bkz. John Percy Bardon, "Clavus Angustus, Latus", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 248)

³⁵⁶ Smith, "Equites", **a.g.e.**

sâhip olduğu kadar mal varlığına sâhip olan kişilerden oluşan seçkin bir **eques** sınıfı çıkabilirdi; bu sınıfın **clavus latus**³⁵⁷ adı verilen işlemenin olduğu kıyâfeti giymesine ve **senator**’ların onların arasından seçilmesine izin verildiği gibi **tribunus plebis**’in de onların arasından seçilmesine izin verildi; ayrıca onlara görev sürelerini tamamladıklarında **Senatus**’ta kalma yâhut süvâriliğe dönme seçeneği tanındı; bu ayrıcalıklı yeni **eques** sınıfı **equites Romani** ifadesinin başına üstün/ seçkin anlamına gelen **illustres** bâzen aynı anlamdaki **insignes** veya **splendidi** sıfatları eklenerek diğerlerinden ayrılırdı; Augustus’un yönetiminin dokuzuncu yılında **eques**’in itibarını arttırmak için kişinin büyükbabasından beri özgür doğumlu olmasını gerektiren eski şartın geri getirilmesi ve bu şartı sağlayanlar dışında hiç kimsenin altın yüzük takmaması için bir girişimde bulunuldu; yapılan düzenleme pek de değişiklik sağlamadı zîra zaten bu sınıfın büyük bir bölümünü özgür doğumlular oluşturuyordu.³⁵⁸

Askerî bir yapılanma olan ve devletin temin ettiği atla hizmet veren süvâriler geç Cumhûriyet Dönemi’ne kadar varlığını sürdürdü ancak bu askerler zamanla süvâri olarak orduda yer almayı bıraktı; Roma **legio**’sunda bir süvâri birliği olmadığı için de onların ordudaki yerini müttefik halkların süvârileri doldurdu; bu da Iulius Caesar’ın Gallia’daki mücâdelesinde yanında neden bir Romalı süvârisi olmadığını açıklayabilir; MÖ 50 yılından sonra görev yapan **censor** kalmadığı için bir askerî yapılanma olarak **eques** teftiş edilmedi; bu sınıfın yokluğundan oluşan boşluk MÖ 29 yılında Augustus süvârilerden oluşan birlikleri sıklıkla teftiş edene ve birtakım düzenlemeler yapana değin doldurulamadı.³⁵⁹

³⁵⁷ **Clavus latus**, **tunica** adı verilen kıyâfete dik duracak şekilde dikilen ya da dokunan geniş şeridin adıdır. Kıyâfetin her iki tarafında bulunur ve mor renktedir. Bu şeritler **Senatus**’ta görev alan kimselerin giydiği kıyâfette bulunurdu. İmparatorluk Dönemi’nde **Senatus**’ta görev almak isteyenlerin bu şeritleri kıyâfetlerinde taşıyabilmeleri için imparatorun husûsî izin almaları gerekirdi ancak **senator**’ların oğulları **Senatus**’a girmeden önce erkeklığe adım atmanın simgesi olan **toga virilis** adı verilen kıyâfeti giydikleri zaman bu şeritleri kıyâfetlerinde taşıma hakkına sâhipti. (Bkz. Balsdon, “Clavus Angustus, Latus”, **a.g.e.**, s. 248)

³⁵⁸ Smith, “Equites”, **a.g.e.**

³⁵⁹ **A.e.**

2.2.3. Plebeii

Plebs kelimesi Türkçe karşılıkları tamamlamak, bitirmek, yerine getirmek olan Latince **compleo**, -ere ve **impleo**, -ere fiilleri ile aynı kökten gelir; bu yüzden de kelime Türkçe karşılıkları kalabalık, çokluk, uzunluk, genişlik olan Grekçe **plethos** kelimesi ile köken bakımından bağlantılıdır; **plebs** Roma toplumunun iki büyük sınıfından biridir ve bu sınıfı tarihte öne çıkaran özellik **patricius** ile uzun yıllar süren mücadeleleri olmuştur; **patricius**'a karşı ayrı bir sınıf olarak ortaya çıktığı ilk dönem Kral Tullus Hostilius'un hükümrانlığı dönemdir ancak toplumda ayrı bir sınıf olarak kabul görmeden önce ne zaman ortaya çıktığı açığa kavuşmuş değildir; Alba, Romalılar tarafından ele geçirildikten sonra oranın halkı Roma'ya gönderildi ve **patricius** arasına kabul edildi ancak bu kişilerin sayısı oldukça azdı; zîra Alba halkının³⁶⁰ büyük bir bölümü **Populus Romanus**'a yâhut **patricius**'a hizmet etmeye mecbur kaldı; böylece boyun eğdirilmiş yerli halkla Roma'nın içindeki ve dışındaki bu yeni nüfus bir oldu; onlar da Latindi ve Romalılarla aynı kanı paylaşıyordu; Alba'nın ele geçirilmesinden sonra da Kral Ancus Marcius yönetimi zamanında pek çok şehir ele geçirildi; buralarda yaşayanlar Alba örneğinde olduğu gibi Roma'ya gönderildi ve daha önceden oraya gönderilenlerden oluşan **plebs**'e dâhil edildi ancak pek çoğu kendi topraklarında kaldı ve hayatlarını özgür toprak sâhipleri olarak devam ettirdi; böylece **plebs** sınıfı **cliens** sınıfından ayrıldı.³⁶¹

Plebeius olan kişi Roma'da yurttaş sayılıyordu ancak **plebeius**'un yurttaşlığı bütün haklardan faydalanılabilen bir yurttaşlık değildi; **plebeius** açıkça **patricius**'tan ayrıydı; ne Roma'nın kadim üç boyundan herhangi birine ne **curia**'ya ne de **patricius** sınıfının **gens**'ine dâhildi; dolayısıyla da **comitia**'da,³⁶² **Senatus**'ta, kamu kurumlarında ve dinî kurumlarda görev alamıyorlardı; ayrıca **plebeius** ele geçirilen yeni yerlerden aralarına katılan yurttaşların sâhip olduğu haklara ve ayrıcalıklara sâhip olmaksızın vatanı savunmak ve korumakla yükümlüydü; ilâveten sınıflar arası evlilik de (**connubium**) yasak olduğu için bir **patricius** ile evlenemezlerdi; davalarda âkâbetleri **patricius**'tan olanların insafına bırakılmıştı; **cliens** sınıfının aksine bir

³⁶⁰ Burada Alba Longalı halk kastedilmektedir. Alba Longa, Latium'un en eski şehridir. Şehir Lacus Albanus adı verilen gölün doğusunda Mons Albanus adı verilen dağına kuzey yamacında yer alır. (Bkz. Bunbury, "Alba Longa", a.g.e., s. 87)

³⁶¹ Schmitz, "Plebes, Plebs, Plebeii", a.g.e., s. 923-924.

³⁶² Yasama, yargı ve seçimlerle ilgilenen meclistir. Farklı yetkileri olan birden çok birimi vardır.

hâmîye (**patronus**) bağılı olmamalarına rağmen haklarında âdil verilmeyen kararları temyiz etme hakları yoktu; Schmitz'e göre bu bakımlardan **plebeius**'un yurttaşlığı nitelik olarak Roma'ya müttefik olan halklardan olanlara verilen yurttaşlığa benzer; din konusunda baskı görmemekle birlikte bu kişilerin başlarında **patricius** arasından seçilen bir râhip bulunması şartıyla ibâdetlerine daha önceleri olduğu gibi devam etmelerine izin verildi; Kral Tarquinius Priscus **plebs** sınıfının kasabalılarla aynı haklara sâhip olması için bir teklifte bulunduysa da **Augur** Attus Navius tarafından bu teklifin kabulünün önüne geçildi ancak Tarquinius en köklü **plebeius** âilelerin Roma'nın üç kadim boyuna dâhil edilmesini sağladı; bu âilelerin, adlarının sonuna ikinci sınıf olduklarını vurgulamaya yarayan **secundi** sıfatı getirilerek yâhut **gens minores** diye anılarak **patricius** sınıfından ayrılmaları sağlandı.³⁶³

Plebs'i ayırarak bir sınıf hâline getirmek ve onun **patricius** sınıfıyla ilişkilerinin nasıl olacağını belirlemek Priscus'un halefi olan Kral Servius Tullius'a kaldı. Roma'nın son kralı Lucius Tarquinius Superbus'un yönetimi zamanında **plebs** yalnızca Servius'un hükmettiği dönemde kazanmış olduğu hakları yitirmekle kalmadı bir tiran olan kral onları her türlü ağır işte köle gibi çalıştırdı; Cumhûriyet Dönemi'nde de **plebs** ve **patricius** sınıfları arasında evliliğe izin verilmemesi gibi temel kurallar geçerliliğini korudu; **plebeius** olanlar açıkça **populus**'un bir parçası değildi; Schmitz'e göre bütün bu baskı ve gaddarlığın konumlarını daha da sağlamlaştırmadıkları sürece varlıklarını sürdürmelerinin mümkün olmadığını anlayan **plebs** sınıfı içinde yönetici kesime karşı duyulan bir nefret ve direnç gösterme arzusu uyandırması gecikmedi.³⁶⁴

MÖ 494 yılında çok sayıda **plebs** üyesi şehri terk ederek Roma'da bir tepe olan ve adını belli âyinlerin burada yapılmasından alan **Mons Sacer**'e³⁶⁵ çıktı; geri dönmek ve direnişi bitirmek için şartları şunlardı: Genel af ilân edilecekti ve borçların borçları silinecekti; borçları yüzünden köle durumuna düşenler azat

³⁶³ A.e., s. 924.

³⁶⁴ A.e., 925-926.

³⁶⁵ Bu olay **Secessio Plebis In Montem Sacrum** olarak bilinir.

edilecekti; **plebs** sınıfının haklarını müdâfaa edecek olan **tribunus plebis** makamı oluşturulup bu makama iki memur atanacaktı; iki sınıf arasında uzlaşma sağlandı.³⁶⁶

MÖ 451-449 yılları arasına tarihlenen ve On İki Levha Kanunları olarak bilinen **Leges Duodecim Tabularum** iki sınıf arasında eşitlik sağlamayı amaçlayan maddeler içerse de kanunların çıkarılması amacına ulaşamadı; böylece MÖ 449 yılında **plebs** mensupları ikinci kez **Mons Sacer**'e çıkarak yeni bir direniş başlattı; o yılın **consul**'leri olan L. Valerius ve M. Horatius **plebs** lehine yasal düzenlemeler yaparak iki sınıf arasında uzlaşma sağladı.³⁶⁷ MÖ 286 yılında **Dictator** Q. Hortensius iki sınıfı başarıyla uzlaştırarak **plebs**'in o zamana değin elde ettiği hakların hepsinin korunacağını ve **plebiscitum** için tam yetki verileceğinin teminatını verdi; MÖ 287 yılında **Lex Hortensia** adı verilen yasanın yürürlüğe konmasıyla **patricius** ve **plebs** arasındaki siyasî ayrım büyük ölçüde giderildi; bu dönemden sonra **populus** kelimesi bâzen yalnızca **plebs** sınıfı için kullanılmakla birlikte bâzen de genel olarak Roma yurttaşlarını kasteden bir kelime olarak kullanılır oldu; **plebs** ve çoğunluk anlamına gelen **plebecula** kelimeleriye **senator** olanları yâhut **nobiles**'i onlardan ayırmak için daha düşük bir tabakayı kabaca ifade etmek üzere kullanıldı.³⁶⁸ Cicero da Atticus'a yazdığı bir mektupta, **plebecula** için sefil (**miser**) ve zavallı (**ieiuna**) sıfatlarını kullanır.³⁶⁹ **Plebs** sınıfından olan bir kişinin **patricius** sınıfına geçebilmesi ancak **Lex Curiata** adı verilen yasayla mümkündü. **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**'e göre aynı **gens** içinde hem **patricius** hem de **plebeius** olduğu vâkidir; bu durum farklı şekillerde yorumlanabilir: Meselâ o **gens**'in içinde bazı âileler **patricius** olurken diğerleri **plebeius** olarak kalmaya devam etmiş olabilir; iki farklı sınıftan olan âile aynı **gens**'ten olmasa da aynı **nomen gentilicium**'u yâni aynı **gens** adını almış olabilir; bu durum, **patricius** sınıfındanken kendi isteği doğrultusunda **plebs**'e geçen bir âile aynı **gens** içinde kalmaya devam ettiği için de ortaya çıkmış olabilir; sınıflar arası evlilik yasağının bulunduğu dönemde kişiler kanuna uymayarak evlendiyse bu iki sınıftan olan kişi de aynı **gens** adını almış olabilir;

³⁶⁶ A.e., 926.

³⁶⁷ Eşref Küçük, "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: 'Provocatio ad populum' ve 'Tribunus plebis'", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: V, S: 1, 2015, s. 129-133.

³⁶⁸ Schmitz, a.g.e., s. 927.

³⁶⁹ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 1.16.11.

dışarıdan gelmiş bir yabancı (**peregrinus**)³⁷⁰ **patricius** olan birinin etkisiyle yurttaş olmuşsa bu kişinin, köle de efendisi tarafından azat edilmişse efendisinin dâhil olduğu **gens**'in adını almış olabilir; dolayısıyla bu durum da aynı **gens** içinde hem **patricius** hem de **plebeius** olmasına neden olmuş olabilir.³⁷¹

2.2.4. Liberti

Azat edilen köleye **libertus** denirdi. **Censor** Appius Claudius zamanında kölelikten azat edilen bir babanın (**libertus**) evlâdı için **libertinus** ifadesi kullanılırken **libertinus** olan birinin özgür doğmuş evlâdı içinse **ingenuus** ifadesi kullanılırdı; yine de bu **ingenuus**, kendisi de **ingenuus** sayılan özgür doğumlu Romalı yurttaşın sâhip olduğu her hakka sâhip olamazdı; **libertus** tam anlamıyla özgür sayılmazdı çünkü onun üzerinde efendisinin halâ belli hakları vardı; âdil ve yasaya uygun şekilde azat etmeninse (**iusta et legitima manumissio**) **manumissio vindicta**,³⁷² **manumissio censu**³⁷³ ve **manumissio testamento**³⁷⁴ olarak bilinen üç türü vardı.³⁷⁵

Otuz yaşın üzerindeki köle zamanında efendisine Roma yurttaşlarının sâhip olduğu hak uyarınca (**ex iure Quiritium**) köle olduysa ve yasaya uygun azat edildiyse o zaman **civis Romanus** olurdu; azat edilirken bütün koşulları sağlamıyorsa **Latinus** olurdu; bunlar halâ köle sayılsalar da **praetor** tarafından kollanır ve sâhip oldukları özgürlükleri sürdürürlerdi; **Lex Iunia** adı verilen yasa onlara belli başlı haklar tanırdı; bu sebeple **Latinus Iunianus** olarak da anılırlardı; yurttaşlık için bazı istisnâlar vardı. **Latinus** bir **Latina** ile evlenip çocuk sâhibi olursa

³⁷⁰ Cicero **peregrinus**, -a, -um sıfatının ve **hostis** adının bir zamanlar yalnızca yabancılar için kullanıldığını ancak **hostis** adının daha sonra hatalı biçimde düşman anlamında kullanılmaya başladığını ve düşman anlamındaki kelimenin doğru kullanımının **perduellis** olduğunu aktarır. (Bkz. Cicero, *De Officiis*, 1.12.37)

³⁷¹ Schmitz, *a.g.e.*, s. 927.

³⁷² **Manumissio vindicta** temsîlî bir azat davasının açılmasıyla kölenin azat edilme yoluydu. Yetkili **magistratus**'un huzurunda efendi, köle ve kölenin özgürlüğünün savunucusu olan **adsertor libertatis** hazır bulunurlardı. **Adsertor libertatis** elindeki değnekle köleye dokunur ve onun özgür olduğunu iddia ederdi. Efendisi ise ya bu iddiayı kabul eder yâhut susarak buna onay verirdi. **Magistratus** yasaya uygun bulduğu takdirde kölenin hür olduğunu ilân ederdi. (Bkz. Berger, *a.g.e.*, s. 577)

³⁷³ **Manumissio censu** beş yılda bir yapılan nüfus sayımı sırasında kölenin sayım yapan **censor**'a efendisi tarafından hür olduğunun beyan edilmesi ve kölenin nüfusa hür olarak kaydedilmesiyle gerçekleşen azat etme yoluydu. (Bkz. Berger, *a.g.e.*, s. 576)

³⁷⁴ **Manumissio testamento** eğer kölenin efendisi vasiyetinde kendi öldükten sonra kölesinin azat edilmesini belirtmiş ise gerçekleşen azat etme yoluydu. (Bkz. Berger, *a.g.e.*, s. 577)

³⁷⁵ Long, "Libertus", *a.g.e.*, s. 705.

yâhut yasal izni alıp Roma yurttaşı bir kadınla evlenirse yurttaş olabilirdi; ayrıca **Lex Aelia Sentia** adlı yasanın hükümlerini yerine getirdiği takdirde de yurttaşlık hakkı elde edebilirdi; esâsen çocuğu üzerinde babanın kendi âilesi üzerindeki gücüne (**patria potestas**) sâhip olmayan **Latinus**, yurttaş olduğu takdirde bu yetkiye de sâhip olurdu ancak vasiyet bırakamazdı; kendisine vasiyet yoluyla mülk bırakılamazdı; bir vasiyette adı hâmi olarak geçemezdi ve vasî tâyin edemediği gibi mîrasçıları da olamazdı; bir tür mal vasiyetnâmesi olan **fidei commissum**³⁷⁶ bu konuda bir istisnâ oluşturmazdı; bazı durumlardaysa azat edilen köle **dediticius** olurdu.³⁷⁷ Bir köle efendisi tarafından cezalandırılmak üzere zincire vurulursa, damgalanırsa, işkenceye maruz kalırsa, ceza olarak hayatı için mücâdele etmek üzere vahşî hayvanların önüne atılırsa ya da gladyatör döğüşüne çıkmaya zorlanırsa, hapsedilirse ve cezasını çektikten sonra da efendisi yâhut başka bir efendi tarafından azat edilirse **peregrinus dediticius** olarak adlandırılırdı; **Latinus** olan azatlı kölenin sâhip olduğu ayrıcalıklara da sâhip olamazdı.³⁷⁸

2.2.5. Clientes

Johnston'un aktardığı üzere **cliens** kelimesi Latincedeki **clueo**, **-ere**³⁷⁹ fiili ile kökteştir; **cliens** Krallık Dönemi'nde ve bilhassa da erken Cumhûriyet Dönemi'nde **plebs** ve **patricius** arasındaki mücâdelede önemli bir yere sâhipti zîra taraf tutuyordu; kökeni Roma'nın kuruluşuna dayanan **cliens** Italia bölgesinde yaşayan halkların en eski oluşumudur; Tiber Nehri civarındaki tepelere yerleşen **gens** denen soylar berâberlerinde âilelerinin bir parçası olan uşaklarını/ yanaşmalarını da getirdi; **cliens**, âilelerin tarlalarını sürüyordu ve sürülerini güdüyordu; ayrıca onların malını yağmacılara, hırsızlara ve düşmanlarına karşı da koruyordu; o dönemde **connubium** hakkının yanı sıra idâreyi yönlendirmek için herhangi bir etkileri de yoktu.³⁸⁰

³⁷⁶ **Lex Iunia** ile doğrudan kendilerine mîras bırakılması ya da bağış yapılması yasaklanan **Latinus**, **fidei commissum** sayesinde bu hakkı elde edebilirdi. (Bkz. Long, "Fideicommissum", **a.e.**, s. 535-536)

³⁷⁷ **A.e.**, s. 705-706.

³⁷⁸ Long, "Dediticii", **a.e.**, s. 388.

³⁷⁹ Kelimenin anlamı "çağırılmak"tır. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=clueo&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020)

³⁸⁰ Harold Whetstone Johnston, **The Private Life of the Romans**, Scott, Foresman and Company, Chicago, 1909, s. 86.

Dictionary of Greek and Roman Antiquities'e göre efendisi tarafından azat edilmiş **libertus** bir hâminin (**patronus**) **cliens**'iydi ancak bir hâmi tarafından kollanmak isteyen herhangi bir Roma yurttaşı da kendini bir **patronus**'a bağlı hâle getirebilirdi ve o andan itibaren kendisi de **cliens** sayılırdı. Ayrıca varlıklı bir **peregrinus** da mal varlığını koruması gerektiğinde dava açabilmesi ve haklarını onun adına savunabilmesi için bir **patronus**'a ihtiyaç duyabilirdi. Dolayısıyla **patronus**, kapsamı değişebilen bir hâmiliktir. Zira **cliens**, avam sayılan halktan olanlarla (**demotikos**) sınırlı olmadığı için sömürge olan halkların, Roma'ya müttefiklik yahut dostluk bağıyla bağlı olan bağlaşıkların, ele geçirilen topraklarda yaşayanların da **patronus**'u olabilirdi. Bu bağlamda bazı seçkin Romalılar Roma'ya müttefik veya Roma'nın boyunduruğu altında olan eyâlet ya da şehirlerin hâmilliğini üstlenebilirdi. Böylece bu kişi bir eyâlet yahut şehrin **patronus**'u olurdu.³⁸¹

Dionysios Halikarnasseus, Romulus'un Roma'yı kurarken asil olanları (**eupatris**) dinî, idarî ve adlî görevlere atadığını, avam sayılan halktan olanların bu görevlere getirilmediğini ve bunun iki sebebi olduğunu aktarır: İlk sebebi, yol yordam bilmedikleri için bu görevler onlara verilse bile beceremeyeceklerine bağlarken ikinci sebebi de üst makamlarda görev yapabilmek yahut devletin verdiği herhangi bir sorumluluğu üstlenmek için belli miktarda servete sâhip olmak gerektiğinden onların böyle bir servetten ve dolayısıyla serbest zamandan yoksun olmalarına bağlar.³⁸² Bunun, o dönemde Roma'yı yönetenler tarafından yoksul olup da makam sâhibi olmanın getireceği gücü istismar ederek zenginleşmeye çalışacak kişilerin önünü kesmek için alınmış bir önlem olduğu söylenebilir. Bu kişiler isteseler bile kendilerinin göreve atanmalarını sağlayacak mal varlığını edinmeleri uzun zaman gerektirecekti. Dionysios bu kişilerin tarımla, hayvancılıkla ve para getirecek zanaatlarla geçimlerini sağladığını, onlara istedikleri kişiyi **patrikios** seçme hakkının verildiğini ve verilen hâmilîği Romulus'un **patronia** diye adlandırdığını aktarır.³⁸³ Dionysios'un, Roma halkını **patricius** ve **plebs** olarak iki sınıfa ayırdığı, **cliens**'i de **plebs**'ten saydığı anlaşılır. Cicero da Romulus Roma'yı kurduğu zaman

³⁸¹ Long, "Cliens", **a.g.e.**, s. 295.

³⁸² Dionysios Halikarnasseus, **Romaikes Arkhaiologias**, 2.9.1.

³⁸³ **A.e.**, 2.9.1-2.

plebeius'un seçkin olanların (**princeps**) himâyesine ayrıldığını aktarmakla birlikte³⁸⁴ Sparta'da Lykourgos'un varlıklı kişilerin topraklarının köleymişçesine **plebeius** tarafından ekilip biçilmesi gerektiğini söylediğini aktarır.³⁸⁵ Cicero'nun **cliens**'in **plebs**'e dâhil olduğu düşüncesi Dionysios'un yukarıda aktarılan düşüncesiyle örtüşür görünüyor. Smith, **plebs** sınıfından olmayan **cliens** olduğunu da aktarır.³⁸⁶ Bentham, Bowring ve Mill **cliens** sınıfının bir ihtilâf söz konusu olduğu takdirde **plebs** sınıfına karşı **patricius** sınıfının yanında yer aldığı yazıldığını aktarır.³⁸⁷ İkisinin aynı şey olduğu hususunda direktmek doğru olmayabilir ancak **plebs** ve **patricius** sınıflarının menfaatleri bakımından ayrıldığını söylemek de yanlış olmaz. Livius ise kölelerden (**servus**) ve **cliens** sınıfından ayrı ayrı bahseder ve böylece **cliens**'i **servus**'tan ayırmış olur.³⁸⁸ Vico da bunu desteklercesine **cliens**'in içinde özgür doğumluların olduğunu aktarır.³⁸⁹

Dictionary of Greek and Roman Antiquities'e göre **patronus**, **cliens**'in hem yasal danışmanıydı hem vasîsiydi hem de koruyucusuydu. **Patronus**'un ve **cliens**'in soyundan gelenler arasındaki ilişki aralarında kan bağı varmışçasına nesiller boyu sürerdi çünkü **cliens** ve sonra da onun soyundan gelenler **patronus**'un geldiği soyun adını (**nomen gentilicium**) alırdı. **Cliens**'in bir davadaki savunmasını hem mağdur olduğunda hem de başkasını mağdur ettiğinde **patronus** üstlenirdi. **Patronus**'un gücü madden yeterli değilse **cliens**, **patronus**'un kızının evlilik harcamalarına katkıda bulunurdu. Hatta eğer **patronus** ve evlâdı rehin düşmüşse onların fidyesini, **patronus**'un kaybettiği bir davanın hem tazmînatını hem giderlerini hem de çarptırıldığı para cezasını ödemek **cliens**'in yükümlülüğüydü; **patronus**'un kamu yükümlülüklerini yerine getirdiği sırada çıkan masrafların da bir kısmını üstlenirdi; ne **patronus** ne de **cliens** birbirlerini suçlayabilir, birbirlerinin aleyhine tanıklık edebilir yâhut birbirlerinin aleyhine oy kullanabilirdi; savaş ya da muhârebe zamanı himâye altında olan **cliens**, **patronus**'a eşlik etmek zorundaydı; bir

³⁸⁴ Cicero, **De Re Publica**, 2.9.16.

³⁸⁵ **A.e.**, 3.9.16.

³⁸⁶ Long, **a.g.e.**

³⁸⁷ Jeremy Bentham, John Bowring, John Stuart Mill, "Niebuhr's History of Rome", **The Westminster Review**, C: XI, S: 22, 1829, s. 388.

³⁸⁸ Livius, **Ab Urbe Condita**, 23.7.

³⁸⁹ Di Giambattista Vico, "New Science and Ancient Wisdom of the Italians", **The Foreign Review and Continental Miscellany**, C: V, Black, Young, and Young, London, 1830, s. 387.

cliens mîrasçısı olmadan öldüğü takdirde mîrası **patronus**'a kalırdı; aynı durum azatlı köleler için de geçerliydi.³⁹⁰

Cliens, kısıtlı haklara sâhip bir yurttaş sayılabılırdi zîra meşrû yurttaş değildi (**cives non optimo iure**). Livius'un aktarımından **patricius** sınıfının **Comitia Tributa**'da istediği **tribunus plebis**'in seçilebilmesi için **clientes**'e baskı yaptığı ve bu sınıfın **suffragium**³⁹¹ hakkından faydalandığı anlaşılır.³⁹² Ne var ki, Schmitz bu aktarımın **clientes**'in oy hakkı olduğunu ispatlamaya yetmediğini düşünür.³⁹³ İlâveten **cliens**, **ensor**'un sayım defterine kayıtlıydı; **ex iure Quiritium** uyarınca mülk sâhibi olabilirdi; dolayısıyla muhtemelen ticâret (**commercium**) ve **connubium** hakkı da vardı; **cliens** Roma'nın erken döneminden beri var olan bir sınıf olsa da Long bu konudaki belge ve dolayısıyla bilgi azlığı sebebiyle yargıda bulunmanın doğru olmadığını, hem hamîlik (**clientela**) hem de **cliens** kelimelerinin anlamına ve kapsamına dikkatli yaklaşmak gerektiğini aktarır.³⁹⁴

2.2.6. Servii

Köle (**servus**) efendisinin (**dominus**) bir eşyâsı gibiydi; köle eğer efendisinin mal varlığı içinde (**in bonis**) sayılıyorsa efendinin kölesi üzerinde hâkimiyet (**dominica potestas**) yetkisi vardı; efendi köleye nasıl dilerse öyle davranma hakkına sâhipti; onu satabilirdi, dövebilirdi yâhut ölümle cezalandırabilirdi; kölenin mal sâhibi olması yasak olmasa da neyi varsa efendisine âitti ancak sâhip olduğu sınırlandırılmış bir **peculium**³⁹⁵ da vardı; hatta köle **peculium**'u belli bir miktara ulaştığında özgürlüğünün bedeli olarak efendisine sunabilirdi; köle, efendisi tarafından azat edildiği takdirde de **peculium**'una özellikle el konmadıysa bu pay ona kalırdı; bir köle efendisi adına **mancipatio**,³⁹⁶ **stipulatio**³⁹⁷ ve **traditio**³⁹⁸ gibi

³⁹⁰ Long, **a.g.e.**, s. 295, 296.

³⁹¹ Mecliste ve ceza mahkemelerinde oy verme hakkıdır. Kelime İmparatorluk Dönemi'nin ilerleyen zamanlarında birinin devlet memurluğu görevine getirilmesi yâhut ayrıcalık elde etmesi için yazılan tavsiye mektubu için de kullanılmaya başlamıştır. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 723)

³⁹² Livius, **a.g.e.**, 2.56.3-4.

³⁹³ Schmitz, "Comitia Tributa", **a.g.e.**, s. 337.

³⁹⁴ Long, **a.g.e.**, s. 296.

³⁹⁵ Efendisinin kölesine bıraktığı ve tasarrufunda özgür olabileceği bir miktar para, ticârî ya da sınâî bir iş, mülkten küçük bir paydır. Köle bu payı ister ticâret veya alım-satım yoluyla büyütür ister harcardı. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 624)

³⁹⁶ Italia topraklarındaki köy arazileri, evler gibi taşınmazların yanı sıra ve buralarda hizmet eden köleler ile sürü ve yük hayvanlarının dâhil olduğu **res Mancipi** sayılan malların devrine denir.

yasal uygulamalara vekâlet edebilirdi; eğer köle **Nudum Ius Quiritium**³⁹⁹ ise kölenin vekâlet yoluyla elde ettikleri kölenin **in bonis**'i arasında sayıldığı efendisine âit olurdu; eğer bir köle mîrasçı olarak atanırsa mîrası ancak efendisinin rızasıyla efendisi için alabilirdi; köleler yalnızca ev hizmetlerinde ve arazilerdeki işlerde çalışmazdı; efendilerinin işlerini onların âmili yâhut vekili olarak da yürütürlerdi; köle ve efendisi arasında borç alıp vermek serbestti ancak mağdur olduğu takdirde efendi ya da köle olsun alacaklıyı koruyan bir kanun yoktu; efendisi kölesine köle-efendi ilişkisinin gereği davaya açamazdı ancak başkalarının bir köleye uygunsuz davranışlarından dolayı dava açma hakkı vardı; köle azat edilene kadar onlar bu haklarını kullanamazlardı; başkası köleyi yaralayamaz veya öldüremezdi; kaçak bir köleyi evinde barındırırsa hırsız sayılırdı ve kaçağı efendisine teslim etmek âdeta toplumsal bir yükümlülüktü; efendi kölesini günde kaç saat çalıştırmak isterse o kadar çalıştırmakta serbestti ancak kutlanan şöenlerde genellikle onların da izin yapmasına izin verilirdi.⁴⁰⁰

Köleler **Iure Gentium** ve **Iure Civili** olmak üzere iki türlüydü; köle, annesi kendisini dünyaya getirdiği sırada köleyse **iure gentium** sayılırdı; savaş yâhut muhârebede esir düşen kişi de **iure gentium** sayılan köleler arasındadır; kişi özgürken köle yapılırsa **iure civili** sayılırdı; bunun pek çok sebebi olabilirdi; örneğin, asker kaçakları ve bir köleyle yaşayan özgür kadınlar köle konumuna düşürülebilecekleri gibi bir borçlu da alacaklısını aldatmak için kendini köle olarak sattırabilirdi; hâmîsine karşı kabahat işleyen azatlı kişi köle konumuna düşürülebilirdi.⁴⁰¹

Kölenin evliliği yasal olmayan bir evlilik türü olan **contubernium** sayılıyordu; çocukları üzerinde de yasal bir hakkı yoktu; azat edilmişlerse kan bağı köleler arasındaki evlilikte engel teşkil ediyordu; efendisinin evinde dünyaya gelen

³⁹⁷ Sözlü akitir. Örneğin borç isteyen kişi “Bana yüz **sestertius** ödemeye and içiyor musun?” diye sorar ve borç verecek olan kişi de “And içerim.” diyerek cevap verir. Burada ant içmek fiili için Latince **spondeo**, **-ere** fiili kullanılır. Böylece aralarında sözlü bir akit yapılmış olur. (Bkz. **a.e.**, s. 716)

³⁹⁸ **Res Mancipi** olmayan mallara **res nec Mancipi**, bu malların devrine de **traditio** denirdi. (Bkz. **a.e.**, s. 739)

³⁹⁹ Kişinin **ex iure Quiritium** aracılığıyla elde ettiği sınırlı mülkiyettir. Örneğin bu şekilde bir köle sâhibi olan onu alıkoyma hakkına sâhip değildi. (Bkz. **a.e.**, s. 601)

⁴⁰⁰ Smith, “Servus”, **a.g.e.**, s. 1037-1038, 1042.

⁴⁰¹ **A.e.**, s. 1038.

köleye **verna** denirdi; yasal evlilik bağıyla dünyaya gelmiş bir Romalı ana rahmine düştüğü andan itibâren “kişi” sayılırdı ancak kölelerin evliliği yasal sayılmadığından kadın kölenin bebeği gebe kaldığı andan itibâren değil doğduğu andan itibâren “kişi” sayılırdı; sonraları anne doğum anında köle olsa bile doğan çocuğun özgür sayılması ve eğer anne bir azatlıysa bebeğin ana rahmine düştüğü andan itibâren “kişi” sayılması gerektiğine dâir yasal bir düzenleme yapılmıştır; kölenin de altında çalışan bir köle olmasıysa evi idâre eden köle (**servus ordinarius**) ve onun yardımcısı olan köle (**servus vicarius**) ayırımına neden olmuştur.⁴⁰²

Bir de durumu şahsa âit olan kölelerden daha serbest sayılabilecek devlete âit **servus publicus** adı verilen köle vardı; diğer kölelerin vasiyet yoluyla (**testamenti factio**) bir mîrasçı atamaları ve mallarını istedikleri kişiye bırakmaları mümkün değilken bu köle sâhip olduğu **peculium**’un yarısını istediği birine bırakmakta özgürdü; ayrıca içinde bulunduğu şartlar alelâde işler yapan kölelerinkine nazaran daha iyiydi.⁴⁰³

Kölelerin Roma’nın kuruluşundan beri var olduğu bilinse de Krallık Dönemi’nde ve erken Cumhûriyet Dönemi’nde sayılarının çok olmadığı da bilinir; farklı işlerle ve zanaatla **cliens** sınıfından olanlar ilgileniyordu; küçük çiftlikleri ekip biçme işiyle de mülk sâhibi ve âilesi ilgileniyordu; Roma toprakları genişledikçe **patricius** olanlar **ager publicus** dışında da arazi sâhibi oldu ve zaman içinde toprakları işlemeleri için neredeyse yalnızca köleler çalıştırılmaya başlandı.⁴⁰⁴

Savaşlar, muhârebeler ve ticâret yoluyla kölelerin elde edilmesi kolaylaştı; üstelik çoğu düşük fiyatlara satın alınabiliyordu; böylece kölelerin sayısı git gide arttı; toprakları işlemesi için çok sayıda kölenin istihdam edilmesi neredeyse bir gelenek hâlini alsa da husûsî işlerle ilgilenen köle sayısı çok azdı; hatta çoğunlukla bu işi bir köle görürdü; husûsî işlere bakan kölenin özel bir adı olurdu; efendisinin adının ardına çocuk anlamına gelen **puer** kelimesinin bir çeşit kısaltması denebilecek **por** eklenirdi; örneğin, efendisinin adı Marcius ise kölesinin adı Marcipor olurdu; refah seviyesi arttıkça husûsî işlerle ilgilenen köle sayısı da arttı böylece köleyi sözü

⁴⁰² A.e., s. 1037-1038.

⁴⁰³ A.e., s. 1039.

⁴⁰⁴ A.e.

edilen biçimde adlandırma âdeti de ortadan kalktı; kölelerin sayısı artınca evin farklı işleriyle farklı köleler ilgilenmeye başladı; daha önce **cliens** sınıfının elinde olan zanaat işleri bile köle sayısının artmasıyla tamâmen kölelerin eline geçti; kölelerin uğraştığı işlerle uğraşmak da özgür kişiler için aşağılayıcı kabul edilirdi; bu durumda bir işi kölelerin yapmaya başlamasıyla özgür kişiler o işlerden elini çekti.⁴⁰⁵

Köleyi alacak kişi, onun soyunmasını isteyerek köleyi incelerdi ve kölenin bir engeli yâhut hastalığı olup olmadığına bakardı; kölenin huyu boynuna asılan bir parşömen parçasına (**titulus**) yazılırdı; satıcı onun kusurlarını dürüstçe belirtmek zorundaydı aksi takdirde yanlış bilgilendirilen alıcı altı ay içinde köleyi geri verme ya da uğradığı zararı satıcıya tazmîn ettirme hakkına sâhipti; satıcı bilhassa kölenin epilepsi hastası olmadığına, kaçmaya veya intihar etmeye meyletmeyeceğinin ve hırsızlık yapmayacağına temînatını vermek zorundaydı; kölenin hangi milletten olduğu önemliydi ve yine satıcı tarafından bunun beyan edilmesi gerekiyordu; bir temînatı olmayan köle, başında **pileus** diye adlandırılan bir tür başlıkla satılırdı; eğitilmiş yâhut bedenlen göz alıcı köleler müstesnâ sayıldığından mezat yerine **arcana tabulata catastae** denen özel satış yerlerinde sergilenirlerdi.⁴⁰⁶

Yeni getirilen köleler alelâde işlerde çalıştırılırken uzun zamandır hizmet edenler zanaatkâr olurdu; başlarda köleye değer biçmenin kıstası onun nitelikli olmasıydı ancak zamanla kölenin beden güzelliği onun değerini belirler oldu; bu köleler efendilerinin geçici istek ve arzularına hizmet etmek üzere satın alınıyordu; hadımlar ve hadımların içinden de bilhassa yakışıklı olanlar her zaman yüksek bedelden alıcı buluyordu; efendisine yarar sağlayabileceği için hekimler, edipler ve eğlence işlerinde kullanılabilecek olanlar yüksek bedel karşılığında satılan köleler arasındaydı; efendisine gelir getirecek güzel kadınlar da yüksek bedelden satılırdı aksi halde kadın köle (**ancilla**) bir erkekten ucuza alıcı bulurdu.⁴⁰⁷

Şahsa âit olan köle topluluğuna **familia** denirdi ve **familia** ikiye ayrılırdı: **Familia urbana** ve **familia rustica**. **Familia urbana**, efendisine şehirdeki evinde olduğu gibi **villa** denen büyük çiftlik evinde yâhut kır evinde de hizmet edebilirdi;

⁴⁰⁵ A.e.

⁴⁰⁶ A.e., s. 1040.

⁴⁰⁷ A.e.

dolayısıyla **urbanus** ve **rusticus** sıfatları kölenin çalıştığı yerden çok işinin niteliğini belirtmek üzere kullanılırdı; bir hanede çok sayıda köle olduğu zaman bunlar **decuria** denen birimlere ayrılırdı fakat bundan bağımsız olarak da köleler niteliklerine göre **vulgaris**,⁴⁰⁸ **ordinarius**, **vicarius**, **mediastinus**⁴⁰⁹ ve **qualis-qualis**⁴¹⁰ olarak tasnif edilirdi.⁴¹¹

Kölelerin sayısının az olduğu dönemlerde onlara bir âile üyesiymişçesine müsâmaha gösterilirdi; hatta efendilerine tanrılara dua ederken ve yemek yedikleri sırada eşlik edebilirlerdi; yemeğe iştirak efendileriyle aynı masada olmazdı; köle **lectus** diye adlandırılan sedirin ayakucunda duran **subsellium** adı verilen taburede otururdu; zamanla belli yiyecekleri yemelerine izin verildi; bazı yiyecekleri her gün yiyebilmeye bazılarını ayda bir yiyebilmeye hak kazandılar; kölelerin belli bir ölçüyle kullanmak şartıyla başlıca yiyeceği mısırdı; yine belli ölçülerde zeytinyağını ve tuzu da kendi yiyeceklerinde kullanmalarına izin veriliyordu; **Saturnalia** ve **Compitalia** adı verilen şöenlerde biraz şarap içme izinlerinin yanı sıra bâzen meyve nâdiren de sebze yeme izinleri vardı; et yemelerineyse zar zor izin verilirdi; Cumhûriyet Dönemi'nde kölelerin orduda hizmet etmelerine izin verilmiyordu ancak MÖ 216 yılında gerçekleşen Cannae Muhârebesi'nde Roma'nın içinde bulunduğu

⁴⁰⁸ **Vulgaris** efendisinin ev işlerini ve evdeki herhangi bir işi görebilen köle topluluğudur. Evde bu kölelerin sayısı fazladır. Bu topluluğun içinde fırıncı (**pistor**), aşçı (**coquus**), tatlıcı (**dulciarius**), evi temizleyip derleyen toplayan hizmetli (**salmentarius**), kapıda durup evin güvenliğini sağlayan görevli (**ostiarus/ ianitor**), efendiye yatak odasında hizmet eden görevli (**cubicularius**) ve tahtirevanı taşıyan görevli (**lecticarius**) vardır. (Bkz. a.e., s. 1041)

⁴⁰⁹ **Mediastinus** adı verilen köle topluluğu özellikle yaptığı işler ve onu diğer kölelerden neyin ayırdığı kesin değildir ancak bu topluluktan olanların en düşük seviyedeki köleler oldukları ve hem tarlada hem de evde sıradan angarya işleri yaptıkları düşünülür. (Bkz. Anthony Rich, **The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of All the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-day Life of the Greeks and Romans, with Representations of Nearly Two Thousand Objects from the Antique**, Longman, Brown, Green, And Longmans, London, 1849, s. 414)

⁴¹⁰ **Qualis-qualis** adı verilen köle topluluğundan yalnızca I. Iustinianus'un emriyle yapılan Roma hukuku ile ilgili bir derleme olan **Digesta**'da bahsedilir ancak görevlerinin ne olduğu yazmaz. (Bkz. I. Iustinianus, **Digesta**, 47.10.15.44.) Dolayısıyla **mediastinus** adı verilen köleden hangi bakımdan ayrıldığı muammadır. Bu kölelerin herhangi bir koşulda yaşamaya alışkın köleler (**qualiquali conditione viventes**) oldukları için bu adı aldığı düşünülür çünkü Latince'deki **qualisqualis/ qualiscumque** sıfatı nitelik bakımından nasıl olursa olsun anlamına gelir. Bilinen bir şey vardır ki o da bu kölelerin içinde prangaya yâhut zincire vurulu halde çalıştırılan **vinctus** ve **compeditus** adı verilen kölenin olmadığıdır. (Bkz. Wilhelm Adolf Becker, **Roman Scenes of The Time of Augustus**, Çev. Frederick Metcalfe, Göz. geç. 2. bs., Longmans, Green, and Co., London, 1898, s. 216)

⁴¹¹ Smith, a.g.e., s. 1041.

durum tehlikeyi kaçınılmaz hâle getirince sekiz bin köle askere alındı ve bu olayı tâkiben köleler gösterdikleri cesâret hürmetine azat edildiler.⁴¹²

Kölelere verilen en hafif ceza **familia urbana**'dan yâhut **familia rustica**'dan çıkarılmak sûretiyle zincire ya da prangaya vurularak çalıştırılmalarıydı; sık sık sopalarla dövülürlerdi ve kırbaçlanırlardı; kaçak köleler hırsızlara yapıldığı gibi alınlarına damga vurularak cezalandırılırdı; bu damgaya Latince **stigma**, köleye damgalanmış anlamına gelen **notatus** ya da **inscriptus** denirdi; kölelere verilen cezalar arasında ayaklarına ağırlık bağlayarak ellerinden yüksek bir yere asmak da vardı; ayrıca çiftliklerdeki ve **villa**'daki ceza bölümü denebilecek **ergastulum**'da veya değirmende (**pistrinum**) çalışmakla cezalandırılırlardı; **furca**⁴¹³ taşımak da verilen cezalar arasındaydı; kadın kölelerse kadın efendilerinin kıyâfetlerini düzenlerken veya saçını tararken yaptıkları en ufak hatalar yüzünden gaddarca cezalandırılırlardı.⁴¹⁴

Kölelik, azat edilmeye (**manumissio**) sona ererdi; yine köleyi ödüllendirmek ya da efendiyi cezalandırmak için yapılan pek çok uygulamayla da sona erebilirdi; örneğin, belli suçları işleyen fâil veya fâilleri bulan köleler ödül olarak azat edilirdi; **usucapio**⁴¹⁵ gibi bir malın zilyetlik süresini belirleyen **praescriptio temporis**⁴¹⁶ ile de kölenin özgürlüğünü elde etmesi mümkündü; kölelerin ölümlerini herkes gibi defnetme ve onlar için cenâze merâsimi düzenleme hakları vardı. Kölelerin ölmüşlerine adanan yazıtlar yazdırmalarına da izin verilirdi. Efendininse kölesine cenâze merâsimi düzenlemesi onun görevi sayılırdı.⁴¹⁷

⁴¹² Smith, **a.g.e.**, s. 1041-1042.

⁴¹³ Odundan yapılma iki tutma yeri yâhut çatal gibi sivri ucu olan ve boyun kısmına bir ağırlık oturtulan ceza aletidir. Bu aletin iki ucu kölenin boyunun etrâfindan geçirilir ve elleri uç kısımlara bağlanırdı. Böylece köle ensesine yerleştirilen yükü taşımaya mahkûm olurdu. (Bkz. Rich, **a.g.e.**, s. 308)

⁴¹⁴ Smith, **a.g.e.**, s. 1042.

⁴¹⁵ Birinin tasarrufunda olan malın kanunla belirlenen süre boyunca bir başkasının tasarrufuna geçmesidir. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 752)

⁴¹⁶ Bu zaman sınırlaması dönemden döneme değişir. Örneğin, I. Iustinianus'un MS 530 yılında yürürlüğe koyduğu yasa ile zilyetlik süresi otuz yıl ile sınırlandırıldı. El konan mal için belirlenen süreyle kırk yıldır. (Bkz. Allan Chester Johnson, Paul Robinson Coleman-Norton, Frank Card Bourne, **Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index**, Haz. Clyde Pharr, v.d., The Law Book Exchange, Ltd., Clark, 2003, s. 270)

⁴¹⁷ Smith, **a.g.e.**, s. 1038, 1042.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CICERO’NUN SİYÂSET FELSEFESİ VE DE LEGIBUS VE DE RE PUBLICA ADLI ESERLERİNİN FELSEFÎ BOYUTLARI

3.1. Siyâset ve Bir Kavram Olarak Politeia Nedir?

Bu alt bölümde siyâsetin ve bir kavram olarak **politeia**’nın anlamına değinilecektir. Zîra **politeia** siyâsetin temelindeki kavramdır. İnsan doğası gereği toplu halde yaşamaya ve iletişim kurmaya muhtaç bir canlıdır. Aristoteles de insanın doğası gereği topluluk kurarak yaşayan bir canlı olduğunu yazar.⁴¹⁸ Topluluk kurma yönelimi de insanları aralarındaki ilişkileri birtakım kurallar koyarak düzenlemeye yönlendirir. Kendine bir topluluk kuran insan bunu akı/ mantığı⁴¹⁹ sayesinde yapabilir ve onu diğer canlılardan ayıran özelliği de budur. Aristoteles’in aktardığına göre insanın bütün arıların ve sürü hâlinde yaşayan hayvanların olmadığı biçimde “toplu halde yaşayan” bir canlı olduğu gün gibi ortadadır çünkü doğa yalnızca insana **logos** bahşetmiştir.⁴²⁰

Antik Çağ’dan beri toplu halde yaşayan insanların kurduğu toplumda düzen sağlayabilmek için koyduğu kuralları uygulayacak bir yönetime ihtiyacı olmuştur çünkü çok sayıda insanın bir araya gelmesi farklı taleplerin olması anlamına gelir. Bir araya gelen insanların hem güven hem de uyum içinde yaşayabilmesi için bütün bireylerin taleplerini göz önünde bulundurarak uzlaşi sağlamak gerekir. Bu süreçte üstünlük mücadelesinin verilmesi kaçınılmaz olur. Bu noktadaysa siyâset devreye girer. Torun da bir arada yaşama eğilimi olan insanın kendi benzerleriyle iletişime geçtiğini, toplumda farklı görüşleri benimsemiş kimseler olması dolayısıyla insanlar arasında zamanla bir üstünlük mücadelesinin baş gösterdiğini, siyâsetin de kaynağını görüş ayrılıkları ve insanlar arasındaki üstünlük mücadelesinden aldığını aktarır; siyâsetin amacınınsa görüş ayrılıkları olan insanlar arasında bir uyum ve bütünlük sağlayarak toplumun ortak çıkarlarına hizmet etmek olduğunu ekler.⁴²¹ Ruby’nin

⁴¹⁸ “...ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον.” (Aristoteles, **Politika**, 1.1.1253a38-39)

⁴¹⁹ Kelimenin Grekçesi için **logos**, Latincesi için **ratio** kelimesi kullanılır.

⁴²⁰ **A.e.**, 1.1.1253a7-11.

⁴²¹ Yıldırım Torun, **Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet**, 2. bs., Orion Kitabevi, Ankara, 2016, s. 15-16.

Antik Çağ bakış açısını yansıtan ifadesine göre, topluluk kurarak yaşama eğilimi insanı hayvanlardan ayırdığı gibi içinde yaşadığı toplum için dâimî bir düzen kurma ve dolayısıyla siyâset yapma ihtiyacı da hem tanrılardan hem de hayvanlardan ayırır.⁴²²

Siyâset kelimesinin Antik Çağ'da ne ifade ettiğini anlayabilmek için kökenine bakmak yararlı olabilir. Türkçede siyâset kelimesinin eş anlamlısı olan bir kelime vardır: Politika. Türkçeye Arapçadan geçmiş bir kelime olan siyâsetin Türkçe karşılıkları da **Kubbealtı Lugatı**'nda devletler arası ilişkileri, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı, politika olarak verilir.⁴²³ Politika kelimesi esâsen Fransızca **politique** kelimesinden gelir. Bu kelimenin kökeniyse Grekçe dişil bir kelime olan **polis**'e dayanır. **Polis**'ten türeyen **politeia**'nın Türkçe karşılıkları yurttaşın devletle ilişkisi, yurttaşın içinde bulunduğu durum/ yaşam koşulları ve hakları, yurttaşlık,⁴²⁴ yurttaşın yaşam biçimi, devlet adamının yaşam biçimi, hükûmet, yönetim, medenî idâre (**civil polity**),⁴²⁵ devletin idâre biçimi, devlet, terkip (**constitution**),⁴²⁶ kamu olarak geçer.⁴²⁷ **Politeia** kelimesi köken bilim açısından incelendiğinde karşımıza Grekçe dişil bir kelime olan **polis** kelimesi ve yine bu kelimeden türemiş eril bir kelime olan **polites** ile **politikos**, **-a**, **-on** sıfatı çıkar.⁴²⁸ **Polis** kelimesinin anlamları şehir, ülkenin tamâmı, ülke, toplum, devleti oluşturan yurttaşlar, özgür devlet, yurttaşlık hakkı olarak geçer.⁴²⁹ **Polites**, bir kente yâhut

⁴²² Christian Ruby, **Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Haz. Ayten Koçal, 3. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 36.

⁴²³ Ayverdi, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)
<http://www.lugatim.com/s/siyaset>, 17 Eylül, 2020.

⁴²⁴ Kelime, "yurttaşlık" anlamında Latince'deki **civitas** kelimesiyle eş anlamdadır. (Bkz. Liddell, Scott, Jones, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)
<https://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=politeia&la=greek#Perseus:text:1999.04.0058:entry=politeia/a-contents>, 10.02.2021)

⁴²⁵ **Civil** kelimesinin Türkçedeki karşılığı medenî/ uygardır. Aşağıda medenî idâre ifadesinin köken bilim bakımından incelenmesine yer verilecektir. Bkz. s. 87.

⁴²⁶ **Constitution** kelimesinin anayasa anlamının yanı sıra bileşim/ terkip (**the composition of something**), yapı (**the structure of something**) anlamları da vardır. (Bkz. Noah Webster, **Merriam-Webster's Collegiate Dictionary**, Haz. Frederick C. Mish, v.d., 10. bs., Merriam-Webster Incorporated, Springfield, 1998, s. 248)

⁴²⁷ Henry George Liddell, Robert Scott, **Liddell & Scotts Abridged Greek-English Lexicon**, Haz. George Ricker Berry, 24. bs., Hinds, Hayden & Eldredge, Inc., New York, 1901, s. 571.

⁴²⁸ Bkz. (Hracya Hakobi Acaryan, v.d.), **Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series: Etymological Dictionary of Greek**, C: I- II, Haz. Aleksander Lubotsky, Robert Beekes, Lucien van Beek, Brill, Leiden, 2010, s. 1219-1220)

⁴²⁹ Liddell, Scott, **a.g.e.**, s. 570-571.

devlete mensup kimse, özgür kişi,⁴³⁰ yurttaş/ hemşehrî anlamlarına gelirken **politikos** sıfatıysa kentliye/ yurttaşa yaraşır, kentli gibi, devletle ilgili anlamlarına gelir.⁴³¹ **Etymological Dictionary of Greek**, kökeni sıralanan kelimelere dayanan **politeia** kelimesinin anlamını idâre (**administration**) olarak verir.⁴³²

Platon, **politeia** için Aristoteles'in yaptığı gibi bir tanım yapmaz ancak eserlerinde kavramı işleyiş biçiminden **politeia**'nın Platon'da ne ifade ettiğini anlamak mümkündür. Kaç çeşit **politeia** varsa o kadar kişilik özelliği (**psykhe**) olduğunu ve bunların beşe ayrıldığını, kendi kurduğu **politeia**'nın iki türlü adlandırılabilirliğini, baştakilerden birinin üstün olduğu **politeia** biçimine krallık (**basileia**), baştakilerin hepsinin eşit olduğu **politeia** biçimineyse aristokrasi (**aristokratia**) dendiğini aktarır.⁴³³ Ayrıca iki ana **politeia** biçimi olduğuna, bunların monarşi (**monarkhia**) ve **demos**'un⁴³⁴ idâresi (**demokratia**) diye adlandırıldığına, diğer **politeia** biçimlerinin bu iki ana **politeia** biçiminden türediğine değinir.⁴³⁵ Başka bir bölümde de **politeia**'nın dört biçimi olduğuna, bunların ilkinin Lakedaimonia'nın ve Krete'nin **politeia** biçimi, ikincisinin oligarşi (**oligarkhia**), üçüncüsünün **demokratia**, dördüncüsünün tiran idâresi/ tiranlık anlamındaki **tyrannia** olduğuna değinir ve bunlardan ayrı bir **politeia** biçimi olarak da krallığın (**basileia**) olduğunu ekler.⁴³⁶ İlâveten başka bir **politeia** biçimi olarak da hânedan yönetiminden (**dynasteia**) bahseder.⁴³⁷ Ona göre, **politeia** her bir göreve yöneticilerin atanmasını ve bu görevlere ilişkin yasaların (**nomoi**) belirlenmesini sağlar.⁴³⁸ Benzer şekilde başka bir bölümde de **politeia**'nın önce görevlerin ve yöneticilerin, bu yöneticilerin sayısının ve onları göreve atamadaki uygun yöntemin sonra da her bir görev için yasaların belirlenmesini sağladığını aktarır.⁴³⁹ Ayrıca ne

⁴³⁰ Bu anlamda kelime, Latincedeki **civis** kelimesiyle eş anlamlıdır. Özgür kişiden kastın “yurttaş” olduğu söylenebilir zîra yurttaşlık hakkı hür kişiye tanınır.

⁴³¹ **A.e.**, s. 571.

⁴³² (Acaryan, v.d.), **a.g.e.**, s. 1220.

⁴³³ Platon, **Politeia**, 4.19.445c-d.

⁴³⁴ Çeşitli anlamlara gelen **demos** kelimesinin burada halk anlamına geldiği söylenebilir. Bu anlamıyla kelime, Latincedeki **populus** kelimesinin Grekçe karşılığıdır. **Populus**'un Antik Çağ'da hangi anlamda “halk” olduğuna ilgili bölümde değinilecektir.

⁴³⁵ Platon, **Nomoi**, 3.693d.

⁴³⁶ Platon, **a.g.e.**, 8.1.544b-c-d.

⁴³⁷ Platon, **a.g.e.**, 3.680b.

⁴³⁸ **A.e.**, 5.735a.

⁴³⁹ **A.e.**, 6.751a.

kadar **politeia** varsa o kadar yasa olduğunu ve devletin başına gelenlerin kendi yararlarına yasalar çıkardıklarını yazar.⁴⁴⁰ Bedenen ve zihnen sağlam kişiler sâyesinde **polis**'in ve **politeia**'nın korunabileceğini aktarır.⁴⁴¹

Aristoteles ise **politeia**'nın bir ülkenin her şeyinin yâni hem diğer resmî görevlerin hem de özellikle iktidarın (**kyria**) düzeni (**taksis**) olduğu üzerinde durur.⁴⁴² Ek olarak, **politeuma**'nın da⁴⁴³ **politeia** demek olduğunu aktarır⁴⁴⁴ ve örnek vererek yönetim biçimlerinden **demokratia**'nın mı yoksa oligarşinin mi (**oligarkhia**) iktidar olarak belirlendiğinin **politeia**'yı değiştirdiğine değinir.⁴⁴⁵ Demek ki siyâsî eylem değıştikçe yönetim biçimi de değışebilir. Burada aktarılanlardan yola çıkılarak Aristoteles'e göre her türlü yönetim şeklinin farklı işlediğı ve Aristoteles'in bu farklı işleyiş biçimlerinin neticesinde ortaya çıkan yönetim şeklini **politeia** olarak adlandırdığı söylenebilir. Aristoteles, **politeia**'nın en iyi biçiminin ne olduğunu araştırıp bulmanın bilimin (**episteme**) işi olduğunu yazar; yalnızca en iyi **politeia**'nın değil aynı zamanda her **polis**'e uyan ve üzerinde uzlaşılan bir **politeia**'nın bulunması gerektiğine değinir.⁴⁴⁶ Ona göre, hem farklılık (**diaphora**) hem de yönetim biçimi (**politeia**) çeşitliliğı **polis**'in yapısı değıştirir. Zîra insanların mutlululuktan (**eudaimonia**) aldığı pay farklı **polis** biçimlerinin ve **politeia**'ların ortaya çıkmasına neden olur.⁴⁴⁷ Buradan yola çıkılarak Aristoteles'e göre siyâsetin ilgilendiğı konunun, üzerinde uzlaşıya varılarak hazırlanmış ve uzun süre varlığını koruyabilecek bir yönetim biçimi olduğu söylenebilir çünkü bu şekilde kurulan bir düzende insanların canlarının ve mallarının güvenliğı sağlanabilir, toplum düzenini bozmaya çalışan âsîye yaptırım uygulanabilir. Aristoteles, siyâseti (**politike**)

⁴⁴⁰ A.e., 4.714b-d.

⁴⁴¹ Platon, a.g.e., 7.15.536b.

⁴⁴² Aristoteles, a.g.e., 3.4.1278b9-10.

⁴⁴³ Kelime, devlet yönetme işi, yönetme işi, hükûmetin ya da resmî kurumların hem iç hem de dış siyâseti yürütmeye aldığı önlemler, **politeia**'nın somut hali, hükûmet, hükûmet biçimi, yurttaşlık hakları, yurttaşlık, toplum, yönetici sınıf, yabancı bir şehirde yaşayan yurttaşlar topluluğı, topluluk anlamlarına gelir. (Bkz. Liddell, Scott, Jones, a.g.e., (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dpoli%2Fteuma>, 15.01.2021)

⁴⁴⁴ Aristoteles, a.g.e., 3.4.1278b12., 3.5.1279a1-2.

⁴⁴⁵ A.e., 3.4.1278b12-15.

⁴⁴⁶ A.e., 4.1.1288b22-40

⁴⁴⁷ Bkz. a.e., 7.7.1328a37-1328b1.

bilgelikten (**sophia**) ayırır⁴⁴⁸ ve daha çok sağduyu (**phronesis**) ile bir tutar.⁴⁴⁹ Siyâsetle ilgili konularda yalnızca bilgi sâhibi olmakla siyâsetçi (**politikos**) olunamayacağını çünkü siyâsetçi olmak için deneyime (**empeiria**) gerek olduğunu vurgular.⁴⁵⁰

Batılı kaynaklarda da **politeia**'nın anlamları üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Mulhern'in aktardığı üzere **politeia**'nın İngilizcedeki **constitution** karşılığını devleti oluşturan halk kitlesi (**the body of citizens**) anlamını çağrıştırmayı niyetiyle kullananlar vardır.⁴⁵¹ Hansen ise **politeia**'nın yurttaşlık anlamının **polis** yurttaşı olmaktan geldiğini ve temel anlam olan "yurttaşlık"tan iki anlam daha türediğini aktarır: **Politeia**'nın somut anlamı toplum (**the whole citizen body**) olabilir; soyut anlamıysa toplumun siyâsî yapısı (**the political structure of the citizen body**) anlamına gelebilir; işte bu noktada da kelime yönetim biçimi (**form of government**) yâhut **constitution** olarak çevrilebilir; zîra toplum **polis**'i meydana getiren maddî unsurken **politeia (constitution)** **polis**'in yönetim biçimidir; **politeia** için daha kesin bir karşılık aranacak olursa onun devletin siyâsî birimlerinin yapısı olduğu da söylenebilir ancak bu yapı **polis**'ten **polis**'e değişir.⁴⁵² Schofield da **politeiai**'ın karşılığı olarak yönetim biçimleri anlamında **constitutions/ sets ups/ regimes** kelimelerini sıralar.⁴⁵³ Simpson ise **politeia**'nın bazı yazarlar tarafından harflerin Latin alfabesindeki karşılıkları verilerek yazılmasının ve bir karşılığının verilmemesinin kolaya kaçmak olduğuna, böyle yapılmasının da kelimenin anlamıyla ilgili hatalı bir kanıya varılmasına neden olacağına değinir; ona göre, **politeia** anayasa anlamında İngilizceye **constitution** olarak çevrilmemelidir; anayasa yazılı yâhut yazısız kurallar dizisidir oysa **politeia** resmî görevlerin nasıl yapılacağına dâir kuralları belirler ve ister yoksul ister varlıklı ister erdemli olsun bütün insanların üzerindedir; bu anlamıyla kurallar dizisi yerine yönetici sınıfı işâret eder; dolayısıyla **politeia**'nın devletin yönetim biçimi (**regime**) olarak çevrilmesi daha yerinde

⁴⁴⁸ Aristoteles, **Ethika Nikomakhia**, 6.7.1141a29-30.

⁴⁴⁹ A.e., 6.8.1141b23-34.

⁴⁵⁰ A.e., 10.9.1181a9-14.

⁴⁵¹ John J. Mulhern, "Politeia as Citizenship in Aristotle", **The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter**, 1 Temmuz 2012, s. 47.

⁴⁵² Mogens Herman Hansen, **An Introduction to the Ancient Greek City-State**, Oxford University Press, New York, 2006, s. 110-111.

⁴⁵³ Malcolm Schofield, **Saving The City: Philosopher Kings and Other Classical Paradigms**, Haz. Malcolm Schofield, 1. bs., Routledge, London, 1999, s. 155.

olacaktır.⁴⁵⁴ Miller da **politeia**'nın devletin yönetim biçimi olarak (**regime**) çevrilebileceğine katılır.⁴⁵⁵ Yine LaRue da benzer şekilde **politeia**'nın anayasadan önce geldiğini ve daha derin bir anlam taşıdığını yazar. Anayasa, resmî görevlerin tarifi ve düzenine dayanır; **politeia** ile uyum içinde olduğu gibi ona hizmet eder; ayrıca, **politeia** bir **polis**'in ayırt edici özelliğini belirler.⁴⁵⁶ Burada hizmet etmekten kastın anayasanın **politeia** için bir araç görevi üstlenmesi olduğu söylenebilir. Bloom da Grekçeden İngilizceye yaptığı **The Republic of Plato** adlı çeviride **politeia**'nın karşılığı olarak **regime** kelimesini kullanırken,⁴⁵⁷ **Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon**'a göreyse her **polis** kendi **politeia**'sına göre yasalarını yapar.⁴⁵⁸ Dolayısıyla bu ifadenin de **politeia**'nın **regime** yâni yönetim biçimi diye çevrilmesini desteklediği söylenebilir. Son olarak Marquez de Aristoteles'in ve diğer Grek yazarların kullandığı **politetia** kelimesinin karşılığını **constitution** yâhut **regime** olarak verir.⁴⁵⁹

Anayasa kelimesinin anlamları **Kubbealtı Lugatı**'nda bir devletin şeklini, kanun yapma, yürütme ve yargılama kuvvetlerinin nasıl kullanılacağını, yurttaşların hak ve özgürlüklerini gösteren ve düzenleyen temel kanun, kanûnuesâsî, teşkilât-ı esâsiyye kanûnu olarak verilir.⁴⁶⁰ Anayasa yazılı olabilir ancak yazısız da olabilir ve bu türden anayasaya teâmülî anayasa denir; anayasanın maddelerini halkın seçtiği temsilciler kurulu belirleyebilir ve bu türden anayasaya demokratik anayasa denir ancak maddeleri iktidardaki kişi de belirleyebilir ve bu türden anayasaya da

⁴⁵⁴ Peter L. Phillips Simpson, **A Philosophical Commentary on the Politics of Aristotle**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1998, s. xxii-xxv.

⁴⁵⁵ Fred D. Miller, **Nature, Justice, and Rigts in Aristotle's Politics**, Clarendon Press, Oxford, 1995, s. 252.

⁴⁵⁶ L. H. LaRue, **Constitutional Law as Fiction: Narrative in the Rhetoric of Authority**, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2010, s. 99.

⁴⁵⁷ Bkz. Allan Bloom, **The Republic of Plato**, 2. bs., Basic Books, New York, 1991.

⁴⁵⁸ Francis Wolff, "Polis, Politeai (Greek)", **Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon**, Çev. Steven Rendall, v.d., Haz. Barbara Cassin, v.d., Princeton University Press, Princeton, 2014, s. 801.

⁴⁵⁹ Xavier Marquez, "Between *Urbs* and *Orbis*: Cicero's Conception of the Political Community", **Cicero's Practical Philosophy**, Haz. Walter Niegorski, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2012, s. 196.

⁴⁶⁰ Ayverdi, a.g.e., (Çevrimiçi)
<http://www.lugatim.com/s/anayasa>, 17 Eylül, 2020.

monokratik anayasa denir.⁴⁶¹ **Kubbealtı Lugatı**’ndaki anayasa tanımından yola çıkılarak anayasa ve yönetim biçimi açıkça birbirinden farklıdır.

Yukarıda aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere, farklı yönetim biçimleri farklı anayasaları meydana getirir. Aristoteles’te **politeia**’nın ne anlama geldiği tartışma konusudur fakat yine de kelimenin yönetim biçimi anlamına gelebileceği görülür. Bununla birlikte Platon’da **politeia**’nın anlamının yönetim biçimini ifade ettiği daha belirgindir. Zîra Platon’un sözünü ettiği **politeia** türleri olan **basileia**, **monarkhia**, **demokratia**, **oligarkhia**, **dynasteia**, **tyrannia** birer yönetim biçimidir; anayasa değildir. Tunçay, yapmış olduğu Türkçe çevirinin belli yerlerinde **politeia**’yı anayasa diye çevirir ancak **politeia**’nın Türkçe karşılığı için bir de siyâsî yönetim ifadesini kullanır ve yurttaşların ortak yararına (**to koinon sympheron**)⁴⁶² hizmet eden yönetimin siyâsî yönetim olduğunu aktarır.⁴⁶³ Burada kullanılan siyâsî yönetim ifadesi yerine medenî/ uygar idâre ifadesini kullanmak daha uygun olabilir. Zîra **politeia** kelimesinin köken bilim araştırmasını yaparken yukarıda sıralanan kentli (**polites** = **townsman**) ve medenî (**politikos** = **civic**) karşılıklarının kelimeyi medenî/ uygar idâre diye çevirmeyi mümkün kıldığı söylenebilir. Uygar kelimesinin Türkçedeki eş anlamlısı Arapçadan dilimize geçen bir kelime olan **medenî**’dir. Arapçadaki **medenî** kelimesiyse yine Arapça bir kelime olan ve şehir anlamına gelen **medine**’den türetilmiştir.⁴⁶⁴ Yâni, medenî diye şehirde yaşayan kişiye denir. Dolayısıyla da kişi şehirde (**polis**) yaşıyorsa yaşadığı yerin idâre biçimi doğal olarak medenî/ uygar idâre (**politeia**) olacaktır. Bütün bunlar dikkate alındığında **politeia**, Türkçeye anayasa yerine metnin bağlamına göre devletin yönetim biçimi, devlet yönetimi ya da **polis**’in idâre biçimi anlamından yola çıkılarak medenî idâre diye çevrilebilir.

⁴⁶¹ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, 17. bs., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s. 15-26.

⁴⁶² Bkz. Aristoteles, **Politika**, 3.5.1279a38-40.

⁴⁶³ Aristoteles, **Politika**, Çev. Mete Tunçay, 18. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 98.

⁴⁶⁴ Köken bilgisi için bkz. İsmet Zeki Eyüboğlu, **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988, s. 225.

3.2. Cicero'nun Siyâset Felsefesi

Bu noktaya kadar siyâsetin tanımının ne olduğu ve genel olarak hangi konularla ilgilendiği özetlendi. Bu alt bölümdeyse önce kısaca siyâset felsefesinin ne olduğuna sonra da Cicero'nun felsefe ve siyâseti nasıl harmanladığına değinilecektir.

Cevizci'nin aktardığı üzere siyâset felsefesi kısaca hem toplu yaşamın ve içtimâî uygulamaların hem de siyâsî kurumların en iyi ve en doğru şekilde nasıl düzenleneceği üzerine felsefî bir düşüncüdür; bazı siyâset felsefecileri toplumun mevcut siyâsî yapısını ve düzenini temellendirirken bazıları da mevcut düzene benzemeyen yeni ve mükemmel bir devlet düzeni ve yapısı ortaya koyar; yüz yıllardır siyâset felsefecilerini en fazla meşgul eden konu mükemmel yönetim biçiminin ne olduğudur; siyâset felsefesinde siyâsî sorunlara akıl yürütme yoluyla çözüm bulmanın temelleri Platon'a dayanır; Polybios ve Cicero da daha sonra benzer şekilde aynı yöntemi Roma'nın cumhûriyetçi yapısına uyarlamıştır.⁴⁶⁵

Torun'un aktardığı üzereyse siyâset felsefesi felsefenin toplumsal ve siyâsî sorunların çözüme kavuşturulmasını sağlayan alt dalıdır; kuramsaldır; felsefe sorunları çözümlemeye çalışırken **logos**'u esas aldığından siyâset felfesi de ilgilendiği konularda ortaya çıkan sorunları çözümlemede **logos**'u esas alır; bu sebeple de neyin doğru neyin yanlış olduğuna dâir hüküm vermekten kaçınır ve bilimin aksine kutsal öğretileri alanının dışında bırakmaz; siyâsî olanın ve mükemmel siyâsî düzenin niteliğinin ne olduğuna odaklanır; bir anlamda devlet ve toplum için olması gereken neyse onun bilgisine ulaşmaya çalışır.⁴⁶⁶ Ruby'ye göreyse siyâsî sözde kanaat (**doksa**) ve hakikat (**aletheia**) birleşir.⁴⁶⁷ Ruby'nin aktarımı temel alındığında siyâsette gerçek olanla kişisel kanının ayrıldığı sonucuna varılır. Torun da bu ifadeyi desteklercesine siyâsî düşüncenin **doksa** ve bilgi (**episteme**) ayrımı gözetmediğini, siyâset felsefesininse **doksa**'nın yerine bilgiyi (**episteme**) geçirme girişimi olduğunu yazar.⁴⁶⁸ Hem Torun'un hem de Ruby'nin aktarımlarını dikkate almakta fayda var ancak bir dönem siyâsette etkin olarak yer

⁴⁶⁵ Ahmet Cevizci, **Say Büyük Felsefe Sözlüğü**, Haz. Nilay Ormanlı, Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1697-1700.

⁴⁶⁶ Torun, **a.g.e.**, s. 15-17.

⁴⁶⁷ Ruby, **a.g.e.**, s. 35.

⁴⁶⁸ Torun, **a.g.e.**, s. 17.

alan sonra da inzivaya çekilip hem genel olarak felsefeyle hem de özel olarak siyâset felsefesiyle ilgilenen Cicero'nun siyâset felsefesiyle ilgili eserlerinde kendi tecrübelerinden yararlanarak **doksa**'yı ve **episteme**'yi harmanlamış olma ihtimalini göz önünde bulundurmak da yararlı olabilir.

Wood'a göre Cicero olmayacak işlerin peşinde koşan bir siyâset felsefecisi değil aksine zekî, inatçı ve ayakları yere sağlam basan bir siyâsetçidir; çoğu zaman da gerçekçidir; büyük siyâsî hedefleri bir kenara bırakmaz; doğrudan sonuca götürecek yöntemleri kullanır; Roma siyâsetini bir arada tutan perde arkası antlaşmaların etkisinin ve faydasının önemini farkındadır; zîra Roma'da siyâsî düzen bu şekilde yürür ve Cicero da gerektiğinde uzlaşmaktan, ara buluculuk yapmaktan, tarafları yeniden örgütlemekten, taraf değiştirmekten, şartlar zorlaştığında dikkat çekmemek için bir köşeye çekilmekten, rahatsızlık veren durumları dengelemekten ancak bunları yaparken de hep daha iyi olanı tercih etmekten çekinmez.⁴⁶⁹ Cicero, devlet görevlisi olarak Roma'ya hizmet etmiştir ancak siyâsetin kendinden ziyâde siyâset felsefesiyle etkin şekilde uğraşmasının zaman aldığı söylenebilir. Cicero'nun siyâset felsefesine dâir görüşlerini en açık şekilde aktardığı eserlerinin **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserleri olduğunu söylemek yanlış olmaz. Söz konusu eserlerinde mükemmel kabul ettiği yönetim biçimini, bu yönetim biçimine uygun yasa düzenini ve hem mükemmel devleti yönetecek hem de bu devletin yasalarını uygulayacak mükemmel devlet adamını tasvir eder.

MÖ 59-58 yıllarının Clodius ile yaşadığı sorunlar yüzünden Cicero için zor geçtiği ve Roma'da yaşadığı anlaşmazlıklar yüzünden Cicero'nun sürgüne gönderildiği bilinir. Cicero MÖ 59 yılının Nisan ayında Atticus'a yazdığı bir mektupta alçaklardan nefret etmek dışında başka bir siyâsî uğraşının olmadığını yazar.⁴⁷⁰ Bu mektupta yazdıklarının o dönemde etkin siyâsetten uzaklaştığını yansıttığı yorumu yapılabilir. MÖ 59 yılının Nisan ayında Atticus'a yazdığı başka bir mektuptaysa Roma'da yaşanan birtakım uzlaşmazlıklara dâir Atticus'a sorduğu sorunun uygulama amaçlı (**kata to praktikon**) bir soru olmadığını çünkü canının

⁴⁶⁹ Neal Wood, **Cicero's Social & Political Thought**, University of California Press, Berkeley, 1991, s. 179-182.

⁴⁷⁰ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 2.6.2.

devlette başka bir iş yapmayı istediğini yazar.⁴⁷¹ Daha önce, Ploutarkhos'tan alıntılanan ifadede Cicero'nun kendine **philosophos** diye hitap edilmesini istediği aktarıldı.⁴⁷² Bu ifadeyi desteklercesine Atticus'a MÖ 18 Nisan 59 tarihinde yazdığı bir mektupta kendinin **philosophos** Titus'un⁴⁷³ ise siyâsetçi (**politikos**) olduğunu ifade eder.⁴⁷⁴ Cicero'nun bu yazdıklarından hareketle bir dönem siyâsî hayattan uzak durmak niyetinde olduğu ancak sonra teorik siyâsetin içinde yer almak yâni siyâset felsefesine yönelmek istediği söylenebilir.

Cicero'nun Kilikia'ya **proconsul** olarak atandığı görevin süresi dolduktan sonra Roma'ya Side, Rhodos, Ephesos, Athenai ve Patras üzerinden döndüğü aktarıldı.⁴⁷⁵ Athenai'da bulunduğu sırada MÖ 29 Haziran/ 1 Temmuz 51 tarihinde Atticus'a yazdığı mektupta bulunduğu yerde tepeden tırnağa felsefe olduğunu aktarır.⁴⁷⁶ MÖ 15 Ekim 50 tarihindeyse yine Atticus'a Athenai'dan bir mektup yazar. Bu mektuptan Atticus'un Cicero'ya Caesar'ın dört **legio**'sunu Placentia'ya gönderdiğini yazmış olduğu anlaşılır. Cicero buna istinaden mektupta, gelecekte onları nelerin beklediğini sorgular; Athenai'daki yerini bir kaleye (**arx**) benzetir ve bulunduğu yerden memnun olduğunu ekler.⁴⁷⁷ McConnell bunu şu şekilde yorumlar: Felsefenin geleneksel merkezi Athenai'dır; Athenai demek felsefeyle ilgilenmek demektir; Cicero'nun kullandığı **arx**⁴⁷⁸ kelimesi de filozofun zihninin kalesinde güvende ve rahat olduğunu, felsefî bilginin filozofu dış dünyanın düzenbazlığından ve tehlikelerinden korumasını temsil eder.⁴⁷⁹ MÖ 59 yılından itibaren etkin siyâsetten çekilip siyâset felsefesiyle ilgilenmeye karar veren Cicero'nun felsefî çalışmalarına MÖ 50 yılından itibaren yoğunlaştığı söylenebilir. Zîra Cicero önemli felsefî eserlerinden olan **De Natura Deorum**'u, **Academica**'yı, **De Finibus Bonorum et Malorum**'u ve **Tusculanae Disputationes**'i MÖ 45 yılında, **De Divinatione**'yiye

⁴⁷¹ Cicero, **a.g.e.**, 2.7.4.

⁴⁷² Bkz. s. 14.

⁴⁷³ Atticus'un tam adı Titus Pomponius Atticus'tur.

⁴⁷⁴ Cicero, **a.g.e.**, 2.12.4.

⁴⁷⁵ Bkz. s. 16.

⁴⁷⁶ Cicero, **a.g.e.**, 5.10.5.

⁴⁷⁷ **A.e.**, 6.9.4.

⁴⁷⁸ Kelime sığınak, kale, hisar, savunma, siper, tepe, zirve anlamlarına gelir. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=arx&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020)

⁴⁷⁹ Sean McConnell, **Philosophical Life in Cicero's Letters**, Haz. R. L. Hunter v.d., Cambridge University Press, New York, 2014, s. 151.

MÖ 44 yılında yazmıştır. Cicero **De Divinatione** adlı eserinde siyâset felsefesiyle ilgilenmesinin nedenini şöyle açıklar:

“ac mihi quidem explicandae philosophiae causam adtulit casus gravis civitatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more rem publicam nec nihil agere poteram nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiēbam.”

“Doğrusu devletin vahim durumu beni felsefeyi keşfetmeye sevk etti. İç savaş sırasında ne hep yaptığım gibi devleti koruyabiliyordum ne bir şey yapmadan edebiliyordum ne de elimden gerçekten kendime yapmayı yakıştırdığım daha iyi bir şey geliyordu.”⁴⁸⁰

Cursus honorum'da adım adım yükselen ve bir **homo novus** olan Cicero hem devlet memûriyeti sırasında vatanına hizmet etmiştir hem de siyâsette etkin olarak yer almıştır. Memurluğu son bulduktan ve siyâsetten çekildikten sonraysa siyâset felsefesine yönelerek bir anlamda vatanına hizmet etmeyi sürdürmüştür. Devlet yönetimine dâir anlattıklarının Greklerin yazdıklarından daha faydalı olacağına inanan⁴⁸¹ Cicero özgünlük iddiasında bulunur; devletin yönetim biçiminin nasıl olması gerektiğini Greklerin kitaplarında yer almayan yeni bir yöntemle tartışacağını yazar.⁴⁸² Kendisinin tasvir edeceği yönetim biçiminde daha açık bir şekilde belli olan münferit bir özellik olduğunu ve bu özelliğin başka herhangi bir yönetim biçiminde böyle açıkça bulunmadığını ifade eder⁴⁸³ ancak siyâset felsefesi yaparken hem tarihçi Polybios'tan hem Sophistlerden hem Stoa Okulu düşünürlerinin öğretilerinden hem Platon'dan hem de Aristoteles'ten etkilendiği anlaşılır.

⁴⁸⁰ Cicero, **De Divinatione**, 2.6.

⁴⁸¹ Cicero, **De Re Publica**, 1.23.37.

⁴⁸² **A.e.**, 2.11.21.

⁴⁸³ **A.e.**, 2.23.42.

3.2.1. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Sophistlerin Siyâset Felsefesiyle Benzerliği

Başta Protagoras olmak üzere Gorgias, Thrasyamakhos, Kallikles gibi tanınmış Sophistler mantık, matematik, dilbilgisi gibi konularda uzmanlaşmış olan gezgin öğretmenlerdi ve insanlara uygulamaya yönelik işlerde kılavuzluk ederlerdi. Ayrıca her biri mahkemelerde iknâ etmede kolaylık sağlayan, savunma yapmaya ve topluluk karşısında güzel konuşmaya yarayan **rhotorike**⁴⁸⁴ konusunda uzmanlıklarıyla tanınırdı. Protagoras'ın var olanların var oldukları ve var olmayanların var olmadıkları konusunda yâni her konuda ölçünün insan olduğuna⁴⁸⁵ dâir ifadesi Sophistlerin ilgilendikleri konunun doğa felsefesinden ziyâde insanın kendi olduğunu ortaya koyar. Cevizci'nin aktardığı üzere devletteki düzensizliği ve devletin yok olmasını önlemek için iyi yasaların nasıl hazırlanacağı, içtimâî ilişkilerin nasıl düzenleneceği, siyâset sanatının nasıl yapılacağı ve devlet yönetiminde doğru siyâsetin nasıl izleneği konularıyla ilgilenen Sophistlere göre insanın belirlediği yasa (**nomos**) değişkendir. Dolayısıyla bir bağlayıcılığı yoktur. Oysa doğa (**physis**) değişken değildir dolayısıyla **nomos**'un aksine **physis**'in yasası esastır.⁴⁸⁶

Hippias'a göre insanların tiranı olan **nomos** çoğu zaman **physis**'i bile kısıtlar.⁴⁸⁷ Öyleyse Hippias'a göre, **nomos**'ta insan doğası dışında bir zorlayıcılık hatta zorbalık olduğu yorumu yapılabilir. Kallikles'e göre de **physis** ve **nomos** birbirine çoğu zaman zıttır.⁴⁸⁸ **Nomos** güçsüzlerin elinden çıkmıştır ve onların çıkarlarına hizmet eder.⁴⁸⁹ **Physis**'e göreyse daha iyi olanın kendinden kötü olana ve daha kudretli olanın kendinden zayıf olana göre üstün olması doğrudur.⁴⁹⁰ Sophist Thrasyamakhos'a göre de tiranlık (**tyrannia**), **demokratia** ve **aristokratia** gibi farklı yönetim biçimleri vardır; yönetimde güç (**kratos**) kimdeyse hükümdar/ yöneten

⁴⁸⁴ Hitâbet sanatıdır. **Büyük Felsefe Sözlüğü**'ne göre **rhotorike** düşünüleni en iyi biçimde ifade etme, etkili konuşma anlamlarının yanı sıra dili mahkemede adâleti sağlamak ve siyâsette yarar elde etmek gibi konularda en etkili ve en cezbedici şekilde kullanma sanatı anlamına gelir. (Bkz. Cevizci, **a.g.e.**, s. 1605)

⁴⁸⁵ Diogenes Laertios, **Bioi Kai Gnomai Ton En Philosophia Eudokimesanton**, 9.51.

⁴⁸⁶ Cevizci, **a.g.e.**, s. 1712.

⁴⁸⁷ Platon, **Protagoras**, 337d.

⁴⁸⁸ Platon, **Gorgias**, 482e.

⁴⁸⁹ **A.e.**, 483b.

⁴⁹⁰ **A.e.**, 483d.

(**arkhon**) odur; âdil olan kurulan yönetim biçimine ve daha güçlü olana fayda sağlayan şeydir; bu her yerde böyledir.⁴⁹¹ Şerefli insanlar için yasa yapmak (**nomothetein**) gerekmez; en iyi yasayı elde edeceklerini düşünenler bu yasayı tesis etmek ve yenilemek için bir ömür harcar.⁴⁹² Demek ki, Kallikles ve Thrasymakhos için **nomos**'un adâlet anlayışı **physis**'in adâlet anlayışına terstir ve **nomos** belli bir topluluğun menfaatini gözetir. Antiphon'a göreyse **nomos**'un izinden gidilirken yâni **nomos**'a uyup uymamak bir tercih meselesiyken **physis**'te zorunluluk (**ananke**) vardır; **nomos** fikir birliği yapılarak (**omologethenta**) belirlenir **physis** ise tabîî şekilde var olur (**phynta**).⁴⁹³ Yasaları (**nomima**) çiğneyenler cezalandırılır; kişi kötülük yaptığında bunu birilerinin görmemesi verilen zararı azaltmadığı gibi yapılan kötülüğün birilerinin gözünden kaçmasıysa verilen zararı daha da büyütmez; neticede, yapılan kötülük kötülüktür; dolayısıyla amelin kötü olması hakikat (**aletheia**) ile ilgilidir kanıyla (**doksa**) ilgili değildir.⁴⁹⁴ Moulton'a göre Antiphon'un bu aktarımındaki **aletheia**, **physis**'e takabül ederken **doksa** da **nomos**'a tekabül eder.⁴⁹⁵ Gagarin de bunu desteklercesine Antiphon'daki **doksa** ve **aletheia** tezatının **nomos** ve **physis** tezatına karşılık geldiğini aktarır.⁴⁹⁶ Yine Antiphon'a göre **nomos** tarafından elverişli olarak belirlenen şeyler **physis**'e engel teşkil eder; oysa **physis** tarafından belirlenen şeyler özgürdür.⁴⁹⁷ Bu aktarımlardan Antiphon için **nomos**'un ve **physis**'in birbirlerine engel teşkil edecek derecede zıt oldukları anlaşılır. Böylece yukarıdaki aktarımlardan yola çıkılarak Sophistlerin doğa yasasının müspet yasadan daha üstün olduğunu düşündükleri yorumu yapılabilir. Macit'in aktardığı üzere de Sophistler için **physis** takdirî hükümden (**thesis**)⁴⁹⁸ daha üstündür ve daha

⁴⁹¹ Bkz. Platon, **a.g.e.**, 1.11.338d-339b.

⁴⁹² **A.e.**, 4.4.425e.

⁴⁹³ **Phynta**, **omologethenta**'nın zıttıdır. (Bkz. Liddell, Scott, Jones, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=funta&la=greek#lexicon>, 15.01.2021)

⁴⁹⁴ Bkz. Antiphon, **Peri Tes Aletheias**, 4.5-4.14.

⁴⁹⁵ Carroll Moulton, "Antiphon the Sophist, on Truth", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C: CIII, 1972, s. 334.

⁴⁹⁶ Michael Gagarin, **Antiphon The Athenian: Oratory, Law and Justice in The Age of the Sophists**, University of Texas Press, Austin, 2002, s. 86.

⁴⁹⁷ Antiphon, **a.g.e.**, 4.25-4.30

⁴⁹⁸ **Thesis** kelimesinin karşıtı **physis**'tir. (Bkz. Liddell, Scott, Jones, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dqe%2Fsis>, 15.01.2021)

bağlayıcıdır; dolayısıyla da Sophistler doğa yasasının müspet yasaya üstün olduğu konusunda ısrarcı bir tutum sergilemiştir.⁴⁹⁹

Cicero ise doğal hukuk (**ius naturale**) ve yurttaşlık hukuku (**ius civile**) ayrımı yaparak **ius naturale**'nin herkes için aynı olduğunu ifade eder.⁵⁰⁰ Burada **ius naturale**'nin doğa yasasının sağladığı hakken **ius civile**'nin insan aklının ürünü olan yasanın sağladığı hak olduğunu söylenebilir ve Cicero'nun **ius naturale- ius civile** ayrımının temelinde Sophistlerin **nomos** ve **physis** ayrımı olduğu yorumu yapılabilir. Zîra insana doğal bir hak tanınmışsa bunun kaynağı **natura/ physis** olur. **Ius civile** ise kaynağını insanın toplu halde yaşamaya başladığı andan itibaren canının ve malının güvenliğini sağlayacak olan yasadandır. Ayrıca Cicero'ya göre doğru yasa (**lex recta**) ve doğru akıl (**recta ratio**) aynı şeydir ve bu ikisi doğa ile uyumludur (**naturae congruens**); hükümsüz kılmanın ve ondan herhangi bir şey çıkarmanın câiz olmadığı, **Senatus** ya da halk aracılığıyla bile olsa tamâmen yürürlükten kaldırmanın mümkün olmadığı **lex recta** her şeyin içine nüfuz eder, değişken değildir, dâimîdir, kişiyi emretme yoluyla yükümlüğü yerine getirmeye çağırır, yasaklama yoluyla da suçtan korkutarak caydırır; **lex recta**'dan başka bir Roma ve Athenai yasası olmayacaktır; hem dâimî hem de değişmeyen tek bir yasa her soyu bir arada tutacak ve süreklilik arz edecektir.⁵⁰¹ İnsanların oluşturduğu toplumu bir arada tutan tek hukuk (**ius**) vardır ve bu hukuku da tek **lex** tesis eder; **lex** ise yapılması ve yapılmaması gerekenleri emretme ve yasaklama yoluyla belirten **recta ratio**'dur.⁵⁰² Bu aktarımdan yola çıkılarak Cicero'nun **lex recta**'sında Antiphon'un **physis**'indeki gibi bir **ananke** olduğu yorumu yapılabilir. Zîra Cicero'nun da ifade ettiği üzere **lex recta** insanı emretme (**iubendo**) yoluyla yükümlülükleri yerine getirmeye çağırırken yasaklama (**vetando/ prohibendo**) yoluyla da suç işlemekten korkutur ve böylece caydırıcı olur; **lex** ezeli ve ebedîdir (**aeterna**).⁵⁰³ Cicero'ya göre halklar tarafından çeşitli şekillerde ve belli zamanlar için yazılmış olan yasa, **lex** adını gerçekten yasa

⁴⁹⁹ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 28. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016 s. 42.

⁵⁰⁰ Cicero, **a.g.e.**, 3.8.13.

⁵⁰¹ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 3.22.33. Ayrıca Cicero'nun **recta ratio** ile **summa ratio**'yu eş anlamlı kullanarak **summa ratio**'nun **lex** olduğunu ifade ettiği yer için bkz. Cicero, **De Legibus**, 1.6.18.

⁵⁰² Bkz. **a.e.**, 1.15.42.

⁵⁰³ **A.e.**, 2.4.8. **Lex**'in **recta ratio** ile aynı şey olması, **recta ratio**'daki emredicilik ve yasaklayıcılık ile ilgili benzer bir ifade için bkz. **a.e.**, 1.12.33 ve yine **recta ratio**'nun emrediciliğiyle ve yasaklayıcılığıyla ilgili benzer bir ifade için de bkz. **a.e.**, 1.15.42.

olduğu için değil de onu öyle adlandırmak uygun olduğu için almıştır; yurttaşların iyiliği, onların hayatının huzuru ve mutluluğu, devletlerin güvenliği için tesis edilen yasaları **lex** olarak adlandırılmak yerindedir ve bu türden yasalar övgüye lâyıktır.⁵⁰⁴ Öyleyse **lex**'in aslında insan zihninin bir ürünü olmadığı ve dolayısıyla **ius naturale**'nin kaynağının ezeli ve ebedî olan **lex** olduğu ortaya çıkar. Cicero'nun aktarımından anlaşıldığı üzere insanın içtimâî düzeni sağlamak için doğru bir biçimde tesis ettiği yasalar da **lex**'i taklit ettiği için **lex** adını almıştır. Buradan da **ius civile**'nin kaynağını insanların tesis ettiği ve taklide dayanan **lex**'ten aldığı sonucuna varılır. Sophistlere göre bağlayıcı olanın **physis**'in yasası olduğunu belirtilmişti. Cicero'nun da aslında tek bir **lex** olduğu ve insanların bunu taklit ettiği düşüncesinin Sophistlerin esas olanın **physis**'in yasası olduğu savına dolaylı olarak benzediği söylenebilir.

Cevizci'nin aktardığı üzere Protagoras temelde insanın doğasına özel olaraksa insanın kurduğu kurumlara, içtimâî ve siyâsî sorunların kaynağına ışık tutan bir **mythos**⁵⁰⁵ anlatır.⁵⁰⁶ Bu **mythos**'a göre bir zamanlar yalnızca tanrılar vardı; ölümlülerin yaratılacağı zaman geldiğindeyse hayvan türü yaşamını daha kolay sürdürebileceği bedenî özelliklerle donatılırken bu özelliklerden payını alamayan insan türünün bedeni dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı savunmasız kaldı; zîra ölümlülere yaşamlarını sürdürmelerini ve korunmalarını sağlayacak olan özellikleri dağıtan Epimetheus dikkatsiz davranmıştı; böylece Prometheos insan türüne hayatta kalmasını kolaylaştırmak için ateşi (**pyr**) ve araç gereç yapmasına yarayacak olan zanaati (**tekhne**) tanrılardan çalarak hediye etti; kendisine **pyr** ve **tekhne** hediye edilen insan türü, hayvan türünün aksine savunmasız kalan bir bedenle yaşamını nasıl devam ettireceğini bulsa da siyâset sanatını (**politike tekhnē**) bilmiyordu; bu sebeple de insanlar ne zaman toplu yaşamaya çalışsa birbirine düşüyordu; insan türünün yok olup gitmesinden korkan Zeus, Hermes'e insanlara utanma duygusunun (**aidos**) ve adâletin (**dike**) eşit ölçüde bölüştürülmesini emretti çünkü bütün insanlar **aidos**'tan ve **dike**'den eşit ölçüde pay almazsa insanların toplu halde yaşamları

⁵⁰⁴ Bkz. a.e., 2.5.11.

⁵⁰⁵ Tanrılara, yarı tanrılara, bunlardan başka insan üstü varlıklara ve kahramanlara dâir efsânelerdir. **Büyük Felsefe Sözlüğü**'ne göre Grekçede akli izahın karşısında yer alan öykü, efsâne ve masala karşılık gelen terimdir. (Bkz. Cevizci, a.g.e., s. 1368)

⁵⁰⁶ A.e., s. 1710.

mümkün olmayacaktı; insanlar arasında **aidos**'tan ve **dike**'den payını almayanlarsa devlet için baş belâsı (**nosos**) sayılarak öldürülecekti.⁵⁰⁷ Protagoras'ın bu anlatımından yola çıkılarak **aidos** ve **dike** olmadan insan türünün siyâset sanatını öğrenmesinin ve medenî bir idâre biçimi tesis etmesinin mümkün olmadığı söylenebilir. Zîra Protagoras'ın aktarımından anlaşıldığı üzere insanın kurduğu devlette meydana gelen sorunların ve devletin devamlılığının sağlanamamasının temelinde bu özelliklerin eksik olması yatar. Demek ki insanlar bir araya gelmek ve toplu halde yaşamak isterler ancak insan türünde **aidos** ve **dike** eksik olduğu sürece bu birliktelik daimî olmaz. Arslan da bu **mythos**'tan yola çıkarak Protagoras'ın Aristoteles'in düşündüğü gibi insanın doğası gereği siyâsî yâni topluluk kurarak yaşayan bir canlı olduğunu düşündüğü sonucuna varır.⁵⁰⁸

Cicero'ya göreyse devleti insanların bir araya gelmesi meydana getirir. İnsanlar devletin nasıl yönetileceğini belirleyen yasalar ve toplum kuralları üzerine aralarında uzlaşmaya varmış kimselerdir. Yâni, devlet kurarken hayvanların aksine gelişi güzel toplanmış bir kalabalık oluşturmazlar. Ayrıca insanlar doğal olarak topluluk oluşturur çünkü insan tek başına yaşayabilen bir tür değildir.⁵⁰⁹ Bu bilgilerden hareketle de Cicero'nun insanın yaradılışı gereği toplu halde yaşamaya eğilimli hatta muhtaç bir canlı olması görüşünün Protagoras ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Zîra Protagoras'ın anlattığı **mythos**'a göre Zeus bir arada yaşamadığı sürece insan türünün yok olup gideceğini düşünür.

3.2.2. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Stoa Okulu Düşünürlerinin Siyâset Felsefesiyle Benzerliği

Stoa Okulu'nun kurucusu olan Kitionlu Zenon'un öğrencilerine önceleri Zenoncular dense de sonradan Stoalılar denmiştir.⁵¹⁰ Stoa Okulu üç döneme ayrılır: Eski Stoa yâhut Erken Dönem Stoası, Orta Stoa ve Yeni Stoa/ Geç Dönem Stoası veya Roma Stoası. Zenon'un ölümünün ardından okulun yönetimini devralan

⁵⁰⁷ Bkz. Platon, **Protagoras**, 320d-322d.

⁵⁰⁸ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a**, C: II, Haz. Sait Kızılırmak, 5.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41.

⁵⁰⁹ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.25.39.

⁵¹⁰ Bunun sebebi Stoa Okulu'nun kurulduğu yerin Grekçe **Stoa Poikile** olarak adlandırılmasıdır. **Stoa Poikile** de resimli ve üst kısmı kapalı avlu anlamına gelir.

Kleanthes ile onun izinden giden Khryssippos tanınmış Erken Dönem Stoalılardır. Lucius Annaeus Seneca'nın mektuplarında adı sık sık geçen Poseidonios ise Orta Stoa Dönemi'nde yaşamış olan bir düşünürken Seneca tanınmış bir Geç Dönem Stoalıdır. Zeller'in aktardığı üzere Stoalılar siyâsete özel bir ilgi duymasalar da siyâsi konularla ilgili en derin araştırmaları onlar yapmış ve siyâsetle uğraşan kişileri yetiştirmişlerdir.⁵¹¹ Örneğin, Roma'da Principatus Dönemi'nin⁵¹² imparatorlarından biri olan Nero Claudius'un Seneca'dan dersler aldığı bilinirken aynı dönemin imparatorlarından biri olan Marcus Aurelius'un da Khalkedonlu Apollonios'tan dersler aldığı bilinmektedir. Stoalılar ortak yasa (**koinos nomos**) anlayışını savunmuşlardır ve Vogt'a göre doğa yasası anlayışının temelinde onların **koinos nomos** anlayışı yatar.⁵¹³ Ayrıca Stoalı düşünürler siyâset felsefesinde tartışılmalı konulara kendilerine özgü açıklamalar getirmekle birlikte siyâset felsefesine evrensel yurttaşlık anlayışını kazandırmıştır.

Kitionlu Zenon'un Platon'un **Politeia** ve Aristoteles'in **Politika** adlı eseri gibi bir eseri olduğu bilinir. Ploutarkhos'un aktardığı üzere Stoa Okulu'nun kurucusu olan Zenon'un bir hayli hayranlık uyandıran **Politeia** adlı eserinin anafikri, insanların kendilerine özgü gelenekleri yüzünden ayrı ayrı kent devletlerine (**poleis**) ve **demos**'lara⁵¹⁴ ayrılarak yaşaması yerine tüm insanları tek **demos**'un ve tek **polis**'in üyeleri olarak kabul etmek gerektiğidir; Zenon bu noktada benzetme yapar ve **koinos nomos** sâyesinde birlikte otlayan nizâmî bir hayvan sürüsününki gibi insanların da tek yaşam alanının (**bios**) ve tek düzeninin (**kosmos**) olması gerektiğini aktarır.⁵¹⁵ Onun bu anlayışına benzer şekilde Seneca'ya göre iki devlet vardır; bunların biri büyük, kamuya âit, insanları ve tanrıları kapsayan, sınırlarını gözle görülmesi

⁵¹¹ Eduard Zeller, **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev. Ahmet Aydoğan, 3. bs., Say Yayınları, İstanbul, 2017, s. 312.

⁵¹² Antik Çağ'da Roma'da Octavianus'un iktidar oluşundan Diocletianus'un iktidar oluşuna kadarki İmparatorluk Dönemi'ne verilen addır.

⁵¹³ Katja Maria Vogt, **Law, Reason and the Cosmic City: Political Philosophy in the Early Stoa**, Oxford University Press, New York, 2008, s. 161.

⁵¹⁴ Athenailı devlet adamı Kleisthenes'in MÖ 508/ 507 yılında, Romulus'un Roma'da yaptığı idâri ve içtimâî düzenlemeye benzer bir düzenleme yaptığı bilinir. Bu düzenlemeye göre de **demoi**, yerel yönetimin merkezleri ve Athenai'nin küçük birimleri sayılır. (Bkz. John Van Antwerp Fine, **The Ancient Greeks: A Critical History**, Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1983, s. 233)

⁵¹⁵ Ploutarkhos, **Moralia**, De Alexandri Magni Fortuna Aut Virtute, 329a-b.

mümkün olmayan ancak güneşle ölçülebilen diğeryse insanın doğum koşuluyla yazılı olduğu devlettir.⁵¹⁶

Diogenes Laertios doğaya uygun yaşamının (**omologoumenos physei zen**) en yüksek hedef (**telos**) olduğunu ortaya ilk atanın Zenon olduğunu, onun bu düşüncesini **Peri Anthropou Physeos** adlı eserinde ve Zenon gibi düşünen Kleanthes'in de bu düşüncesini **Peri Hedones** adlı eserinde ifade etmiş olduğunu aktarır; Khrysippos'a göre de **Peri Telov** adlı eserinde aktardığı üzere **telos, koinos nomos**'un dolayısıyla da tanrının yasakladıklarını yapmamak hem **physis**'e göre hem de insana yâni insanın doğasına uygun (**akolouthos**) yaşamaktır.⁵¹⁷

Kleanthes ne ölümlü olan insan ne de tanrılar için şimdiye kadar **koinos nomos**'tan daha büyük bir hediye olmadığından insana yaraşının onu lâğıyla yüceltmek olduğunu aktarır.⁵¹⁸ Ayrıca **nomos** gibi **logos**'un da **koinos** olduğunu düşünür.⁵¹⁹ Kleanthes her ne kadar tanrılar için de **koinos nomos**'tan daha büyük bir hediye olmadığını ifade etmiş olsa da onun bir cümlesinde yaptığı tamlamadan⁵²⁰ yola çıkılarak **koinos nomos**'un tanrıya âit olduğu yâni tanrıdan gelen bir **nomos** olduğu yorumu yapılabilir. Khrysippos'un da **koinos nomos**'un yasakladıklarını yapmamanın tanrının yasakladıklarını yapmamak anlamına geldiğine dâir ifadesinin Kleanthes'in bu düşüncesiyle örtüştüğü söylenebilir.

Diogenes Laertios'un aktardığı üzere Stoalılara göre tanrı her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyin içine nüfuz etmiştir.⁵²¹ Dolayısıyla insanların her şeye nüfuz eden tanrının yaratıcısı olduğu evrenin sâkinleri olarak **koinos nomos**'a tâbi oldukları anlaşılır. İlâveten Diogenes Laertios, Stoalı düşünürlerle göre en iyi devlet yönetim biçiminin (**ariste politeia**) **demokratia**'nın, **basileia**'nın ve **aristokratia**'nın karışımı olan yönetim biçimi (**mikte politeia**) olduğunu yazar.⁵²² Diogenes Laertios'un aktarımından bütün Stoalı düşünürler karma yönetim biçimini

⁵¹⁶ Seneca, **De Otio**, 8.4.1.

⁵¹⁷ Bkz. Diogenes Laertios, **a.g.e.**, 7.87-88.

⁵¹⁸ Ioannes Ab Arnim, **Stoicorum Veterum Fragmenta: Zeno et Zenonis Discipuli**, C: I, B. G. Teubner Verlagsgesellschaft mbH, Stuttgart, 1964, Fragman 537.33-35, s. 123.

⁵¹⁹ **A.e.**, Fragman 537.8, s.122.

⁵²⁰ "...θεοῦ κοινὸν νόμον..." (Bkz. **a.e.**, s. 122, Fragman 537.20)

⁵²¹ Diogenes Laertios, **a.g.e.**, 7.147.

⁵²² Diogenes Laertios, **a.g.e.**, 7.131.

arzular gibi görünür ancak böyle bir genelleme yapmanın doğru olmadığı söylenebilir. Stoalı düşünürlerin siyâsete ve devlet yönetim biçiminin nasıl olması gerektiğine dâir yaklaşımlarının dönemden döneme değiştiği bilinir. Barker de Stoalıların genel itibârıyla karma yönetim biçimini desteklediklerinin aktarıldığını ancak Zenon'un sınırları olmayan devlet tasvirinin ve evrensel yurttaşlık anlayışının bütün yönetim biçimlerinin ve devletlerin sonu olduğunu yazar.⁵²³ Karma yönetim biçimi savunusu yalnızca Orta Stoa Dönemi'ne âittir ve Geç Dönem Stoası'nda bu görüş terk edilerek devlet için en iyi yönetim biçiminin monarşi olduğu savunulmuştur.⁵²⁴ Blythe da karma yönetim biçiminin yalnızca Orta Stoa Dönemi'nde savunulduğunu, Erken Dönem'de Stoalı düşünürlerin siyâsî olmayan bir devlet anlayışından yana olduklarını, Geç Dönem'deyse monarşinin savunulduğunu aktarır.⁵²⁵ Örneğin, bir Geç Dönem Stoası olan Seneca arılar üzerinden krallık ve merhametli kral tasviri yapar. Seneca'ya göre krallığın kaynağı doğadır.⁵²⁶ Her ne kadar Dewine ve Blythe monarşinin Geç Dönem Stoası'nda savunulan bir yönetim biçimi olduğunu aktarsa da Orta Stoa Dönemi'nde yaşamış bir düşünür olan Poseidonios, Altın Çağ'da bilgelerin elinde olan krallık yönetim biçimini över. Seneca'nın aktardığı üzere Poseidonios kral unvanıyla görevlendirilen bilgenin halkı tehlikelerden koruduğunu ve halka kılavuzluk ettiğini, cesur ve iyi olduğunu, bu özellikleri sâyesinde halka katkıda bulunduğunu, halka karşı zor kullanmadığını, başlıca yükümlülüğünün öylece krallığın başına geçmek değil devleti yönetmek olduğunu ancak yozlaşma yüzünden **regnum**'un zamanla **tyrannia**'ya dönüştüğünü aktarır.⁵²⁷ Poseidonios'un aktarımından yola çıkılarak şâyet yozlaşma yüzünden bozulmamış olsa krallık yönetim biçiminin aslında en iyi yönetim biçimi olabileceği yorumu yapılabilir.

⁵²³ Ernest Barker, **The Political Thought of Plato and Aristotle**, Russel & Russel Inc., New York, 1959, s. 483.

⁵²⁴ Francis Edward Dewine, "Stoicism on the Best Regime", **Journal of the History of Ideas**, C: XXXI, S: 3, Temmuz-Eylül 1970, s. 335.

⁵²⁵ James M. Blythe, **Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages**, Princeton University Press, Princeton, 1948, s. 28.

⁵²⁶ Bkz. Seneca, **De Clementia**, 1.19.1-4.

⁵²⁷ Bkz. Seneca, **Ad Lucilium Epistulae Morales**, 90.5-6.

Cicero içinse **natura** ile uyum içinde olan **recta ratio** diğer adıyla **summa ratio** ve **lex recta** aynı şeydir.⁵²⁸ İlâveten Cicero bir **lex** tasviri yapar. Buna göre **lex**'i hükümsüz kılmak ve ondan herhangi bir şey çıkarmak câiz değildir; hiçbir gücün tamâmen yürürlükten kaldırmasının mümkün olmadığı **lex recta** her şeyin içine nüfuz eder, değişken değildir, dâimîdir, emredici ve yasaklayıcıdır; hem dâimî olan hem de değişmeyen **lex** her soyu bir arada tutar; Roma ve Athenai için başka **lex** olmayacaktır.⁵²⁹ İşte Cicero'nun tarif ettiği bu **lex**'in kurucusu, hüküm vereni ve sâhibi tanrıdır.⁵³⁰ **Lex** doğanın gücüdür (**vis naturae**).⁵³¹ O **natura**'ya içkindir.⁵³² Ayrıca Cicero'ya göre doğa yasasının (**lex naturae**) Stoalı düşünürler için olduğu gibi herkes için ortak (**communis**) olduğu anlaşılır.⁵³³ Dolayısıyla Cicero'nun **lex**'inin değişmez, dâimî, emredici, yasaklayıcı, kurucusunun, hüküm vereninin ve sâhibinin Tanrı oluşu bakımından Stoalı düşünürlerin **koinos nomos**'una benzediği yorumu yapılabilir. Zîra yukarıda da aktarıldığı üzere, Stoalı düşünürlerden Khrysippos ve Kleantes'e göre **nomos** tanrıya âittir. Cicero'nun **lex naturae**'ı da açıkça ifade ettiği üzere **communis**'tir. Öyleyse Stoalılarda **logos**'un ve **nomos**'un **koinos** olması gibi Cicero'da da **recta ratio/ summa ratio** ve **lex recta** aynı şey olduğu için **lex** gibi **ratio** da **communis**'tir denebilir. Cicero'ya göre evrensel yurttaşlık (**mundanus/ kosmos**) anlayışı Sokrates'e kadar geri gider; zîra Sokrates'e hangi memleketten olduğunu söylediği sorulunca **mundanus** olduğu cevabını verir çünkü o, kendinin bütün kâinatın sâkini (**incola**) ve yurttaşı (**cives**) olduğunu düşünür.⁵³⁴ Kâinat (**mundus**) tanrılar ve insanlar arasında tıpkı bir hâne (**domus**) yâhut kent (**urbs**) gibi **communis**'tir.⁵³⁵ **Domus** ise yalnızca surlarla sınırlı değildir; insanın yuvası kâinatın tamamıdır; tanrılar, insanlara bir yuva (**domicilium**) ve kendileriyle ortak ettikleri bir vatan (**patria**) vermiştir.⁵³⁶ İnsan, etrâfı surlarla çevrili bir kasabanın (**oppidum**) değil bir kente (**urbs**) benzeyen tüm kâinatın (**totus**

⁵²⁸ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 3.22.33 ve **De Legibus**, 1.6.18.

⁵²⁹ Bkz. **a.e.**, 3.22.33.

⁵³⁰ Bkz. **a.e.**

⁵³¹ Cicero, **De Legibus**, 1.7.23.

⁵³² **A.e.**, 1.6.18.

⁵³³ Bkz. **a.g.e.**, 1.17.27.

⁵³⁴ Bkz. Cicero, **Tusculunae Disputationes**, 5.37.108.

⁵³⁵ Cicero, **De Natura Deorum**, 2.62.154.

⁵³⁶ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.13.19.

mundus) yurttaşdır.⁵³⁷ Cicero'nun söz konusu aktarımlarından yola çıkılarak da onun, bu düşüncesinin Stoalıların insanın bütün kâinatın yurttaşı olduğu düşüncesiyle benzer olduğu söylenebilir. Yine Cicero'ya göre Stoalıların **telos**'una benzer şekilde en üstün iyi (**summum bonum**) **secundum naturam vivere**'dir.⁵³⁸ **Secundum naturam** olan şey saygındır (**aestimabile**).⁵³⁹ İnsanlar arasında yaşamının doğru olan tek bir yolu vardır; **lex**'i ve **ius**'u **natura**'dan ayırmaksa uygun görülmez.⁵⁴⁰ Cicero, Orta Stoa Dönemi düşünürleri gibi karma yönetim biçimini savunsa da Poseidonios'a ve Geç Dönem Stoalılarına benzer şekilde bir bilgenin başına getirildiği krallık yönetim biçimine daha yakın durur. Zîra Cicero'ya göre son derece üstün kişiler yâni bilgeler, erdem (**virtus**) ve akıl (**animus**) bakımından kendilerine göre daha zayıf yaradılışlı insanlardan üstündür; ayrıca bu nispeten daha zayıf yaradılışlı kimseler bilgelere boyun eğmeye gönüllüdür.⁵⁴¹ Cicero ne aristokrasi ve krallık yönetim biçimlerini ne de **populus**'un idâresi olan yönetim biçimini tek başına onayladığını, tercihinin karma bir yönetim biçiminden yana olduğunu ancak bu üç yönetim biçimi arasından birini seçmesi gerektiği takdirde krallığı seçeceğini açıkça ifade ederken⁵⁴² yine kendi nazarında üç yönetim biçimi arasından krallığın açık ara farkla üstün olduğunu ancak bu yönetim biçimlerinin dengeli ve ölçülü birleşiminin de krallığa üstün geldiğini yazar.⁵⁴³ Cicero bu cümleleriyle Roma için karma bir yönetim biçimi tasarladığını gösterse de krallığa daha yakın olduğunu belli eder. Aristokrasi ve **populus**'un idâresinin de içinde bulunduğu yönetim biçimleri arasında tercih yapmak gerektiğinde krallığı seçeceğini ifade etse de başka bir yerde eğer âdil biçimde olacaksa tek adam yönetiminin (**dominatus**) en iyisi olduğunu herhangi bir karşılaştırma yapmaksızın aktarır.⁵⁴⁴ Arslan da hem Poseidonios'un hem

⁵³⁷ Cicero, **De Legibus**, 1.23.61.

⁵³⁸ **A.e.**, 1.21.56.

⁵³⁹ Cicero, **De Finibus Bonorum et Malorum**, 3.6.20.

⁵⁴⁰ Bkz. **a.g.e.**, 1.13.35.

⁵⁴¹ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.24.51.

⁵⁴² **A.e.**, 1.35.54.

⁵⁴³ **A.e.**, 1.45.69.

⁵⁴⁴ Bkz. **a.e.**, 1.39.61.

de Cicero'nun arzuladıkları yönetim biçiminin karma yönetimden çok Platoncu bilge kral yönetimine yakın olduğunu düşünür.⁵⁴⁵

3.2.3. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Platon'un ve Aristoteles'in Siyâset Felsefesiyle Benzerliği

Cicero yöntem bakımından filozoflar arasında bir tanrı gibi olduğunu düşündüğü⁵⁴⁶ Platon'un izinden giderek önce en iyi devlet yönetim biçiminin hangisi olduğunu sonra da devleti en iyi şekilde yönetmeye yarayacak olan yasaları belirleyeceğini yazar.⁵⁴⁷ **De Legibus** adlı eserinde tartıştığı konuların kaynağını Akademeia'dan aldığını aktaran Cicero'nun⁵⁴⁸ Platon için kullandığı **Plato noster**⁵⁴⁹ yâni Platonumuz/ bizim Platon ifadesinden yola çıkılarak onun Platon'u kendi zihniyetine uyan konularda kılavuz kabul ettiği söylenebilir. İlâveten Platon'un izinden gittiğini yazdıklarıyla belli etmekle birlikte açıkça da ifade eder.⁵⁵⁰ Yukarıda Cicero'nun siyâset felsefesi alanında etkilenmiş olabileceğinin aktarıldığı diğer bütün düşünürlerde olduğu gibi Platon'da da kendi felsefî düşünce tarzına yakın bir zihniyet bulmuş olması mümkündür ancak bunun, Cicero'nun Platon'un düşüncelerini taklit ettiği anlamına gelmediği söylenebilir. Long da Cicero'nun Platon'u okuduğuna şüphe olmadığını aktarırken onun Platon'un düşünceleri arasından alıntıladıklarının kendi zihniyetine uyan düşünceler olduğunu belirtir.⁵⁵¹ Aristoteles'ten eserlerinde Platon kadar sık bahsetmese de Cicero'nun siyâset felsefesinin Aristoteles'in siyâset felsefesine benzeyen yönleri vardır ancak bu benzerliklerin Platon'ununkiler kadar açık yâhut çeşitli olmadığı söylenebilir. Nicgorski, Cicero'nun Aristoteles'e âit olduğu bilinen **Ethika Nikomakheia** ve

⁵⁴⁵ Ahmet Arslan, **İlkçağ Felsefe Tarihi: Helenistik Dönem Felsefesi Epikürosçular, Stoacılar Septikler**, C: IV, Haz. Remzi Abbas, Bora Bozatl, 3. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 418.

⁵⁴⁶ Bkz. Cicero, **De Natura Deorum**, 2.11.32. Ayrıca benzer bir ifade için bkz. **Epistulae Ad Atticum**, 4.16.3.

⁵⁴⁷ Bkz. Cicero, **De Legibus**, 2.6.14.

⁵⁴⁸ Bkz. **a.e.**, 3.6.14.

⁵⁴⁹ Bkz. **a.e.**, 3.1.5, 3.14.32 ve Cicero, **De Re Publica**, 4.5.5, **Epistulae Ad Familiares**, 1.9.12.

⁵⁵⁰ Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Familiares**, 1.9.18, **De Officiis**, 1.1.2.

⁵⁵¹ Anthony Arthur Long, "Cicero's Plato and Aristotle", **Cicero the Philosopher**, Haz. J. G. F. Powell, 2. bs., Clarendon Press, New York, 2002, s. 45.

Politika adlı eserlerin Aristoteles'e âit olduklarını bilmiyor görüldüğünü yazar.⁵⁵² Cicero, **Ethika Nikomakheia** adlı eserin Aristoteles'in oğlu olan Nikomakhos tarafından yazıldığını düşünür.⁵⁵³ Aristoteles'in **Ethika Nikomakheia**'nın yanı sıra **Ethika Eudemia**⁵⁵⁴ adlı bir eser daha yazdığı bilinmektedir. Jaeger, Cicero'nun görüşüne karşı çıkararak **Ethika Nikomakheia**'yı Nikomakhos'un yazdığını düşünmek gerekiyorsa o halde **Ethika Eudemia**'yı da Eudemos'un yazdığını düşünmek gerektiğine değinir.⁵⁵⁵ Ayrıca Nicgorski, Cicero'nun Aristoteles'in **Politika** adlı eserinin Theophrastos tarafından yazıldığını düşündüğü konusunda ilmî bir fikir ortaklığı olduğunu aktarır.⁵⁵⁶ Cicero ise Atticus'a yazdığı bir mektupta **De Re Publica** adlı eserinin her kitabının başını Aristoteles'in **eksoterikoi** diye adlandırdığı eserlerinin başında yaptığı gibi bir ön söze (**prooemium**) ayırdığını yazar.⁵⁵⁷ Aristoteles'in eksoterik ve esoterik eserlerinin hangileri olduğu üzerinde tartışılan bir konudur. Nicgorski eksoterik eserlerin karşılıklı konuşma biçiminde yazılmış ancak günümüze ulaşmamış eserler olabileceğini aktarır.⁵⁵⁸ Cicero'nun mektubunda eser adı vermemesiye onun doğrudan Aristoteles'in **Ethika Nikomakheia** yâhut **Politika** adlı eserlerinden örnek alıp almadığını belirsiz bırakır.

Platon'a göre kişiler yalnızca kendileri için var olmaz; herkes benliğinin bir parçasını vatanla (**patris**), bir parçasını ebeveyni ile (**gennesantes**) paylaşırken geri kalan parçasını da dostlarıyla (**philoï**) paylaşır; benliğin büyük bir kısmı da hayatımızı ele geçiren gidişata/ şartlara (**kairoï**) adanmıştır.⁵⁵⁹ Cicero'ya göre de insan yalnızca kendi için doğmamıştır, onun bir parçasını vatan (**patria**) bir parçasını da dostlar (**amici**) kendilerine mâledir.⁵⁶⁰ Varlığın bir parçasının vatana âit olduğunu savunan Platon'a göre hiçbir yönetimde kimsenin yükümlülüğü kendine yarar

⁵⁵² Walter Nicgorski, "Cicero on Aristotle and Aristotelians", **Magyar Filozófiai Szemle**, C: LVII, S: 4, 2013, s. 42.

⁵⁵³ Cicero, **De Finibus Bonorum et Malorum**, 5.5.12.

⁵⁵⁴ İlk eser adını Aristoteles'in oğlu Nikomakhos'tan alırken bu eser de adını Aristoteles'in öğrencisi Eudemos'tan alır.

⁵⁵⁵ Werner Jaeger, **Aristotle: Fundamentals of the History of His Development**, 2. bs., Oxford University Press, London, 1948, s. 230.

⁵⁵⁶ Nicgorski, **a.g.e.**

⁵⁵⁷ Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 4.16.2.

⁵⁵⁸ Nicgorski, **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁵⁹ Platon, **Epistolai**, 9.358a.

⁵⁶⁰ Cicero, **De Officiis**, 1.7.22. Ayrıca benzer bir ifade için bkz. Cicero, **De Finibus Bonorum et Malorum**, 2.14.45.

sağlamayı düşünmek değildir.⁵⁶¹ Zîra asil bir yönetici yönettiği ve uğruna çalıştığı kişilerin menfaatini gözetir. Cicero da benzer şekilde devlet yönetimini üstlencek olan kişilerin Platon'un iki kuralını akıllarında tutması gerektiğini aktarır: İlk olarak bu kişiler yurttaşların menfaati gözetmelidir, her ne yaparlarsa yapsınlar kendi menfaatlerini unutarak yurttaşlarınkini hesaba katmalıdır; ikinci olarak da devleti bir bütün olarak yönetmelidir, onu kısmen gözetip kısmen de ihmal etmemelidir.⁵⁶²

Cicero'ya göre genel olarak hırs ve mevki rekabeti son derece âciz duygulardır; bu konu hakkındaki düşünceler Platon'da oldukça açıktır: Dümeni aralarından asıl kim idâre edecek diye birbirine düşen gemicilermişçesine devleti ikisinden hangisinin yöneteceğine dâir aralarında yarışanlar benzer şekilde davranır.⁵⁶³ Platon bu konu hakkındaki düşüncesini **Nomoi** adlı eserinde kaleme alır ve bütün denizcilerden bedenen daha güçlü ancak kulağı iyi işitmeyen, gözü de iyi görmeyen bir gemi sâhibi tasviri yapar; geminin dümenini kimin idâre edeceği konusunda birbirine giren başka gemicilerin de kaptanlıktan anlamadıkları gibi bunun öğrenilecek bir sanat olmadığını savunduklarını yazar; geminin dümenine geçmek için birbirine giren bu adamlar bir yolunu bulup gemi sâhibini etkisiz hâle getirir ve aralarında kurdukları çarpık düzen sâyesinde dümen birinin elinden diğerinin eline geçer.⁵⁶⁴

Platon'a göre devletin selâmeti için ya hükmedenler filozof olmalıdır ya da kral (**basileus**) ve hükümdar (**dynastes**)⁵⁶⁵ denen kişiler felsefeyle uğraşmalıdır; kısacası hem siyâsî güç (**dynamis politike**) hem de bilgelik (**philosophia**) tek kişide toplanmalıdır.⁵⁶⁶ Platon'un aktarımından devletin idâresinin bir bilge krala verilmesi gerektiği anlaşılır. Cicero da benzer şekilde devletin başına bilge kralın geçmesi gerektiğini düşünür. Kardeşi Quintus'a yazdığı bir mektupta Platon'un bu konudaki düşüncesini örnek verir. Cicero'nun aktardığı üzere Platon açıkça gücün (**potestas**) ve bilgelğin (**sapientia**) birleşiminin devletin selâmeti olabileceğini düşünür.⁵⁶⁷

⁵⁶¹ Bkz. Platon, **Politeia**, 1.15.342e.

⁵⁶² Cicero, **a.g.e.**, 1.25.85.

⁵⁶³ **A.e.**, 1.25.87.

⁵⁶⁴ Bkz. Platon, **a.g.e.**, 6.4.488a-e.

⁵⁶⁵ Devletin başına geçen hânedan üyesine **dynastes** denir.

⁵⁶⁶ Bkz. **a.e.**, 5.18.473c-d.

⁵⁶⁷ Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Quintum Fratrem**, 1.1.10.29.

Aristoteles ise bilge kral tasarısının üzerinde durmasa da devlet yönetimi için uygun olan yöneticinin şerefli (**agathos**) ve akliselim (**phronimos**) olması gerektiğini düşünür.⁵⁶⁸

Platon devleti yöneten kişilerin toplum için örnek teşkil ettiğini ve yönetici nasıl davranırsa halkın davranışlarının da ona göre şekilleneceğini düşünür. Bir tiran geleneği/ halkın alışkanlığını (**ethos**) değiştirmek isterse yapması gereken şey kendi tavrını (**praksis**) değiştirmek olmalıdır.⁵⁶⁹ Cicero'ya göre de geçmiş zaman düşünüldüğünde devletin ileri gelenleri ne nitelikte adamlarsa devletin de aynı nitelikte olduğunu görmek mümkündür.⁵⁷⁰ Cicero yöneticinin halkı kendisini örnek almaya dâvet ettiğini ve bunu da karakterinin (**animus**) ve yaşam tarzının (**vita**) seçkinliği sayesinde halka bir ayna (**speculum**) görevi görerek sağladığını yazar.⁵⁷¹ Dolayısıyla Cicero'nun bu konudaki düşüncelerinin Platon'un düşünceleriyle müşterek olduğu ve onun yöneticilerin halka örnek teşkil ettiğini yazdığı sırada Platon'un bu konudaki düşüncesinden haberdar olduğu söylenebilir. Zîra P. Lentulus Spinther'a yazdığı bir mektupta aktardığı üzere Platon'un mükemmel bir şekilde kaleme aldığı şu hususu dikkate almak gerekir: Devletteki yöneticiler (**principes**) ne nitelikteyse halkın geri kalanı da o nitelikte olma itiyadındadır.⁵⁷²

Platon'a göre yasaları sıralamadan önce bir sunuş yapılmalıdır. Platon buna yasanın ön sözü (**prooimion nomou**) der; ön söz sayesinde yasa iknâ edici (**peistikos**) hâle gelir; iknâ etmenin amacı da yurttaşların yasaları daha kolay kabul etmelerini sağlamaktır.⁵⁷³ Eserinin bir noktasında anlatıma ara veren Platon, o ana kadar anlattıklarıyla sunuş yaptığını, yasa hakkında konuşmaya asıl yeni başlayacağını yazar.⁵⁷⁴ Cicero da Platon'un izinden gittiğini aktarır ve onun yaptığı gibi yasaları sıralamaya başlamadan önce bir sunuş yaparak yasaları methedeceğini yazar; Cicero'nun aktardığı üzere Platon'un nazarında yasaların görevi, yurttaşları herhangi bir şeye kaba kuvvetle (**vis**) ve tehditlerle (**minae**) zorlamak değil iknâ

⁵⁶⁸ Bkz. Aristoteles, **Politika**, 3.2.1277a14-15.

⁵⁶⁹ Bkz. Platon, **Nomoi**, 4.711b-c.

⁵⁷⁰ Cicero, **De Legibus**, 3.14.31.

⁵⁷¹ Cicero, **De Re Publica**, 2.42.69.

⁵⁷² Cicero, **Epistulae Ad Familiares**, 1.9.12.

⁵⁷³ Bkz. Platon, **a.g.e.**, 4.723a-b.

⁵⁷⁴ Bkz. Platon, **a.e.**, 4.722d.

etmektir.⁵⁷⁵ Cicero da Platon gibi eserinin bir noktasında anlatıma ara verir ve o ana kadar anlattıklarının ön söz niteliğinde olduğunu aktarır.⁵⁷⁶

Platon'un yasalarına göre ne tanrılar ne de iyi insanlar rûhu kirlenmiş olan (**akathartos ten psykhen**) kötü kişinin (**kakos**) elinden hediyeler kabul eder; bu türden insanların tapınaklara gidip tanrılara yalvarması ya da onları şereflendirmesi Platon'un yasalarına aykırıdır.⁵⁷⁷ Cicero'nun yasalarında da günâhkar kişi (**impius**) hediyeler vererek tanrılarla kendi arasını düzeltmeye cüret etmemelidir; ayrıca Cicero insanların bu konuda Platon'u dinlemesini öğütler.⁵⁷⁸ Bu aktarımlardan yola çıkılarak hem Platon'un hem de Cicero'nun yasalarında tanrıları dışlamadıkları ve onlara yapılan herhangi bir saygısızlığı da yasalar dâhilinde değerlendirdikleri söylenebilir. Yukarıda verilen örnekler genel bir değerlendirme yapılmasına yardımcı olmak içindir. Platon bu konuyu **Nomoi** adlı eserinin onuncu kitabının, Cicero ise **De Legibus** adlı eserinin ikinci kitabının tamâmında detaylı olarak ele alır. İlâveten Platon her ne kadar devlette düzeni sağlayacak yasalar tesis etse de ona göre, dürüst insan (**aner kalos**) için kanun koymaya (**nomotheteo**) gerek yoktur.⁵⁷⁹ Cicero da yasalar olmasa insanların doğru olanı yapıp yapmayacağını sorgular ve yasalar olmadığı takdirde kendi menfaatine uygun olanı yapacak kişilerin kötü ahlâklı (**facinorosus**) kişiler olduklarını yazar.⁵⁸⁰ Bu aktarımdan hareketle Cicero'nun da Platon gibi yasaların iyi ahlâklı insanlar için tesis edilmediğini düşündüğü söylenebilir.

Platon yöneticiye (**arkhon**) hizmet etmeyi istemeyenlerin Titanların⁵⁸¹ mizacını sergilediklerini ancak böylelerinin baştan beri zorlu bir yaşam geçireceklerini aktarır.⁵⁸² Cicero da eserinde Platon'un Titanlara dâir verdiği örneği tekrar eder ve **magistratus**'lara itâatin ve saygının önemi üzerinde durur.⁵⁸³

⁵⁷⁵ Bkz. Cicero, **De Legibus**, 2.6.14.

⁵⁷⁶ Bkz. **a.e.**, 2.7.16.

⁵⁷⁷ Bkz. Platon, **a.g.e.**, 4.716e.

⁵⁷⁸ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.16.41.

⁵⁷⁹ Bkz. Platon, **Politeia**, 4.4.425d-e.

⁵⁸⁰ Bkz. Cicero, **De Officiis**, 3.9.39.

⁵⁸¹ **Mitoloji Sözlüğü**'ne göre Ouranos'un ve Gaia'nın altı erkek çocuğuna Titanlar yâhut **Titanes** denir ve bunlar ilk tanrılar kuşağındandır. Titanların altı kız kardeşineyse Titanidler yâhut **Titanides** denir. (Bkz. Grimal, **a.g.e.**, s. 782)

⁵⁸² Bkz. Platon, **Nomoi**, 3.701b-c.

⁵⁸³ Bkz. Cicero, **De Legibus**, 3.2.5.

Aristoteles'e göre de yurttaşın erdemi hem iyi şekilde yönetebilmektir hem de iyi şekilde yönetilebilmektir.⁵⁸⁴ Aristoteles'in iyi şekilde yönetilmekten kastının yöneticilere saygı göstermek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da Cicero'nun yöneticiye ve devlet görevlisine itâat ve hizmet etme konusunda Platon ve Aristoteles gibi düşündüğü yorumu yapılabilir.

Müzik eğitime de önem veren Platon, yasaları aracılığıyla ozanlara kısıtlama getirir çünkü onların besteleri ve güfteleri halkı olumlu ya da olumsuz yönde etkileme gücüne sâhiptir; ozanların cüretkârlığı halkın ahlâkını bozabilir; oysaki halkın dinlediği şiirlerin ölçülü olması gerekir; bu sebeple de ozanları denetlemek lâzımdır.⁵⁸⁵ Cicero bu konuda Platon'a katılır ve hiçbir şeyin körpe (**tener**) ve kolaylıkla yönlendirilebilen (**mollis**) zihinlere (**animi**) terennüm etmenin meydana getirdiği farklı sesler kadar kolayca sızmadığını yazar.⁵⁸⁶ Şairler hane içindeki terbiyeye ve özel hayata dil uzattıkları zaman erdemin gücünü tahrip eder; Cicero, tasarladığı devlet için ahlâkın ve devlet yönetim biçiminin en iyisini isteyen Platon'un böyle kişileri sürgün etmeyi düşünmesini haklı bulur.⁵⁸⁷ Elbette burada, Cicero'nun şairlere yönelik tavrının sanata bütünüyle karşı olmasından kaynaklanmadığını hatırlatmakta fayda var. Zîra Cicero'nun tavrının sebebi şairlerin en metânetli adamları ağlayıp sızlayan adamlar olarak sunmaları ve insanın karakterini kadınsılaştırmalarıdır.⁵⁸⁸

Platon'a göre **polis** insanın kendi kendine yetememesi ve başkalarına ihtiyaç duymasıyla kurulur; herkes zincirleme olarak gereksinimleri için bir başkasının kapısını çalar; bu da yardımlaşma (**boethos**) ve müşterek yaşam (**synoikia**) anlayışını berâberinde getirir.⁵⁸⁹ Yukarıda Aristoteles'in de insanın, doğanın yalnızca ona **logos** bahşetmiş olması dolayısıyla topluluk kurarak yaşayan bir canlı olduğunu düşündüğü ve insanları hem arılardan hem de sürü hâlinde yaşayan diğer hayvanlardan ayrı

⁵⁸⁴ Bkz. Aristoteles, **a.g.e.**, 3.2.1277a25-28.

⁵⁸⁵ Platon'un bu konudaki düşünceleri için bkz. Platon, **a.g.e.**, 3.700b-701b ve Platon, **Politeia**, 3.11.400a-401a, 3.12.401b-402a, 4.3.424b-d.

⁵⁸⁶ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.15.38.

⁵⁸⁷ Bkz. Cicero, **Tusculunae Disputationes**, 2.11.27.

⁵⁸⁸ "Sed videsne, poëtae quid mali adferant? lamentantis inducunt fortissimos viros, molliunt animos nostros, ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur." (**A.e.**, 2.11.26-27)

⁵⁸⁹ Bkz. Platon, **Politeia**, 2.10.369b-2.11.369c.

tuttuğu aktarıldı.⁵⁹⁰ İlâveten yine Aristoteles'e göre devleti kuran insanlar kendi kendilerine yeter ve onlar rastgele bir araya gelmiş bir kalabalık (**plethos**) değildir.⁵⁹¹ Cicero da benzer şekilde insanın yalnız başına kalamayan bir tür olduğunu ve onun bu özelliğinin **populus**'u bir araya getirdiğini düşünür.⁵⁹² Ayrıca Aristoteles'inkine benzer bir örnek vererek arıların doğaları gereği toplu halde yaşayan (**congregabilis**) canlılar olduğunu yazar; arılar gibi bir araya gelen insanlarınsa arılardan farklı olarak eylemde ve düşüncede ustalık sergilediklerini düşünür.⁵⁹³ Demek ki Cicero'ya göre de tıpkı Aristoteles'in düşündüğü gibi insanlar hayvanlardan farklı şekilde bir araya gelir. Dolayısıyla hem Platon'un hem Aristoteles'in hem de Cicero'nun insanın topluluk kurarak yaşamaya gereksinen bir canlı olduğunu ve devletin temelinde de insanın bu ihtiyacı olduğunu düşündüğü söylenebilir.

Platon'a göre yöneticilerin (**arkhontes**) ve yönetilenlerin (**arkhomenoi**) varlığı devlet için gereklilik arz eder.⁵⁹⁴ Aristoteles'e göre de bazı şeyler neşet ettikleri andan itibaren sadece yönetilmek için (**arkhesthai**) bazı şeylerse yönetmek için (**arkhein**) vardır; yönetmek ve yönetilmek hem bir zorunluluktur hem de fayda sağlar.⁵⁹⁵ Bu aktarımlardan hem Platon için hem de Aristoteles için yönetmenin ve yönetilmenin bir gereklilik olduğu ortaya çıkar. Yönetmek ve yönetilmek toplu yaşamının gerekliliği olduğundan Cicero'nun da toplum düzenini sağlama, yâni devleti yönetme işini üstün yaradılışlı kişilere bırakmayı gerekli gördüğü söylenebilir. Zîra daha önce aktarıldığı üzere, bilgiler kendilerine göre daha zayıf yaradılışlı insanlardan üstündür ve daha zayıf yaradılışlı kimseler bilgelere boyun eğmeye zaten gönüllüdür yâni yönetilmeyi isterler.⁵⁹⁶

Aristoteles devlette görev yapacak kişileri belirlerken çocuklarla ilgilenecek olan görevlilerden (**paidonomos**) ve kadınlarla ilgilenecek olan görevlilerden

⁵⁹⁰ Bkz. s. 81. Ayrıca Aristoteles'in ilgili ifadesi için bkz. Aristoteles, **Politika**, 1.1.1253a7-11.

⁵⁹¹ Bkz. **a.e.**, 7.7.1328b16-18.

⁵⁹² Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.25.39.

⁵⁹³ Bkz. Cicero, **De Officiis**, 1.44.157.

⁵⁹⁴ Bkz. Platon, **Nomoi**, 3.689e.

⁵⁹⁵ Bkz. Aristoteles, **a.g.e.**, 1.2.1254a22-25.

⁵⁹⁶ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.24.51.

(**gynaikonomos**) bahseder.⁵⁹⁷ Cicero da kadınların başına Greklerin yaptığı gibi bir **censor** atamaktan bahseder.⁵⁹⁸

Platon'un geminin dümenini yönlendiren bir kaptana (**kybernetes**) benzettiği ve devleti yöneten **arkhon** kendi menfaati (**sympheron**) yerine uğruna çalıştığı kişilerin yâni yurttaşların menfaatini gözetir.⁵⁹⁹ Devlette görev alacak kişilerin topluma sürekli olarak fayda sağlaması ve devlet için yapılabileceklerin en iyisini yapması Platon'a göre bir gerekliliktir.⁶⁰⁰ Yöneticinin ve devlet için çalışan görevlilerin faydalı olması gerektiği gibi yasalar da kurulu yönetim biçimine (**kathestekyia politeia**) fayda sağlamalıdır.⁶⁰¹ En nihâyetinde siyâset sanatı, ortak menfaati yâni toplumun menfaatini bireyin menfaatinin üstünde tutar.⁶⁰² Aristoteles'e göre de devlet yönetiminde toplumun menfaatinin önde geldiği anlaşılır. Toplumda yarar esastır yasalara göre de yararlı olan âdildir.⁶⁰³ Ahlâken sağlam kişiler (**epieikeis**) hem kendileri hem de kamu için âdil (**dikaia**) ve yararlı (**sympheronta**) olanları ister.⁶⁰⁴ Aristoteles **basileia**, **aristokratia** ve **demokratia** olarak adlandırılan yönetim biçimlerinin eksikliklerine değinir ve bunları toplumun ortak çıkarına hizmet etmediği için yeterli bulmaz.⁶⁰⁵ Cicero'nun da bu konuda Platon'a ve Aristoteles'e benzer şekilde düşündüğü söylenebilir. Zîra vatan insanlardan karşılık bekler; insan aklının (**animus**), zekâsının (**ingenium**) ve muhâkeme yeteneğinin (**consilium**) oldukça büyük bir kısmı vatanın menfaati için çalışmaya ayrılmıştır.⁶⁰⁶ En nihâyetinde insanları bir araya getiren onların yasalar üzerine vardıkları fikir birliği ve toplumun yararıdır.⁶⁰⁷ Cicero'nun bilge yöneticisi yurttaşların menfaatini gözetme konusunda deneyim sâhibidir.⁶⁰⁸ Cicero'ya göre Sokrates adâletten menfaati (**utilitas**) ayıran ilk kişiyi lânetlemekte haklıdır.⁶⁰⁹ Toplumda yapılması

⁵⁹⁷ Bkz. Aristoteles, **a.g.e.**, 4.12.1300a4.

⁵⁹⁸ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 4.6.6.

⁵⁹⁹ Bkz. Platon, **Politeia**, 1.15.342e.

⁶⁰⁰ Bkz. **a.e.**, 3.19.413d.e.

⁶⁰¹ Bkz. Platon, **a.g.e.**, 4.714c.

⁶⁰² Bkz. **a.e.**, 9.875a-b.

⁶⁰³ Bkz. Aristoteles, **Ethika Nikomakhia**, 8.9.1160a11-15.

⁶⁰⁴ Bkz. **a.e.**, 9.6.1167b.5-10.

⁶⁰⁵ Bkz. Aristoteles, **a.g.e.**, 3.4.1279a31-b10.

⁶⁰⁶ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.4.8.

⁶⁰⁷ Bkz. **a.e.**, 1.25.39.

⁶⁰⁸ Bkz. **a.e.**, 2.29.51. Ayrıca konu ile ilgili olabilecek bir fragman için bkz. **a.e.**, 5.6.8.

⁶⁰⁹ Bkz. Cicero, **De Legibus**, 1.12.33

gerekenlerden biri de görev değişimiyle kamu için ortak menfaati (**communis utilitas**) sağlamaktır.⁶¹⁰

3.2.4. Cicero'nun Siyâset Felsefesinin Polybios'un Siyâset Felsefesiyle Benzerliği

Özgünlük iddiasında bulunan Cicero⁶¹¹ siyâset felsefesi alanında yaptığı çalışmada, pek meşhur Polybios'un izinden gittiğini yazar; Cicero'ya göre, olayları tarihlendirme işinde kimse Polybios'tan daha özenli değildir.⁶¹² Walbank ise Cicero'nun, Polybios'tan yazdığından fazla etkilenmiş olabileceğini ve kendinin böyle düşünmek için geçerli nedenleri olduğunu çünkü Cicero'nun da Polybios gibi karma bir yönetim biçimi tasarladığını ifade eder; Cicero'nun felsefî çalışmalarında da büyük ölçüde Greklerden etkilendiğinin bilindiğini bu yüzden de özgünlüğünü sorgulamak gerektiğini ekler.⁶¹³ Arena, benzer şekilde Cicero'nun **De Re Publica** adlı eserinde Polybios'u kaynak olarak kullandığına şüphe olmadığını yazarken⁶¹⁴ Zetzel de **De Re Publica**'nın en azından birinci, ikinci ve dördüncü kitaplarını yazarken Cicero'nun Polybios'u kaynak olarak kullandığını aktarır.⁶¹⁵

Cicero'nun mükemmel devlet yönetim biçimi Walbank'in aktardığı gibi üç yönetim biçiminin karışımıdır. Cicero en iyi yönetim biçiminin (**status optimus**) krallığın (**genus regale**), aristokrasinin (**genus optumas**) ve **populus**'un idâresinin (**genus popolare**) ölçülü biçimde harmanlanmasıyla ortaya çıktığını yazar.⁶¹⁶ Yine

⁶¹⁰ Bkz. Cicero, **De Officiis**, 1.7.22.

⁶¹¹ Cicero devletin yönetim biçiminin nasıl olması gerektiğini Greklerin kitaplarında yer almayan yeni bir yöntemle tartışacağını yazarak özgünlük iddiasında bulunmuş olsa da onun her konuda böyle bir iddiasının olmadığı ve hatta bu konuda kararsız bir tutum sergilediği anlaşılır. Zira Romalı yurttaşların yükümlülüklerini tartıştığı **De Officiis** adlı eserinin başında konuyu ele alırken öncelikle Stoacıların izinden gideceğini ve onların yazdıklarından faydalanacağını yazar. (Bkz. a.e. 1.2.6) Başka bir eserindeyse Grekçeden Latinceye çevrilen felsefe eserlerinden bahsederken, çevirmenin esere kendi kanaatini eklemesinin ve çeviriyi Latince yazı düzenine göre uyarlamasının eserin Grekçe aslının Latince çevirisine üstün tutulmasının önüne geçeceğini yazar. (Bkz. Cicero, **De Finibus Bonorum et Malorum**, 1.2.6) Atticus'a yadığı bir mektubunda da yazdıklarının Grekçedekilerin taklidi olduğunu (**ἀπόγραφα**) açıkça ifade eder. (Bkz. Cicero, **Epistulae Ad Atticum**, 12.52.2)

⁶¹² Cicero, **De Re Publica**, 2.14.27.

⁶¹³ Frank W. Walbank, **Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections**, Cambridge University Press, New York, 2002, s. 285-286.

⁶¹⁴ Valentina Arena, **Libertas and The Practice of Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge University Press, New York, 2012, s. 87.

⁶¹⁵ Cicero, **Cicero: On the Commonwealth and On the Laws**, Çev. James E. G. Zetzel, Haz. James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1999, s.16.

⁶¹⁶ Cicero, **a.g.e.**, 2.23.41.

Cicero'nun ifade ettiği üzere eğer bütün yetki tek adamın elinde toplanıyorsa o yönetim biçimine krallık (**regnum**), eğer yetki seçilmiş kişilerin elindeyse o yönetim biçimine seçkinlerin hükmüyle yönetme (**optimatum arbitrio regere**) yâni aristokrasi, bütün yetki halkın (**populus**) elindeyse o yönetim biçimine **populus** devleti yâni **populus**'un idâresindeki devlet⁶¹⁷ (**civitas popularis**) denir ancak üç yönetim biçiminin de tek başına aksaklıkları vardır.⁶¹⁸ Cicero'ya göre, kral (**rex**) efendiye (**dominus**) dönüşebileceği gibi aristokratlar, hizip (**factio**) oluşturabilir ya da halk (**populus**) karmaşa (**turba**) ve düzensizlik (**confusio**) çıkarabilir; krallık, aristokrasi ve **populus**'un idâresi yeni yönetim biçimlerine dönüşürken üç yönetim biçiminin birbirine eklenmiş (**iuncta**) ve ölçülü biçimde birbirine karışmış (**moderate permixta**) hali olan karma yönetim biçiminde devleti yöneten kişinin (**princeps**) büyük kusurları olmadığı takdirde olumsuz bir dönüşüm gerçekleşmez.⁶¹⁹ Yâni, Cicero söz konusu yönetim biçimlerinin aksayan yönlerini ellediği ve en iyi yanlarını benimsediği karma bir yönetim biçimi örneği sunar. Polybios ise **basileia**'nın, **aristokratia**'nın ve **demokratia**'nın bir araya geldiği yönetim biçimini tavsiye eder.⁶²⁰ Ayrıca üç yönetim biçiminin de kendince kusurları olduğunu ve zamanla **basileia**'nın **monarkhia**'ya, **aristokratia**'nın **oligarkhia**'ya, **demokratia**'nınsa güç kullanarak söz geçirmeye (**theriodes kheirokratia**)⁶²¹ ya da avam idâresine (**okhlokratia**) dönüştüğünü aktarır.⁶²² Dolayısıyla da Cicero'nun ve Polybios'un sunduğu yönetim biçiminin birden fazla yönetim biçiminin esaslarını içeriyor olması bakımından benzediği söylenebilir.

Cicero'nun aktardığı üzere Romulus Roma'yı kurduğu sırada Lykourgos'un Lakedaimonia'da kurduğu düzeni⁶²³ örnek almıştır.⁶²⁴ Zetzel'e göre Cicero bu

⁶¹⁷ **Populus** devletiyle kastedilen devletin yönetim biçiminde söz sâhibinin **populus** olmasıdır. Bu sebeple çalışmanın geri kalan bölümlerinde **civitas popularis** ifadesi bir yönetim biçimi olarak aktarılacaktır. **Civitas** kelimesinin devletin idâre biçimine atıfta bulunmasıyla ilgili olarak bkz. P. G. W. Glare, **Oxford Latin Dictionary**, Haz. A. Souter, v.d., Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 330.

⁶¹⁸ Bkz. **a.g.e.**, 1.26.42.

⁶¹⁹ **A.e.**, 1.45.69.

⁶²⁰ Polybios, **Historiai**, 6.3.5-7.

⁶²¹ **A.e.**, 6.10.4-6.

⁶²² **A.e.**, 6.57.9.

⁶²³ Lykourgos'un kurduğu düzende devletin daha iyi yönlendirilmesi ve yönetilmesi tek adamın emir verme yetkisine (**imperium**) ve gücüne (**potestas**) aristokratların yaptırım gücünün (**auctoritas**) eklenmesiyle gerçekleşir. (Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.9.15)

⁶²⁴ **A.e.**, 2.9.15.

noktada Polybios gibi hareket eder ve Polybios'un kendi sunduğu karma yönetim biçimini Lykourgos'un Lakedaimonia'da kurduğu yönetim biçimiyle kıyasladığı gibi Cicero da Romulus'un kurduğu yönetim biçimini Lykourgos'un Lakedaimonia'da kurduğu yönetim biçimiyle kıyaslar.⁶²⁵ Vlassopoulos ise Lakedaimonia'nın ve Roma'nın yönetim biçimlerini karşılaştırmanın yeni bir şey olmadığını, bunun temellerinin Greklerin Romalılarla ciddi anlamda karşılıklı ilişkiler kurduğu döneme dayandığını ve bu tür bir karşılaştırmayı ilk kez Polybios'un yapmış olduğunu yazar.⁶²⁶ Polybios'a göre en iyi yönetim biçimi **basileia**'nın, **aristokratia**'nın ve **demokratia**'nın bir araya geldiği yönetim biçimidir ve onun bu tespiti Lykourgos'un Lakedaimonia'da tesis ettiği yönetim biçimi⁶²⁷ sayesinde tecrübe ile sabittir.⁶²⁸ Polybios, bu türlü bir yönetim biçimini kuruluşunun ve gelişiminin doğası sayesinde özellikle Roma'da uygulamanın uygun olduğunu savunur.⁶²⁹ Romalıların vatanlarındaki siyâsî yapıyı geçmişte yaşadıkları olumsuz tecrübelerden yola çıkarak Lykourgos gibi tesis ettiklerini aktarır.⁶³⁰ Lakedaimonia'nın hükûmet biçiminin eksikleri vardır; buna karşın Roma'nın hükûmet biçimi daha güçlü bir yapıya sâhiptir.⁶³¹ Dolayısıyla Cicero'nun kıyasta Lykourgos'u kullanmasının Polybios ile ornak noktası olduğu söylenebilir.

İlâveten Cicero, deniz kıyısına yakın yerlerde kurulan kentlerin hem olumlu hem de olumsuz yönleri olduğuna değinir; bu kentlere Carthage'yi ve Korinthos'u örnek verir ve deniz kıyısında kurulmuş olmalarından kaynaklanan olumsuz etkiler yüzünden yozlaştıklarını yazar; Romulus'un Roma'yı Tiber Nehri'nin kıyısına deniz kıyısına yakın yerlerde kurulan kentleri örnek alarak kurmuş olduğunu ve böylelikle onu, kurulan kentlerin olumsuz yönlerinden koruduğunu aktarır.⁶³² Polybios da Roma ile Carthage'yi kıyaslar. Hannibal ile yapılan savaşlar neticesinde

⁶²⁵ Cicero, **Cicero: On the Commonwealth and On the Laws**, Çev. James E. G. Zetzel, Haz. James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1999, s. 37.

⁶²⁶ Kostas Vlassopoulos, "Sparta and Rome in Early Modern Thought: A Comparative Approach", **Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture**, Haz. Stephen Hodkinson, Ian Macgregor Morris, The Classical Press of Wales, Swansea, 2012, s. 44.

⁶²⁷ Lykourgos'un Lakedaimonia'da uygulamaya koyduğu yönetim biçiminde iki kralın yanı sıra **Gerousia**, **Ephoroi** ve **Apella** adı verilen kurullar da yetki sâhibiydi.

⁶²⁸ Polybios, **a.g.e.**, 6.3.5-9.

⁶²⁹ **A.e.**, 6.4.13.

⁶³⁰ **A.e.**, 6.10.13-14.

⁶³¹ **A.e.**, 6.50.4-5.

⁶³² Cicero, **a.g.e.**, 2.4.7-11.

Carthage'nin yönetim biçimi halkın yönetime katılması yüzünden bozulup daha kötüye giderken Roma'nın yönetim biçimi **Senatus**'un varlığı sâyesinde daha iyi bir hâle gelmiştir.⁶³³ Carthage'nin yönetim biçiminde hem krallar hem **Gerousia**⁶³⁴ hem de kendini ilgilendiren meselerde çoğunluk (**plethos**)⁶³⁵ söz sâhibidir; bu sebeple de Carthage'nin yönetim biçimi ana hatlarıyla Lakedaimonia'nın ve Roma'nın yönetim biçimlerine benzer.⁶³⁶ Cicero, Roma'nın ve Carthage'nin yönetim biçimlerini coğrafi konum üzerinden dolayıli şekilde kıyaslarken Polybios iki kentin yönetim biçimlerini doğrudan kıyaslar. Dolayısıyla Cicero'nun Roma ile Carthage'yi kıyaslamasının Polybios ile ortak noktası olduğu söylenebilir.

Cicero devletteki yasaları ve kurumları Krete'de Minos'un, Lakedaimonia'da Lykourgos'un, Athenai'da Theseus'un, Drakon'un, Solon'un, Kleisthenes'in ve daha nicelerinin kendilerine göre tesis ettiklerini oysa bir devlet olarak Roma'nın, bir kişinin değil çok sayıda kişinin dehâsını sâyesinde ve insanoğlunun tek ömürlük süresinde değil de hayli uzun zaman ve yıllar içinde tesis edilmiş olduğunu yazar; Cato'nun da bu sebeple Roma'nın devlet idâre biçiminin diğerlerinden üstün olduğunu söylediğini aktarır.⁶³⁷ Polybios'un aktardığı üzere Lykourgos Lakedaimonia'nın yönetim biçimini tesis etme işini düşünüp taşınarak yapmıştır; Romalıların vatanlarındaki siyâsî yapıyı geçmişte yaşadıkları olumsuz hâdiselerden ders çıkardıklarından bu olumsuzlukların tekrar etmeyeceği şekilde tasarlamıştır.⁶³⁸ Bu bilgilerden yola çıkılarak iki yazarın, Roma'nın devlet düzenine bir anda tek kişi tarafından karar verilmediği aksine siyâsî düzenin hem zaman içinde hem de yaşanmışlıklardan edinilen tecrübelerle tesis edilmiş olduğu konusunda aynı şekilde düşündüğü söylenebilir.

⁶³³ Polybios, **a.g.e.**, 6.51.3-7.

⁶³⁴ **Senatus**'un Greklerdeki karşılığı **Gerousia**'dır. Cicero da Roma ile Lakedaimonia'yı karşılaştırırken yaşlılardan oluşan kurulu Lykourgos'un **Gerousia** Romulus'unsâ **Senatus** diye adlandırdığını yazar. (Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.28.50)

⁶³⁵ Kelimenin Latincedeki karşılığı **plebs** olarak verilir. (Bkz. Liddell, Scott, Jones, **a.g.e.**, (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057%3Aentry%3Dplh%3Dqos>, 15.01.2021)

⁶³⁶ Polybios, **a.g.e.**, 6.51.1-3.

⁶³⁷ Cicero, **a.g.e.**, 2.1.2. Benzer bir ifade için bkz. Cicero, **De Legibus**, 2.4.8.

⁶³⁸ Polybios, **a.g.e.**, 6.10.12-14.

Her yönetim biçimi doğar, büyür, olgunluk çağını yaşar, bozulur ve yok olur.⁶³⁹ Polybios da yönetim biçimlerinin zamanla bozulup değişeceğini savunur. Bozulmanın ve değişimin, doğanın zorunluluğu (**physeos ananke**) olduğunu düşünür.⁶⁴⁰ Polybios'un krallık, aristokrasi ve **demokratia** yönetim biçimlerinin sonunda bozulup dönüşeceğine dâir görüşleri her yönetim biçiminin belli bir ömrü olduğu anlamına gelir. Polybios'un sözünü ettiği bozulma ve değişim aslında bir döngüdür ve bu döngüye **anakyklosis** denir. Walbank, Cicero'nun **De Re Publica** adlı eserindeki karma yönetim biçiminin söz konusu üç yönetim biçiminden daha uzun ömürlü olacağını temellerinin Polybios'a dayandığını aktarır.⁶⁴¹ Bu ifadeyi dikkate almak gerekebilir ancak ifadeye temkinli yaklaşmakta da fayda var. Zîra Cicero'ya göre yönetim biçimi bir top (**pila**) gibidir; elden ele geçer ve el değiştirdikçe kendi de değişir.⁶⁴² Buradan yola çıkılarak Cicero'nun söz konusu üç yönetim biçiminin tek başına uygulandığı sürece yerini birbirine bırakacağını düşündüğü yorumu yapılabilir ancak Cicero'ya göre devleti öyle kurmak gerekir ki ebedî (**aeterna**) olsun çünkü yok oluş (**interitus**) insanın aksine devlet için doğal değildir; böyle bir şeyin olması evrenin yok olmasına benzer.⁶⁴³ Bu ifadeden Cicero'nun Roma için daha verimli olacağına inandığı karma yönetim biçimini ebedî olacak şekilde tasarladığı anlaşılır. Dolayısıyla da Walbank'ın aksine Cicero'nun bu konuda Polybios gibi düşünmediği söylenebilir.

Cicero'nun karma yönetim biçiminin, Roma'nın yönetim biçimini önce Lykourgos'un Lakedaimonia'da kurduğu yönetim biçimiyle sonra da Carthage'nin yönetim biçimiyle kıyaslamasının, Roma'nın yönetim biçiminin uzun zaman içinde ve yaşanmışlıklardan ders çıkararak tesis edilmiş olduğunu ifade etmesinin Polybios ile benzer noktaları olduğu söylenebilir ancak bütün bu benzerliklerin Cicero'nun devlet için mükemmel kabul ettiği yönetim biçimini doğrudan Polybios'tan aldığını kanıtlamadığını söylemek yanlış olmaz.

⁶³⁹ Walbank, **a.g.e.**, s. 289.

⁶⁴⁰ Polybios, **a.g.e.**, 6.57.1.

⁶⁴¹ Walbank, **a.g.e.**, s. 287.

⁶⁴² Cicero, **a.g.e.**, 1.44.68.

⁶⁴³ **A.e.**, 3.23.34.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CICERO’NUN DEVLET VE YASA DÜZENİ

İNCELEMESİNDEKİ RES PUBLICA, POPULUS VE LIBERTAS

KAVRAMLARININ ÇÖZÜMLEMESİ

Bu bölüme Cicero’nun **res publica** kavramının hangi anlamlarda kullanıldığı incelenerek başlanacaktır ve kaynak olarak da onun mükemmel devlet ve yasa düzeninin nasıl olması gerektiğini anlatmak üzere kaleme almış olduğu **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinden faydalanılacaktır. **Res publica** kavramından sonra sırayla **populus** ve **libertas** kavramları incelenecektir.

Bir önceki bölümde Cicero’nun siyâset felsefesinde özellikle hangi düşünürlerden etkilendiği aktarıldı. Cicero’yu etkileyen bu düşünürlerden biri olan Platon’a göre demir (**sideros**) ve gümüş (**argyros**) kelimeleri herkes için aynı anlama gelmekle birlikte adâlet (**dikaion**) ve iyilik (**agathon**) kelimeleri herkes için farklı anlam çağrıştıracaktır; hitâbet sanatının gücü (**tekhne rhetorike**) anlamı herkes için farklı olabilecek kelimeler söz konusu olduğunda ortaya çıkar.⁶⁴⁴ Cicero da hitâbeti benzer şekilde tanım yapmakla ilişkilendirir⁶⁴⁵ ve tanım yapmayı somut ve soyut şeylerin tanımlanması olarak ikiye ayırır; bunların biri, var olan şeylerin diğeryse insanın aklıyla kavrayabileceği şeylerin tanımıdır; arâzi (**fundus**), ev (**aedes**), duvar (**paries**), saçaklardan damlayan su (**stillicidium**), köle (**mancipium**), hayvan (**pecus**), eşyâ (**supellex**), erzak (**penus**) gibi var olan şeylere dokunmak mümkündür yâni bunlar somuttur; bir şeyi devralmak (**usucapio**), koruma/ vesâyet (**tutela**), soy/ çeşit/ tür (**genus**), baba tarafından gelen akrabalık bağı (**agnatio**) gibi akılla kavranan şeylereyse dokunmak mümkün değildir yâni bu kavramlar soyuttur; Cicero’nun özel olarak **notio** diye adlandırdığını aktardığı kavram (**conformatio**) cismen var olmasa da anlaşılabilir ve zihne (**intellegentia**) kazınır; tanımının ne olduğu hakkında bir sonuca varmak için kavramı açıklamak gerekir.⁶⁴⁶ Dolayısıyla Cicero’nun, soyut şeyler herkes için başka anlamlar çağrıştırdığından ve kendileri de soyut

⁶⁴⁴ Platon, **Phaedros**, 46.263a-b.

⁶⁴⁵ “Definitio est oratio.” (Cicero, **Topica**, 5.26)

⁶⁴⁶ Bkz. **a.e.**, 5.26-27.

olduklarından kavramların açıklanmaya muhtaç olduğu konusunda Platon’la hemfikir olduğu söylenebilir. Onun, **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramları da dokunmanın mümkün olmadığı ancak kendisinin zihinle kavramanın mümkün olduğunu ifade ettiği kavramlar gibi soyuttur. Dolayısıyla bu kavramların da açıklanmaya muhtaç olduğunu söylemek yanlış olmaz.

4.1. Res Publica Kavramı

Cicero bu çalışmada incelenen **res publica** kavramının geçtiği **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerini MÖ 54-52/51 yılları arasında yazdıysa da kavramla ilgili bazı tanım ifadelerini onun daha önce kaleme aldığı eserlerinde de görmek mümkündür. Onun, MÖ 63 yılında vuku bulan Catilina tertibi sonrası Catilina aleyhine verdiği söylev⁶⁴⁷ ve MÖ 56 yılında Sestius lehine verdiği söylev⁶⁴⁸ buna örnek gösterilebilir. Cicero’nun **res publica** kavramı onun, devletin en iyi şekilde nasıl idâre edilebileceğini sorguladığı çalışmalarının merkezinde bir kavramdır. Dolayısıyla onun bu çalışmalarını kaleme almadan önce yaptığı tanımların devlet idâresinde bir süredir en iyiyi aradığını gösterdiği söylenebilir.

Kavramın, Cicero’nun söz konusu eserlerindeki anlamını incelemeye başlamadan önce kavramdaki Grek etkisine ve kavramın Grekçede bir karşılığı olup olmadığına kısaca değinmekte fayda var. Schofield’a göre **res publica** kavramının bire bir örtüştüğü Grekçe karşılığı yoktur; el yazmalarında, Romalıların **res publica** kavramını Grekçeye çevirmeleri gerektiğinde tercih edilen karşılığın kamu işleri (**ta demosia pragmata**) olduğu görülür ancak Schofield bu çeviriyi yetersiz bulduğunu ifade eder; kavram için, bir ittifakın oluşturduğu topluluk (**to koinon**)⁶⁴⁹ yâhut kamu menfaati (**to koinon agathon/ sympheron**) karşılıklarının daha uygun olabileceğini düşünür; ona göre, Cicero siyâset felsefesinde Grek düşünürleri örnek almış olsa da Cicero’nun **res publica** kavramını ele alış biçimi Platon’un ve Aristoteles’in siyâset felsefesinden farklıdır; **civitas**,⁶⁵⁰ Greklerin **polis**’ini çağrıştırır ancak Cicero’nun **res**

⁶⁴⁷ “Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului de summa re publica quid fieri placeret.” (Cicero, **In Catilinam**, 3.11.6)

⁶⁴⁸ “Tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, ...” (Cicero, **Pro Sestio**, 42.91)

⁶⁴⁹ **To koinon Ionon**’daki yâhut **to koinon Makedonon**’daki **to koinon** gibi.

⁶⁵⁰ **Civitas**’ın anlamlarına ve onun **res publica** kavramıyla eş anlamda kullanılması konusuna bu alt başlığın ilerleyen bölümünde yer verilecektir. Bkz. s. 138-144.

publica kavramı **polis**'ten ziyâde halkın sâhip olduğu bir şeydir.⁶⁵¹ Judge da **res publica** kavramının Grekçedeki en uygun karşılıklarından birinin Schofield gibi **ta demosia pragmata** ya da yine aynı anlamdaki **ta koina pragmata** olabileceğini aktarır; kavramın geleneksel, basit ve en sık rastlanan çevirisinin “Roma halkının ortak mülkü” olduğunu ancak devlet diye çevrilmesinin de yerinde bir tercih olabileceğini düşünür; kavramın, kamu mülkü veya vatan toprağı anlamında kullanıldığında Grekçe karşılığının **to demosion**, Cicero'nun **De Re Publica** adlı eserinde olduğu gibi düzen yâhut bileşim/ terkip anlamında kullanıldığında karşılığının **politeia** olduğunu yazar.⁶⁵² Marquez ise Cicero'nun **populus** için yapmış olduğu tanımdan yola çıkarak⁶⁵³ **res publica**'nın insanların düzen ve âsâyiş kaygılarından doğan bir ortak alan olduğunu; ayrıca onun, Platon ve Aristoteles'in **polis**'inin aksine maddî sınırlarının ve genişliğinin belli olmadığını aktarır.⁶⁵⁴ Buradaki maddî sınırların ve genişliğin belli olmaması düşüncesinin, Cicero'nun da benimsediği Stoalı düşünürlerin evrensel yurttaşlık anlayışıyla⁶⁵⁵ ve daha sonra değinileceği üzere **res publica**'nın **civitas**'ın aksine mânevî ve geniş anlamda devleti kastederek kullanılan bir kavram olmasıyla örtüştüğü söylenebilir.⁶⁵⁶ İlâveten, Asmis de diğer yazarlar gibi **res publica** kavramının ne denli özgün olduğunu ve kavramın özgünlüğünün ne kadarını Grek siyâset felsefesine ne kadarını Roma'ya borçlu olduğunu sorgular; geçen elli yılda kavramın Grek etkisinin Stoalılardan ziyâde Aristoteles'ten geldiği ve Cicero'nun kavrama dâir özgün düşüncesini Grek kaynakların yardımıyla geliştirdiği fikri kabul görmüştür ancak Asmis, Cicero'yu Aristoteles'ten ayıranın onun, Grekçedeki **polis** ile daha çok örtüşen **civitas** yerine **res publica**'yı kullanması olduğunu düşünür.⁶⁵⁷ Cicero, yalnızca **res publica** kavramını kullanması bakımından değil konuyu işleyiş îtibâriyle de Greklerin benzer

⁶⁵¹ Schofield, **a.g.e.**, s. 158-159, 168.

⁶⁵² Edwin A. Judge, “Res Publica Restituta: A Modern Illusion?”, **Polis and Imperium: Studies in Honour of Edward Togo Salmon**, Haz. J. A. S. Evans, A. M. Hakkert Ltd., Toronto, 1974, s. 280-283.

⁶⁵³ “... coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.” (Cicero, **De Re Publica**, 1.24.38)

⁶⁵⁴ Marquez, **a.g.e.**, s. 192.

⁶⁵⁵ Bkz. s. 97-101.

⁶⁵⁶ Bkz. s. 141.

⁶⁵⁷ Elizabeth Asmis, “The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica in His Work On the State”, **History of Political Thought**, C: XXV, S: 4, Kış 2004, s. 569, 593.

çalışmalarından farklı bir çalışma sunar ve niyetinin Greklerden farklı bir çalışma sunmak olduğunu kendi de açıkça ifade eder.⁶⁵⁸

Res publica, çevirisi yapılırken çevrildiği dildeki karşılığı titizlikle seçilmesi gereken bir kavramdır. Zîra usta bir hatip olan Cicero bu kavramı, farklı anlamlara gelecek şekilde kullanır. Zetzel de **De Re Publica**'da kavramın anlamının metnin içinde kullanıldığı yere göre değişiklik gösterdiğini aktarır.⁶⁵⁹ Schofield, **res publica** kavramının tıpkı Cicero'dan önceki ve sonraki Latin yazarlar tarafından kullanıldığı gibi Cicero tarafından da çeşitli anlamlarda kullanıldığını aktarırken⁶⁶⁰ Asmis, **res publica** kavramının anlamlarının Antik Çağ'dan günümüze değin üzerinde en çok tartışılan konu olduğunu yazar.⁶⁶¹ Kavram, bir Romalının düşünce yapısına ve onun konuşma kalıplarına özgü bir kavramdır; ilâveten Cicero'nun **res publica** için en iyi yönetim biçiminin ne olacağıyla yakından ilgilenmesi hem onun Roma'da siyâsetle uğraşmış olmasından hem de **triumvir**'lerin ve onlarla iş birliği yapan zorbarların oluşturduğu tehdit karşısında **res publica**'nın kararlı duruşu ve bütünlüğü için endişe duymasından ileri gelir.⁶⁶²

Cicero, **res publica** kavramı için belli bir tanım verir⁶⁶³ ancak kavramın anlamı **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde metnin içinde kullanıldığı yere göre değişebilir. Örneğin kavramın, birer yönetim biçimi olan monarşiyi (**singulorum dominatus**), aristokrasiyi (**civitas optimatum/ dominatus optimatum**), **populus**'un idâresini (**civitas popularis**) ve dolaylı da olsa bunların yozlaşmış biçimleri olan tiranlığı (**dominatus**), oligarşiyi (**potestas factionis**) ve avamın idâresini (**dominatus multitudinis**) ifade etmek için yâhut bunların haricinde **civitas** ile arasında belli bir ayrım gözetilerek kullanılması anlama doğrudan etki eder. Bununla birlikte kavram, metnin içinde kullanıldığı yere göre anlam bütünlüğü de dikkate alınarak devlet, kamu menfaati, kamu iş[ler]i/ görev[ler]i anlamlarına da gelebilir.

⁶⁵⁸ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.23.37, 1.24.38, 2.30.52.

⁶⁵⁹ Cicero, **Cicero: On the Commonwealth and On the Laws**, Çev. James E. G. Zetzel, Haz. James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1999, s. xxxvii-xxxviii.

⁶⁶⁰ Schofield, **a.g.e.**, s. 157.

⁶⁶¹ Asmis, **a.g.e.**, s. 569.

⁶⁶² Schofield, **a.g.e.**, s. 159.

⁶⁶³ Cicero, **res publica**'nın tanımı olarak **res populi** karşılığını verir. Bu tanımın geçtiği ilgili bölümlere detaylı olarak yer verilecektir.

Res publica, Latince dişil bir kelime olan **res** kelimesinin yine Latince **publicus**, **-a**, **-um** sıfatının dişil hali olan **publica**’yla birleşmesinden oluşur, bir sıfat tamlaması olmakla birlikte adlaşmıştır. Tamlamayı oluşturan kelimeler ayrı ayrı incelendiğinde **res** kelimesinin, anlamları çok çeşitli olmakla birlikte bâzen tek başına devlet anlamına geldiği ortaya çıkar.⁶⁶⁴ **Publicus**, **-a**, **-um** sıfatı, halka/ devlete/ bir topluluğa âit olan, devlet uğruna yâhut devlet adına yapılan, kamuya âit, umûmî, genel anlamlarına gelirken⁶⁶⁵ **res publica** ise kamu yararı, devlet, bir yönetim biçimi olarak cumhûriyet, kamu işleri/ görevleri, yönetme/ yönetim/ idâre etme ya da yetki anlamlarına gelir.⁶⁶⁶ Hodgson da Cicero’nun **De Re Publica** adlı eserinde **res**’i ve **populus**’u dikkatli bir şekilde kullanmasının bir kaynaktan oldukça farklı bir dizi sonuca varmanın mümkün olduğunu gösterdiğini düşünür.⁶⁶⁷

Zetzel’in aktarımından **res** kelimesinin çeşitli anlamlarda kullanılabilmesinin anlam karmaşasına yol açabildiği ve bu yüzden de **res publica** kavramını kaynak dilden hedef dile doğru bir şekilde çevirmenin zor olduğu anlaşılır; dolayısıyla da kendisi **res publica**’yı devlet (**commonwealth**), cumhûriyet (**republic**) ve kamu işleri (**public affairs**) diye çevirmeyi tek başına yeterli bulmaz; ona göre, “siyâsî yapılanma halka (**populus**) âit yapılanmadır” tanımı ifadenin anlamına yakın olsa da bu tanıma da dikkatli yaklaşmakta fayda vardır.⁶⁶⁸ Asmis, kavramın devlet, kamu menfaati, kamu işleri gibi çeşitli anlamlara gelmekle birlikte Romalılar tarafından kendi vatanlarını tanımlamak için kullanıldığında kuvvetli bir vatanperverlik anlamı taşıdığını ancak tekil halde kullanılan **res publica** kavramının bir bütün olarak siyâsî topluluğu ilgilendiren her şeyi kapsadığını aktarır.⁶⁶⁹ Berger ise **res publica** kavramının çağdaş devlet anlayışıyla tamâmen örtüşmediği, onun Roma halkının (**populus Romanus**) haklarını ve menfaatlerini kapsadığı yorumunu yapar.⁶⁷⁰ Benzer

⁶⁶⁴ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=res&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020.

⁶⁶⁵ Bkz. **a.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=publicus&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020.

⁶⁶⁶ Bkz. **a.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=res&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020.

⁶⁶⁷ Louise Hodgson, **Res Publica and the Roman Republic: Without Body or Form**, 1. bs., Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 59.

⁶⁶⁸ James E. G. Zetzel, **Cicero- De Re Publica: Selections**, Haz. E. J. Kenney, P. E. Easterling, James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1995, s. 127.

⁶⁶⁹ Asmis, **a.g.e.**, s. 575-576, 579.

⁶⁷⁰ Berger, **a.g.e.**, s. 679.

şekilde Schofield da **res publica**'nın kamu yararına yapılan çalışma, kamu işleri, kamu menfaati, devlet yâni kamu çalışmalarının yapıldığı alan/ kamu menfaatinin ana yararlanıcısı, **civitas**'ın yâhut **populus**'un kurduğu topluluk/ ortaklık, özellikle de vatanseverliğe teşvik içerikli metinde vatan anlamlarında kullanıldığını aktarır ancak onun kavramın Cicero metinlerinde cumhûriyet anlamında kullanılmasına sıcak bakmadığı anlaşılır; ona göre, **res publica** kavramı Cicero tarafından Principatus Dönemi'nin veya Principatus hükûmetinin zorba idâresinin karşısı olarak cumhûriyet anlamında kullanılmaz çünkü görünen o ki Cicero, bir yönetim biçimi olan krallığı (**regnum/ regale genus civitas/ regia res publica**) kabul eder.⁶⁷¹ İlâveten Schofield, onun karma yönetim biçiminin bile monarşik unsurlar barındırdığını aktarır.⁶⁷² Schofield'ın bu konudaki düşüncelerinin haklı nedenlere dayandığı söylenebilir. Cicero'ya göre, krallıkla yönetilen bir devlette kamu hukukundan (**ius commune**)⁶⁷³ ve devlet adına karar alma işinden kralın dışındakilerin payına neredeyse hiçbir şey düşmez.⁶⁷⁴ Bu sebeple de onun, krallığın zamanla tiranlığa dönüşeceğini düşündüğünü söylemek yanlış olmaz ve zaten kendisi de bunu açıkça belirtir.⁶⁷⁵ Cicero monarşinin, aristokrasinin ve **populus**'un idâresinin yozlaşmaya yatkın yönlerini ele alır⁶⁷⁶ ve bunların kendileriyle türdeş olan felâkete⁶⁷⁷ giden sarp ve tehlikeli yolu izlediğini aktarır.⁶⁷⁸ En iyi yönetim biçiminin bu üç yönetim biçiminin ölçülü ve dengeli bir karışımı olduğunu ifade eder⁶⁷⁹ ancak fırsatını buldukça üç yönetim biçiminden birini tercih etmesi gerekse tercihinin monarşik yönetim biçiminden yana olacağını krallığı överek belli eder.⁶⁸⁰ Zaten

⁶⁷¹ Schofield, **a.g.e.**, s. 157.

⁶⁷² Malcolm Schofield, "Cicero's Definition of *Res Publica*", **Cicero the Philosopher**, Haz. J. G. F. Powell, 2. bs., Clarendon Press, New York, 2002, s. 77.

⁶⁷³ Antik Çağ'da Roma'nın hukuk düzeninde toplumdaki belli sınıflara ya da kişilere ayrıcalık sağlayan hukuk kurallarının dışında (**ius singulare**) bir de bütün yurttaşları ilgilendiren hukuk kuralları vardı. İşte bu hukuk kuralları **ius commune**'ye dâhildi. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 533)

⁶⁷⁴ Cicero, **a.g.e.**, 1.27.43.

⁶⁷⁵ Bkz. **a.e.**, 1.29.45.

⁶⁷⁶ Bkz. **a.e.**, 1.27.43, 1.42.65.

⁶⁷⁷ Krallık- Tiranlık, Aristokrasi- Oligarşi, **Populus**'un idâresi- Avamın idâresi ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda ilk yönetim biçimlerinin ikincilerle arasında bir bağ olduğu anlaşılır.

⁶⁷⁸ **A.e.**, 1.28.44.

⁶⁷⁹ **A.e.**, 1.39.65, 1.45.69.

⁶⁸⁰ Bkz. **a.e.**, 1.26.42, 1.35.54, 1.45.69, 2.23.43, 3.34.46, 3.35.47. Herhangi bir sebepten yeniden kral seçilmesi gerektiğinde yeni kral seçilene değin bir geçiş dönemi yaşanır ve bu geçiş döneminde devleti yönetecek geçici bir kral başa gelir. İşte bu geçiş dönemine **interregnum** ve geçici yöneticiye de **interrex** denir. Cicero, Roma'da **interregnum**'un Romulus öldükten sonra başladığına değinir. (Bkz. **a.e.**, 2.12.23)

Cicero'nun karma yönetim biçiminin idâresindeki de bilge kral olması gerektiği anlaşılır. Evin tek kişi tarafından yönetilmesinin uygun olması gibi geminin yetkin kaptana ve hasta kişinin de işinin ehli doktora teslim edilmesi uygundur; âdil (**iustus**) olması koşuluyla da devleti tek adam⁶⁸¹ yönetmelidir.⁶⁸² Cicero ehil tek adamın, kişileştirme yaparak bir bebeğe benzettiği Roma halkının büyüüp olgunlaşmasını sağladığına da Romulus'u örnek gösterir.⁶⁸³ Köylülerin bile kral olacak kişide seçerenin (**progenies**) değil bir krala özgü erdem (virtus) ve bilgeliğin (**sapientia**) aranmasının gerekli olduğunu anladıklarını yazarak⁶⁸⁴ kral olacak kişinin ahlâkî değerlere sâhip, belli bir zekâ ve bilgi düzeyinde olmasının o kişinin kimin soyundan geldiğinden önemli olduğunu vurgular. Zetzel'e göre de Cicero'nun **res publica** kavramının monarşik unsurlar barındırması mümkün görünür.⁶⁸⁵ Cicero, bir yönetim biçimi olarak krallığa yakın durduğunu belli etmekle birlikte aristokratların idâredeki yerini müdâfaa eder ve onlara yetki verilmesi gerektiğini düşünür.⁶⁸⁶ İlâveten, Schofield gibi Nalbant da **res publica** kavramının cumhûriyet anlamında kullanılmadığını zîra kavramı bu anlamda ilk kullananın Montesquieu olduğunu, **res publica**'nın Cumhûriyet Dönemi'nin sonlarına doğru **populus**'un siyâsî teşkilâtlanma biçimi anlamına gelmeye başladığını aktarır.⁶⁸⁷ Benzer şekilde Cicero'nun **res publica**'nın çok önceden yitirildiğini yazdığı bölümde⁶⁸⁸ Hodgson'a göre, atalardan (**maiores**) mîras kalan ve tutarlı bir siyâsî yapı olan cumhûriyetin

⁶⁸¹ Cicero yönetimin başında olmasını istediği tek adama kral (**rex**) unvanını vermek yerine onu bir rehber (**rector**) yâhut dümenci (**gubernator**) olarak görür. Cicero'nun bunu bilinçli olarak yaptığı söylenebilir. Zîra Romalılar Spurius Lucretius Tricipitinus'un kızı ve Lucius Tarquinius Collatinus'un karısı olan Lucretia'nın Sextus Tarquinius tarafından kaçırılıp tecavüze uğramasının ardından başına geleni kaldıramayan Lucretia'nın canına kıyması sebebiyle kral unvanına mesâfelidir. Cicero'da eserinde bundan önce üstü kapalı sonra da açıkça bahseder. (Bkz. **a.e.**, 1.40.62, 2.25.45-46, 2.30.52, 2.31.53)

⁶⁸² **A.e.**, 1.39.61-40.62.

⁶⁸³ **A.e.**, 2.11.21.

⁶⁸⁴ **A.e.**, 2.12.24.

⁶⁸⁵ Zetzel, **a.g.e.**, s. 128.

⁶⁸⁶ Cicero, **De Legibus**, 3.17.37-38.

⁶⁸⁷ Atilla Nalbant, "Tarihsel Bağlamıyla Demokrasi ve Cumhuriyet Kavramları ya da Atina Demokrasisi ile Roma Cumhuriyetinin İdeolojik ve Kuramsal Yapıları", **Argumentum**, S: XVIII, Yıl: 2, Ocak 1992, s. 269, 274.

⁶⁸⁸ Cicero, **De Re Publica**, 5.1.2.

yozlaşması ve bir kenara bırakılması kastedilmez; dolayısıyla da **res publica** kavramı cumhûriyet anlamında kullanılmaz.⁶⁸⁹

Bu noktaya kadar **res publica** kavramını oluşturan **res** kelimesinin ve **publica** sıfatının sözlük anlamlarının yanı sıra adlaşmış bir ifade olarak **res publica**'nın sözlük anlamları sıralandı. Kavramla ilgili çalışma yapanların kavramın anlamının ne olduğu konusundaki yorumlarına yer verildi. **Res publica** kavramının anlamı çeşitlilik gösterebilir ve kavram cumhûriyet anlamına gelmeyebilir. Bu noktada da sorulması gereken iki önemli soru ortaya çıkar: Cicero, **res publica** kavramı için bir tanım yapar mı ve eğer bir tanım yapıyorsa bu tanım nedir?

Cicero'ya göre konunun dağılmaması ve amacından sapmaması için her tartışmanın başında hakkında tartışılan konunun ne olduğunun açıklanması gerekir. Böylece tartışmaya katılanlar kendi aralarında fikir ayrılığına düşecek olurlarsa düşündükleri şeyin başta açıklanan şeyle aynı olmadığını anlar.⁶⁹⁰ Cicero'nun bu aktarımı, kavramla ilgili yaptığı açıklamaya benzer.⁶⁹¹ Burada önemli olan, tartışmayı başlatanın ve yönlendirenin konu başlığıyla ilgili bir açıklama yapmasıdır. Böylece konu sınırlandırılır ve üzerine tartışılan konunun herkesin zihninde ayrı çağrışımlar yapmasının önüne geçilir. Cicero, benzer şekilde **De Re Publica** adlı eserinde **res publica** kavramının tanımını yapmadan önce tartışılacak konunun ne olduğunun açıklanması gerektiği üzerine kısa bir girizgâh yapar.

“Faciam, quod vultis, ut potero, et iam ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si errorem velis tollere, ut eius rei, de qua quaeretur, si nomen quod sit conveniat, explicetur, quid declaretur eo nomine; quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem; numquam enim, quale sit illud, de quo disputabitur, intellegi poterit, nisi, quid sit, fuerit intellectum prius. Quare, quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus.”

⁶⁸⁹ Louise Hodgson, **Res Publica and the Roman Republic: Without Body or Form**, 1. bs., Oxford University Press, Oxford, 2017, s. 15.

⁶⁹⁰ Bkz. Cicero, **De Oratore**, 1.48.209.

⁶⁹¹ Bkz. Cicero, **Topica**, 5.26-27.

“Elimden geldiğince istediğinizi yapacağım ve tartışmaya şimdi, eğer yanlıgıyı ortadan kaldırmak isterseniz, herkesin konuları tartışmada faydalanması gerektiğine inandığım türden bir kuralla başlayacağım. Şöyle ki, eğer ele alınacak olan konunun adının ne olduğunda anlaşmaya varılacak olursa bu adla ne ifade edildiği açıklanmalı. Anlaşmaya varıldığında, yalnızca o zaman, konuşmaya başlamak uygun olacaktır. Eğer önce [konuya adını veren kavramın] ne olduğu anlaşılmadıysa üzerine tartışılacak olan konunun ne tür bir konu olduğu asla anlaşılamayacaktır. Dolayısıyla, **res publica** konusunu ele alacağımız için önce ele aldığımız şeyin kendinin ne olduğunu görelim!”⁶⁹²

Cicero, **res publica**’yı tanımlamadan hemen önce girizgâh yaparak okuru en baştan zihninde kavram için bir çerçeve oluşturmaya hazırlasa da îkazda bulunarak bu konuşmayı zaten devletine hizmet etmiş ve dolayısıyla da devlet meselerini bilen aklıselim kişilerin (**prudentes homines**) önünde yaptığı için bir öğretmen (**magister**) gibi her şeyi tek tek açıklamayacağını açıkça yazar⁶⁹³ ve ardından **res publica** için şu tanımı yapar:

“Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione⁶⁹⁴ sociatus.”

“O halde Africanus, dedi, devlet (**res publica**), halkın mülküdür (**res populi**) fakat halk (**populus**) bütün insanların gelişigüzel bir araya gelerek oluşturduğu topluluk değildir. Onun yerine hukukunun uzlaşısı ve ortak menfaat aracılığıyla birleşmiş olan çok sayıda insanın [meydana getirdiği] topluluktur.”⁶⁹⁵

⁶⁹² Cicero, **De Re Publica**, 1.24.38.

⁶⁹³ **A.e.**

⁶⁹⁴ Cicero’nun burada **utilitatis communione** ifadesini Aristoteles’in **Aristotelous Politikon** adlı eserinde geçen **to koinon sympheron** ifadesiyle aynı anlamda kullandığı söylenebilir. Daha önce Tunçay’ın bu ifadenin siyâsî yönetimi işâret ettiğini düşündüğü aktarıldı. Bkz. s. 87.

⁶⁹⁵ Cicero, **a.g.e.**, 1.25.39.

Burada **res publica** kavramını Türkçeye “devlet” diye çevirmek metnin bağlamıyla örtüşür ancak Cicero’nun bu tanımı kavramın anlam genişliğine dikkat çekmek yerine anlamlarından birini vermek üzere yaptığı söylenebilir. Asmis, klasik alanda çalışma yapanların kavramın anlamının deşifresiyle ilgili çalışmalar yaptıklarını ve bu çalışmaları yaparken de Cicero’nun **De Re Publica** adlı eserinde geçen, kavramla ilgili bütün unsurları bir araya getirdiklerini ancak bunun, yerinde bir yaklaşım olmadığını aktarır; ona göre, Cicero’nun eserinde yaptığı tanım önce **res publica** üzerine yapılacak tartışma için ihtilâfsız bir başlangıç yapmayı sonra da Roma’da çözülmesi aciliyet gerektiren halihazırda yaşanan karmaşaya bir çözüm üretmeyi amaçlar; Cicero bu tanımı, Roma’da yaşanan sorunun hem kuramsal hem de uygulamaya yönelik çözümü üzerine yaptığı çalışmaya bir temel olarak kullanır; ayrıca Cicero’nun **res publica** için yapmış olduğu **res populi** tanımı halk ve devlet arasındaki uçurumu gizlemek için yapılmış bir tanımdır.⁶⁹⁶ Hodgson ise burada, Scipio’nun rağbette olan felsefe geleneğini tâkip ederek konuşmaya başlamadan önce kullanacağı kavramların tanımını yaptığını ancak bu tanımın üstünkörü yapılmış bir tanım olduğunu aktarır; ona göre, **res publica** için yapılan bu üstünkörü tanım **res publica**’nın nasıl yönetilmesi gerektiği konusuna gelirken bir geçiş safhası teşkil eder ve Cicero burada **res publica**’nın ne olduğu hâriç her şeye değinir.⁶⁹⁷ Zetzl de benzer şekilde Cicero’nun bu tanımının **res publica**’nın ne olduğuna dâir bilgi vermediğini düşünür.⁶⁹⁸ İlâveten Hodgson, Cicero’nun yukarıda **res publica** için yapmış olduğu tanımın⁶⁹⁹ kısalığının kavramın devlet (**state**) yâhut hükûmet (**government**) anlamlarına gelmediğinin ispatı olduğunu iddia eder çünkü ona göre, Cicero eğer **res publica**’yı bu anlamlara gelecek şekilde kullandıysa konuyu açıklanmaya muhtaç bırakması şaşırtıcıdır; bununla birlikte **res publica**’nın kesin bir tanımının olmaması kavramı geniş bir yorum silsilesinin ortasına bırakmakla kalmaz aynı zamanda onun anlamsız görünmesine de neden olabilir.⁷⁰⁰ Buna karşın Marquez, Cicero’nun burada yapmış olduğu tanımı örtülü ve yetersiz bulmakla birlikte kavramı, siyâsî topluluk (**political community**) anlamında kullandığını

⁶⁹⁶ Asmis, **a.g.e.**, s. 570, 598.

⁶⁹⁷ Hodgson, **a.g.e.**, s. 7.

⁶⁹⁸ Zetzl, **a.g.e.**

⁶⁹⁹ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.25.39.

⁷⁰⁰ Hodgson, **a.g.e.**, s. 8, 20.

aktarır.⁷⁰¹ Devletin siyâsî bir yapılanma olduğu düşünülecek olursa Marquez'in siyâsî topluluk ifadesinin kavramın devlet karşılığıyla örtüştüğü söylenebilir.

Cicero, **res publica**'nın **res populi** olduğunu yâni devletin halkın mülkü olduğunu, başka bir deyişle de devletin halka âit olduğunu ifade eder. Öyleyse, onun **res publica** kavramının karşılığı olarak verdiği **res populi**'yi incelemenin kavramın anlamına katkısı olabilir. Yukarıda **res** kelimesinin anlamlarının çok çeşitli olduğu ve bâzen tek başına **res** kelimesinin devlet anlamına gelebildiği aktarıldı.⁷⁰² Kelimenin diğer anlamları da şey, konu, durum, olay, iş/ eylem, makam/ mevki, asıl/ gerçek şey, çıkar/ fayda, refah, sebep/ neden, aktarıma konu olan geçmişte yaşanmış olay, askerî harekât/ taarruz, servet, mülk, sâhip olunan eşyâ olarak verilir.⁷⁰³ Ayrıca **res**, özel/ şahsa âit mülk (**res privata**) ve kamu mülkü olmak üzere ikiye ayrılırken kamu mülkü de **res divina**,⁷⁰⁴ **res communis**⁷⁰⁵ ve **res publica** olmak üzere üçe ayrılır.⁷⁰⁶ Wood'un aktardığı üzere, Cicero'nun yaşadığı dönemin özel hukuk anlayışına göre kamu işleri yâhut kamu mülkü özel işler ya da özel mülkle kıyaslandığında **res publica**, **res privata**'dan ayrılır; buna göre kamu mülkü herhangi birinin yasal olarak üzerinde hak talep edemeyeceği kamu arazisi, umûmî arazi, deniz kıyısı ve gemilerin seyrüseferine elverişli olan nehirlerin kıyısı gibi yerler olmakla birlikte devlete âittir.⁷⁰⁷ Nalbant ise Cicero'nun yaşadığı dönemden önce **res publica**'nın **res privata**'nın karşıtı olarak kullanıldığını aktarır.⁷⁰⁸ Latince eril bir kelime olan **populus** ise en yalın haliyle halk anlamına gelir⁷⁰⁹ ancak burada tezin ilerleyen bölümünde inceleneceği üzere halktan kastın ne olduğuna dikkat etmek gerekir. Zîra Cicero'nun **populus** kavramının günümüzdeki halkın aksine devlete yurttaşlık

⁷⁰¹ Marquez, **a.g.e.**, s. 192.

⁷⁰² Bkz. s. 119.

⁷⁰³ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=res&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020.

⁷⁰⁴ **Res divina**, **res religiosa**, **res sancta** ve **res sacra** gibi ilâhî hukuk kapsamına giren unsurdur. **Res divina** herhangi bir yasal işin dışında bırakılmadığı gibi onun üzerine pazarlık yapılmaz. (Bkz. Berger, **a.g.e.**, s. 677)

⁷⁰⁵ Doğal hukuk yoluyla bütün insanlığa âit olan hava, akar sular, denizler, deniz kıyıları gibi unsurlar **res communis** diye adlandırılır ve **res communis** şahıs tarafından tahsis edilemez. (Bkz. **a.e.**)

⁷⁰⁶ Oleg Kharkhordin, "Why Res Publica Is Not A State: The Stoic Grammar and Discursive Practices in Cicero's Conception", **History of Political Thought**, C: XXXI, S: 2, Yaz 2010, s. 234-235.

⁷⁰⁷ Wood, **a.g.e.**, s. 125.

⁷⁰⁸ Nalbant, **a.g.e.**, s. 269.

⁷⁰⁹ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=populus&la=la#lexicon>, 10 Eylül, 2020.

bağıyla bağlı olan herkesi kapsamadığı söylenebilir. Onun yerine **populus**, yönetimde söz sâhibi olabilecek yâhut etkili olabilecek güce sâhip belli bir topluluğu işâret eder.⁷¹⁰ Kharkhordin de Cicero'nun **res publica** için yaptığı **res populi** tanımının âidiyet bildiren bir tanım olabileceğini düşünür.⁷¹¹ Wood ise **res publica**'nın **res**'inin ya da **res populi**'nin en iyi çevirisinin mülk/ sâhip olunan şey olduğunu çünkü bu ifadenin Antik Çağ Roma düşünce tarzında mülk sâhibi olmanın ve **res publica**'nın **populus**'un mülkü olduğu fikrinin önemini gösterdiğini düşünür; yâni **res publica** Roma için sâhip olunacak bir şey/ bir mülktür; mülkün tasarrufuysa yurttaşlık hukuku izin verdiği ölçüde mâliğe âittir.⁷¹² Hodgson ise **res publica**, **res populi**'dir tanımından yola çıkarak **res publica**'nın, **populus**'un tanımı açıkça yapılmamış mülkü olduğunu iddia eder; Hodgson'ın **res publica**'yı mülk olarak değerlendirmesinin nedenin temelinde de onun atalardan genç kuşaklara mîras yoluyla aktarılabilmesi yatar.⁷¹³ Asmis'e göre, kavramın **res populi** diye tamlama şeklinde tanımlanması **res publica**'nın ister çalışma alanı olarak ister mülk olarak **populus**'a âit olduğunu işâret etmek içindir.⁷¹⁴ Dinçkol ise Cicero'nun **res populi** olarak tanımladığı **res publica** kavramının ortak iyiye adanmış bir devlet yönetim biçimi olduğunu aktarır.⁷¹⁵ Kavramın yönetim biçimi anlamına daha sonra değinilecektir ancak burada **res publica**'nın karşılığının **res populi** olarak verildiği diğer aktarımlara yer verilerek “halkın mülkü” ifadesinin açıklık kazanması hedeflenmektedir.

“Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius, quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis unius cuiusque, pecuniae. Hanc unam⁷¹⁶ rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari,

⁷¹⁰ **Populus** başlığı için bkz. s. 144-156.

⁷¹¹ Kharkhordin, **a.g.e.**, s. 234.

⁷¹² Wood, **a.g.e.**, s. 126.

⁷¹³ Hodgson, **a.g.e.**, s. 52.

⁷¹⁴ Asmis, **a.g.e.**, s. 579.

⁷¹⁵ Bihterin Dinçkol, “Atina Demokrasisinden Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C: XXIII, S: 3, 2017, s. 761.

⁷¹⁶ **Hanc unam [rem]** gibi düşünülebilir.

non ex liberis populis reges requiri aut potestatem atque opes optimatum.”

“Eğer halklar (**populi**) kendi hakkını koruyacak olursa, doğal olarak yasaların, mahkemelerin, savaşın, barışın, antlaşmaların, her bir kişinin canının ve servetinin efendisi olacaklarından, bundan daha üstün, özgür, daha mutluluk verici bir şeyin olduğunu kabul etmezler. Bir tek bunun, hakkıyla devlet (**res publica**) yâni halkın mülkü (**res populi**) diye adlandırıldığını düşünürler. Böylece halkın olanın (**res populi**) genellikle hem kralların hem de **senator**’ların elinden kurtarıldığını, özgür halkların (**populi liberi**) kralları yâhut aristokratların gücünü ve de servetini istemediğini [söylerler].”⁷¹⁷

Cicero burada devletin (**res publica**) halka âit olduğundan söz eder ve yalnızca halka âit olan devletin devlet diye adlandırılmasının doğru olduğunu düşünür. Hodgson’a göre burada **res publica**’yı açıkça **res populi** diye tanımlamak **populus**’un kamu işlerinde her yönden denetim sâhibi olmasının gerekli olduğu fikrini besler.⁷¹⁸ Aslında bu fikrin, Cicero’nun devlet yönetiminde herkesin söz sâhibi olmaması gerektiği düşüncesiyle örtüştüğü söylenebilir.

“Omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, qualem exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi, populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit.”

“O halde, nasıl olduğunu açıkladığım çok sayıda insanın bu şekilde bir araya gelmesinden oluşan her halkın (**populus**), halk kurumu olan her kentin (**civitas**),⁷¹⁹ söylediğim gibi halkın mülkü olan (**res populi**) her devletin (**res publica**) dayanaklı

⁷¹⁷ Cicero, **a.g.e.**, 1.32.48.

⁷¹⁸ Hodgson, **a.g.e.**, s. 53.

⁷¹⁹ Cicero burada, mahallî idâreden genel idâreye yâni çekirdekten bütüne gider; dolayısıyla **civitas**’ın, Roma’ya bağlı mahallî idâreleri kastederek kullanıldığı söylenebilir. **Civitas** kelimesinin anlamlarına bakıldığında kelimenin, Hispania ve Africa gibi iç işlerinde bağımsız ancak dış işlerinde Roma’ya bağlı olan bölgeler için kullanıldığı görülür. (Bkz. Adrian Nicholas Sherwin-White, “Civitas”, **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 244)

olması için belli bir muhâkemeyle
(**consilium**)⁷²⁰ idâre edilmesi gerekir.”⁷²¹

“Itaque si Cyrus ille Perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, publica) non maxime expetenda fuisse illa⁷²² videtur, cum regeretur unius nutu ac modo; ...”

“Dolayısıyla meşhur Pers kralı Kyros son derece âdil ve son derece bilge bir kral olduysa da bunun, en câzip [yönetim biçimi (**res publica**)] olduğunu düşünmüyorum çünkü halkın mülkü (**res populi**), (evet, daha önce söylediğim gibi bu devlettir) tek kişinin buyruğuyla ve kıstasıyla idâre edilir; ...”⁷²³

“Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum, cum crudelitate unius oppressi essent universi, neque esset unum vinculum iuris nec consensus ac societas coetus, quod est populus?”

“Öyleyse bütün yurttaşlar bir kişinin zulmüyle ezilirse ve ortada hem bir hukuk bağı hem de görüş birliği içinde kenetlenmiş bir topluluk, yâni halk (**populus**), yoksa kim onun, yâni devletin (**res publica**) halka âit (**res populi**) olduğunu söyler ki?”⁷²⁴

“Scipio: Venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae. Cum per populum agi dicuntur et esse in populi potestate omnia, cum, de quocumque volt, supplicium sumit multitudo, cum agunt, rapiunt, tenent, dissipant, quae volunt, potesne tum, Laeli, negare rem esse illam publicam, cum populi sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam?”

⁷²⁰ Zetzel’e göre **consilium** burada herhangi bir yönetim biçimi için gerekli olan önderlik ve kılavuzluk yâni yürütme yetkisi veya ihtiyatlı yetki anlamında kullanılır. (Bkz. Zetzel, **a.g.e.**, s. 130) Bununla birlikte kelimeyi Türkçeye siyâset diye çevirmenin de anlama ters düşmeyeceği söylenebilir.

⁷²¹ Cicero, **a.g.e.**, 1.26.41.

⁷²² **Ille** [**res publica**] gibi düşünülebilir.

⁷²³ **A.e.**, 1.27.43.

⁷²⁴ **A.e.**, 3.31.43.

Tum Laelius: Ac nullam quidem citius negaverim esse rem publicam, quam istam, quae tota plane sit in multitudinis potestate.”

“Scipio: Şimdi sıra, kendisinde muhtemelen eksiklikler olduğunun görüleceği üçüncü türde. Her şeye halk (**populus**) aracılığıyla hükmedildiği ve her şeyin halkın (**populus**) denetimi altında olduğu söylendiğinde, avam her kimi isterse onu cezalandırdığında, istediği şeyleri talan ettiğinde, istediği şeyleri zorla aldığıda, istediklerini elinde tutup istediklerini saçıp savurduğunda, Laelius, devletin (**res publica**) aslında halka âit (**res populi**) olduğunu ileri sürdüğümüz için her şey halka (**populus**) âitken, bunun bir devlet (**res publica**) olduğunu inkâr edebilir misin?

Laelius: Her şeyin açıkça avamın denetiminde olduğu bu devlet (**res publica**) dışında hiçbir devletin (**res publica**) devlet (**res publica**) olmadığını gerçekten de daha çabuk söyleyemem.”⁷²⁵

Res publica = **res populi** yâni devlet = halkın mülkü ifadesinde geçen “mülk” kelimesinin “Adâlet mülkün temelidir.” cümlesindeki “mülk” gibi devlet anlamında kullanıldığı söylenebilir. Dolayısıyla Cicero’nun yukarıdaki aktarımlarından yola çıkılarak, devletin halka âit bir yapılanma olduğu ancak halk (**populus**) bir sonraki alt başlıkta detaylı olarak aktarılacağı üzere belli kimseleri içine alan bir kavram olduğundan devletin de Cicero için Roma’da yaşayan herkesin devleti olmadığı dolayısıyla yönetimde söz sâhibi olmanın **populus**’tan olan kimselere tanınmış bir ayrıcalık olduğu yorumu yapılabilir.

İlâveten, **res publica**’yı halkın mülkü diye çevirmenin yanı sıra kamuya âit bir eylem alanı olması hesaba katılarak kamu işi/ görevi ve **res**’in çıkar anlamı hesaba katılarak da kamu menfaati diye çevirmenin mümkün olduğu söylenebilir. Zaten kavramın anlamları arasında da kamu menfaati (**common weal**) anlamı mevcuttur. Aşağıda verilecek örneklerde **res publica** yerine devlet kelimesi kullanılmasının bağlamla çelişmediği açıktır ancak kavramın anlamı üzerinden fikir yürütülerek çeviri yapılacaktır.

⁷²⁵ A.e., 3.33.45.

“Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut iidem et in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem non modo usu, sed etiam studio discendi et docendi essemus ... auctores, ...”

“Hem kamu görevini yerine getirmede (**in gerenda re publica**) hatırlanmaya değer bir iş çıkarmış olduğum için hem de siyâsî işlerin (**res civiles**) ilkelerini açıklamadaki kabiliyetimi yalnızca deneyimimle değil aynı zamanda öğrenme ve öğretme hevesimle [kazandığım için] bu konularda ... örnek teşkil ediyorum.”⁷²⁶

Burada geçen **in gerenda res publica** ifadesi Türkçeye “devlet yönetmede” diye çevrildiğinde de Cicero’nun konuşturduğu Scipio’nun memurluk yapmış biri olarak devlet yönetiminin bir parçası olduğu anlaşılır ancak bu ifade onun memûriyeti sırasında yerine getirdiği görevleri işâret ettiği için **res publica**’yı kamu görevi diye çevirmenin bağlamla çelişmediği de söylenebilir. Zetzel de kavramın, **adeo**, **-ire** ve **gero**, **-ere** filleriyle birlikte kullanıldığında idârî işlere katılmak ve memûriyet görevinde olmak anlamına geldiğini aktarır.⁷²⁷

“Iam illud apertum est profecto, nihil esse turpius quam est quemquam legari nisi rei publicae causa.”

“Artık şu kesinlikle açıktır: Birinin kamu menfaati (**res publica**) için olmadıkça elçi olarak gönderilmesinden daha utanç verici hiçbir şey yoktur.”⁷²⁸

Yukarıda olduğu gibi bu aktarımda da **res publica** kavramı devlet diye çevrildiğinde de kişilerin devlete hizmet için olmadıkça görevlendirilmemeleri gerektiği kolaylıkla anlaşılır ancak Cicero’nun eserini kaleme aldığı dönemde devlet idâresindeki yozlaşmışlık ve devlet memurlarının aldıkları rüşvetler sâyesinde zenginleşmesi eleştirilere neden oluyordu. Kişiler, devlete hizmet etmek için değil rüşvetle zenginleşebilmek için devlet memuru olmayı ister hâle gelmişti. Dolayısıyla

⁷²⁶ A.e., 1.8.13.

⁷²⁷ Cicero, **Cicero: On the Commonwealth and On the Laws**, Çev. James E. G. Zetzel, Haz. James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1999, s. xxxvii.

⁷²⁸ Cicero, **De Legibus**, 3.8.18.

da Cicero'nun burada memurun kamu menfaatine hizmet etmek yerine kendi servetini arttırmak için göreve gelmesini eleştirdiği söylenebilir. Bu sebeple de çeviride **res publica** kavramının anlamları arasından kamu menfaati anlamı tercih edilebilir.

Zetzel'e göre Cicero'nun **civitas**, **res publica** ve **populus** kavramlarını bir ilgi cümlesiyle açıklaması okurun dikkatini birinci kitabın odaklandığı Roma'nın ne tür bir yönetim biçimine ihtiyacı olduğu ve devletin devamlılığının sağlanması gerektiği meselelerine çeker.⁷²⁹ Dolayısıyla yeri geldiğinde **res publica** kavramının, halka âit yâni halkın menfaatinin gözetilmesini ve Cicero'nun, meşrûyetini kabul ettiği yönetim biçimi anlamında kullanıldığı söylenebilir. Cicero'nun kendi tasarısı olduğunu iddia ederek sunduğu karma yönetim biçiminin yanı sıra monarşi, aristokrasi ve **populus**'un idâresindeki yönetim biçimleri de meşrû birer yönetim biçimidir. Cicero bunları da kabul eder. Öztürk'e göre de **res publica** en yalın haliyle devlet yâhut meşrû yönetim anlamına gelir.⁷³⁰ Benzer şekilde Schofield da **res publica** kavramının tartışmada, meşrûyet ölçütü olma görevi üstlendiği yorumunu yapar; ona göre, Cicero'nun yaptığı girizgâh⁷³¹ meşrû olan ve olmayan yönetim biçimleri arasındaki ayrımı temellendirme görevini üstlenir; ilâveten, meşrûyet temellerine dayanan yönetim biçimleri arasında ayrım yapma hevesi **De Re Publica**'ya Roma'ya ve Cicero'ya özgü bir katkıda bulunur.⁷³² Hodgson da, Schofield'in bu açıklamasını mantıklı bulduğunu aktarır ve destekler.⁷³³

“Mihi vero nihil umquam popolare placuit,
eamque optimam rem publicam esse dico,
quam hic⁷³⁴ consul⁷³⁵ constituerat, quae sit in
potestate optimorum.”

“Doğrusu halkçı bir şey kat'iyen hoşuma
gitmez ve Roma'da Marcus Cicero'nun
consul olduğu sırada kurmuş olduğu
denetimin aristokratlarda olduğu türden bir

⁷²⁹ Zetzel, **a.g.e.**

⁷³⁰ Armağan Öztürk, “Res Publica İdeali Üzerine Tarihsel ve Kavramsal Bir Soruşturma”, **Platon'dan Skinner'a Antik ve Modern Düşünce: Res Publica**, Haz. Armağan Öztürk, Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 8.

⁷³¹ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.24.38.

⁷³² Schofield, **a.g.e.**, s. 155.

⁷³³ Hodgson, **a.g.e.**, s. 52.

⁷³⁴ Latince de yer bildiren **hic** zarfı burada Roma için kullanılmıştır.

⁷³⁵ Cicero burada isim vermeden kullandığı **consul** unvanıyla kendini kasteder.

yönetim biçiminin (**res publica**) en iyi yönetim biçimi (**res publica**) olduğunu söylüyorum.”⁷³⁶

Cicero’nun burada, **res publica** kavramını yönetim biçimi anlamında kullandığı söylenebilir. Zira kavram açıkça, aristokratik idârenin en iyi yönetim biçimi olduğunu ifade etmek için kullanılır.

“Est omnino, cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio, dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto.”

“Yönetim biçiminin (**res publica**) tamâmen onayladığım o türü hakkında düşündüklerimi söylerken her ne kadar [aklımdaki] bu yönetim biçiminde (**res publica**) o değişimlerin hiç de kolay gerçekleşmeyeceğini düşünsem de yönetim biçimlerinin (**rei publicae**) değişimleri hakkında kesinlikle daha dikkatli konuşmam gerekir.”⁷³⁷

Cicero yukarıdaki bölüme ilk ve en belirgin değişimin krallıkta olduğunu yazarak devam eder. Krallığın tiranlığa dönüştüğüne değindikten sonra aristokrasinin oligarşiye ve **populus**’un idâresinin avamın idâresine dönüştüğünü aktarır. Krallık, aristokrasi, **populus**’un idâresi ve bunların yozlaşmış biçimleri olan tiranlık, oligarşi ve avamın idâresi birer yönetim biçimidir. Dolayısıyla Cicero’nun burada kullandığı **res publica** kavramının yönetim biçimi anlamına geldiği söylenebilir.

“Atqui pleraque sunt dicta in illis libris, quod faciendum fuit, cum de optuma re publica quaereretur. Sed huius loci de magistratibus sunt propria quaedam, a Theophrasto primum, deinde a Dione Stoico quaesita subtilius.”

“Bununla birlikte, en iyi yönetim biçimi (**res publica**) hakkında etraflıca düşünürken öyle gerektirdiği için önceki kitaplarımda, pek çok şey söyledim çünkü ancak **magistratus**’lar hakkındaki bu konunun öncelikle Theophrastos sonra da Stoalı

⁷³⁶ Cicero, **De Legibus**, 3.17.37.

⁷³⁷ Cicero, **a.g.e.**, 1.42.65.

Diogenes tarafından daha titizlikle
incelenmiş olan, belli başlı hususları
vardır.”⁷³⁸

Cicero yukarıda **De Re Publica** adlı eserinde en iyi yönetim biçiminin ne olması gerektiğine dâir yapmış olduğu tartışmayı kastederek en iyi **res publica**’nın ne/ hangisi olduğu hakkında araştırma yapmış olduğunu hatırlatır. Cicero’nun **De Re Publica** adlı eserinde tartıştığı konu, en iyi yönetim biçiminin ne olduğudur ve kendisi, bütün yönetim biçimlerini tek tek ele alıp olumsuz yanlarını sıraladıktan sonra karma yönetim biçiminin en iyisi olduğunu aktarır. Dolayısıyla buradaki **res publica** kavramının da yönetim biçimi anlamında kullanıldığı söylenebilir.

Schofield, Cicero’nun **res publica** kavramını Grekçedeki **politeia** gibi yönetim biçimi anlamında kullanacağı vakit hükûmet/ yönetme biçimi/ durum (**status**), biçim (**forma**), tâkip edilen yöntem (**modus**), tür (**genus**) gibi kelimelerle tamlama yaparak **status/ forma/ modus/ genus rei publicae** yâhut **civitatis** şeklinde kullandığını aktarır.⁷³⁹ Bunlara, şekil/ biçim anlamına gelen **conformatio** da eklenebilir. Asmis ise Cicero’nun yaptığı tanımın⁷⁴⁰ tartışmaya başlarken şu sorunun cevaplanması için bir ölçüt görevi gördüğünü yazar: **Res publica**’nın veya **civitas**’ın en iyi biçimi (**status**) nedir?⁷⁴¹ Yukarıda iddiayı desteklemek için kullanılan bölümlerden yola çıkılarak Cicero’nun **res publica** kavramını tek başına yönetim biçimi anlamında kullandığını düşünmekle birlikte onun tamlama şeklindeki kullanımının da yönetim biçimi anlamına geldiği söylenebilir. İlâveten Cicero, **res publica**’yı ya da **civitas**’ı yönetim biçimi anlamına gelecek şekilde tamlama yaparak kullanacağı vakit **status, forma, modus** ve **genus** kelimelerine ek olarak tâkip edilen yöntem anlamındaki **ratio** ve biçim anlamındaki **species** kelimelerini de kullanır. Cicero’nun **res publica** yâhut **civitas** kavramlarını tamlama yaparak yönetim biçimi anlamında kullandığı yerlere aşağıdaki bölümler örnek verilebilir:

“Quare cum penes unum est omnium summa
rerum, regem illum unum vocamus et
regnum eius rei publicae statum.”

⁷³⁸ Cicero, **De Legibus**, 3.5.13.

⁷³⁹ Schofield, **a.g.e.**, s. 158.

⁷⁴⁰ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.25.39.

⁷⁴¹ Asmis, **a.g.e.**, s. 570.

“Bu yüzden her konuda en üstün yetki tek kişinin elinde olduğu zaman o kişiye kral ve bu yönetim biçimine (**rei publicae statum**) krallık deriz.”⁷⁴²

“Atqui, si quaeris ego quid exspectem, quoniam scriptum est a te de optimo rei publicae statu, consequens esse videtur ut scribas tu idem de legibus.”

“Bununla birlikte, senden ne beklediğimi sorarsan devletin idâresinin mükemmel biçimi (**de optimo rei publicae statu**) üzerine yazdığına göre, aynı şekilde yasalar üzerine de yazmanın uygun olduğunu düşünüyorum.”⁷⁴³

Cicero’nun **statum rei publicae** ve **rei publicae statu** ifadelerini bu bölümlerde kalıp hâlinde yönetim biçimi anlamına gelecek şekilde kullandığı görülür.

“...Scipionem rogemus, ut explicet, quem existimet esse optimum statum civitatis.”

“...Scipio’dan mükemmel yönetim biçiminin (**optimum statum civitatis**) hangisi olduğunu düşündüğünü açıklamasını isteyelim.”⁷⁴⁴

“Quoniam igitur eius rei publicae, quam optumam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis et servandus status, omnesque leges adcommodandae ad illud civitatis genus, serendi etiam mores nec scriptis omnia sancienda, repetam stirpem iuris a natura, qua duce nobis omnis haec est disputatio explicanda.”

“O halde Scipio’nun şu altı kitapta en iyisi olduğunu gösterdiği bu yönetim biçimini (**res publica**) sürdürmemiz, korumamız gerektiği için ve bütün yasaları devletin bu türüne (**ad illud civitatis genus**) uygun hâle getirmemiz ayrıca ahlâkî değerler oluşturmamız ve yazılı olmayan her şeyi onaylamamız gerektiği için doğanın önderliğinde yürütmemiz gereken bu

⁷⁴² Cicero, **a.g.e.**, 1.26.42.

⁷⁴³ Cicero, **De Legibus**, 1.5.15.

⁷⁴⁴ Cicero, **a.g.e.**, 1.20.33.

tartışmada hukukun kökenini doğada arayacağım.”⁷⁴⁵

Bu bölümlerdeki **optimum statum civitatis** ve **civitatis genus** ifadelerinin de yukarıdaki **statum rei publicae** ve **rei publicae statu** ifadeleri gibi Cicero tarafından yönetim biçimi anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülür.

Res publica kavramın anlamları arasında îtiraz edilemeyeceğini söylemenin mümkün olduğu en yaygın karşılıksa “devlet”tir. Elbette burada, devletin hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığı önemlidir ancak bunu açıklamaya başlamadan önce Cicero’nun **res publica** kavramını devlet anlamına gelecek şekilde kullandığı yerlere örnek verilecektir.

“Tum ille: Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otiosum, hoc praesertim motu rei publicae.”

“Bunun üzerine Tubero (şöyle dedi): Doğrusu, kitaplarıma ayıracak zamanım hep var; nitekim onları da alıkoyan hiçbir şey yok. Öte yandan seni bilhassa da devletin (**res publica**) bu karmaşası sırasında dinlenirken yakalamak büyük fırsat.”⁷⁴⁶

“Vno in genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. Dedit huic quoque iudicio C. Coelius tabellam,⁷⁴⁷ doluitque, quoad vixit, se, ut opprimeret C. Popillium, nocuisse rei publicae.”

“Sesli oylamanın, Cassius’un bile yasasına dâhil etmediği tek bir duruşma türünde, yâni vatana hıyânet duruşmasında devam ettiği anlaşılıyordu. Bu karar için de Gaius Coelius, oy pusulası dağıttı ve Gaius Popillius’u ezmek için devlete (**res publica**)

⁷⁴⁵ Cicero, **a.g.e.**, 1.6.20.

⁷⁴⁶ Cicero, **De Re Publica**, 1.9.14.

⁷⁴⁷ Mahkemelerde her yargıcın elinde üç **tabella** olurdu. Bu **tabella**’ların birinde A. (**Absolvo**/ Berâat ettiriyorum), diğesinde C. (**Condemno**/ Mahkûm ediyorum) sonuncusundaysa N. L. (**Non Liquit**/ Çekimser) yazardı. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=tabellam&la=la&can=tabellam0&prior=Coelius&d=Perseus:text:2007.01.0030:book=3:section=36&i=1#lexicon>, 30 Ağustos, 2020)

zarar vermiş olmaktan yaşadığı sürece
üzüntü duydu.”⁷⁴⁸

“S. Vides igitur ne illam quidem, quae tota
sit in factionis potestate, posse vere dici rem
publicam.”

“Scipio: Öyleyse herhalde, tamâmen
oligarşinin denetiminde olan o devlete (**res
publica**) bile aslında devlet (**res publica**)
denemeyeceğini anlıyorsunuz.”⁷⁴⁹

Günümüz devlet anlayışının yâhut yapısının ve işleyişinin Antik Çağ’dakine
bire bir uymasını beklemek doğru değildir ancak temeldeki benzerliklere değinmek
Cicero’nun devlet denince ne anladığını ortaya koymaya yardımcı olabilir.
Kubbealtı Lugatı, devlet kelimesinin anlamlarını belli bir toprak parçası üzerinde ve
bir hükûmet idâresi altında teşkilâtlanmış bağımsız siyâsî topluluk, milletin hukûkî
şahsiyet kazanmış şekli, böyle bir topluluğu yöneten organ, hükûmet, ululuk,
büyüklük, büyük rütbe/ mevki/ makam, mutluluk, tâlih olarak sıralar.⁷⁵⁰ Başgil, bir
karşılaştırma yapar ve Türkçedeki devlet kelimesiyle bu kelimenin Batı dillerindeki
karşılıklarının aslında aynı anlamı vermediğini vurgular; Başgil’in aktardığı üzere,
devlet kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş olup müdâvele ve tedâvül kelimelerinin
kökü olav **devl**’den türemiştir; dolayısıyla kelime, özünde bir değişim ve hareketlilik
barındırır; oysa, kelimenin Batı dillerinde birbirine yakın biçimlerdeki karşılıkları
olan İngilizcedeki **state**, Almancadaki **staat**, İtalyancadaki **stato**, Fransızcadaki **état**,
Portekizcedeki ve İspanyolcadaki **estado** kelimelerinin kökeni Latincedeki **status**⁷⁵¹
kelimesine dayanır ve kelime Türkçedekinin aksine kalıcı, durağan ve hareketsiz
olmayı ifade eder; ilâveten Başgil, MS 16. yy.’da yaşamış olan Jean Bodin’in⁷⁵² bile
état kelimesini cumhûriyet, monarşi veya demokrasi hükûmet biçimlerini kastederek

⁷⁴⁸ Cicero, **De Legibus**, 3.16.36.

⁷⁴⁹ Cicero, **a.g.e.**, 3.32.44.

⁷⁵⁰ Ayverdi, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.lugatim.com/s/devlet>, 6 Ocak, 2021.

⁷⁵¹ Kelimenin konumuzla ilgili anlamlarından bazıları durum, tutum, hükûmet biçimi olarak
sıralanabilir. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

[http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=status&la=la#Perseus:text:1999.04.0059:entry=status2-
contents](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=status&la=la#Perseus:text:1999.04.0059:entry=status2-contents), 6 Ocak, 2021)

⁷⁵² Jean Bodin, Fransız Parlamentosu üyesi olmasının yanı sıra bir hukukçu, siyâset felsefecisi ve
tarihçidir. Kendisinin devlet üzerine kaleme almış olduğu **Les Six Livres de la République** adlı bir
eseri vardır.

kullandığını aktarır; devlet, bir cemiyet yâhut terkip yâni rûhî bir birleşme ve kaynaşmadır; ortak bir çevrede yaşayan ve birbirine komşuluk ya da akrabalık bağıyla bağlı olan insanlar ortak çıkarları doğrultusunda bir araya gelerek ülkeleri oluşturur; ne var ki belli bir ortaklık olsa da aynı ülkenin yurttaşları da kendi içinde ayrılır; topluluklardan hâsıl bir birlik olan devletse bu farkları gözetmeksizin herkesi kucaklar, siyâsetle birbirine kenetler ve tek bir sevk ve idâre merkezine bağlar, çokluk ve tezat içinde bir birlik ve mutâbakat sağlar; Başgil, burada benzetme yaparak devletin peteklerden oluşan bir kovana benzediğini ve onun geniş bir sâhayı içine alan bir birlik olduğunu ifade eder; insanların merkezî bir sevk ve idâre teşkilâtına bağlı olması bakımından da devletin siyâsî bir birlik olduğunu, devlette ne olursa olsun belli bir nizamın bulunduğunu, devleti bir hükûmetin temsil ettiğini, son olarak da herkesin ve her şeyin üstünde bir gücün devlete hükûmranlık ve gözcülük yaptığını düşünür.⁷⁵³ Eroğul’a göreyse devlet toplumun üstündedir, egemen sınıfın ve toplumun çıkarına hizmet eder; devletin ortaya çıkışı insanın gelişiminin kaçınılmaz sonucudur.⁷⁵⁴

Devlet kelimesinin anlamı Batı ve Doğu dillerinde farklılık gösterse bile Cicero’nun devleti (**res publica**) bir cemiyet (**concilium**), bir topluluk (**coetus**) olarak görmesinin,⁷⁵⁵ onun devamlılığını sağlamak için belli bir muhâkemenin (**consilium**) olması gerektiğini düşünmesinin,⁷⁵⁶ devleti meydana getiren halkın (**populus**) bir hayvan sürüsü gibi değil de hukuk uzlaşısıyla (**iuris consensus**) ve ortak menfaatle (**utilitatis communio**) bir araya geldiğini ifade etmesinin,⁷⁵⁷ çevirilerde aktarıldığı üzere Cicero’nun meşrû kabul ettiği yönetim biçiminde halkın menfaatini öne koymasının⁷⁵⁸ temeldeki devlet anlayışıyla örtüştüğü söylenebilir. Eroğul, devletin toplumun ortak çıkarına yönelik birtakım görevlerini belli ölçüde dâima yerine getirmek zorunda olduğunu aktarır ancak toplumun çıkarına hizmetin bir sınırı olduğunu ve bu sınırı aşan devletlerin ya yeni bir egemen sınıf yâhut

⁷⁵³ Ali Fuad Başgil, “Devlet Nedir?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: XII, S: 4, 1946, s. 981-990.

⁷⁵⁴ Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, 3. bs., Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2020, s. 77, 177.

⁷⁵⁵ Bkz. Cicero, *De Re Publica*, 6.13.13.

⁷⁵⁶ Bkz. *a.e.*, 1.26.24.

⁷⁵⁷ Bkz. *a.e.*, 1.25.39.

⁷⁵⁸ Bkz. *a.e.*, 1.32.48, 3.31.43, 3.33.45.

sınıfsız bir toplum ortaya çıktığı için yok olmaya mahkûm olduğunu ekler; devletin doğuşu için toplumsal bir bölünmenin zorunlu olduğunu düşünür.⁷⁵⁹ Kendisinin devletle ilgili bu aktarımının Cicero’da devlet ve halkın menfaati arasında kurulan ilişkiyi destekler nitelikte olduğu, bu devlet anlayışının da Antik Çağ’da Roma’nın sınıflara ayrılmış toplum yapısıyla örtüşen bir devlet anlayışı olduğu söylenebilir.⁷⁶⁰ Ayrıca bu alt başlığın başında **res publica** kavramının anlamı üzerine yapılan çeşitli yorumlar aktarılırken kavramın, siyâsî topluluğu ilgilendiren her şeyi kapsadığı, çağdaş devlet anlayışıyla örtüşmediği, Roma halkının haklarını ve menfaatlerini kapsadığı ve siyâsî topluluk anlamına gelebileceği aktarıldı.⁷⁶¹ Dolayısıyla, kavramın anlamına dâir söz konusu yorumların da yukarıda aktarılan devlet anlayışıyla örtüştüğü söylenebilir. Yine, Jean Bodin’in devlet kelimesini hükûmet biçimi anlamında kullanmasının da **res publica** kavramının yönetim biçimi anlamında kullanıldığına dâir iddiayı destekler nitelikte olduğu söylenebilir.⁷⁶²

Res publica kavramı devlet anlamında kendisiyle eş anlamda kullanılan **civitas** kavramıyla karıştırılabilmektedir. **Civitas**, Latince dışıl bir kelime olup kelimenin anlamları bir Roma yurttaşının konumu yâhut sâhip olduğu ayrıcalıklar, kentin bağımsızlığı, bir topluluk oluşturmuş yurttaşlar, siyâsî kurum, devlet, kent devleti, kent ve bilhassa da Roma kenti ve Roma’da yaşayan yurttaşlar olarak verilir.⁷⁶³ **Res publica** ve **civitas** devlet anlamına gelecek şekilde kullanıldıklarında eş anlamlı olmakla birlikte her zaman eş anlamda kullanılmayabilirler. Cicero, **res publica** kavramını **res populi** diye tanımlarken **civitas** için de tanım yapar dolayısıyla **civitas** ve **res publica** kavramlarının aynı anlamda kullanılıp kullanılmadıklarını değerlendirmeden önce Cicero’nun **civitas** tanımının ne olduğuna değinmek konuyu anlamaya katkı sağlayabilir. Onun, **civitas** için yapmış olduğu bir

⁷⁵⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 77, 123.

⁷⁶⁰ Bu konuya, Cicero’nun nasıl yaklaştığına bir sonraki alt başlıkta detaylı olarak değinilecektir. Ayrıca, Antik Çağ’da Roma’nın toplum yapısı ve toplumdaki sınıflar için bkz. s. 62-80.

⁷⁶¹ Bkz. s. 119, 124-125.

⁷⁶² Bkz. s. 131-135.

⁷⁶³ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=civitas&la=la#lexicon>, 5 Eylül, 2020.

tanıma **res publica** kavramının tanımı aktarılırken değinildi.⁷⁶⁴ Cicero, **civitas** için aşağıdaki bölümlerde de tanım yapar.

“Quid est enim civitas nisi iuris societas?”

“Hakîkaten de devlet (**civitas**) eğer hukuk birliği değilse nedir?”⁷⁶⁵

“...nihil est enim illi principi deo, qui omnem mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur; ...”

“...Zîra bütün evreni yöneten o yüce tanrı nezdinde hiçbir şey, en azından yer yüzünde meydana gelebilecek hiçbir şey, devletler (**civitates**) diye adlandırılan insanların hukuk aracılığıyla bir araya getirilmesinden oluşan cemiyetlerden ve topluluklardan daha makbul değildir; ...”⁷⁶⁶

Cicero’nun yukarıdaki örneklerde olduğu gibi **res publica** ve **civitas** kavramları arasında fark gözetmesinden yola çıkılarak onun, bu kavramları her zaman eş anlamda kullanmadığı söylenebilir. Cicero’nun **civitas**’ının hukukun bağlayıcılığıyla oluşan bir berâberlik olduğunu ve bu anlamda da **civitas**’ın **res publica** kavramına nazaran somut bir anlam ifade ettiği söylenebilir. Marquez de bu düşünceyi desteklercesine **civitas**’ın **res publica** ve **populus** ile eş anlamda kullanılabildiğini hatırlatır ancak Cicero’nun **res publica** için yapmış olduğu tanımda⁷⁶⁷ açıkça bir ayrım gözettiğini düşünür; **res publica** kavramının **civitas**’ın aksine insanların aynı amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu bir birliğe âit ifadeler yâhut hukukî ifadeler yerine daha çok rûha tesir eden ifadelerle tanımlandığını, bu bağlamda **res publica**’nın insanların töreler ve öz değerler gibi ortaklaşa sâhip oldukları ya da önemsedikleri herhangi bir şey olabileceğini aktarır; bu noktada, Cicero’nun **res publica**’nın **res populi** olduğunu ifade ettiği ilk tanımda **populus**’un yasalar üzerine fikir birliğine varan ve ortak menfaati paylaşan çoğunluk

⁷⁶⁴ Cicero’nun **De Re Publica**, 1.26.41’deki ilgili tanımı için bkz. s. 127-128.

⁷⁶⁵ **A.e.**, 1.32.49.

⁷⁶⁶ **A.e.**, 6.13.13.

⁷⁶⁷ “Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus.” (Bkz. **a.e.**, 1.25.39)

diye tanımlandığını⁷⁶⁸ hatırlatır; ona göre, **res publica** âdeta insanların yasalar ve resmî kurumlarla kendilerine bir düzen ve âsâyiş sağlamayı istemesinden doğan bir ortaklıktır.⁷⁶⁹ Marquez'in **res publica**'nın tanımının rûha hitap ettiği yorumundan yola çıkılarak kavramın mânevî bir anlam taşıdığı, Wood'un aktardığı gibi de kanunlardan ve kurumlardan oluşan bileşik bir yapı/ tesis anlamında **res publica** yerine Cicero'nun sıklıkla yaptığı gibi **civitas**'ı kullanmanın daha doğru olduğu söylenebilir.⁷⁷⁰

“Nostra vero aetas cum rem publicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam coloribus eisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem eius et extrema tamquam liniamenta servaret.

...

Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rem publicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus.”

“Doğrusu, bizim neslimiz devleti (**res publica**) sanki olağanüstü ancak ilerleyen zamanla artık renkleri solan bir resim gibi [teslim] almışken yalnızca ondaki renkleri aynılığıyla tazelemeyi ihmal etmekle kalmadı aynı zamanda en azından biçimini ve deyim yerindeyse ana hatlarını korumaya bile özen göstermedi.

...

Nitekim, tesâdüfen değil kendi hatalarımız yüzünden devlet (**res publica**) bir kelime olarak muhâfaza ediyoruz, işin aslı onun kendini çok önceden yitirdik.”⁷⁷¹

İçinde bulunduğu duruma devletin (**res publica**) bir anda gelmediğini düşünen Cicero'ya göre onun bu durumunun sebebi, âdetlerinden (**mores**) geriye hiçbir şey kalmamış olmasıdır zîra âdetler, devlet yönetiminde son derece

⁷⁶⁸ Bkz. **a.e.**

⁷⁶⁹ Marquez, **a.g.e.**, s. 192.

⁷⁷⁰ Bkz. Wood, **a.g.e.**, s. 137, 244.

⁷⁷¹ Cicero, **a.g.e.**, 5.1.2.

önemlidir.⁷⁷² Schofield, burada **res publica** kavramının Cicero tarafından örf ve âdetlerin ihmal edildiği, devlet memurlarının bu örf ve âdetleri sürdürüp geliştirmek amacıyla kamu yararına çalışmak yerine aksi yönde hareket ettikleri konularında yakınmak maksadıyla kullanıldığını ve dolayısıyla kavramın mânevî bir anlam taşıdığını düşünür.⁷⁷³ Zetzel de **civitas**'ın **res publica**'nın aksine mânevî yâhut soyut bir anlam taşımadığını düşünür; ona göre, **civitas**'ın eş anlamlıları olan **res publica** ve **populus** ile arasındaki farkı ayırt etmek zor olmakla birlikte görünüşe göre **civitas**, insanların aynı amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu bir birliktir ve dolayısıyla somut karşılığı olan bir kavramdır.⁷⁷⁴

Hodgson, **civitas**'ın **populus**'un aynı amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu bir birlik olduğunu düşünür; **res publica** kavramı **civitas**'ın yâni yurttaşlığı olan belli bir özerk topluluğun siyâset yaptığı alanı yâhut onun sâhip olduklarını ve işlerini yönetenlerin eylem alanını işâret eder ancak ona göre, **res publica** ve **civitas** kavramları birbirlerinin yerine kullanılırken söz konusu ayrım tartışmada pek de fark edilmez; **civitas** olmadan **res publica** da var olamaz zîra yurttaşların meydana getirdiği bir birlik olmadan yurttaşlıkla ilgili bir alan da olmaz; insanlar bir araya gelerek bir topluluk oluşturabilir ancak siyâsî, medenî ve hukukî işlere bakan kurumlar olmadan bu topluluğun ömrü uzun olmayacaktır.⁷⁷⁵ Zaten Cicero da bunu açıkça ifade eder.⁷⁷⁶ Kempshall ise **res publica** kavramının tanımının hukukun bağladığı siyâsî bir topluluk olan **civitas**'ın daha geniş ve serbest tanımının içine dâhil edildiğini düşünür; **res publica** ve **civitas** gibi esnek kavramlar bir yana genel olarak kavramların uzun seneler boyunca aynı anlama gelmesini beklemenin mantıksız olacağına vurgu yapar.⁷⁷⁷ Bu noktaya kadarki bilgilerden, **civitas**'ın yalnızca maddî unsurlardan meydana gelen devlet anlamında kullanıldığı, **res publica**'nın ise bir devleti devlet yapan mânevî değerleri de barındıran bir kavram olduğu anlaşılır.

⁷⁷² Bkz. **a.e.**, 5.1.1-2.

⁷⁷³ Schofield, **a.g.e.**, s. 157.

⁷⁷⁴ Zetzel, **a.g.e.**

⁷⁷⁵ Hodgson, **a.g.e.**, s. 9-11.

⁷⁷⁶ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.26.41.

⁷⁷⁷ Matthew S. Kempshall, "De Re Publica I.39 in Medieval and Renaissance Political Thought", **Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement: Cicero's Republic**, S: 76, Haz. J. G. F. Powell, J. A. North, University of London, London, 2001, s. 134.

De Re Publica adlı eserdeki tartışmanın başında Laelius, Scipio'dan en iyi yönetim biçiminin ne olduğunu anlatmasını ister ve en iyi yönetim biçimi için de **optimus status civitatis** ifadesini kullanır.⁷⁷⁸ Oysa Scipio, özellikle Roma'dan bahsederken Grekçedeki **polis** ile daha çok örtüşen **civitas**'ı tercih etmez.⁷⁷⁹ Dolayısıyla Cicero'nun Athenai gibi Grek kent devletlerinden söz edeceği zaman **civitas** kavramını kullanırken Roma'dan söz edeceği zaman **res publica** kavramını kullandığı söylenebilir.

“Ego autem, si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem, quas ille⁷⁸⁰ vidit, non in umbra et imagine civitatis, sed in amplissima re publica enitar, ...”

“Eğer bir şekilde başarabilecek olursam Platon'un üzerine kafa yormuş olduğu aynı ilkelerle, kent devletinin (**civitas**) gölgesinde ve imgesinde değil de en yüce devlette (**res publica**) uğraşacağım.”⁷⁸¹

“S. Et rectissime quidem iudicas; quae enim fuit tum Atheniensium res,⁷⁸² cum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi⁷⁸³ iniustissime praefuerunt? num aut vetus gloria civitatis aut species praeclara oppidi⁷⁸⁴ aut theatrum, gymnasia, porticus aut propylaea nobilia aut arx aut admiranda opera Phidiae aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat?”

⁷⁷⁸ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.20.33.

⁷⁷⁹ Ayrıca, Asmis'in **res publica**'nın Roma'ya özgü bir kavram olup olmadığına getirdiği yorum için bkz. s. 117 ve **civitas-polis, res publica** ayrımıyla ilgili yorumlar için bkz. s. 117-118.

⁷⁸⁰ Cicero burada Platon'un devlet tasvirine atıfta bulunduğu için **ille** işaret zamiriyle Platon'u kasteder.

⁷⁸¹ Cicero, **a.g.e.**, 2.30.52.

⁷⁸² **Res** kelimesini burada menfaat diye çevirebiliriz. Zîra tiranlıkta tiran dışında herhangi birinin menfaat elde etmesi söz konusu olamaz.

⁷⁸³ Özellikle Roma'yı kastetmek için kullanılabilir. **Urbs**'un Grekçedeki karşılığı **asty**'dür ve bu kelime de özellikle Athenai'ı kastetmek için kullanılabilir. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=urbs&la=la#lexicon>, 8 Eylül, 2020)

⁷⁸⁴ Roma için genellikle **Urbs** kelimesi kullanıldığı için **oppidum** sıklıkla Roma hâriç, şehir merkezi ya da kasaba anlamında kullanılır. Ayrıca, Athenai ya da Thebai gibi yerler kastedilerek de kullanılabilir. (Bkz. **a.e.**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=oppidum&la=la#lexicon>, 8 Eylül, 2020) Sözlük bilgisi bu yönde olsa da **oppidum** kelimesinin nâdiren de olsa Roma için kullanıldığı metinlere rastlamak mümkündür.

“Scipio: Doğrusu son derece isâbetli çıkarım yapıyorsun. Sâhi, şu büyük Peloponnessos Savaşı’ndan sonra otuz adam⁷⁸⁵ Athenai’ı son derece adâletsizce yönetikleri zaman Athenailıların ne menfaati vardı? Yoksa kent devletinin (**civitas**) eski ihtişamı, Athenai’ın güzel görünüşü, tiyatro, **gymnasion**’lar,⁷⁸⁶ sütunlar, Akropolis’in⁷⁸⁷ meşhur kapısı ya da kalesi, Phidias’ın hayranlık uyandıran çalışmaları⁷⁸⁸ ya da şu olağanüstü Piraeus Limanı [onun] [Roma gibi bir] devlet (**res publica**) olmasını sağlıyor muydu?”⁷⁸⁹

“...o Quinte frater, consolarenturque nos non tam philosophi qui Athenis fuerunt (qui hoc facere iubent), quam clarissimi viri⁷⁹⁰ qui, illa urbe⁷⁹¹ pulsi, carere ingrata civitate quam manere in improba maluerunt.”

“...ah kardeşim Quintus, teselliği reçete eden Athenailı filozoflar beni, Athenai’dan sürülmüş, hayırsız kent devletinde (**civitas**) kalmaktansa o nankörden uzakta olmayı tercih eden son derece seçkin adamların ettiği kadar teselli etmezdi.”⁷⁹²

Cicero’nun yukarıdaki aktarımları şu şekilde yorumlanabilir: Platon, Athenailı bir filozoftur ve kendi mükemmel devlet tasvirini içinde yaşadığı **polis** anlayışından yola çıkarak yapar. Oysa Cicero, bir Romalıdır ve onun hem içinde bulunduğu şartlar hem de düzen Roma’ya özgüdür. Dolayısıyla da kendisi Roma için mükemmel devlet ve yasa tasviri yapacaksa bunun Platon’un **civitas**’ından yâni **polis**’inden farklı olacağını açıkça ifade eder. Athenai biçim bakımından güzel olabilir; heykeltıraşlar tarafından süslenmiş olabilir; onun mîmârî eserleri dikkat

⁷⁸⁵ Burada otuz adamdan kasıt Otuz Tiran’dır. Otuz Tiran için bkz. s. 19.

⁷⁸⁶ **Gymnasion** Greklerde surların dışında yer alan ve herkese açık olan beden eğitimi alanıdır. (Bkz. Frederick Adam Wright, “Gymnasium”, **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 484)

⁷⁸⁷ Akropolis neredeyse bütün Grek kentlerinde bulunurdu. Bir tepe, kayalık alan ya da doğal biçimde oluşmuş bir yükseltinin üzerine kule, kale ya da hisar inşâ edilir ve bu alana Akropolis adı verilir. (Bkz. William Smith, “Acropolis”, **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859, s. 6)

⁷⁸⁸ Phidias, Athenailı bir heykeltıraştır.

⁷⁸⁹ Cicero, **a.g.e.**, 3.32.44.

⁷⁹⁰ Seçkin adamlardan kasıt Aristides, Themistokles ve Kimon olabilir.

⁷⁹¹ Burada **ubs** kelimesiyle kastedilen yer Athenai’dır.

⁷⁹² Cicero, **De Legibus**, 3.11.26.

çekici yâhut hayranlık uyandırıcı olabilir⁷⁹³ ancak bunların hiçbirini onu Roma gibi mânevî değerleri güçlü, şerefli hükümdarların idâre ettiği ve onların kattığı değerler sâyesinde tarihi kuşaklar boyu övünülecek, bel kemiğiniyse geleneklerin oluşturduğu yaşayan bir varlık hâline getirmeye yetmez. Athenai ya da diğer Grek kent devletleri yalnızca **civitas**'tır ancak **civitas** olmanın yanı sıra Roma **res publica**'dır. Asmis de **civitas** ve **res publica** kavramları eş anlamda kullanılsalar da **civitas**'ın Greklerin **polis**'i gibi insanların aynı amaç doğrultusunda bir araya gelerek oluşturduğu bir birlikken **res publica**'nın cansız bir kurumdan ziyâde bir varlık olarak görüldüğünü ifade eder.⁷⁹⁴ Dolayısıyla Greklerin **polis**'inin Roma'daki karşılığının **civitas** olduğu söylenebilir.

4.2. Populus Kavramı

Cicero'nun **res publica** kavramının doğru anlaşılabilmesi onun kavramın karşılığı olarak verdiği **res populi**⁷⁹⁵ ifadesindeki **populus** kavramının da doğru anlaşılmasını gerektirir. Bu alt bölümde Cicero'nun **populus** kavramı için yapmış olduğu tanımdan hareketle kavramın ona ne ifade ettiği inceleneyecektir ancak öncesinde **populus** için verilen çeşitli sözlük anlamlarına ve yorumlara değinmek fayda sağlayabilir.

Encyclopedic Dictionary of Roman Law, **populus** kavramının tanımını yaparken Cicero'nun aktarımından⁷⁹⁶ alıntı yapar. Bu aktarımın çevirisine yukarıda **res publica** kavramının anlamına değinilirken yer verildi⁷⁹⁷ ve **populus** kavramının Cicero'ya ne ifade ettiği incelenirken de içeriğine yer verilecektir ancak sözlük, geniş anlamda kavramın bütün yurttaşları kapsadığını dar anlamdaysa halk meclisinde toplanan bütün herkes anlamında kullanıldığını aktarır.⁷⁹⁸ **The Oxford Classical Dictionary**'e göreyse **populus**, en yalın haliyle yurttaş topluluğu anlamına gelir; Roma'da sınıflar arası mücâdele sırasında **plebs**'ten ayrı bir sınıfa işâret ederken hukukî anlamda **patricius**'un içinde bulunduğu seçmen yâhut kanun koyucu

⁷⁹³ Cicero, Syracuse için de benzer şeyler yazar. (Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 3.31.43)

⁷⁹⁴ Asmis, **a.g.e.**, s. 576.

⁷⁹⁵ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.25.39, 1.26.41, 1.27.43, 1.32.48, 3.31.43, 3.33.45.

⁷⁹⁶ Bkz. **a.g.e.**, 1.25.39.

⁷⁹⁷ Bkz. s. 123.

⁷⁹⁸ Berger, **a.g.e.**, s. 636.

topluluğu işâret etmek için kullanılmıştır; Roma'da soyluların sâhip olduğu ayrıcalıklar yüzünden çıkan karışıklık zamanında **populus**, **Senatus**'a karşı örgütlenen **Populares**'i⁷⁹⁹ destekleyen sınıfları da içine alıyordu; **Senatus populusque Romanus** ve **amicus populi Romani** gibi ifadelerde geçen **populus** ise seçimlerle, yasamayla ve yargıyla ilgili yetkilerini **Comitia Curiata**, **Comitia Tributa** ve **Comitia Centuriata** aracılığıyla kullanan egemen güç konumundaki topluluk anlamında halkı temsil eder.⁸⁰⁰ **Lewis & Short A Latin Dictionary**'deyse **populus**'un anlamları **Senatus populusque Romanus** ifadesinde geçen **Senatus**'un aksi anlamında halk, **plebs** sınıfının aksi anlamında bir topluluk, nâdiren **plebs** sınıfını da içine alacak şekilde halk, kentli, asker olanların aksi anlamında yurttaş topluluğu, yaşam alanı olarak yerleşilen bölge, halk yığını, yığın, ahâli, guruh, çok sayıda insan veya eşyâ, kamu olarak sıralanır.⁸⁰¹

Romalılar, devlet anlamında Roma için kendilerine özgü bir ifade olan **Senatus populusque Romanus** ifadesini yâhut bunun baş harflerinden oluşan S.P.Q.R kısaltmasını kullanırdı. **Populus** kavramının doğru anlaşılabilmesi için bu ifadede geçen **populus Romanus**'un başka bir deyişle **Romanus Quiritium**'un da ne anlama geldiğine kısaca değinilecektir. Wood'a göre **Senatus populusque Romanus** ifadesi Roma devletinde halkın önemini göstermekle birlikte **Senatus**'un üstünlüğüne de işâret eder.⁸⁰² Judge ise **Senatus populusque Romanus** ifadesine gönderme yaparak devlet söz konusu olduğunda konunun hem **Senatus**'u hem de **populus**'u ilgilendirdiğini aktarır.⁸⁰³ **Populus Romanus** reşit olmayanlar, kadınlar ve köleler hâriç toplumdaki sınıflardan ve ayrımlardan bağımsız olarak bütün Roma halkını kapsayan bir ifadedir.⁸⁰⁴ **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**'a göre hem **patricius** hem de **plebs** sınıfından olan (esâsen yalnızca **patricius**'tan olan)

⁷⁹⁹ **Optimates**'in hükmettiği oligarşik düzende onların üstünlüğüne meydan okuyan Romalı siyâsî liderlerdir. (Bkz. Howard Hayes Scullard, "Populares", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 861)

⁸⁰⁰ Piero Treves, "Populus", **The Oxford Classical Dictionary**, Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press, New York, 1976, s. 864.

⁸⁰¹ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059%3Aentry%3Dpopulus1>, 15 Eylül, 2020.

⁸⁰² Wood, **a.g.e.**, s. 125.

⁸⁰³ Judge, **a.g.e.**, s. 281.

⁸⁰⁴ Treves, **a.g.e.**

bütün yurttaşlar **populus Romanus**'a dâhildir; **populus Romanus** yasal hakları olan kişilerin meydana getirdiği somut bir topluluktur ancak **populus Romanus**'a dâhil olan her bir yurttaş yasal ve hukukî bakımdan eşit haklara sâhip değildir.⁸⁰⁵

Botsford, Antik Çağ yazarlarının **populus** kavramına hem **plebs**'i hem de **patricius**'u dâhil ettiğini ancak toplum huzurunda yapılan konuşmalarda kavramın sıklıkla alt sınıftan olanlar için kullanıldığını ve bu anlamda da **plebs**'e karşılık geldiğini aktarır; **populus**'un alt sınıftan olanları kastederek kullanılması daha üst sınıftan olanları ayırt edebilmek içindir; o, **populus**'a **patricius**'un dâhil olması fikrine karşı çıkar; eğer **populus** kavramı yerine göre bütün yurttaşlar için ya da soylulardan ayrı olarak halk anlamında kullanılıyorsa **plebs** sınıfından ayrı olarak **patricius** için kullanılamaz; kavram bütün yurttaşlar için kullanıldığında **plebs** ve **cliens** sınıfları kavrama sınırlı bir anlamda dâhil edilmiş olabilir.⁸⁰⁶ Wood, meclis toplantılarına katılma hakkı olan **populus**'un içinde özgür doğumlu yetişkin erkeklerin yanı sıra azat edilmiş ve yurttaşlık hakkı kazanmış eski kölelerin de bulunduğunu ancak bunların silâh taşıyamadığını ve siyâsî makamlarda görev alamadıklarını aktarır.⁸⁰⁷ Gross ise Cumhûriyet Dönemi'nin yönetim simgesi hâline gelen **Populus Senatusque Romanus** ifadesindeki **populus**'un Roma'da yaşayan herkesi kapsamadığını, **populus**'un haricinde bir de avamın (**vulgus**) olduğunu ve ikisi arasında kesin bir fark bulunduğunu, **Populus Romanus** ifadesinin bir saygınlık ve asâlet barındırdığını ifade eder; **populus**'a dâhil kimseler yönetimde söz sâhibi olurlar, eğitim alırlar, temel eğitimin yanı sıra ileri düzeyde eğitim verebilecek birikime sâhiptirler; **populus**'ta eğitim ve bilgi önemliyken **vulgus**'ta önemli olan işgücüdür.⁸⁰⁸ **Dictionary of Greek and Roman Antiquities**'e göreyse **populus Romanus** Roma'nın kuruluşundan **plebs** sınıfının oluşumuna kadarki dönemde yalnızca **patricius** sınıfından olanlar için kullanılan bir ifadedir.⁸⁰⁹ Oysa Schmitz, **populus** kavramının **plebs** de dâhil olmak üzere bütün Romalı yurttaşları kapsayacak şekilde kullanılabilmesinin yanı sıra Antoninus Hânedanı'nın hükümranlığı sırasında

⁸⁰⁵ Berger, **a.g.e.**

⁸⁰⁶ George Willis Botsford, "The Social Composition of the Primitive Roman Populus", **The Political Science Quarterly**, C: XXI, S: 3, Eylül 1906, s. 505-507.

⁸⁰⁷ Wood, **a.g.e.**, s. 25.

⁸⁰⁸ Feliks Gross, **The Civic and the Tribal State: The State, Ethnicity, and the Multiethnic State**, Greenwood Publishing Group, Westport, 1998, s. 60-61.

⁸⁰⁹ Schmitz, "Patricii", **a.g.e.**, s. 875.

kavramın **patricius** hâriç bütün Roma yurttaşları için kullanıldığını aktarır.⁸¹⁰ Anlaşılacağı üzere, çağdaş yazarların **populus**’a **plebs** ve **patricius** sınıflarının dâhil olup olmadığına dâir düşünceleri ihtilaflıdır. Romalı bir hukukçu olan Gaius ise **populus**’un yasaları belirleme yetkisi olan Romalılardan oluştuğunu ancak **plebs**’in bu anlamda **populus**’a dâhil olmasının **patricius** sınıfıyla aynı olmadığını aktarır.

“Lex est quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione uniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patriciis; plebis autem appellatione sine patriciis ceteri ciues significantur, ...”

“Yasa, halk (**populus**) ne buyurursa ve kararlaştırırsa odur. **Plebiscitum**, **plebs** ne buyurursa ve kararlaştırırsa odur. Buna karşılık **plebs**, halktan (**populus**) ayrılır çünkü halk (**populus**) adıyla **patricius** da hesaba katılarak bütün yurttaşlar kastedilir. Öte yandan **plebs** adıyla **patricius** hâriç geri kalan yurttaşlar kastedilir.”⁸¹¹

Bu bilgilerden **populus** kavramının bir dönem Romalı soyluların oluşturduğu sınıf için kullanılırken **plebs**’in ortaya çıkışıyla soyluların kavrama yalnızca genel anlamda yurttaşlardan bahsedileceği vakit dâhil edildiği ortaya çıkar. **Plebs**’in **patricius**’a muhâlif ve kabul görmüş ayrı bir sınıf olarak ortaya ilk çıkışı Kral Tullus Hostilius’un hükümranlılığı dönemine tarihlendirilse de daha önce değinildiği üzere, **plebs** sınıfının ne zaman ortaya çıktığı açığa kavuşmuş değildir.⁸¹² Dolayısıyla **patricius** sınıfının genel kullanım hâriç **populus**’a dâhil olduğu düşüncesine dikkatli yaklaşmak gerekebilir. Cicero da Roma’nın kuruluş dönemini anlatırken genelleme yapmadığı noktada **patricius** sınıfını açıkça **populus**’tan ayrı tutar.

“Ergo, inquit Scipio, cum ille Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nominari patricosque eorum liberos, temptaret post Romuli excessum, ut ipse regeret sine rege rem publicam, populus

⁸¹⁰ Schmitz, “Patricii”, a.e., s. 876.

⁸¹¹ Gaius, *Institutiones*, I.3.

⁸¹² Bkz. s. 68.

id non tulit desiderioque Romuli postea regem flagitare non destitit; ...”

“Bunun üzerine Scipio şöyle dedi: Romulus’un, aristokratlardan oluşan ve bir kral olarak üyelerine **patres** ve çocuklarına **patricii** adının verilmesi isteyecek kadar ihsanda bulunduğu şu **Senatus**’u, Romulus’un ölümünden sonra devleti kralsız yönetmeye kalkınca halk (**populus**) buna izin vermedi ve Romulus’a duydukları özlemle daha sonra da kral istemekten vazgeçmedi.”⁸¹³

Romulus ölümünden önce aristokratlardan oluşan **patricius** sınıfının adını zikretmiştir ve onun ölümünden sonra **patricius**, devleti kendi başına yönetmeye kalkışmışsa da **populus** buna karşı durmuştur. Cicero’nun sözünü ettiği dönemde **populus** her ne kadar devlet idâresine etki edebilse de onun içinde seçkinlerin olmadığı bir **populus**’u medenî bulmadığı yorumu yapılabilir. Zîra Cicero böylesi bir **populus** için köylü (**agrestis**) sıfatını kullanır.⁸¹⁴ İlâveten Cicero’nun “biz” (**nos**) dediği bir topluluk vardır ve Cicero bu “biz”i **populus**’tan ayrı tutar.⁸¹⁵ Bu topluluğun kuvvetle muhtemel Cicero’nun kendini de dâhil ettiği devlet idâresine yön verebilecek birikime sâhip olan kişileri işâret ettiği anlaşılır çünkü Cicero’nun mükemmel devlet düzeninin nasıl olması gerektiğini yazdığı eserdeki konuşmacıların hepsi devlet idâresinde görev almış kişilerdir.

Roma’da insanlar belli sınıflara dâhildi ve her birey dâhil olduğu sınıfa tanınan hakların ve özgürlüklerin izin verdiği ölçüde yaşamını sürdürüyordu. Örneğin, **patricius** en ayrıcalıklı sınıfken **plebs** Roma’da sesini uzun mücadelelerin sonucunda duyurabilmiştir. **Eques**’in itibarıysa Catilina tertibini bastırmadaki payı sayesinde artmıştır. **Eques** bu olaydan sonra açıkça üçüncü bir sınıf hâline gelmiş ve hatta daha önce de aktarıldığı üzere **Senatus Populusque Romanus** ifadesine **et Equestris Ordo** ifadesi de eklenmiştir.⁸¹⁶ **Cliens**’e dâhil olanlar kısıtlı haklara sâhip yurttaşlar sayılabilirken **libertinus** ve **servus** olanlarsa Roma’nın herhangi bir

⁸¹³ Cicero, **a.g.e.**, 2.12.23.

⁸¹⁴ **A.e.**, 2. 12.24.

⁸¹⁵ Bkz. **a.e.**, 2.23.42.

⁸¹⁶ Bkz. s. 66.

konuda etkisi olmayan “sâkinleri”dir.⁸¹⁷ “Aynı ülkede, aynı devlete bağlı olan bütün yurttaşlar” anlamı günümüzde halk kelimesinin Türkçedeki önde gelen karşılıklarından biri⁸¹⁸ olsa da yukarıda aktarılanlara dayanarak **populus**’un Türkçe karşılığı olan halk kelimesinin anlamının Antik Çağ Roma anlayışında günümüzdeki anlamdan farklı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla da **populus** dendiğinde Antik Çağ’da Roma’da yaşayan herkesin bu kavrama dâhil olmadığı, dâhil olanların da farklı ölçüde hakları ve özgürlükleri olduğu ancak bunların bile dönemden döneme farklılık gösterdiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Cicero, yukarıda **res publica** kavramına değinirken aktarıldığı üzere **populus**’un nasıl bir oluşum olduğuna açıklama getirir.⁸¹⁹ Wood, Cicero’nun **populus** ve **res publica** kavramlarını **res publica**’nın gerçek anlamda kamu çıkarını hedeflediğini vurgulamak için birbiriyle ilişkilendirdiğini ve **populus**’un **res publica**’ya üstün olduğunu ancak Cicero’nun **populus** kavramının açıklık kazanmadığını aktarır.⁸²⁰ Asmis de, Wood gibi, Cicero’nun **populus** kavramının muğlak olduğunu ifade eder.⁸²¹ Cicero’ya göre **populus** insanların gelişigüzel (**quoquo modo**) bir araya gelerek oluşturduğu bir topluluk (**coetus**) değildir; onun, **coetus** dediği **populus**’u meydana getiren insanlar devletin nasıl yönetileceğini belirleyen yasalar ve toplum kuralları üzerine kendi aralarında uzlaşmaya varmış kimselerdir ve ortak menfaatleri paylaşırlar.⁸²² Burada, Cicero’nun **coetus** kelimesini nitelemek için kullanmış olduğu **congrego**, **-are** fiilinden türeyen **congregatus** sıfat fiili önem arz eder zîra **congrego** fiili her ne kadar “toplanmak” anlamına gelse de fiilin sözlükteki ilk anlamı hayvanların sürü hâlinde toplanmasıdır.⁸²³ Dolayısıyla Cicero burada, insanların hayvanlar gibi rastgele toplanmadığını vurguluyor ve **populus**’u meydana getiren insanlara bir değer biçiyor olabilir zîra **congregatus**

⁸¹⁷ Antik Çağ’da Roma’da toplumu meydana getiren başlıca sınıflar ve bu sınıfların sâhip olduğu haklar için bkz. s. 63-80.

⁸¹⁸ Ayverdi, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)
<http://www.lugatim.com/s/halk>, 17 Eylül, 2020.

⁸¹⁹ Cicero’nun **De Re Publica**, 1.25.39’daki ilgili aktarımı için bkz. s. 123.

⁸²⁰ Wood, **a.g.e.**, s. 137-138.

⁸²¹ Asmis, **a.g.e.**, s. 577.

⁸²² Bkz. **a.g.e.**, 1.25.39.

⁸²³ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=congregatus&la=la&can=congregatus0&prior=modo&d=Perseus:text:2007.01.0031:book=1:section=39&i=1#Perseus:text:1999.04.0059:entry=congrego-contents>, 20 Eylül, 2020.

yerine toplanmak anlamına gelen **socio**, **-are** fiilinden türeyen **sociatus** sıfat fiilini kullanır.

Cicero hukuk kuralları üzerine uzlaşmadığı sürece **populus**'un varolmayacağını düşünür. Hukuk kuralları olmadan insanlar bir topluluk oluştursa bile bu topluluk Cicero'ya göre **populus** değildir. Cicero, bir tirandan farksız olduğunu düşündüğü böylesi bir topluluğuysa bir yaratığa (**belua**) benzettir.

“..., quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur, sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrius, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius belua est.”

“..., çünkü benim düşünceme göre Scipio, öncelikle, senin son derece başarılı bir şekilde tanımladığın gibi, halk (**populus**) hukuk uzlaşısıyla bir arada tutulmadıkça halk (**populus**) değildir. Aksine bu birleşme, eğer [yönetimde] tek adam olsaydı onun olacağı kadar tirandır. Hatta bu, [tirandan] daha rezildir zira halkın (**populus**) görünümünü ve adını taklit eden o yaratıktan daha korkutucu olan hiçbir şey yoktur.”⁸²⁴

Cicero **populus**'un nasıl bir topluluk olduğunu açıkladıktan sonra tek başına yaşayamayan bir canlı olan insanın doğal bir yönelimle toplu halde yaşadığını, bu yüzden de insanların bir araya gelmesinin başlıca nedeninin zayıflık (**inbecillitas**/**inbecillitas**) olmadığını aktarır.

“Eius⁸²⁵ autem prima causa coeundi est non tam inbecillitas quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio; non est enim singulare nec solivagum genus hoc, ...”

“Öte yandan, bu topluluğun bir araya gelmesinin başlıca nedeni zayıflık değildir. [Başlıca neden] daha ziyâde, tıpkı bir araya toplanma gibi, insanlarda yaradılıştan var olan bir [eğilimdir]. Zira bu tür, yalnız [yaşayan] ve başıboş [dolaşan] bir tür değildir.”⁸²⁶

⁸²⁴ Cicero, **a.g.e.**, 3.33.45.

⁸²⁵ Buradaki **is** işaret zamiri bir önceki cümlede geçen **coetus** kelimesine bağlıdır.

⁸²⁶ **A.e.**, 1.25.39.

Öyleyse Cicero için **populus**'un insanın zayıf olduğu için değil doğası gereği yalnız yaşayamadığı için oluşturduğu bir topluluk olduğu söylenebilir. Cicero yukarıdaki aktarımda her ne kadar insanları bir araya getirenin **inbecillitas** olmadığını ifade etmiş olsa da daha sonra adâleti sağlama kaygısının kaynağının **inbecillitas** olduğuna dikkat çeker.⁸²⁷ İnsanlar kendileri için bir güvence aradıklarından adâleti tesis etmek isterler. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Cicero'ya göre belki **populus**'u oluşturmanın nedeninin değil ama güvende olma kaygısının insanın zayıflığı olduğu yorumu yapılabilir. Bunun yanı sıra Cicero için hukukun (**ius**) ve yasanın (**lex**) **populus**'un düzeninin temeli olduğu, hatta çeşitlilik gösteren ve zamanın ihtiyaçlarına göre belirlenen insana özgü yasaları belirlemede **populus**'un etkin olduğu anlaşılır.

“Est enim unum ius quo devincta est hominum societas et quod lex constituit una, quae lex est recta ratio imperandi atque prohibendi.”

“Zîra, toplumu bir arada tutan hukuk tektir ve bu hukuk tek yasadır; bu yasa da buyurmanın ve yasaklamanın doğru yöntemidir.”⁸²⁸

“Ergo ut illa divina mens summa lex est, item, cum in homine est perfecta ... in mente sapientis; quae sunt autem varie et ad tempus descriptae populis, favore magis quam re legum nomen tenent.”

“Öyleyse, o ilâhî zihin nasıl en yüce yasaysa aynı şekilde insandaki [akıl] kusursuz bir hal aldığında [en yüce yasa] bilgenin zihnindedir. Diğer yandan halklar (**populi**) için çeşitli şekilde ve zamana göre belirlenmiş olan şeyler, ‘yasalar’ adını gerçeklikten ziyâde beğeniden alırlar.”⁸²⁹

⁸²⁷ “...etenim iustitiae non natura nec voluntas, sed inbecillitas mater est.” (A.e., 3.13.23)

⁸²⁸ Cicero, **De Legibus**, 1.15.42.

⁸²⁹ A.e., 2.5.11.

İkinci bölümde, Roma toplumunun **tribus**, **curia**, **gens**, **familia** adı verilen birimlerden oluştuğu ve Roma’da kuruluş döneminde Romalılarından oluşan Ramnes, Sabin kökenli Tities ve Etrüsk kökenli Latinlerden oluşan Luceres olmak üzere üç **tribus** olduğu aktarıldı.⁸³⁰ Cicero’nun da benzer şekilde gelişigüzel bir araya gelmeyen **populus**’u Roma’nın toplum düzeni anlayışına uyarak tasnif ettiği anlaşılır. Zîra ona göre, **populus**’u oluşturan farklı kökenden insanlar önce **tribus**’lara bölünmeli sonra da **populus**’u meydana getirenler servetine (**pecunia**), yaşına (**aevitas**), sınıfına (**ordo**) göre ayrılmalıdır.

“...populique partis in tribus describunto,
exin, pecunias, aevitates, ordines partiunto,
...”

“...ve halk (**populus**) kitlelerini **tribus**’lara
bölüştürsünler, sonra servetlerine, yaşlarına,
sınıflarına göre ayırsınlar, ...”⁸³¹

Cicero kendi **populus** tasvirinden bağımsız olarak Roma’da daha önce de **populus**’ta birtakım ölçütler doğrultusunda ayrımlar olduğuna ve bu ayrımın aslında düzene ve devletin idâresine katkıda bulunduğunu aktarır.

“Descriptus enim populus censu, ordinibus,
aetatibus, plus adhibet ad suffragium consilii
quam fuse in tribus convocatus.”

“Zîra servetine, sınıflarına ve yaşlarına göre
ayrılmış olan halk (**populus**), **tribus**’larda
dağınık biçimde toplanmış olandan daha
bilinçli oy kullanır.”⁸³²

Cicero’nun aktarımlarından yola çıkılarak nasıl bir topluluk olduğu açıklanan **populus**’u meydana getiren insanların belli ölçütlere göre sınıflara ayrıldığı hatta yukarıdaki aktarımdan da anlaşılacağı üzere yasal bir hak olan **suffragium**’a sâhip olduğu ve dolayısıyla devlet yönetiminde doğrudan değilse bile oylama hakkına sâhip olmaları hasebiyle dolaylı yoldan etkilerinin olduğu söylenebilir. Burada şunu belirtmekte fayda var: Oy kullanma hakkı Cicero’nun mükemmel devlet ve yasa düzeninin nasıl olması gerektiğini işlediği eserleriyle ortaya çıkmış değildir. **Populus**’un oy kullanma hakkının Roma’nın kuruluş dönemine kadar geri gittiği

⁸³⁰ Bkz. s. 63.

⁸³¹ Cicero, **a.g.e.**, 3.3.7.

⁸³² **A.e.**, 3.19.44.

anlaşılır. Örnek vermek gerekirse, Cicero'nun da belirttiği üzere Kral Ancus Marcius'un ölümünün ardından Lucius Tarquinius **populus**'un oylarıyla kral seçilmiştir.⁸³³

Cicero'ya göre **populus**'un özgürlüğünün teminatı, elinde tuttuğu oy pusulasıdır. Onun bu aktarımından yasaların yolsuzluğun önüne geçemediği yerde **populus**'un oyunun bir sonraki memur seçiminde devletin kurumlarını yolsuzluğa karışanlardan temizlemeye yarayacağı çıkarımı yapılabilir.

“...si non valuerint tamen leges ut ne sit ambitus, habeat sane populus tabellam quasi vindicem libertatis, ...”

“...eğer yasalar rüşvetçiliği engellemek için hâlâ yeterli olmadıysa halk (**populus**) oy pusulasını özgürlüğün koruyucusuymuşçasına elinde sınıksı tutsun.”⁸³⁴

Wood, Cicero'nun en azından devlet tanımını yaparken aşağı sınıfları **populus**'tan ayrı tutmadığını ve bütün yetişkin erkek yurttaşları mal varlığı, rütbe, sınıf ve mevki gözetmeksizin **populus**'a dâhil ettiğini, yurttaş olan kadınları ve çocukları, Romalı olmayanları/ yabancıları ve köleleri **populus**'un dışında tuttuğunu düşünür.⁸³⁵ Benzer şekilde Asmis de Cicero'nun genel anlamda **populus**'tan kastının bütün yurttaşlar olduğunu ancak dar anlamda aristokratları **populus**'a dâhil etmediğini aktarır.⁸³⁶ Cicero'nun Roma'nın seçkinlerini **populus**'tan ayırdığı, seçkinlerin sâhip olduğu hakları ve özgürlükleri **populus**'a vermediği anlaşılır. Dolayısıyla onun dar anlamda Roma'nın seçkinlerini **populus**'a dâhil etmediği söylenebilir. Yukarıda, Cicero'nun içinde seçkinlerin olmadığı **populus**'u **agrestis** sıfatıyla nitelediği aktarıldı⁸³⁷ ancak bu, **populus**'u nitelemek için kullanılan tek olumsuz sıfat değildir. Azılı (**effranatus/ effranata multitudo**),⁸³⁸ dizginlenemeyen (**indomitus**)⁸³⁹ ve yabanî (**immanis**)⁸⁴⁰ sıfatları da Cicero'nun içinde seçkinlerin

⁸³³ Cicero, **De Re Publica**, 2.20.35.

⁸³⁴ Cicero, **a.g.e.**, 3.17.39.

⁸³⁵ Wood, **a.g.e.**, s. 127.

⁸³⁶ Asmis, **a.g.e.**

⁸³⁷ Bkz. s. 148.

⁸³⁸ Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.34.53, 1.42.65.

⁸³⁹ Bkz. **a.e.**, 1.32.49, 1.44.68.

⁸⁴⁰ Bkz. **a.e.**, 1.44.68.

olmadığı türden ve dolayısıyla düzene karşı gelen **populus**'u nitelemek için kullandığı sıfatlardır. Cicero monarşik yönetim biçimine **singulorum dominatus**, aristokratik yönetim biçimineyse **civitas optimatium/ dominatus optimatium** der. Onun **populus**'unun idâresiyse **civitas popularis**'tir. Cicero'nun **populus**'un idâresini monarşik ve aristokratik yönetim biçimlerinin karşısında ayrı bir yönetim biçimi olarak düşünmesinin de onun seçkinleri **populus**'a dâhil etmediğinin göstergesi olduğu söylenebilir.

“Sic enim a me recitata lex est de suffragiis:
'optimatibus nota, plebi libera sunt'.”

“Aslında ben oylar hakkındaki yasayı şöyle
aktardım: Oylar aristokratlara açık, **plebs**'e
serbest olacak!”⁸⁴¹

Anlaşılabacağı üzere Cicero, **plebs**'ten olanların oy kullanmasına karşı çıkmaz ancak bu oyların gizli değil açık olmasını ister yâni Roma'nın seçkinleri kullanılan oyları denetleme hakkına sâhip olmalıdır. Bu noktada Cicero'nun oy kullanmayla ilgili Roma'nın geçmişinden verdiği bir örneği hatırlatmakta fayda var: Kral Servius Tullius, zamanında oy çokluğunun varlıklıların (**locuples**) elinde olmasını sağlamış ve böylece herkeste devlet yönetiminde söz sâhibi olduğu hissi uyandırarak ayrımcılığın yaratabileceği huzursuzluğu önlemiştir.⁸⁴² Bu iki aktarımın Roma'nın neredeyse kuruluşundan beri oy kullanılırken belli başlı kimselere iltimas geçildiğini gösterdiği söylenebilir. İlâveten, Cicero her ne kadar **populus**'un oy verme hakkının olması fikrine karşı durmasa da onun bu hakkı sınırlandırdığı, aristokratların haklarının ve özgürlüklerinin bittiği noktadan kalan yerde **populus**'un haklarının ve özgürlüklerinin başladığı anlaşılır.⁸⁴³ Dolayısıyla Roma'nın seçkinlerinin herkesten ayrı tutulmasının, dar anlamda Roma'nın seçkinlerinin Cicero tarafından **populus**'a dâhil edilmediği fikrini kuvvetlendirdiği yorumu yapılabilir. Bununla birlikte, Cicero'nun aristokratlardan ayrı tuttuğu, haklarını ve özgürlüklerini sınırlandırdığı **populus**, aristokratların gücüne muhtaç olmalıdır çünkü devletin devamlılığını sağlayacak olan bu ihtiyaçtır.

⁸⁴¹ Cicero, **De Legibus**, 3.17.38.

⁸⁴² Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.22.39.

⁸⁴³ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 3.17.38.

“Continet enim hoc rem publicam, consilio et auctoritate optimatum semper populum indigere, ...”

“Zîra devleti, halkın (**populus**) aristokratların muhâkemesine ve yetkisine dâima muhtaç olması bâkî kılar.”⁸⁴⁴

İlâveten Cicero haklarını sınırlandırdığı **populus**’un gücünün bir önder vasıtasıyla denetlenmesi gerektiğini düşünür.

“Sed vis populi multo saevior multoque vehementior, quae, ducem quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet. Dux enim suo se periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationem sui non habet.”

“Fakat halkın (**populus**) [elindeki] güç çok daha acımasız ve serttir. Önderi olduğu zaman bu güç, hiçbir önderi olmamasına kıyasla, bazen daha ılımlı bir güçtür. Zîra önder kendinin, zarara uğrama ihtimalinin sorumluluğuyla hareket ettiğini bilir; halkın (**populus**) hırsı, zarara uğrama ihtimalinin sorumluluğunu hesaba katmaz.”⁸⁴⁵

Bu bilgilere ek olarak Cicero’nun hem **res publica** hem de **populus** kavramları için önem arz eden **consilium**’a da kısaca değinmekte fayda var zîra o, **res publica**’nın olduğu kadar **populus**’un da varlığını sürdürebilmesi için **consilium**’a ihtiyacı olduğunu düşünür.⁸⁴⁶ Kelimenin sözlük anlamları muhâkeme, müzâkere, birlikte düşünme, istişâre, bir değerlendirmeye varılan sonuç, karar, tasarı, amaç, niyet, askerî tedbir/ hîle/ tuzak, kavrama gücü, yargı, akıl, algı, anlayış, ihtiyat olarak sıralanır.⁸⁴⁷ Marquez’in aktardığı üzere Cicero, **consilium**’un toplumun devamlılığını sağlayan ve toplumun esenliğinin kendisine emânet edilebileceği işlevsel bir parça olduğunu düşünür; **consilium**, **populus**’un bir parçasıdır onun boyutu değildir; ayrıca Marquez’e göre **res publica**’yı görünürde benzer bir kavram olan **politeia**’dan ayıran da **consilium**’dur.⁸⁴⁸ Marquez’in **consilium**’un **populus**’un

⁸⁴⁴ A.e., 2.12.30.

⁸⁴⁵ A.e., 3.10.23.

⁸⁴⁶ Bkz. Cicero, a.g.e., 1.26.41.

⁸⁴⁷ Bkz. Lewis, Short, a.g.e., (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=consilium&la=la#lexicon>, 25 Eylül, 2020.

⁸⁴⁸ Marquez, a.g.e., s. 196.

bir parçası olduğuna dâir ifadesinin **consilium** olmadan **populus**'un da olmayacağı anlamına geldiği söylenebilir. Zaten Cicero böyle düşünür. Schofield'a göreyse **consilium** insanların bir araya gelerek **populus**'u oluşturmasını sağlayan nedenle yâni insanların toplu halde yaşama eğilimiyle ilgilidir.⁸⁴⁹ Schofield'ın aktarımından **consilium**'un ve **res publica**'nın ortak çıkara odaklanması ve bunların esaslarının toplumdaki adâletin sağduyusuna uygun olarak kalıplaştırılması gerektiği anlaşılır. Kharkhordin'in ise **consilium**'un yalnızca karar mercii olan bir topluluğu işâret etmekle kalmadığını onun aynı zamanda detaylı bir düşünme süreci olduğunu aktarır; ilâveten ona göre, Cicero'daki ana fikir devletin (**res publica**) varolması için **consilium**'un öncelikli olması gerektiğidir; devletin başındaki tek hükümdarın bile kararlarında ve eylemlerinde bağlayıcı olan **consilium**'dur ve yine bir insan topluluğunu **populus** olarak bir araya getiren de **consilium**'dur.⁸⁵⁰ **Consilium**'un **populus**'un var olabilmesi için gerekli bir esas olması onu alelâde bir topluluk olmaktan çıkarak Antik Çağ'ın sınıflardan oluşan toplum yapısında belli bir yere konumlandırır. Zîra belli seviyedeki insanlar yargı/ muhâkeme yeteğine sâhiptir yine belli seviyedeki insanlar devletle ilgili alınacak kararları istişâre etme hakkına sâhiptir. Dolayısıyla **consilium**'un bir bakıma **populus**'un sınırlarını belirlediği söylenebilir.

Özetlenecek olursa, Cicero'nun geniş anlamda **populus**'tan kastının Roma'da hem devlet idâresine doğrudan etki eden hem de oylarıyla veya memûriyet hizmetiyle devlet idâresine dolaylı yoldan etkisi olan sınıflar olduğu ancak onun dar anlamda Roma'nın seçkinlerini **populus**'a dâhil etmediği söylenebilir. Başta da belirtildiği üzere **res publica** ve **populus** kavramları birbirine bağlı kavramlardır. Cicero her iki kavramı da aslında birbirinin içinde işler. Asmis de bu düşüncüyü desteklercesine Cicero'nun **res publica** üzerine yaptığı çalışmanın **populus**'un tanımını olmadan eksik kalacağını düşünür.⁸⁵¹

⁸⁴⁹ Malcolm Schofield, "Cicero's Definition of *Res Publica*", **Cicero the Philosopher**, Haz. J. G. F. Powell, 2. bs., Clarendon Press, New York, 2002, s. 77.

⁸⁵⁰ Kharkhordin, **a.g.e.**, s. 243.

⁸⁵¹ Asmis, **a.g.e.**

4.3. Libertas Kavramı

Cicero'nun **res publica** ve **populus** kavramlarının anlamı **libertas** kavramından bağımsız olarak ele alındığında olması gerektiği gibi anlaşılamayabilir. Zîra bu üç kavramın âdeta bir yap-boz parçası gibi birbirini tamamladığı ve bunların meydana getirdiği bütünün Cicero'nun mükemmel devlet ve yasa tasarısını yansıttığı söylenebilir. Sellers'ın aktardığı üzere Roma'nın **libertas** anlayışının en detaylı biçimi Cicero'nun **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde karşımıza çıkar.⁸⁵² Dolayısıyla bu alt başlıkta Cicero'nun **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerindeki aktarımlarından yola çıkılarak **libertas** kavramı incelenecektir.

Genel itibâriyle **libertas**'ın tarih boyunca hemen her toplumun üzerinde durduğu bir kavram olduğunu, sınırlarınıysa toplumların tarihî, siyâsî ve içtimâî gelişimleri ile değişimlerinin belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır ancak kavramın siyâsî ve içtimâî boyutlarına değinmeden önce sözlük anlamlarının ne olduğuna değinmekte fayda var. **Libertas**, Latince dışıl bir kelime olup bireysel özgürlük, köleliğin zıt anlamı olarak özgürlük, siyâsî özgürlük, monarşik olmayan yönetimde halkın sâhip olduğu özgürlük ya da bağımsızlık, köleliğin (**servitus**) ve hükmetmenin/ efendiliğin (**dominatus**) zıt anlamı olarak bir başkasına tâbi olmama, özgürlük rûhu, özgür olma bilinci, konuşma yâhut düşünce özgürlüğü, dürüstlük, yüreklilik, samîmiyet anlamlarına gelir.⁸⁵³ Berger ise **libertas**'ın tanımını özgürlük, bağımsızlık, köleliğin zıt anlamı olarak kişinin özgür (**liber**) olma durumu diye vermenin yanı sıra Cicero'dan bir alıntı yaparak⁸⁵⁴ onu, kişinin istediği gibi yaşama gücü olarak da tanımlar.⁸⁵⁵ **Res publica** ve **populus** kavramlarından farklı olarak **libertas** kavram olmasının yanı sıra aynı zamanda tanrıçadır. Arena'ya göre, geç Cumhûriyet Dönemi'nin görsel sanat değer yargılarından geçirildiğinde Libertas Tapınağı'nın o zafer coşkusu aksettiren tasvir sanatı, Tanrıça Libertas'ın heykeli, onun sikkelerdeki betimi ve Roma'da önemli bir yere inşa edilmiş olan Atrium

⁸⁵² Mortimer N. Sellers, **The Sacred Fire of Liberty: Republicanism, Liberalism and the Law**, Palgrave Macmillan Press Ltd., London, 1998, s. 43.

⁸⁵³ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=libertas&la=la&can=libertas0&prior=domicilium&d=P>
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=2007.01.0031:book=1:section=47&i=1#lexicon>, 12 Ekim, 2020.

⁸⁵⁴ “quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis.” (Bkz. Cicero, **Paradoxa Stoicorum**, 5.1.34)

⁸⁵⁵ Berger, **a.g.e.**, s. 563.

Libertatis⁸⁵⁶ birer simgesel dışı vurumdur ve bunlar **libertas**'ın yaygın olarak benimsenen toplumsal bir değer olarak ne anlama geldiğini açıkça gösterir.⁸⁵⁷ Bununla birlikte, özgürlüğün kişileştirilmiş hali olan Tanrıça Libertas siyâsî soyutlamadan ibâret olduğu için ona dâir bir efsâne yoktur.⁸⁵⁸ Clodius'un, Cicero'nun sürgün edilmesinin ardından onun Palatium Tepesi'ndeki evini ve Tusculum'daki çiftliğini ateşe verdiği, Palatium Tepesi'ndeki evinin yerine de Tanrıça Libertas'a adadığı bir tapınak inşâ ettirdiği daha önce aktarıldı.⁸⁵⁹ Cicero, Clodius'un bu yaptığını eleştirir ve aslında Tanrıça Libertas'la bağdaşmayacak türden işler yapan Clodius ve yandaşlarının kendi mülküne yaptıkları tapınağın tanrıçanın yalnızca bir sûreti (**simulacrum**) olduğunu aktarır; tariz yaparak Clodius'a bütün Roma'dan uzaklaştırdığı Libertas'ı onun evine mi yerleştirdiğini sorar.⁸⁶⁰

Özgürlük kelimesinin Türkçedeki anlamlarıysa, özgür olma durumu, bir kısıtlamaya ve şarta bağlı olmama, serbestlik, serbestî, başka bir gücün baskısı altında bulunmama, bağımsızlık, hürriyet olarak sıralanır⁸⁶¹ ancak bireyin devlet ve toplum için tehlike oluşturmayacak kadar özgür olduğu ve dolayısıyla da özgürlüğün, bireyin yasaları ihlâl etmeyeceği ölçüde ne isterse yapabilme izni olduğu söylenebilir.

Bu noktaya kadar özgürlükle ilgili aktarılan tanımların esâsen hem Antik Çağ hem de günümüz için ortak olduğunu ancak Antik Çağ'ın özgürlük anlayışını günümüzünkünden ayıranın onun toplumdaki sınıflarla bağlantısı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Zîra yukarıda, devletin (**res publica**) halkın mülkü (**res populi**) olduğu⁸⁶² ve Cicero'nun geniş anlamda **populus**'tan kastının Roma'da hem devlet idâresine doğrudan etki eden hem de oylarıyla veya memûriyet hizmetiyle devlet

⁸⁵⁶ Burası hem **ensor**'ların idârî merkezidir hem de onların tuttuğu resmî kayıtların arşividir. İlâveten bronz levhalara kazınmış çeşitli kanun metinleri ve belgeler de burada arşivlenirdi. (Bkz. Lawrence Richardson Jr., "Atrium Libertatis", **A New Topographical Dictionary of Ancient Rome**, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1992, s. 41)

⁸⁵⁷ Arena, **a.g.e.**, s. 30.

⁸⁵⁸ Bkz. Grimal, **a.g.e.**, s. 434.

⁸⁵⁹ Bkz. s. 14.

⁸⁶⁰ Cicero, **De Domo Sua**, 110.

⁸⁶¹ Ayverdi, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.lugatim.com/s/%C3%B6zg%C3%BCrl%C3%BCk>, 12 Ekim, 2020.

⁸⁶² Bkz. Cicero, **De Re Publica**, 1.25.39, 1.26.41, 1.27.43, 1.32.48, 3.31.43.

idâresine dolaylı yoldan etkisi olan sınıflar olduğu aktarıldı.⁸⁶³ Mahdi, **libertas**'ı varılması mümkün olmayan bir hedefe benzetir ve bunun sebebinin öyle yâhut böyle her devletin ya da toplumun o devletin ya da toplumun çoğunluğunun belirlediği belli yasalarla yönetilmesi olduğunu aktarır; ona göre, özgürlüğün ne olduğu bugün bile sorgulanması gereken bir konudur; bireyin yasaları ihlâl etmesi onu toplum ve devlet için bir tehlike hâline getirirken birey yasalara uyduğu sürece devlet onun özgür yaşamasına izin verir.⁸⁶⁴ Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle **libertas**'ın sınırlarını yasaların belirlediği sonucuna varılabilir ve aslında onun sınırlarını tâyin eden bu yasaların da Antik Çağ Roma toplumunda belli sınıfların onayıyla belirlendiği söylenebilir. Wirszubski'ye göre ise özgürlük, özünde bir şeyden azat olmak ve bir şeyi yapma özgürlüğüne sâhip olmak üzere iki farklı anlam barındırır ve biraz muğlak bir kavramdır; aynı şey Latince'deki **libertas** kavramı için de geçerlidir; **libertas** öncelikle özgür (**liber**) yâni köle olmayan bir yurttaşın konumunu belli eder, köleliğin getirdiği kısıtlamalardan kaynaklanan olumsuzluğu ve özgürlüğün getirdiği menfaatleri kıyaslar, kişinin hak sâhibi (**sui iuris**) olmasının verdiği güce ve onun herhangi birinin buyruğu altında olmamasına dayanır; Antik Çağ'da Roma'da özgür kişiden kasıt bir yurttaş topluluğuna dâhil olan kişidir ve yalnızca bir Romalı bütün haklardan faydalanabilir; Romalılar **libertas**'ı doğuştan gelen bir haktan ziyâde kazanılmış yurttaşlık hakkı olarak tasavvur eder; bir Romalının **libertas**'ı ve onun **civitas**'ı⁸⁶⁵ aynı şeylerdir ancak bunların her biri farklı bakış açısıyla değerlendirilir.⁸⁶⁶ Arena ise **libertas** kavramının ve bu kavramın antik toplulukların toplumsal ve siyâsî söylemlerinin birleşiminde öne çıkışının köleliğin tarihî süreçteki gelişimiyle başladığını ve sonrasında kavramda meydana gelen değişikliklerin köleliğin tarihî gelişiminden doğrudan etkilendiğini, en azından MÖ 4. yy.'dan itibaren Roma'nın topraklarının genişlemesiyle ve özellikle MÖ 3. yy.'dan itibaren köle topluluğunun yapısının git gide farklılaşmasıyla da **libertas** kavramının köle olmama durumunu gösterdiğini yazar.⁸⁶⁷ İlâveten, siyâsi alandaki özgürlük

⁸⁶³ Bkz. s. 156.

⁸⁶⁴ Mubasher Mahdi, "Cicero on Constitution, Government and Ethics", **International Journal of English Literature and Social Sciences**, C: III, S: 1, Ocak-Şubat 2018, s. 85.

⁸⁶⁵ **Civitas** burada, yurttaşlık anlamında kullanılmıştır.

⁸⁶⁶ Chaim Wirszubski, **Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate**, Göz. geç. 2. bs., Cambridge University Press, London, 1960, s. 1-3.

⁸⁶⁷ Arena, **a.g.e.**, s. 14.

anlayışıyla ilgili olan **libertas**'ın bireyin herhangi birinin egemenliği altında (**in dominio/ in potestate**) olmaması ve hayatını kimsenin insafına kalmadan kendi kararları doğrultusunda yönlendirebilmesi olarak tanımlanabileceğini ve onun bireyin hayatına gerçekten müdâhale edilmesinden çok müdâhale edilmesi olasılığının olmadığı bir durumda özgür yaşaması olduğunu aktarır.⁸⁶⁸ Cicero, tiran varsa halka âit olan **res publica**'dan söz edilemeyeceğini⁸⁶⁹ düşünmenin yanı sıra yönetimin kralların ve **senator**'ların elinden alınması gerektiği gibi tamâmen oligarşinin hükmünde de olmaması gerektiğini düşünür; ona göre, böylesi bir düzende **libertas** yasal haklarını (**vindiciae**) kaybeder.⁸⁷⁰ **Libertas**'ın yasal haklarını kaybetmesinin özgürlüğün yasal geçerliliğini yitirmesi olduğu söylenebilir. Schofield, Cicero'nun bu aktarımlarının **res publica**'nın hangi koşullarda var olduğu ile siyâsî alandaki **libertas** arasında güçlü bir bağ olduğunu ispatladığını düşünür.⁸⁷¹ Yâni, **res publica**'yı var eden koşullar yâhut onun varlığını muhafaza etmesini sağlayan koşullar **libertas** için de bağlayıcıdır.

Libertas, doğuştan gelen bir haktan ziyâde kazanılmış bir hak olduğu için çeşitli sebeplerden kendisine sâhip olan kişinin elinden alınabilir. Yurttaşlık da (**civitas**) aslında **libertas** gibi çeşitli sebeplerden kaybedilebilir. Kişinin çeşitli sebeplerden ötürü Roma yurttaşlığının elinden alındığı ancak özgürlüğünü muhafaza edebildiği duruma **de capitis deminutio media** denir; ne var ki yurttaşlık hakkını kaybedenin sâhip olduğu **libertas** yurttaşken sâhip olduğu **libertas**'tan farklıdır; **ex iure Quiritium** uyarınca sâhip olunan **libertas** bireye hem özel hukuk hem de kamu hukuku açısından bir özgürlük sağlar ancak Roma yurttaşı olmayan bireyin sâhip olduğu **libertas** ona yalnızca özel hukuk açısından özgürlük sağlar; eğer bir Romalının sâhip olduğu **libertas** onun yurttaşlık durumunun ne olduğuna bağlıysa onun **libertas**'ının sınırlarını belirleyen de Roma'nın siyâsî yapısıdır; Romalı yurttaşın özgürlüğüyle devletin iç işlerindeki özgürlük aslında aynı şeydir ancak onları ayıran duruma farklı açılardan bakılıyor olmasıdır; bu sebeple de Roma yurttaşının **libertas**'ının tanımı (**libertas civis Romani/ libertas ex iure Quiritium**)

⁸⁶⁸ A.e., s. 29.

⁸⁶⁹ Bkz. Cicero, a.g.e., 3.31.43.

⁸⁷⁰ Bkz. a.e., 3.32.44.

⁸⁷¹ Schofield, a.g.e., s. 164.

Roma yurttaşlarının oluşturduğu halkın **libertas**'ı (**libertas populi Romani Quiritium**) üzerinden yapılmalıdır.⁸⁷² Wirszubski'nin aktarımından yola çıkılarak **libertas**'ın yurttaşlığın kaybedildiği durumlarda sâhip olunan türünün aslında yurttaşken sâhip olunan türünden farklı olduğu ve **libertas** kavramının yurttaşlık kavramıyla ilgisi olsa da **libertas**'a sâhip olmak için yurttaş olunması gerektiği koşulunun aranmadığı sonucuna varılabilir. Arena da benzer şekilde **de capitis deminutio media**'nın geç Cumhûriyet Dönemi siyâsetçilerinin **libertas**'ı yurttaşlıktan ayrı tasavvur ettiklerini ortaya koyduğunu aktarır; ilâveten Cicero'nun bir aktarımından⁸⁷³ yola çıkarak, **libertas**'ın **ius Quiritium** uyarınca Roma yurttaşlarının özgürlüğü olduğunu ve böylesi bir özgürlüğün hem kamu hukuku hem de özel hukuk açısından farksız olduğunu ancak Roma yurttaşı olmayanların **libertas**'ının yalnızca özel hukuk söz konusu olduğunda kabul gördüğünü yazar.⁸⁷⁴

Libertas'ın sınırlarını yasalar belirler ve bu da aslında her yasal düzenin doğasında var olan kısıtlama fikrinin **libertas**'a içkin olduğunun göstergesidir; **libertas**'ı **licentia**'dan⁸⁷⁵ ayıran da aslında hem bu kısıtlama fikridir hem de ölçülülüktür; gerçek **libertas** kişinin her ne isterse yapabilmesini sağlayan sınırsız bir güç değildir; böylesi bir güç **libertas** değil olsa olsa **licentia** olur; **libertas**'ın olmazsa olmaz önkoşulu kişinin herhangi bir konuda kendi istediğinin olması için ısrar etmemesidir ve gerçek **libertas**'tan yalnızca hukukun denetimi altında faydalanılabilir.⁸⁷⁶ Wirszubski'nin kişinin ısrarcı tavırlarından ferâgat etmesi koşuluyla **libertas**'tan faydalanabileceği düşüncesinin yukarıda da aktarıldığı gibi özgürlüğün bireyin yasaları ihlâl etmeyeceği ölçüde ne isterse yapabilme izni olduğu fikrini desteklediği ve onun **libertas**'ın içinde yasaların kısıtlayıcılığını barındıran bir kavram olduğu düşüncesinin Cicero ile örtüştüğü söylenebilir. Zîra Cicero'ya göre **civitas** yasalardan ayrı düşünülemez; onun yasalarla arasındaki bağ hem itibarın bağıdır (**vinculum dignitatis**) hem de eşitliğin kaynağı (**fons aequitatis**) olan

⁸⁷² Wirszubski, **a.g.e.**, s. 4.

⁸⁷³ "..., si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest. Qui enim potest iure Quiritium liber esse is qui in numero Quiritium non est?" (Cicero, **Pro Aulo Caecina**, 96)

⁸⁷⁴ Arena, **a.g.e.**, s. 28.

⁸⁷⁵ **Licentia** kelimesi, **libertas** ile kıyaslandığı zaman sınırsız özgürlük, sınırsız izin/ ehliyet, ahlâksızlık ve yasaya aykırı hareket anlamlarına gelir. (Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=licentia&la=la&can=licentia0&prior=vero&d=Perseus:text:2007.01.0031:book=3:section=23&i=1#lexicon>, 14 Ekim, 2020)

⁸⁷⁶ Wirszubski, **a.g.e.**, s. 7.

libertas'ın özüdür.⁸⁷⁷ Yâni, Cicero'ya göre aslında **libertas** kavramının özünde yasalar (**leges**) vardır.

Cicero'ya göre, başka topluluklar köleliğe (**servitudo**) tahammül edebilir ancak Roma halkının (**populus Romanus**) **libertas**'ı kendine özgü (**propria**) bir **libertas**'tır.⁸⁷⁸ Bu aktarımdan yola çıkılarak **libertas**'ın da **res publica** gibi Roma'ya özgü bir kavram olduğu yorumu yapılabilir. Schofield'a göre de eğer Cicero'nun ifade ettiği üzere **res publica**, **res populi** ise **res**'in sâhibi olan **populus**'un özgür olması gerekir.⁸⁷⁹ Schofield'ın aktarımından **populus Romanus**'un mutlaka özgür olması gerektiği anlaşılır ve dolayısıyla onun bu düşüncesinin **libertas**'ın da **res publica** gibi Roma'ya özgü bir kavram olduğu yorumunu desteklediği söylenebilir.

Yukarıda, **libertas**'ta yasal anlamda bir kısıtlama olduğu ve **libertas**'ı **licentia**'dan ayıranın da aslında hem bu kısıtlama fikri hem de ölçülülük olduğu aktarıldı.⁸⁸⁰ Cicero'nun yaptığı tanımda da ikisi arasında bir fark gözettiği ve aslında **libertas**'ın ölçüsünün kaçması hâlinde bunun **licentia** olduğu anlaşılır.

“Si vero populus plurimum potest omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas, est vero licentia.”

“Eğer bilfiil halk (**populus**) haddinden fazla muktedirse ve her şey onun irâdesiyle yönetiliyorsa bu özgürlüğe (**libertas**) aslında **licentia** denir.”⁸⁸¹

Cicero'nun Platon'dan bir alıntı yaparak⁸⁸² aktardığı üzere, ölçüsüz **libertas** (**libertas meraca**)⁸⁸³ **populus**'a ölçüsüzce (**non modice**) sunulduğunda onu yoldan çıkarır.⁸⁸⁴ Buradaki ölçüsüz **libertas**'ın aşırı özgürlük yâni **licentia** olduğu söylenebilir. Zîra alıntının devamında Cicero, **licentia** yüzünden idâri alanda itâatsizliğin baş gösterdiğine, böylece **populus**'un **magistratus**'ları ve önderleri

⁸⁷⁷ Cicero, **Pro Aulo Cluentio Habito**, 146.

⁸⁷⁸ Cicero, **Philippicae Orationes**, 6.19.

⁸⁷⁹ Malcolm Schofield, “Liberty, Equality, and Authority: A Political Discourse in the Later Roman Republic”, **A Companion to Greek Democracy and The Roman Republic**, Haz. Dean Hammer, John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 2015, s. 116.

⁸⁸⁰ Bkz. s. 161.

⁸⁸¹ Cicero, **De Re Publica**, 3.13.23.

⁸⁸² Bkz. Platon, **Politeia**, 8.14.445c-563e.

⁸⁸³ Sıfatın cins çekimleri **meracus**, **-a**, **-um** şeklindedir. **Libertas** dişil bir kelime olduğu için sıfat da Latince dil bilgisi kuralları gereği **meraca** şeklinde kullanılmıştır.

⁸⁸⁴ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 1.43.66.

(**principes**) saymaz olduğuna dikkat çeker⁸⁸⁵ ancak aşağıdaki aktarımdan anlaşılacağı üzere haddinden fazla özgürlüğün sebep olduğu ve idâri alanda başlayan itâatsizlik toplumun her alanına sirâyet eder. Cicero da **libertas**'ın karşısına konumlandığı bu aşırı yâhut ölçüsüz özgürlüğün yâni **licentia**'nın nelere sebep olduğunu Platon'dan yaptığı alıntıyı devam ettirerek şu sözlerle ifade eder:

“S. Ergo illa sequuntur: 'eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo et servos voluntarios appellari; eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus, ut necesse sit in eius modi re publica plena libertatis esse omnia, ut et privata domus omnis vacet dominatione et hoc malum usque ad bestias⁸⁸⁶ perveniat, denique ut pater filium metuat, filius patrem neglegat, absit omnis pudor, ut plane liberi sint, nihil intersit, civis sit an peregrinus, magister ut discipulos metuat et iis blandiatur spernantque discipuli magistros, adulescentes ut senum sibi pondus adsumant, senes autem ad ludum adulescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves; ex quo fit, ut etiam servi se liberius gerant, uxores eodem iure sint, quo viri, inque tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi sic incurant, ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita,' inquit, 'licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant; ex quo leges quoque incipiunt neglegere, ut plane sine ullo domino sint.'”

“Scipio: Peki o zaman, [Platon'un sözlerini] şunlar izler: ‘Önderlere itâat edenler o halk (**populus**) tarafından aşağılanır ve gönüllü hizmetkârlar diye çağırılır fakat [halk] **magistratus** iken sivillere benzemek isteyenleri ve kendileriyle **magistratus** arasındaki farkı ortadan kaldırmayı başaran

⁸⁸⁵ Bkz. a.e., 1.43.66.

⁸⁸⁶ **Bestia** kelimesi Latince hem diğer hayvanlardan vahşiliğiyle ayırt edilen **fera** hem de cüssesi ve vahşiliğiyle ayırt edilen **belua** için kullanılmasının yanı sıra arenadaki döğüşlerde kullanılan hayvanları için de kullanılır. (Bkz. Lewis, Short, a.g.e., (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=bestia&la=la#Perseus:text:1999.04.0059:entry=bestia1-contents>, 10 Aralık, 2020)

sivilleri yere göğe sığdıramaz ve metheder. Sonuç olarak bu türden bir yönetim biçiminde (**res publica**) özgürlüğün (**libertas**) hüküm sürmesi kaçınılmaz olur; hem bütün ev halkı efendisiz kalır hem bu musîbet, arenaya çıkarılan hayvanlara kadar varır; en sonunda baba oğuldan korkar; oğul babayı saymaz; bütün utanma duygusu yitip gider; [halk] tamâmen özgür olur; [kişi] yurttaş mı yoksa yabancı mı [bunun] hiçbir önemi kalmaz; öğretmen öğrencilerinden korkar ve [onlara] yaltaklanır; öğrenciler de öğretmenlerini hor görür; gençler ihtiyarların saygınlığını ele geçirir; öte yandan ihtiyarlar, onlarda nefret uyandırmamak ve onlara sevimsiz görünmemek için gençlerin eğlencesine [katılmaya] tenezzül eder. Bu, [şunlara] yol açar: Köleler bile daha özgür davranır; kadınlar kocalarıyla aynı hakka sâhip olur; böylesi bir özgürlükle (**libertas**) köpekler ve hatta atlar, son olarak da eşekler öyle özgür koştururlar ki onlara yol vermek gerekir. Öyleyse,' der Platon, 'bu ölçüsüz özgürlükten (**licentia**) [yola çıkılarak] şu sonuca varılır: Yurttaşların zihinleri öyle hassas ve kararsız hâle gelir ki [devletin verdiği] yetkinin gücü en ufak [ölçüde] kullanılsa öfkelenirler ve [buna] tahammül edemezler; bu yüzden yasaları da saymamaya başlarlar, en nihâyetinde düpedüz bir efendileri olmadan kalırlar.'⁸⁸⁷

Cicero'ya göre insanların **libertas** zannettikleri bu aşırı özgürlükten (**libertas nimia**)⁸⁸⁸ **licentia** meydana gelir; aşırı ölçüde özgür olan **populus**'u bizzat **libertas** köleliğe sürükler.⁸⁸⁹ Ona göre, **populus**'un her konuda haddinden fazla muktedir olmasıyla **libertas** ölçüsüz bir özgürlük biçimi olan **licentia**'ya dönüşür ancak **populus**'un hâkimiyeti en üst düzeyde değilse bu kez orada **libertas**'ın varlığından söz edilemez.

“Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet; qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae, si aequa

⁸⁸⁷ Cicero, **a.g.e.**, 1.43.67.

⁸⁸⁸ Sıfatın cins çekimleri **nimius**, **-a**, **-um** şeklindedir. **Libertas** dişil bir kelime olduğu için sıfat da Latince dil bilgisi kuralları gereği **nimia** şeklinde kullanılmıştır.

⁸⁸⁹ **A.e.**, 1.44.68.

non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse, omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus, sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt liberi omnes?”

“Demek ki halkın (**populus**) gücünün en üst düzeyde olmadığı başka hiçbir devlette (**civitas**) özgürlüğün (**libertas**) bir yeri yoktur. Kesinlikle hiçbir şey özgürlükten (**libertas**) daha tatlı olamaz ve eğer özgürlük (**libertas**) faydası yoksa özgürlük (**libertas**) bile değildir. Köleliğin gizli yâhut kuşkulu dahi olmadığı krallıktan bahsetmeyi bir kenara bırakıyorum ancak herkesin sözde özgür olduğu bu devletlerde (**civitates**) nasıl olur da özgürlük (**libertas**) faydalı olabilir?”⁸⁹⁰

Yukarıdaki aktarımlardan yola çıkılarak, her şeye **populus**’un hâkim olduğu idâredeki **libertas**’ın **licentia** olduğu zîra kendisinden daha tatlı hiçbir şeyin olmadığı **libertas**’ın aşırılık yüzünden **licentia**’ya dönüşerek fayda sağlamak yerine zarar verdiği söylenebilir. Wirszubski, Cicero’nun son aktarımından hareketle iki temel çıkarımda bulunur: Birincisi, **libertas**’ın sağladığı haklar herkes için hemen hemen eşit olmalıdır; ikincisiyse **libertas** siyâsî hakların üst sınırını belirler; bunlarla bağlantılı olarak da kavram tam eşitlikle ve halkın meşrû idâresiyle aynı anlama gelmelidir.⁸⁹¹ Burada şunu hatırlatmakta fayda var: Daha önce **res publica**’yı var eden yâhut onun varlığını muhafaza etmesini sağlayan koşulların **libertas** için de bağlayıcı olduğu aktarıldı.⁸⁹² Bu bilgilerden hareketle aslında birinin varlığının diğerine bağlı olduğu söylenebilir. Öyleyse, Wirszubski’nin **libertas**’ı halkın meşrû idâresiyle bir tutmasının iki kavramın varlığının birbirine bağlı olduğuna dâir aktarımı destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

Schofield, Cicero’nun yukarıdaki aktarımını⁸⁹³ kastederek metnin bu kısmını açıklayıcı bulmadığını ve buranın Cicero’nun ortaya koyduğu tartışmanın îzaha muhtaç kısmı olduğunu aktarırken⁸⁹⁴ Sellers, Cicero aslında genel olarak pek de eşitlik yanlısı bir tavır takınmadığı için onun herkesin eşit haklara sâhip olması

⁸⁹⁰ A.e., 1.31.47.

⁸⁹¹ Wirszubski, a.g.e., s. 9-10.

⁸⁹² Bkz. s. 160.

⁸⁹³ Bkz. Cicero, a.g.e.

⁸⁹⁴ Schofield, a.g.e., s. 120.

gerektiğini ifade ettiği aynı aktarımın gerçeği yansıtmadığını yazar.⁸⁹⁵ Sellers’ın da aktardığı gibi Cicero, eşitlik yanlısı bir tavır takınmamış olabilir ancak bir düzeltme yapmak konunun açığa kavuşmasına yardımcı olacaktır: Cicero’nun burada, **libertas** için kullandığı **aequa**⁸⁹⁶ sıfatı eşit anlamına gelmenin yanı sıra uygun, elverişli, faydalı, lehte/ olumlu/ iyi anlamlarına da gelir.⁸⁹⁷ Dolayısıyla da Cicero’nun burada **aequa** sıfatını herkesin sözde özgür olduğu **civitas**’larda **libertas**’ın kendisinden faydalanılamayacak durumda olduğunu vurgulamak için kullandığı yorumu yapılabilir. Evet, Cicero bir eşitlikten söz eder ancak anlaşılan o ki bu eşitlik yasalar söz konusu olduğunda geçerli olan bir eşitliktir.

“..., ut ait Ennius, 'nulla regni sancta societas nec fides est.' Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica.”

“..., Ennius’un dediği gibi, ‘[Krallıklarda] hiçbir toplum ayrıcalıklı değildir ve güven de yoktur.’ Dolayısıyla yasa medenî toplumun bağı olduğu, yasanın adâleti de eşit olduğu için yurttaşların koşulları denk değilken onların oluşturduğu birliktelik hangi hukuk aracılığıyla sürdürülebilir? Servetin eşitlenmesi hoşla gitmese, herkesin yeteneklerinin benzer olması mümkün olmasa bile aynı devletteki (**res publica**) yurttaşların kendi aralarında kesinlikle denk haklara sâhip olmaları gerekir.”⁸⁹⁸

Buraya kadar aktarılanlardan hukukî anlamda denk haklara sâhip olabilmenin bile yurttaş olanlar için geçerli olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Dolayısıyla bunun yasalardan faydalanabilme anlamında bir denklik olduğu söylenebilir. Bunun dışında Cicero’nun eşitlik konusundaki düşüncelerinin oldukça açık olduğu görülür. Zîra ona göre, eşitlik (**aequabilitas**) zararlıdır (**iniqua**) ve aslında bu bağlamda da

⁸⁹⁵ Sellers, **a.g.e.**

⁸⁹⁶ Sıfatın cins çekimleri **aequus**, **-a**, **-um** şeklindedir. **Libertas** dişil bir kelime olduğu için sıfat da Latince dil bilgisi kuralları gereği **aequa** şeklinde kullanılmıştır.

⁸⁹⁷ Bkz. Lewis, Short, **a.g.e.**, (Çevrimiçi)

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/morph?l=aequus&la=la#lexicon>, 14 Ekim, 2020.

⁸⁹⁸ Cicero, **a.g.e.**, 1.32.49.

Cicero'nun **libertas** için kullandığı **aequa** sıfatının karşısına **aequabilitas** için kullandığı **iniqua**⁸⁹⁹ sıfatı konumlandırılabilir.

“...cum omnia per populum geruntur quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habet nullos gradus dignitatis.”

“...Ne kadar âdil ve de ölçülü olursa olsun, her şey halk (**populus**) aracılığıyla idâre edildiğinde yine de eşitliğin kendi, hiçbir îtibar derecesi gözetmediği için, zararlıdır.”⁹⁰⁰

“..., quae appellatur aequabilitas, iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima est; ...”

“..., eşitlik denen bu şey son derece zararlıdır. Zira her halkta (**populus**) bulunması kaçınılmaz olan en kıymetli ve en değersiz insanlara eşit hürmet gösterildiğinde eşitliğin kendi son derece zararlıdır.”⁹⁰¹

Cicero, **libertas** için **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde **res publica** ve **populus** için tanım yaptığı gibi bir tanım yapmasa da açıkça hiçbir şeyin **libertas**'tan daha tatlı olmadığını ifade eder.⁹⁰² Ona göre, aristokraside ve krallıkta **libertas** yoktur.⁹⁰³ Onun yerine krallık yönetim biçiminde derin sevgi (**caritas**), aristokrasideyse muhâkeme (**consilium**) vardır⁹⁰⁴ ve bu yönetim biçiminde **populus**'un **libertas**'a doymasına değil **libertas**'ı yalnızca tatmasına izin verilir.⁹⁰⁵ Cumhûriyet Dönemi'nin başında da **populus**'a ortalama düzeyde **libertas (libertas modica)**⁹⁰⁶ verilmiştir ve böylece önderlerin yaptırım gücünün daha kolay korunması

⁸⁹⁹ Sıfatın cins çekimleri **iniquus**, **-a**, **-um** şeklindedir. **Aequabilitas** dişil bir kelime olduğu için sıfat da Latince dil bilgisi kuralları gereği **iniqua** şeklinde kullanılmıştır.

⁹⁰⁰ **A.e.**, 1.27.43.

⁹⁰¹ **A.e.**, 1.34.53.

⁹⁰² Bkz. **a.e.**, 1.31.47, 1.35.55.

⁹⁰³ Bkz. **a.e.**, 1.27.43, 1.35.55.

⁹⁰⁴ Bkz. **a.e.**, 1.35.55.

⁹⁰⁵ Bkz. **a.e.**, 2.28.50.

⁹⁰⁶ Sıfatın cins çekimleri **modicus**, **-a**, **-um** şeklindedir. **Libertas** dişil bir kelime olduğu için sıfat da Latince dil bilgisi kuralları gereği **modica** şeklinde kullanılmıştır.

sağlanmıştır.⁹⁰⁷ Cicero'nun aşağıdaki aktarımından anlaşıldığı kadarıyla sırf **populus**'un **libertas**'ı olsun diye **civitas**'taki hukukun, resmî görevin ve hizmetin faydalı olmasının önüne geçiliyorsa **res publica**'nın istikrarlı durumunu muhafaza etmek mümkün olmayacaktır.

“..., nisi aequabilis haec in civitate compensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus et auctoritatis in principum consilio et libertatis in populo sit, non posse hunc incommutabilem rei publicae conservari statum.”

“..., şâyet hem **magistratus**'ların yeterince yetkisinin hem önderlerin hükmünün yeterince yaptırım gücünün hem de halkın (**populus**) yeterince özgürlüğünün (**libertas**) olması için devletteki (**civitas**) hukukun, resmî görevin ve hizmetin faydalı bir tarafı kalmıyorsa yönetim biçiminin (**res publica**) bu istikrarlı durumunu muhafaza etmek mümkün değildir.”⁹⁰⁸

Buradan herhangi bir şekilde usûlsüzlüğe neden olan **libertas**'ın **res publica**'ya zarar vereceği ve Cicero'nun böylesi bir **libertas**'ı istemediği anlaşılır. Bunun da **res publica**'yı var eden yâhut onun varlığını muhafaza etmesini sağlayan koşulların **libertas** için de bağlayıcı olduğu fikrini desteklediği söylenebilir. Zîra anlaşıldığı üzere Cicero'nun yukarıda anlattığı türden **libertas**, **res publica**'nın düzenini sarsar.

Burada, Cicero'nun **libertas**'ın teminatının **populus**'un elinde tuttuğu oy pusulası (**tabella**) olduğunu ve **plebs**'in özgürlüklerinin aristokratlar tarafından belirlenmesi gerektiğini düşündüğünü hatırlatmakta fayda var.⁹⁰⁹ Cicero, **populus**'a seçkinlerin (**boni**) yaptırım gücünü (**auctoritas**) koruduğu ve kullandığı türden bir **libertas** ihsan ettiğini yazar.⁹¹⁰ Ona göre, **libertas**'ın bu koşulların sağlandığı bir düzende var olduğu ve bu düzenin de **populus**'a seçkinleri alnının akıyla (**honeste**) memnun etme fırsatı verdiği, **suffragium**'un **populus**'a yeteri kadar özgürlük alanı

⁹⁰⁷ Bkz. **a.e.**, 2.31.55.

⁹⁰⁸ **A.e.**, 2.33.57.

⁹⁰⁹ Bkz. Cicero, **De Legibus**, 3.17.38, 3.17.39.

⁹¹⁰ “..., tamen ita libertatem istam largior populo, ut auctoritate et ualeant et utantur boni.” (**A.e.**, 3.17.38)

tanıdığı, onun geri kalan isteklerininse yaptırım gücü ve nüfuzu olan merciinin kararına bırakılması gerektiği anlaşılır.⁹¹¹ Cicero böyle bir düzende **populus**'a sunulanın aslında **libertas**'ın sûreti olduğunu şu sözlerle ifade eder:

“Quam ob rem lege nostra libertatis species datur, auctoritas bonorum retinetur, contentiois causa tollitur.”

“Dolayısıyla bizim yasamızla halka (**populus**) görünürde özgürlük (**libertas**) bahşedilir; seçkinlerin yaptırım gücü korunur; çekişme sebebi ortadan kaldırılır.”⁹¹²

Cicero'nun **populus**'a **libertas**'ı görünürde sunmasının ve onun devletin geleceği yâhut yönetim biçimin ne olacağına dâir karar verme yetkisini sınırlandırmasının nedeninin Roma'nın Krallık Dönemi'nden verdiği şu örnekle örtüştüğü söylenebilir: Kral Servius Tullius doksan yedi **centuria**'nın doksan altısını onlara karşı kibirli bir tavır sergilememek için **suffragium** hakkında mahrum bırakmamıştır ancak bunlara tehlike teşkil etmesinler diye de çok fazla güç vermemiştir; böylelikle herhangi birinin **suffragium** hakkına engel olunmadığı gibi **civitas**'ın en iyi durumda olmasının kendilerini en çok alâkadar ettiği kişiler oylamada son derece etkili olmuştur.⁹¹³ Yâni, aslında Roma'nın kuruluşundan beri **libertas**'ın seçkinler dışındakilere kendilerini baskı altında hissetmeyecekleri kadar verildiği ancak bunun aslında **libertas** değil Cicero'nun da ifade ettiği gibi yalnızca **libertas**'ın sûreti (**species libertatis**) olduğu söylenebilir.

⁹¹¹ Bkz. **a.e.**, 3.17.39.

⁹¹² **A.e.**

⁹¹³ Bkz. Cicero, **a.g.e.**, 2.22.39, 2.22.40.

SONUÇ

Geniş topraklarıyla ve kudretiyle nam salmış Roma'nın hem iç hem de dış işlerindeki kötü gidişat sebebiyle eski kudretini yitirmesinin Cicero'yu devletin geleceği açısından hem endişelendirdiği hem de vatanperver bir yurttaş olarak üzdüğü anlaşılır. Zîra bu çalışmanın ilk bölümünde aktarıldığı üzere önce MÖ 133 yılında **tribunus plebis** olarak göreve gelen Tiberius Gracchus'un sonra da MÖ 123 yılında aynı görevi üstlenen kardeşi Gaius Gracchus'un iktisâdî alanda yapmaya çalıştığı ıslâhatların, bunların Roma'nın varlıklı ve yönetimde söz sâhibi yurttaşlarını rahatsız etmesiyle ıslâhatları gündeme getiren Gracchus kardeşler başta olmak üzere pek çok insanın ölümüne neden olmasının, MÖ 107 yılında **consul** olarak göreve gelen Gaius Marius'un Roma ordusunu askerî ve iktisâdî alanda ilgilendiren ıslâhatlar yapmak için teklifte bulunmasıyla başlayan gerginliğin MÖ 100 yılında yapılacak **praetor** ve **tribunus plebis** seçimlerinde bir isyana dönüşmesinin, MÖ 88 yılından MÖ 63 yılına kadar Roma'nın, Pontos Kralı VI. Mithridates'le girdiği mücâdelenin, bunlar yaşanırken Italia'nın güneyindeki Capua bölgesinde yaşanan köle ayaklanmalarının, Catilina'nın MÖ 62 yılı seçimlerinde **consul** seçilmediği için tasarladığı sûikastın ve ardından yaşananların Roma'daki iç karışıklığı körüklemesinin, Caesar ve Pompeius arasındaki sancılı iktidar mücâdelesinin, elbette bütün bu süreçte memûriyet görevinin göreve gelenlerce kötüye kullanılmasının, Roma'da hüküm süren rüşvet ve yozlaşmışlığın Cicero'nun devletin geleceği için duyduğu endişenin sağlam temellere dayandığını gösterdiği söylenebilir. En nihâyetinde o, memûriyet görevi basamaklarında ilerlemeyi başaran çalışkan bir devlet memuru olmasının yanı sıra siyâset felsefesi alanında çalışmalar yapmış bir düşünürdür. Devlet işlerinin nasıl yürüdüğüne şâhit olmuş ve bu konularda tecrübe edinmiş biri olarak Cicero'nun, Roma'nın geleceğinin yeni bir devlet ve yasa düzenine bağlı olduğunu düşündüğü ortaya çıkar. Devlet idâresinde sorumluluk almış bir idâreci ve insanlığa karşı hizmeti hiç son bulmayacak bir düşünür olarak Roma'da olan bitene müdâhale etmekten kendini alamaz. Böylelikle, Roma'ya selâmetin reçetesini, mükemmel devlet düzeninin ve yasaların nasıl olması gerektiğini kaleme aldığı **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserlerinde verir. Cicero'nun bu çalışmaya konu olan kavramlarının geçtiği **De Re Publica** ve **De Legibus** adlı eserleri siyâset felsefesinin

ahlâk felsefesiyle harmanlandığı eserler olduğu için bu eserlerin, devlet yönetiminin hem maddî hem de mânevî gerekliliklerini sunduğu söylenebilir.

Bu tezde anlamları üzerinde durulan ve siyâset felsefesiyle ilgili kavramlar olan **res publica**, **populus** ve **libertas** kavramları Cicero'nun okuyucuya mükemmel olduğunu düşünerek sunduğu devlet ve yasa düzeninin anlaşılmasına yardımcı olacak nitelikte kavramlardır. Cicero, siyâset felsefesi kavramlarını her ne kadar Roma'ya özgü bir zihniyetle sunsa da onun siyâset felfesinin temelinde Sophistlerin, Stoa Okulu düşünürlerinin, Platon'un, Aristoteles'in ve Polybios'un izlerini görmek mümkündür. Günümüzde kullanılan siyâset kelimesinin bile kaynağını **politea**'dan aldığı düşünülecek olursa Cicero'nun Grek birikiminden faydalanmış olması mümkün görünür ancak o, bütün bu birikime Romalı bir yurttaşın düşünce yapısını da ekler. Böylelikle, bu çalışmada anlamları üzerinde durulan kavramlar karşımıza Roma'ya özgü kavramlar olarak çıkar.

Söz konusu kavramların ilki olan **res publica**, Latince'den hedef dile çevrilirken pek çok yazar tarafından devlet karşılığının tercih edildiği bir kavramdır ancak bu çalışmada incelendiği üzere **res publica** kavramı, Cicero'nun söz konusu eserlerinde anlamı kullanıldığı yere göre değişebilen bir kavramdır. Kavramı Türkçeye yalnızca devlet diye çevirmek kavramın derinliğine ters düşebileceği gibi kavramı Türkçeye bir idâre biçimi olarak cumhûriyet diye çevirirken de dikkat etmek gerekebilir zîra Antik Çağ'ın cumhûriyet idâre biçimi kolaylıkla günümüz cumhûriyet idâre biçimiyle karıştırılabilir. Tarihçilerin Roma'nın idâre biçimlerinin değiştiği dönemleri sınıflandırırken kullandığı Cumhûriyet Dönemi olan **Res Publica** aslında **Senatus Populusque Romanus**'un işleyiş biçimidir; yâni o dönemdeki yönetim biçiminin ta kendisidir. Dolayısıyla Cicero'nun söz konusu eserlerinde **res publica** kavramını cumhûriyet anlamında kullanmadığı, bunun yerine **res publica**'nın Cicero'da öne çıkan anlamlarının devlet ve yönetim biçimi olduğu söylenebilir. Kendisi, monarşik yönetim biçimlerinden krallığa yakın olduğunu belli etse de onun monarşinin, aristokrasinin ve **populus**'un idâresinin sağlam yönlerini benimseyen karma bir yönetim biçiminin Roma'nın kurtuluşu olduğunu düşündüğü anlaşılır. Aslında, bir yönetim biçiminin yerine yenisinin gelmesi Cicero için evrenin yok olması kadar sarsıcı bir hadise ve oldukça zahmetli bir iştir. Bununla birlikte, söz

konusu üç yönetim biçiminin de tek başına kabul görmesini sağlayacak yönleri vardır ancak bunlar yeterli değildir çünkü bu yönetim biçimlerini oldukları gibi muhâfaza edebilmek güçtür ve eninde sonunda krallık tiranlığa, aristokrasi oligarşiye, **populus**'un idâresi de avamın idâresine dönüşür. Cicero'nun Roma'ya çözüm olarak sunduğu karma yönetim biçimiye bütün bu yönetim biçimlerinin yalnızca devlet idâresine katkı sağlayacak sağlam yönlerini içeren bir yönetim biçimi olduğundan onun âkıbeti yozlaşmak olmayacaktır. Burada dikkat edilmesi gereken noktaysa karma yönetim biçiminin aslında halkın menfaatine hizmet eden türden bir yönetim biçimi olmasıdır. Dolayısıyla Cicero'nun çözüm olarak sunduğu yönetim biçiminden söz ettiği yerlerde **res publica** kavramı halkın menfaatine olan bir yönetim biçimi olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, **res publica**'nın yönetim biçimi anlamında kullanıldığı yerlerde Cicero tarafından meşrûyet ölçütünün yönetim biçiminin yozlaşmamış olması olduğu anlaşılır. Dolayısıyla da kavramın bu noktada, meşrû yönetim biçimine işâret ettiği söylenebilir. **Res publica** Türkçeye, yönetim biçimi anlamının yanı sıra kamu işleri/ görevleri ve kamu menfaati anlamında da çevrilebilir. Zîra bunu, kavramı meydana getiren kelimelerin dil bilgisi yönünden incelemesi mümkün kılmakla birlikte Cicero'nun kamu görevlerinden ve kamunun menfaatinden söz edeceği zaman **res publica** kavramını tercih etmesi destekler niteliktedir. Cicero'nun, söz konusu eserlerinde kavramı devlet anlamında kullandığı yerler vardır ancak burada Cicero'nun devlet anlamında, **civitas** ve **res publica** arasında bir ayrım gözetip gözetmediğine de dikkat etmek kavramları doğru değerlendirmek açısından faydalı olabilir. Cicero'nun, **civitas** kavramını Grek kent devletlerinden söz edeceği zaman kullanmasının yanı sıra Roma için kullanacağı zaman da **res publica** kavramından ayırdığı anlaşılır. Roma özelinde kullanılan **civitas** kavramı, iç işlerinde bağımsız dış işlerinde Roma'ya bağlı yerel yönetimler kastedilerek kullanılabilir ancak kavramı devlet anlamında kullanmak da mümkündür. Bu noktada kavramın **res publica**'dan farkı, yerel yönetimlerden oluşan bileşik bir yapılanma olarak maddî anlamda devleti kastederek kullanılmasıdır. **Res publica** kavramı, devleti yurttaşları için ocak haline getiren mânevî unsurları da içeren bir kavramken **civitas**'ın devletin yalnızca işleyişini ve biçimini vurgulayan bir kavram olduğu söylenebilir. Devletin (**res publica**) özünde halka âit olduğu anlaşılır ve Cicero'ya göre yöneticinin karakteri nasılsa devlet ona göre şekil alır;

aklıyla ve sultasıyla büyük kentleri yönetip devlet yönetiminde söz sâhibi olacak kişi, bilgelik (**sapientia**) bakımından devlet yönetiminde söz sâhibi olmak isteyen tecrübesiz kimselerden üstün tutulmalıdır. Cicero'nun devleti, yurttaşların içinde seyrettiği ve kaderini dümençinin (**gubernator**) belirlediği bir gemidir; hava güneşliken ve deniz çarşaf gibiyken dümen tutmak kolay olabilir ama asıl mahâret fırtınalı havada deniz kabardığında gemiyi alabora olmaktan kurtarmaktır; durgun denizde dümen tutamayacak adamlar, fırtına patladığında dümen tutabileceklerini iddia eder; açıkça hiçbir tecrübesi olmayan ve hatta bununla övünen adamların zorunluluk hâsıl olduğunda devleti yönetmeye tâlip olmalarının bir anlamı yoktur çünkü yolculardan birinin aceleyle dümenin başına geçirildiği gemi alabora olacaktır; halk, güvende olmak istiyorsa iyi adamları seçmelidir çünkü doğa zayıf insanları zaten en iyilere boyun eğecek şekilde yaratmıştır; devleti yönetecek kişinin sâhip olması gereken en önemli özellikse erdemli olmaktır; erdemse öyle herkeste bulunabilen bir cevher değildir; devletin de erdemle yönetilmesinden daha görkemli bir şey yoktur; erdemi ararken kişinin zenginliğine yâhut soyluluğuna bakmamak gerekir zîra avam böyle bir yanılgıya kapılarak en iyi adamların varlıklı veya soylu kimseler arasından çıktığına inanır ancak idâreci yine de varlıklı, sarsılmaz ölçüde güçlü ve elbette erdemli olmalıdır.

Populus kavramının Roma'daki kapsamı, idâreki değişikliklere ve dönemin gerekliliklerine göre farklılık göstermiştir. Bir dönem kavram, yalnızca **patricius** sınıfı için kullanılmıştır zîra o dönemde Roma'da **plebs** ayrı bir sınıf olarak varlığını kabul ettirmiş değildir ancak **plebs**'in ortaya çıkışıyla kavram **patricius**'tan olanları yalnızca genel olarak yurttaşlardan bahsedileceği vakit kapsar hâle gelmiştir. **Populus Romanus** ifadesinin kadınlar, köleler ve reşit olmayan erkek çocuklar hâriç genel olarak yurttaşlar için kullanılan bir ifade olduğu söylenebilir ancak **populus Romanus**'a dâhil olan her bir yurttaşın yasal ve hukukî bakımdan eşit haklara sâhip olmadığını unutmamak gerekir. Kavramın hangi sınıfları kapsadığına ilişkin genel kabulün, kadınlar, köleler ve reşit olmayan erkek çocuklar hâriç bütün yurttaşlardan bahsedileceği zaman **patricius** sınıfının da kavrama dâhil olduğu ancak dar anlamda **patricius** dışında kalanları kastedecek şekilde kullanıldığı yönünde olduğu ortaya çıkar. Kavram, halk anlamına gelmekle birlikte halktan kasıt günümüzde olduğu gibi

devlete yurttaşlık bağıyla bağlı olan herkes değildir. Cicero'nun biz (**nos**) dediği kitle **populus**'tan ayrılır; o, içinde seçkinlerin bulunmadığı ve düzeni bozan **populus**'u, köylü (**agrestis**), azılı (**effranatus**), dizginlenemeyen (**indomitus**) ve yabanî (**immanis**) bir topluluk sayar; **populus** dâima aristokratların gücüne muhtaç olmalıdır çünkü ancak bu şekilde devletin devamlılığı sağlanır. İlâveten, Cicero monarşi için **singulorum dominatus**, aristokrasi için **civitas optimatium/ dominatus optimatium**, **populus**'un idâresi içinse **civitas popularis** ifadesini kullanır. Yâni, **populus**'un idaresini, monarşiden ve aristokrasiden dolayısıyla da **populus**'u seçkinlerden ayırır. Bu bilgilerden hareketle, onun bu düşüncelerinin **populus**'un dar anlamda **patricius** sınıfını kapsamadığını aktaran kabulle örtüştüğü söylenebilir. Ayrıca, Cicero'nun da genel olarak yurttaşlardan söz edeceği vakit **populus** kavramını kullandığını söylemek yanlış olmaz; söz konusu **populus**, hukuk uzlaşısı (**iuris consensus**) ve ortak menfaatle (**utilitatis communio**) bir araya gelmesiyle bir hayvan sürüsünden ayrılır. İnsan, doğası gereği yalnız değil toplu halde yaşayan bir canlıdır. İnsanın yaradılışının doğal sonucu olarak meydana gelen **populus**'un birliğinin temelinde hukuk (**ius**), yasa (**lex**) ve muhâkeme (**consilium**) vardır. Cicero'nun **populus**'u, servetine (**pecunia**), yaşına (**aeuitas**), sınıfına (**ordo**) göre ayrılır ve onun bu şekilde tasnif edilmesi aslında devlet düzenine katkı sağlar. Yine bu düşüncenin de genel anlamda yurttaşlar söz konusu olduğunda **populus**'un içinde önde gelenler olduğuna işâret ettiği söylenebilir. Seçkin olsun ya da olmasın Cicero'nun **populus**'a dâhil ettiği yurttaşların yer aldığı sınıfa göre kanun koymada ve devlet idâresinde doğrudan yâhut dolaylı olarak etkisi olduğu anlaşılır. Nitekim Cicero, idâreye doğrudan etkisi olmayanlara oy kullanma hakkı (**suffragium**) vererek onları idârenin dolaylı yoldan paydaşı yapar.

Özgürlük anlamına gelen **libertas** kavramı da **res publica** ve **populus** kavramlarıyla iç içe geçmiş haldedir. **Libertas**, Antik Çağ'da Roma'da doğumla değil yurttaş olmakla kazanılan bir haktır. Bu hakkın sınırlarını Roma'nın siyâsî anlamda içinde bulunduğu şartlar belirler. Kişi, yurttaş olma hakkını kazanabileceği gibi kaybedebilir de; yurttaşlık hakkı kaybedildiğinde **libertas** saklı kalabilir ancak bu **libertas** yurttaşken sâhip olunan **libertas**'a nazaran sınırlıdır. Cicero'ya göre **libertas**, olumsuz anlamdaki sınırsız özgürlük olan **licentia**'dan ayrılır. Zîra

licentia'da herhangi bir ölçü yoktur. **Libertas**, deyiş yerindeyse sırtını yasalara yaslar ve Cicero'ya göre de yurttaşlar yasalar önünde eşittir ancak herkesin her alanda eşit olması mümkün ve doğru değildir. Herkes eşit ölçüde saygı görürse eşitlik (**aequabilitas**) zararlı (**iniqua**) hâle gelir. **Libertas** faydalı (**aequa**) olmadığı zaman aslında **libertas** değildir. **Libertas**'ın **licentia**'ya dönüşmemesi onun halka doyumluk değil tadımlık sunulmasıyla diğer bir ifadeyle sunulanın **libertas**'ın bir sûreti (**species libertatis**) olmasıyla sağlanabilir. Aksi takdirde devletin (**res publica**) dâimî olması mümkün değildir. Halka sunulan bu türden bir **libertas**'taysa seçkinlerin yaptırım gücü (**auctoritas**) korunmalıdır.

Hem halk anlamına gelen **populus** hem de özgürlük anlamına gelen **libertas** kavramlarına bakıldığında bu kavramların kısıtlayıcı olmaları Roma'nın toplum yapısı göz önünde bulundurulduğunda tabîî karşılanabilir. Zîra Antik Çağ'da Roma'da toplum başlıcaları **patricii**, **equites**, **plebei**, **liberti**, **clientes** ve **servii** sayılabilecek çeşitli sınıflardan oluşur. Bu sınıflara mensup kişilerin haklarının ve özgürlüklerinin sınırları dönem dönem değişse bile temelde toplumun sınıflara ayrılması gerektiğine dâir zihniyetin değişmediği görülür. Dolayısıyla, **populus** kavramının neden günümüzdekinin aksine toplumdaki her bireyin içine dâhil edilmediği türden bir halk olduğu, bu sebeple de **libertas** kavramının neden toplumdaki her bireyin faydalanamadığı ve ayrıcalıklı olanlarınsa farklı ölçülerde faydalanabildiği türden bir özgürlük olduğu anlaşılabilir.

Sonuç olarak, Antik Çağ'da Roma'nın devlet, idâre, halk ve özgürlük anlayışının günümüzünkilerden farklı olduğu ortaya çıkar. Bu tür kavramları, çalışma yapılan konu bağlamında değerlendirirken incelendikleri dönemin şartlarını göz önünde bulundurarak yorumlamak çalışmanın sâhibine kolaylık sağlayabilir. Aksi halde anlam karmaşası yaşanabilir. Bunun yanı sıra, kavramları kullanan yazarın kendinin de kavramların hangi anlamda kullanıldığına yadsınanamayacak ölçüde etki ettiğini söylemek yanlış olmaz. Cicero'nun da âilesi içinden yüksek memûriyet görevine gelen ilk fert olmasının ve **homo novus** unvanını almasının, aldığı tahsilin, ilgisinin felsefe ve hitâbet alanında yoğunlaşmasının, Roma'da tanınmış bir savunma avukatı, hatip ve devlet görevlisi olmasının, Iulius Caesar, Gnaeus Pompeius ve Octavianus ile arasındaki husûsî ve siyâsî ilişkilerin devlete, devlet idâresine, halka,

toplum yapısına ve özgürlük anlayışına bakışının şekillenmesine etki ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Antik Kaynaklar

- Antiphon: **Discours: Suivis Des Fragments d'Antiphon Le Sophiste**, Çev. Louis Gernet, Haz. Louis Gernet, 2. bs., Les Belles Lettres, Paris, 1965.
- Appianos: **Appian's Roman History**, C: II, Çev. Horace White, Haz. T. E. Page v.d., Harvard University Press, London, 1962.
- Appianos: **Appian's Roman History**, C: III, Çev. Horace White, Haz. T. E. Page v.d., Harvard University Press, London, 1964.
- Aristoteles: **Politics**, Çev. H. Rackham, Haz. T. E. Page, v.d., Göz. geç. 4. bs., William Heinemann, London, 1959.
- Aristoteles: **Politics**, Çev. T. A. Sinclair, Trevor J. Saunders, Göz. geç. 3. bs., Penguin Group, London, 1992.
- Aristoteles: **Politika**, Çev. Mete Tunçay, 18. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Aristoteles: **The Nicomachean Ethics**, Çev. H. Rackham, Haz. T. E. Page, v.d., Göz. geç. 6. bs., William Heinemann, London, 1956.
- Caesar, Iulius: **C. Julius Ceaser's Commentaries of His Wars in Gaul and Civil War with Pompey**, Çev. Martin Bladen, 2. bs., R. Smith, London, 1706.
- Caesar, Iulius: **C. Iulii Caesaris De Bello Gallico et Civili Commentarii, Accedunt Libri: De Bello Alexandrino, Africano et**

- Hispaniensi**, C: I, Haz. Joannis Hunter, Robert Tullis, Fife, 1814.
- Caesar, Iulius: **C. Iulii Caesaris De Bello Gallico et Civili Commentarii, Accedunt Libri: De Bello Alexandrino, Africano et Hispaniensi**, C: II, Haz. Joannis Hunter, Robert Tullis, Fife, 1814.
- Cicero, M. T.: **De Finibus Bonorum et Malorum**, Çev. H. Rackham, Haz. T. E. Page, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1914.
- Cicero, M. T.: **De Officiis**, Çev. Walter Miller, Haz. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, 3. bs., William Heinemann Ltd., London, 1928.
- Cicero, M. T.: **De Oratore**, Wells and Lilly, Boston, 1823.
- Cicero, M. T.: **De Re Publica, De Legibus**, Çev. Clinton Walker Keyes, Haz. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1928.
- Cicero, M. T.: **De Senectute, De Amicitia, De Divinatione**, Çev. William Armistead Falconer, Haz. T. E. Page, E. Capps, 8. bs., William Heinemann, London, 1964.
- Cicero, M. T.: **Letters to Atticus**, C: I, Çev. E. O. Winstedt, Haz. T. E. Page, W. H. D. Rouse, 2. bs., William Heinemann, London, 1919.
- Cicero, M. T.: **Letters to Atticus**, C: II, Çev. E. O. Winstedt, Haz. T. E. Page, v.d., 5. bs., William Heinemann, London, 1960.
- Cicero, M. T.: **Letters to Atticus**, C: III, Çev. E. O. Winstedt, Haz. T. E. Page, v.d., 5. bs., William Heinemann, London, 1961.

- Cicero, M. T.: **Letters to Quintus and Brutus to Octavian: Invectives Handbook of Electioneering**, Çev. D. R. Shackleton Bailey, v.d., Haz. D. R. Shackleton Bailey, v.d., Harvard University Press, Cambridge, 2002.
- Cicero, M. T.: **M. Tulli Ciceronis De Natura Deorum: Libri Secundus et Tertius**, Haz. Arthur Stanley Pease, J. Brill, Leiden, 1958.
- Cicero, M. T.: **M. Tulli Ciceronis Epistulae: Epistulae ad Q. Fratrem, Commentariolum Petitionis, Epiulae ad M. Brutum, Pseudo Ciceronis Epistula, Ad Octavianum, Fragmenta Epistularum**, C: III, Haz. Ludovicus Claude Purser, Oxford Clarendon Press, London, 1902.
- Cicero, M. T.: **M. Tullii Ciceronis Orationes: Pro Lege Manilia, In Catilinam, Pro A. Licinia Archia Poeta, Pro T. Annio Milone**, Haz. F. J. Reuter, Karl Kollmann & Himmer, Augsburg, 1831.
- Cicero, M. T.: **M. Tullii Ciceronis Pro M. Caelio Oratio**, Haz. R. G. Austin, Göz. geç. 3. bs., Clarendon Press, Oxford, 1964.
- Cicero, M. T.: **M. Tulli Ciceronis Paradoxa Stoicorum, Academicorum, Reliquiae cum Lucullo, Timaeus, De Natura Deorum, De Divinatione, De Fato**, C: I, Haz. Otto Plasberg, B. G. Teubner, Leipzig, 1908.
- Cicero, M. T.: **M. Tulli Ciceronis Pro Publio Sestio Oratio Ad Iudices**, Haz. Hubert A. Holden, Göz. geç. 3. bs., Macmillan and Co., London, 1889.
- Cicero, M. T.: **On the Commonwealth and On the Laws**, Çev. James E. G.

Zetzel, Haz. James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1999.

Cicero, M. T.: **On the Republic and On the Laws**, Çev. David Fott, Haz. Thomas L. Pangle, Allan Bloom, Cornell University Press, New York, 2014.

Cicero, M. T.: **Philippics**, Çev. Walter C. A. Ker, Haz. T. E. Page, v.d., 4. bs., William Heinemann, London, 1957.

Cicero, M. T.: **Pro Archia Poeta, Post Reditum In Senatu, Post Reditum Ad Quirites, De Domo Sua, De Haruspicum Responsis, Pro Plancio**, Çev. N. H. Watts, Haz. G. P. Goold, v.d., 6. bs., William Heinemann, London, 1979.

Cicero, M. T.: **Pro Cluentio**, Haz. George G. Ramsay, Clarendon Press, Oxford, 1869.

Cicero, M. T.: **Selections from Cicero: Part III, The Tusculan Disputations**, Haz. R. B. Paul, Thomas Kerchever Arnold, Francis & John Rivington, London, 1851.

Cicero, M. T.: **The Letters to His Friends, C: I**, Çev. W. Glynn Williams, Haz. T. E. Page, v.d., 4. bs., William Heinemann Ltd., London, 1958.

Cicero, M. T.: **The Letters to His Friends, C: II**, Çev. W. Glynn Williams, 3. bs., William Heinemann Ltd., London, 1952.

Cicero, M. T.: **The Letters to His Friends: Including Letters To Quintus, Letters To Brutus, C: III**, Çev. M. Cary, Haz. T. E. Page, v.d., 3. bs., William Heinemann Ltd., London, 1960.

- Cicero, M. T.: **The Republic and The Laws: Oxford World's Classics**, Çev. Niall Rudd, Haz. Jonathan Powell, Niall Rudd, Oxford University Press, New York, 1998.
- Cicero, M. T.: **The Republic of Cicero**, Çev. George William Featherstonhaugh, G. & C. Carvill, New York, 1829.
- Cicero, M. T.: **The Speeches of Cicero: Pro Lege Manilia, Pro Caecina, Pro Cluentio, Pro Rabirio**, Çev. H. Grose Hodge, Haz. T. E. Page, E. Capps, 4. bs., William Heinemann, London, 1959.
- Crispus, G. S.: **Libri De Catilinae Coniuratione et De Bello Iugurthino**, Haz. Rudolfus Dietsch, B.G. Teubner, Leipzig, 1867.
- Crispus, G. S.: **War with Catiline, War with Jugurtha, Selections from the Histories, Doubtful Works**, Çev. J. C. Rolfe, Haz. E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1921.
- Dio, Cassius: **Dio's Roman History**, C: III, Çev. Earnest Cary, Haz. T. E. Page, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1914.
- Dio, Cassius: **Dio's Roman History**, C: IV, Çev. Earnest Cary, Haz. E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1916.
- Gaius: **Gai Institutiones or Institutes of Roman Law by Gaius**, Çev. Edward Poste, Haz. E. A. Whittuck, Göz. geç. 4. bs., Clarendon Press, Oxford, 1904.
- Halikarnasseus, Dionysios: **The Roman Antiquities**, C: I, Çev. Earnest Cary, Haz. T. E.

Page, v.d., 3. bs., William Heinemann, London, 1960.

Hieronymus: **Chronicon**, (Çevrimiçi),
[https://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_06_latin_p
art2.htm](https://www.tertullian.org/fathers/jerome_chronicle_06_latin_part2.htm), 15.01.2021.

Iustinianus: **D. Iustiniani Digestorum seu Pandectarum: Libri Quinquaginta**, C: I, Haz. D. Ioannis Ludovici Guilielmi Beck, Carolum Cnobloch, Leipzig, 1829.

Laertios, Diogenes: **Lives of Eminent Philosophers**, C: II, Çev. R. D. Hicks, Haz. E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, William Heinemann, London, 1925.

Livius: **From the Founding of the City**, C: I, Çev. B. O. Foster, Haz. E. H. Warmington, 7. bs., William Heinemann Ltd., London, 1967.

Livius: **From the Founding of the City**, C: VI, Çev. Frank Gardner Moore, Haz. T. E. Page v.d., William Heinemann Ltd., London, 1940.

Macrobius, A. T.: **Saturnalia**, Haz. Jacobus Willis, BSB B.G. Teubner Verlagsgesellschaft, Leipzig, 1970.

Platon: **Euthyphro, Apology, Crito, Phaedo, Phaedrus**, C: I, Çev. H. N. Fowler, William Heinemann, London, 1913.

Platon: **Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus**, C: IV, Çev. W. R. M. Lamb, Haz. T. E. Page, v.d., William Heinemann Ltd., London, 1952.

Platon: **Laws**, C: I, Çev. Robert Gregg Bury, 4. bs., Harvard University

Press, London, 1961.

Platon: **Laws**, C: II, Çev. Robert Gregg Bury, Harvard University Press, London, 1926.

Platon: **The Gorgias of Plato**, Haz. George Long, Whittaker & Co. London, 1871.

Platon: **The Republic**, C: I, Çev. Paul Shorey, Haz. T. E. Page v.d., 2. bs., Harvard University Press, London, 1937.

Platon: **The Republic**, C: II, Çev. Paul Shorey, Haz. T. E. Page v.d., 2. bs., Harvard University Press, London, 1942.

Platon: **Timaeus, Critias, Cleitophon, Menexenus, Epistles**, Çev. R. G. Bury, Haz. G. P. Goold, v.d., 7. bs., William Heinemann, London, 1981.

Plinius, Gaius: **Natural History**, C: IX, Çev. H. Rackham, Haz. T. E. Page, E. Capps, 2. bs., William Heinemann, London, 1961.

Ploutarkhos: **Demosthenes and Cicero**, Çev. Andrew Lintott, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Ploutarkhos: **Plutarch's Lives: Pericles and Fabius Maximus, Nicias and Crassus**, C: III, Çev. Bernadotte Perrin, Haz. T. E. Page, v.d., 2. bs., William Heinemann, London, 1932.

Ploutarkhos: **Plutarch's Lives: Agesilaus and Pompey, Pelopidas and Marcellus**, C: V, Çev. Bernadotte Perrin, Haz. T. E. Page, v.d., 2. bs., William Heinemann, London, 1955.

- Ploutarkhos: **Plutarch's Lives: Demosthenes and Cicero, Alexander and Caesar**, C: VII, Çev. Bernadotte Perrin, Haz. E. H. Warmington, Harvard University Press, London, 1967.
- Ploutarkhos: **Plutarch's Lives: Demetrius and Antony, Pyrrus and Caius Marius**, C: IX, Çev. Bernadotte Perrin, Haz. T. E. Page, v.d., 3. bs., William Heinemann, London, 1959.
- Ploutarkhos: **Plutarch's Moralia**, C: IV, Çev. Frank Cole Babbitt, Haz. T. E. Page, v.d., William Heinemann Ltd., London, 1962.
- Polybios: **Histories**, C: I, Çev. W. R. Paton, Haz. E. Capps, T. E. Page, W. H. D. Rouse, R. & R. Clark Limited, Edinburgh, 1922.
- Seneca, L. A.: **Ad Lucilium Epistulae Morales**, C: II, Çev. Richard M. Gummere, Haz. T. E. Page, v.d., William Heinemann Ltd., London, 1970.
- Seneca, L. A.: **De Otio**, Haz. René Waltz, Librairie Hachette et Cie, Paris, 1909.
- Seneca, L. A.: **Moral Essays**, C: I, Çev. John W. Basore, Haz. T. E. Page, E. Capps, W. H. D. Rouse, William Heinemann Ltd., London, 1928.
- Tranquillus, G. S.: **The Lives of the Caesars**, C: I, Çev. J. C. Rolfe, Haz. G. P. Goold, v.d., Göz. geç. 10. bs., William Heinemann, London, 1979.
- Victor, S. A.: **De Viris Illustribus Urbis Romae**, Haz. Emil Keil, Josef Mar und Romp, Breslau, 1872.

Zenon: **Stoicorum Veterum Fragmenta: Zeno et Zenonis Discipuli,**
C: I, Haz. Ioannes Ab Arnim, B. G. Teubner
Verlagsgesellschaft mbH, Stuttgart, 1964.

2. Yeni Kaynaklar

(Aasgaard, Reidar, v.d.): **The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece and Rome,**
C: I, Haz. Michael Gagarin, Elaine Fantham, Oxford
University Press, New York, 2010.

Abensour, Aleksandre, v.d.: **Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon,**
Çev. Steven Rendall, v.d., Haz. Barbara Cassin, v.d.,
Princeton University Press, Princeton, 2014.

(Acaryan, Hracya Hakobi, v.d.): **Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series: Etymological Dictionary of Greek,** C: I- II, Haz. Aleksander Lubotsky, Robert Beekes, Lucien van Beek, Brill, Leiden, 2010.

Albrecht, Michael Von: **Cicero's Style: A Synopsis,** Brill, Leiden, 2003.

Allen, Alexander, v.d.: **Dictionary of Greek and Roman Antiquities,** Haz. William Smith, 2. bs., Little, Brown and Company, Boston, 1859.

Allen, Alexander, v.d.: **Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology,** C: I, Haz. William Smith, James Walton, London, 1869.

(Andrewes, Antony, v.d.): **The Oxford Classical Dictionary,** Haz. Nicholas G. L. Hammond, Howard Hayes Scullard, 2. bs., Clarendon Press,

New York, 1976.

Arbuthnot, Charles: **Tables of Ancient Coins, Weights and Measures, Explain'd and Exemplify'd in Several Dissertations**, Jacob Tonson, London, 1727.

Arena, Valentina: **Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge University Press, New York, 2012.

Arslan, Ahmet: **İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a**, C: II, Haz. Sait Kızılırmak, 5. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

Arslan, Ahmet: **İlkçağ Felsefe Tarihi: Helenistik Dönem Felsefesi Epikürosçular, Stoacılar Septikler**, C: IV, Haz. Remzi Abbas, Bora Bozatlı, 3. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Asmis, Elizabeth: "The State as a Partnership: Cicero's Definition of Res Publica in His Work On the State", **History of Political Thought**, C: XXV, S: 4, Kış 2004, s. 569-598.

Atlan, Sabahat: **Roma Tarihi'nin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

Ayiter, Kudret: **Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku**, 2. bs., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Ayverdi, İlhan: **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2006, (Çevrimiçi), <http://www.lugatim.com/>, 15.01.2021.

(Bang, Martin, v.d.): **The Cambridge Medieval History**, C: I, Haz. H. M.

Gwatkin, J. P. Whitney, Cambridge University Press, Cambridge, 1936.

Barker, Ernest: **The Political Thought of Plato and Aristotle**, Russel & Russel Inc., New York, 1959.

Başgil, Ali Fuad: “Devlet Nedir?”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: XII, S: 4, 1946, s. 981-990.

Becker, Wilhelm Adolf: **Roman Scenes of the Time of Augustus**, Çev. Frederick Metcalfe, 2. bs., Longmans, Green, and Co., London, 1898.

(Bell, Robert): **The Cabinet Cyclopaedia: A History of Rome**, C: II, Haz. Dionysius Lardner, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, London, 1835.

Bennett, H.: “The Wit’s Progress: A Study in the Life of Cicero”, **The Classical Journal**, C: XXX, S: 4, Ocak 1935, s. 193-202.

Bentham, Jeremy, John, Bowring, Mill, John Stuart: “Niebuhr’s History of Rome”, **The Westminster Review**, C: XI, S: 22, 1829, s. 353-388.

Berger, Adolf: **Encyclopedic Dictionary of Roman Law**, C: XLIII/ 2, The American Philosophical Society, Philadelphia, 1991.

Bloom, Allan: **The Republic of Plato**, 2. bs., Basic Books, New York, 1991.

Blythe, James M.: **Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages**, Princeton University Press, Princeton, 1948.

- Botsford, George Willis: “The Social Composition of the Primitive Roman Populus”, **The Political Science Quarterly**, C: XXI, S: 3, Eylül 1906, s. 498-526.
- Bowen, George Ferguson, v.d.: **Dictionary of Greek and Roman Geography**, C: II, Haz. William Smith, Spottiswoode and Co., London, 1872.
- Bunbury, Edward Herbert, v.d.: **Dictionary of Greek and Roman Geography**, C: I, Haz. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1870.
- Cevizci, Ahmet: **Say Büyük Felsefe Sözlüğü**, Haz. Nilay Ormanlı, Say Yayınları, İstanbul, 2017.
- Chambers, William: **Chambers’s Information of the People**, C: II, Haz. Willam Chambers, Robert Chambers, William and Robert Chambers & W. S. Orr., London, 1849.
- Dewine, Francis Edward: “Stoicism on the Best Regime”, **Journal of the History of Ideas**, C: XXXI, S: 3, Temmuz-Eylül 1970, s. 323-336.
- Diakov, V., Kovalev, S.: **İlkçağ Tarihi: Roma**, C: II, Çev. Özdemir İnce, Haz. Özlem Maruf, Tuğçe Tuğcan, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.
- Dinçkol, Bihterin: “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, C: XXIII, S: 3, 2017, s. 751-765.
- Enos, Richard Leo: “Speaking of Cicero... and His Mother: A Research Note on an Ancient Greek Inscription and the Study of Classical

Rhetoric”, **Rhetoric Review**, C: XXIV, S: 4, Haz. Elise Verzosa Hurley, 2005, s. 457-465.

Erim, Müzehher: **Lâtin Edebiyatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.

Eroğul, Cem: **Devlet Nedir?**, 3. bs., Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti., İstanbul, 2020.

Errington, R. Malcolm: **Hellenistik Dünya Tarihi: MÖ 323-30**, Çev. Gülşah Günata, Haz. Gürkan Ergin, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988.

Fine, John Van Antwerp: **The Ancient Greeks: A Critical History**, Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 1983.

Freeman, Philip: **Iulius Caesar**, Çev. Ülke Evrim Uysal, Haz. Tuğçe İnceoğlu, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Gagarin, Michael: **Antiphon the Athenaian: Oratory, Law and Justice in the Age of the Sophists**, University of Texas Press, Austin, 2002.

Glare, P. G. W.: **Oxford Latin Dictionary**, Haz. A. Souter, v.d., Clarendon Press, Oxford, 1968.

Gökberk, Macit: **Felsefe Tarihi**, 28. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

Gözler, Kemal: **Anayasa Hukukuna Giriş**, 17. bs., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

Grimal, Pierre: **Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma**, Çev. Sevgi Tamgüç, Haz. Enes Kabakçı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012.

- Gross, Feliks: **The Civic and the Tribal State: The State, Ethnicity, and the Multiethnic State**, Greenwood Publishing Group, Westport, 1998.
- Gudeman, Alfred: "A New Source in Plutarch's Life of Cicero", **Transactions of the American Philological Association (1869-1896)**, C: XX, Y: 1889, s. 139-158.
- Hansen, Mogens Herman: **An Introduction to the Ancient Greek City-State**, Oxford University Press, New York, 2006.
- Hodgson, Louise: **Res Publica and the Roman Republic: Without Body or Form**, 1. bs., Oxford University Press, Oxford, 2017.
- Jaeger, Werner: **Aristotle: Fundamentals of the History of His Development**, 2. bs., Oxford University Press, London, 1948.
- Johnson, Allan C., Coleman-Norton, Paul R., Bourne, Frank C.: **Ancient Roman Statutes: A Translation with Introduction, Commentary, Glossary, and Index**, Haz. Clyde Pharr, v.d., The Law Book Exchange, Ltd., Clark, 2003.
- Johnston, Harold Whetstone: **The Private Life of the Romans**, Scott, Foresman and Company, Chicago, 1909.
- Jones, Christopher P.: "Cicero's Cato", **Rheinisches Museum für Philologie (Neue Folge)**, C: II/ III, S: 113, 1970, s. 188-196.
- Judge, Edwin A.: "Res Publica Restituta: A Modern Illusion?", **Polis and Imperium: Studies in Honour of Edward Togo Salmon**, Haz. J. A. S. Evans, A. M. Hakkert Ltd., Toronto, 1974.

- Kamm, Antony,
Graham, Abigail: **The Romans: An Introduction**, 3. bs., Routledge, New York, 2015.
- Kempshall, Matthew S.: “*De Re Publica* I.39 in Medieval and Renaissance Political Thought”, **Bulletin of the Institute of Classical Studies Supplement: Cicero’s Republic**, S: 76, Haz. J. G. F. Powell, J. A. North, University of London, London, 2001, s. 99-135.
- Kharkhordin, Oleg: “Why Res Publica Is Not A State: The Stoic Grammar and Discursive Practices in Cicero’s Conception”, **History of Political Thought**, C: XXXI, S: 2, Yaz 2010, s. 221-245.
- Koortbojian, Michael: **The Divinization of Caesar and Augustus: Precedents, Consequences, Implications**, Cambridge University Press, New York, 2013.
- Küçük, Eşref: “Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: ‘Provocatio ad populum’ ve ‘Tribunus plebis’ ”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: V, S: 1, 2015, s. 127-144.
- LaRue, L. H.: **Constitutional Law as Fiction: Narrative in the Rhetoric of Authority**, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2010.
- Lewis, Charlton T.: **An Elementary Latin Dictionary**, Oxford University Press, Oxford, 1963.
- Lewis, Charlton T., Short, Charles: **Lewis & Short A Latin Dictionary**, Haz. Charlton T. Lewis, Charles Short, Clarendon Press, London, 1879, (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059>, 15.01.2021.
- Licona, Michael R.: **Why Are There Differences in the Gospels?: What We**

Can Learn From Ancient Biography, Oxford University Press, New York, 2017.

Liddell, Henry
George, Scott,
Robert:

Liddell & Scotts Abridged Greek-English Lexicon, Haz. George Ricker Berry, 24. bs., Hinds, Hayden & Eldredge, Inc., New York, 1901.

Liddell, Henry
George, Scott,
Robert, Jones,
Henry Stuart:

LSJ Greek-English Lexicon, Der. Henry George Liddell, Robert Scott, Haz. Henry Stuart Jones, Roderick Mckenzie, Clarendon Press, London, 1961, (Çevrimiçi), <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/resolveform?redirect=true>, 15.01.2021.

Long, Anthony
Arthur:

“Cicero’s Plato and Aristotle”, **Cicero the Philosopher**, Haz. J. G. F. Powell, 2. bs., Clarendon Press, New York, 2002, s. 37-61.

Lovano, Michael:

All Things Julius Caesar: An Encyclopedia of Caesar’s World and Legacy, C: I, ABC-CLIO, LLC, California, 2015.

Mahdi, Mubasher:

“Cicero on Constitution, Government and Ethics”, **International Journal of English Literature and Social Sciences**, C: III, S: 1, Ocak-Şubat 2018, s. 80-87.

Marquez, Xavier:

“Between *Urbs* and *Orbis*: Cicero’s Conception of the Political Community”, **Cicero’s Practical Philosophy**, Haz. Walter Nicgorski, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2012, s. 181-211.

McConnell, Sean:

Philosophical Life in Cicero’s Letters, Haz. R. L. Hunter

v.d., Cambridge University Press, New York, 2014.

Middleton, Conyers: **The History of the Life of Marcus Tullius Cicero**, Edward Moxon, Londra, 1839.

Miller, Fred D.: **Nature, Justice, and Rights in Aristotle's Politics**, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Mommsen, Theodor: **The History of Rome**, C: III, Çev. William Purdie Dickson, Richard Bentley & Son, London, 1894.

Mommsen, Theodor: **The History of Rome**, C: IV, Çev. William Purdie Dickson, Macmillan & Co. Ltd., London, 1901.

Mommsen, Theodor: **The History of Rome**, C: V, Çev. William Purdie Dickson, Richard Bentley & Son, London, 1894.

Moulton, Carroll: "Antiphon the Sophist, on Truth", **Transactions and Proceedings of the American Philological Association**, C: CIII, 1972, s. 329-366.

Mulhern, John J.: "Politeia as Citizenship in Aristotle", **The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter**, 1 Temmuz 2012, s. 41-48.

Nalbant, Atilla: "Tarihsel Bağlamıyla Demokrasi ve Cumhuriyet Kavramları ya da Atina Demokrasisi ile Roma Cumhuriyetinin İdeolojik ve Kuramsal Yapıları", **Argumentum**, S: XVIII, Yıl: 2, Ocak 1992, s. 269-275.

- Nicgorski, Walter: “Cicero on Aristotle and Aristotelians”, **Magyar Filozófiai Szemle**, C: LVII, S: 4, 2013, s. 34-56.
- Nobre da Silva, Patricia, v.d.: **Winning Revolutions: The Psychosocial Dynamics of Revolts for Freedom, Fairness, and Rights**, Haz. J. Harold Ellens, ABC-CLIO, LLC, California, 2014.
- Oost, Stewart Irwin: “Cato Uticensis and the Annexation of Cyprus”, **Classical Philology**, C: L, S: 2, Nisan 1955, s. 98-112.
- Özaktürk, Gül F.: “Cicero’nun Genç Pompeius ile Sulla Konusundaki Tutum ve Düşünceleri (İ.Ö. 89-78 yılları arası) I”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**, C: XXXIX, S: 01.02, 1999, s. 299-307.
- Öztürk, Armağan: “Res Publica İdeali Üzerine Tarihsel ve Kavramsal Bir Soruşturma”, **Platon’dan Skinner’a Antik ve Modern Düşünce: Res Publica**, Haz. Armağan Öztürk, Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 7-39.
- Palmer, Robert E. A.: **The Archaic Community of the Romans**, Cambridge University Press, Oxford, 1970.
- Rich, Anthony: **The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of All the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-day Life of the Greeks and Romans, with Representations of Nearly Two Thousand Objects from the Antique**, Longman, Brown, Green, and

Longmans, London, 1849.

Richardson Jr.,
Lawrence: **A New Topographical Dictionary of Ancient Rome**, The
John Hopkins University Press, Baltimore, 1992.

Ruby, Christian: **Siyaset Felsefesine Giriş**, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Haz. Berna
Akkıyal, 3. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Sampson, Gareth C.: **The Collapse of Rome: Marius, Sulla and the First Civil
War**, Pen & Sword Books, South Yorkshire, 2013.

Schofield, Malcolm: “Cicero’s Definition of *Res Publica*”, **Cicero the
Philosopher**, Haz. J. G. F. Powell, 2. bs., Clarendon Press,
New York, 2002, s. 63-83.

Schofield, Malcolm: “Liberty, Equality, and Authority: A Political Discourse in
the Later Roman Republic”, **A Companion to Greek
Democracy and The Roman Republic**, Haz. Dean Hammer,
John Wiley & Sons Ltd., Chichester, 2015, s. 113-127.

Schofield, Malcolm: **Saving The City: Philosopher Kings and Other Classical
Paradigms**, Haz. Malcolm Schofield, 1. bs., Routledge,
London, 1999.

Scullard, Howard
Hayes: **A History of the Roman World 753-146 BC**, 4. bs.,
Routledge, Abingdon, 2014.

Sellers, Mortimer
N.: **The Sacred Fire of Liberty: Republicanism, Liberalism
and the Law**, Palgrave Macmillan Press Ltd., London, 1998.

- Shapiro, Susan O.: **O Tempora! O Mores!: Cicero's Catilinarian Orations: A Student Edition with Historical Essays**, University of Oklahoma Press, Norman, 2005.
- Shotter, David: **The Fall of the Roman Republic**, Routledge, London, 1994.
- Simpson, Peter L. Phillips: **A Philosophical Commentary on the Politics of Aristotle**, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1998.
- Soslu, Salih: "Mithridates Savaşları ve Kappadokia Krallığı", **Kapadokya: Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras**, Haz. Meral Hakman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tekin, Oğuz: **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, Haz. Mustafa Bayka, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tekin, Oğuz: **Eskiçağda Para: Antik Nümismatiğe Giriş**, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1994.
- Torun, Yıldırım: **Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet**, 2. bs., Orion Kitabevi, Ankara, 2016.
- Tozan, Murat: "Cicero'nun Cilicia Valiliği", **Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi**, C: IV, Haz. Murat Arslan, Tuncer Demir, 2016, s. 105-126.
- Vico, Di Giambattista: "New Science and Ancient Wisdom of the Italians", **The Foreign Review and Continental Miscellany**, C: V, 1830, s.

380-391.

- Vlassopoulos, Kostas: “Sparta and Rome in Early Modern Thought: A Comparative Approach”, **Sparta in Modern Thought: Politics, History and Culture**, Haz. Stephen Hodgkinson, Ian Macgregor Morris, The Classical Press of Wales, Swansea, 2012, s. 43-69.
- Vogt, Katja Maria: **Law, Reason and the Cosmic City: Political Philosophy in the Early Stoa**, Oxford University Press, New York, 2008.
- Walbank, Frank W.: **Polybius, Rome and the Hellenistic World: Essays and Reflections**, Cambridge University Press, New York, 2002.
- Ward, Allen M.: “The Early Relationships between Cicero and Pompey until 80 B.C.”, **Phoenix**, C: XXIV, S: 2, Yaz 1970, s. 119-129.
- Webster, Noah: **Merriam-Webster’s Collegiate Dictionary**, Haz. Frederick C. Mish, v.d., 10. bs., Merriam-Webster Incorporated, Springfield, 1998.
- Weigel, Richard D.: **Lepidus: The Tarnished Triumvir**, Routledge, London, 1992.
- Wirszubski, Chaim: **Libertas as a Political Idea at Rome During the Late Republic and Early Principate**, Göz. geç. 2. bs., Cambridge University Press, London, 1960.
- Wood, Neal: **Cicero’s Social & Political Thought**, University of

California Press, Berkeley, 1991.

Zeller, Eduard: **Grek Felsefesi Tarihi**, Çev. Ahmet Aydoğan, 3. bs., Say Yayınları, İstanbul, 2017.

Zetzel, James E. G.: **Cicero- De Re Publica: Selections**, Haz. E. J. Kenney, P. E. Easterling, James E. G. Zetzel, Cambridge University Press, New York, 1995.

